

Karolina Walancik

KONTAKTY DZIECKA

umieszczonego w rodzinie zastępczej
z rodzicami naturalnymi

impuls

Kontakty dziecka
umieszczonego
w rodzinie zastępczej
z rodzicami naturalnymi

Mojej córce Michalinie Mariannie

Karolina Walancik

Kontakty dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi

impuls

Kraków 2025

© Karolina Walancik, 2025

Recenzenci:

prof. dr hab. Anna Kanios

ks. prof. dr hab. Mieczysław Ozorowski

Redakcja wydawnicza:

Zespół

Opracowanie typograficzne:

Alicja Kuźma

Projekt okładki:

Anna M. Damasiewicz

Zdjęcie na okładce:

© Katarzyna Białasiewicz | Depositphotos.com

**Górnośląsko
–Zagłębiowska
Metropolia**

Projekt „Prawo dziecka w rodzinie zastępczej do kontaktów z rodzicami naturalnymi. Teoria a praktyka” został dofinansowany przez Górnośląsko-Zagłębiowską Metropolię w ramach Programu „Metropolitalny Fundusz Wspierania Nauki” w latach 2022-2024.

ISBN 978-83-8294-389-4

E-ISBN 978-83-8294-496-9

Oficyna Wydawnicza „Impuls”

30-619 Kraków, ul. Turniejowa 59/5

tel.: (12) 422 41 80, 506 624 220

www.impulsoficyna.com.pl, e-mail: impuls@impulsoficyna.com.pl

Wydanie I, Kraków 2025

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1	
Rodzina we współczesnej rzeczywistości	13
1.1. Źródła wiedzy o rodzinie	13
1.2. Rodzina naturalna a rodzina zastępcza – ujęcia terminologiczne	16
1.3. Rodzice naturalni a rodzice zastępczy – opieka i wychowanie dziecka	30
Rozdział 2	
Specyfika procesu komunikacji w rodzinie	43
2.1. Komunikacja interpersonalna – modele, funkcje, bariery	43
2.2. Komunikacja w rodzinie jako system w relacji pomiędzy rodzicami a dzieckiem	52
Rozdział 3	
Rodzina zastępcza i kontakty dziecka z rodzicami naturalnymi – standardy międzynarodowe	65
3.1. Międzynarodowe uregulowania prawne i orzecznictwo Trybunału Praw Człowieka dotyczące rodzin zastępczych	65
3.2. Międzynarodowe uregulowania prawne i orzecznictwo Trybunału Praw Człowieka dotyczące kontaktów dziecka z rodzicami ...	74
Rozdział 4	
Systemowe rozwiązania dotyczące rodzin zastępczych i kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi w wybranych krajach Europy	87
4.1. Rozwiązania dotyczące rodzin zastępczych w Szwecji, Hiszpanii, Niemczech, Francji oraz Danii	87
4.2. Rozwiązania dotyczące kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi w wybranych krajach Europy	101
Rozdział 5	
Założenia metodologiczne badań własnych	119
5.1. Wprowadzenie do badań	119
5.2. Paradygmat badawczy, orientacja metodologiczna	121
5.3. Przedmiot, cel badań, problemy badawcze	123
5.4. Strategia badawcza, metody, organizacja badań	125
5.5. Charakterystyka terenu badań	132
5.6. Charakterystyka badanych rodzin zastępczych	133

Rozdział 6

Prawo dziecka do kontaktów z rodzicami – analiza empiryczna	135
6.1. Prawo dziecka do wychowania w rodzinie a prawo dziecka do kontaktów z rodzicami	135
6.2. Prawo dziecka do kontaktów z rodzicami naturalnymi a rodzina zastępcza	152

Rozdział 7

Kontakty dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi. Analiza empiryczna	173
7.1. Przyczyny umieszczania dzieci w rodzinach zastępczych	173
7.2. Sytuacja prawna dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej	180
7.3. Realizacja kontaktów dzieci umieszczonych w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi w praktyce: podstawa, inicjatywa, regularność ...	192
7.4. Formy kontaktowania się dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicem naturalnym	206
7.5. Znaczenie realizacji kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi w kontekście jego rozwoju emocjonalnego i wychowania	212
Zakończenie, wnioski i rekomendacje	225
Bibliografia	243
Aneks	275

Wstęp

Pierwszy kontakt człowieka z człowiekiem to kontakt dziecka z matką, dziecka z rodzicem, a pierwszym środowiskiem opiekuńczo-wychowawczym dziecka jest rodzina. Naturalną kolejną rzeczą jest zatem, że zapewnienie dziecku odpowiedniej opieki, poczucia bezpieczeństwa, możliwości rozwoju oraz wychowania należy w pierwszej kolejności do rodziców. Nieuniknione są jednak sytuacje, w których z różnych przyczyn rodzice nie wypełniają swojej roli, a konsekwencją tego jest stan, w którym dalszy pobyt dziecka w rodzinie stanowi zagrożenie dla jego dobra. Czasami jedyną możliwością działania, aby zagwarantować dziecku opiekę i wychowanie, jest umieszczenie go w pieczy zastępczej, przy czym najbardziej rekomendowana jest rodzinna forma pieczy zastępczej, jaką jest rodzina zastępcza¹.

Sytuacja odseparowania dziecka od rodziców poprzez umieszczenie go w rodzinie zastępczej nie oznacza jednak, że zostaje ono pozbawione możliwości kontaktu z rodzicami naturalnymi. Celem pieczy zastępczej jest bowiem zapewnienie dziecku opieki i wychowania do czasu powrotu do rodziny, a żeby powrót ten był możliwy, niewątpliwie musi istnieć kontakt dziecka z rodzicem naturalnym.

Rodzina zastępcza jest zagadnieniem analizowanym na wielu płaszczyznach. Dotyczą one zarówno rozbicia rodziny i powstałej w jej wyniku traumy, jak i problematyki związanej z uregulowaniem sytuacji prawnej dziecka, rodziny oraz osób i instytucji, które tę pieczę sprawują. Bez wątpienia istnieje związek między pieczą rodzicielską a pieczą zastępczą². Równie często analizowana jest problematyka dotycząca komunikacji interpersonalnej w rodzinie, w tym w relacji dziecko – rodzic. Wielopłaszczyznowo analizowane są również kontakty dziecka z rodzicami naturalnymi. Dotychczasowy stan wiedzy naukowej nie jest w pełni rozpoznany. Brakuje bowiem publikacji zawierających jednolitą wykładnię przepisów prawa dotyczących rodziny zastępczej i sprawowanej w niej pieczy oraz kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi, w tym ograniczeń czy zakazów tych kontaktów. Brakuje publikacji dotyczących stricte kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi, szczególnie w ujęciu praktycznym.

¹ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2011 Nr 149, poz. 887, obecnie Dz.U. 2025, poz. 49), art. 2 i 4.

² K. Walancik-Ryba, *Rodzina zastępcza. Uregulowania prawne a praktyka sądowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019, s. 7.

Dlatego też motywem podjęcia problematyki, której poświęcona jest niniejsza publikacja, było zbadanie i opis kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi.

Przedmiotem badań uczyniłam kontakty dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi. Niezależnie bowiem od stabilnego i optymalnego środowiska opiekuńczo-wychowawczego, który zapewniają rodziny zastępcze, dziecko jest uprawnione do utrzymywania kontaktów z rodzicami naturalnymi.

W ostatnich latach maleje liczba rodzin zastępczych w Polsce. Niedostatek zasobów mieszkaniowych, ograniczanie pomocy materialnej ze względu na brak środków finansowych powiatów, brak czasu i sporadyczność działania instytucji pomocowych w sferze udzielania wychowankom wsparcia pozamaterialnego oraz formalizacja funkcji opiekuna usamodzielnienia to mankamenty systemu pieczy zastępczej³.

Przez dwanaście lat od wejścia w życie ustawy o wspieraniu rodziny (1 stycznia 2012 roku) wskaźnik deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej – rozumiany jako procentowy udział dzieci przebywających w rodzinnej pieczy zastępczej w odniesieniu do wszystkich dzieci umieszczonych w rodzinnych i instytucjonalnych formach pieczy zastępczej – wzrósł niestety tylko o niecałe cztery punkty procentowe: z 73,8% w 2012 do 77,7% w 2021 roku. Ponadto zauważalny jest brak spójnej koncepcji działań pozwalających na poprawę funkcjonowania rodzin w kryzysie opiekuńczo-wychowawczym. Nadal obserwowany jest brak optymalnych warunków do rozwoju rodzinnych form pieczy zastępczej, w tym rodzin zastępczych. Wciąż nierozwiązanym problemem kluczowym pozostaje niewystarczająca liczba rodzin zastępczych⁴.

Proponowana publikacja to odpowiedź na pogłębiający się kryzys w systemie rodzinnej pieczy zastępczej. Problematyka kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi jest istotna z uwagi na dobro dziecka, potrzebę budowania i utrzymywania więzi emocjonalnych z rodzicami naturalnymi, minimalizowanie u dziecka uczucia odrzucenia i porzucenia.

Próba analizy tego zagadnienia jest szczególnie ważna ze względu na zmiany zachodzące w polskim systemie prawnym, dotyczące rodzin zastępczych

³ A. Kanios, A. Łada, A. Bocheńska-Brandt, *Proces usamodzielniania wychowanków pieczy zastępczej w Polsce – wyzwania i perspektywy*, „Journal of Modern Science” 2024, t. 55, nr 1, s. 210, <https://www.jomswsge.com/pdf-183709-107558?filename=Proces%20usamodzielniania.pdf> (dostęp: 10.11.2024).

⁴ NIK, *Informacja o wynikach kontroli. Wsparcie systemu pieczy zastępczej w procesie deinstytucjonalizacji*, KPS.430.9.2022. Nr ewid. 134/2022/P/22/031/KPS, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,27403,vp,30218.pdf> (dostęp: 8.10.2024).

i kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi, oraz podejmowane przez ustawodawcę próby dostosowywania obowiązujących przepisów opartych na prawie dziecka do wychowania w rodzinie i prymacie rodzinnych form pieczy nad dzieckiem do standardów europejskich, zdalnych form kontaktu, czynników zewnętrznych, w tym globalnych sytuacji kryzysowych (np. pandemia koronawirusa, migracja, wojna na Ukrainie).

Zmiany dotyczyły katalogu kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi zawartego w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, wprowadzenia zapisu o korzystaniu ze środków porozumiewania się na odległość, w tym komunikacji elektronicznej⁵. Istotne było również wejście w życie Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej⁶, która „przeniosła” pieczę zastępczą z ustawy o pomocy społecznej do nowego aktu prawnego, zmieniła podział rodzajów pieczy zastępczej, wprowadziła takie instytucje jak: asystent rodziny, rodzina zastępcza tymczasowa, rodzina zastępcza pomocowa, osoby do pomocy przy sprawowaniu opieki nad dziećmi i przy pracach gospodarskich, oraz jej nowelizacje. Zmiany, które weszły w życie 15 lutego 2024 roku, to przepisy dotyczące nowelizacji kodeksu rodzinnego i opiekuńskiego. Zmiany zwane ustawą Kamilka z Częstochowy⁷ zawierają wiele rozwiązań mających na celu ochronę dzieci przed przemocą oraz zapewnienie im kompleksowej pomocy w przypadku skrzywdzenia. We wszystkich placówkach, w których przebywają dzieci, wprowadzono standardy ochrony małoletnich, kwestionariusz oceny bezpieczeństwa dziecka, który pomaga policjantom, pracownikom socjalnym, pracownikom ochrony zdrowia ocenić, czy zdrowie i życie dziecka jest zagrożone. Zmieniły się również przepisy dotyczące wysłuchania dziecka przez sąd, które może nastąpić raz w toku postępowania, chyba że dobro dziecka wymaga ponownego przeprowadzenia tej czynności lub taką potrzebę zgłasza samo dziecko. Dziecko przed sądem ma swojego reprezentanta, jeśli opiekun lub rodzic nie może podjąć się tej funkcji. Tę rolę może pełnić adwokat czy radca prawny⁸. Wprowadzono również obowiązek specjalistycznych szkoleń dla sędziów orzekających w sprawach

⁵ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. 1964 Nr 9, poz. 59 z późn. zm., obecnie Dz.U. 2023, poz. 2809), art. 113 § 2; por. Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 grudnia 2023 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. 2023, poz. 2809), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20230002809> (dostęp: 12.05.2024).

⁶ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2011 Nr 149, poz. 887, obecnie Dz.U. 2025, poz. 49).

⁷ Część unormowań obowiązywała już od 29 sierpnia 2023 r.

⁸ M.M. Cieśliński, *Komentarz do art. 583 (1) kpc* [w:] P. Ryłski (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, cz. III (red. cz. III: A. Olaś), Legalis 2023 (dostęp: 19.11.2024); zmiana przepisów

związanych z prawem rodzinnym i opiekuńczym, w zakresie dotyczącym m.in. sytuacji, w których rodzice dziecka pozostają w konflikcie, i rozpoznawania, czy dziecko doświadcza przemocy. Zmiany dotyczyły wdrożenia procedury Serious Case Review, związanej z obowiązkiem analizy najpoważniejszych przypadków przemocy wobec najmłodszych⁹.

Należy zauważyć, że w opinii publicznej narasta fala krytyki zarówno rodzin zastępczych, jak i instytucji związanych z pieczą zastępczą, sądów rodzinnych. Z jednej strony zwiększa się liczba rozwodów, z drugiej – akcentuje się prawa dziecka do kontaktów z obojgiem rodziców. Zatem celowe wydaje się prowadzenie badań dotyczących tego zagadnienia, szczególnie w dobie rozwoju technologii związanej z możliwością porozumiewania się na odległość, tak aby proponować i modelować rozwiązania najbardziej optymalne dla rodziny.

Publikacja składa się z siedmiu rozdziałów. W pierwszym omawiam problematykę dotyczącą źródeł wiedzy o rodzinie, definiowania terminów: „rodzina” i „rodzina zastępcza”, a także podejmuję próbę porównania tych instytucji oraz charakterystyki rodziny i rodziny zastępczej. Ponadto analizuję te instytucje w aspekcie opieki i wychowania dziecka.

W rozdziale drugim poruszam problematykę związaną z komunikacją interpersonalną. Charakteryzuję modele, funkcje i bariery, ze szczególnym uwzględnieniem komunikacji w rodzinie, w tym między dzieckiem a rodzicami.

W kolejnym rozdziale wskazuję na unormowania prawne, zasady prawa międzynarodowego oraz wybrane orzeczenia Trybunału Praw Człowieka dotyczące rodzin zastępczych i kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi, zwłaszcza kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej.

Natomiast rozdział czwarty jest poświęcony rozwiązaniom dotyczącym rodzin zastępczych i kontaktów dziecka z rodzicami pieczy zastępczej w innych krajach Europy (jak Szwecja, Niemcy, Francja, Hiszpania, Dania, Włochy). W rozdziale tym zaprezentowałam kierunki rozwoju, standardy funkcjonowania rodzin zastępczych i regulacji kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi w tych państwach.

W rozdziale piątym prezentuję koncepcję metodologiczną badań własnych. Podkreśliłam, że celowe jest prowadzenie badań nad problematyką pieczy zastępczej, aby proponować rozwiązania najlepiej służące temu

o wysłuchaniu dziecka dokonana Ustawą z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2023, poz. 1606).

⁹ J. Górczowska, *Znaczenie mechanizmu Serious Case Reviews dla systemowej ochrony dzieci przed krzywdzeniem. Jak jego wprowadzenie może wspomóc budowanie w Polsce szerokiego systemu ochrony dzieci?*, „Dziecko Krzywdzone: teoria, badania, praktyka” 2021, t. 20, nr 3, s. 156.

procesowi. Przedstawiając paradygmat badawczy i przyjętą orientację metodologiczną, zwróciłam uwagę, że zazwyczaj istnieje więcej niż jeden sposób rozumienia różnych spraw. Następnie opisuję przedmiot badań, którym są kontakty dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi, cel badań, problem główny i szczegółowe problemy badawcze. Wskazałam metody, techniki i narzędzia badawcze, którymi posługiwałam się w trakcie badań, a także przedstawiłam proces ich organizacji. Ponadto dokonałam charakterystyki terenu badań i rodzin zastępczych, w których były umieszczone dzieci.

W kolejnym rozdziale dokonuję empirycznej analizy problematyki związanej z przedmiotem badań, a ściślej – z prawem dziecka do kontaktów. Obejmuje ona zagadnienie prawa dziecka do kontaktów z rodzicami naturalnymi, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji, w której dziecko jest umieszczone w rodzinie zastępczej.

W rozdziale siódmym przedstawiam wyniki badań – wywiady z rodzinami zastępczymi, w tym spokrewnionymi, zawodowymi, niezawodowymi, w obszarze właściwości Sądu Apelacyjnego w Katowicach¹⁰. W rozdziale tym omawiam przyczyny umieszczenia dzieci w pieczy zastępczej oraz ich sytuację prawną (m.in. w odniesieniu do władzy rodzicielskiej, opieki prawnej nad małoletnim, statusu prawnego małoletniego względem rodziców zastępczych, bieżącej pieczy nad dzieckiem). Następnie prezentuję problematykę związaną z realizacją kontaktów dzieci umieszczonych w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi w praktyce, w nawiązaniu do podstawy ich regulacji. W dalszej kolejności opisuję formy kontaktowania się dziecka w rodzinie zastępczej z rodzicem naturalnym. Rozdział ten kończy analiza znaczenia realizacji kontaktów dziecka w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi w kontekście jego rozwoju emocjonalnego i wychowania.

Publikację wieńczy podsumowanie oraz zestawienie głównych wniosków i uwag pozwalających na udzielenie odpowiedzi na postawione we wstępie pytanie, a także propozycje wprowadzenia ewentualnych zmian w omówionym obszarze.

W mojej ocenie przeprowadzone badania pozwoliły na lepsze zrozumienie podjętego problemu oraz określenie, jak i dlaczego kontakty dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi – pomimo

¹⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 28.12.2018 r. w sprawie ustalenia siedzib i obszarów właściwości sądów apelacyjnych, sądów okręgowych i sądów rejonowych oraz zakresu rozpoznawanych przez nie spraw (Dz.U.2023.125 z późn. zm.). Sąd Apelacyjny w Katowicach obejmuje obszar właściwości sądów okręgowych w: Bielsku-Białej, Częstochowie, Gliwicach, Katowicach, Rybniku i Sosnowcu.

istniejących regulacji w tym zakresie oraz środków technologicznych umożliwiających porozumiewanie się na odległość czy wymianę korespondencji – są realizowane w stopniu niewystarczającym.

Książka jest formą merytorycznego wsparcia rodzin zastępczych, rodziców naturalnych dziecka oraz instytucji związanych z tą problematyką. Mam nadzieję, że dzięki zawartym w niej wnioskom, wskazaniom i rekomendacjom będzie stanowiła pomoc w procesie przygotowywania kandydatów do sprawowania pieczy zastępczej, będąc zarówno źródłem wiedzy dla wychowawców, pedagogów, asystentów, kuratorów, sędziów, a nade wszystko rodziców, jak i inspiracją do dalszych pogłębionych badań porównawczych w Polsce i Unii Europejskiej. Monografia może być też wykorzystywana w szkoleniach dotyczących organizowania systemu pieczy zastępczej w społecznościach lokalnych dla przedstawicieli jednostek samorządu terytorialnego, kuratorów sądowych rodzinnych, asystentów rodziny, kandydatów do prowadzenia rodzin zastępczych, ze szczególnym zwróceniem uwagi na proces komunikowania i budowania relacji dziecko – rodzic. Może również przyczynić się do wzrostu świadomości rodziców i przedstawicieli instytucji realizujących pieczę zastępczą co do zmian i modelowania procesu reintegracji rodziny.

Serdecznie dziękuję wszystkim, którzy pomogli mi przeprowadzić badania i zrealizować ten projekt. Dziękuję rodzinom zastępczym, które wyraziły zgodę i udzieliły wywiadu. Dziękuję kuratorom okręgowym pełniącym służbę w obszarze właściwości Sądu Apelacyjnego w Katowicach, kierownikom Zespołów Kuratorskiej Służby Sądowej (wykonujących orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich) oraz kuratorom pracującym w sądach rejonowych w obszarze właściwości Sądu Okręgowego w Katowicach i Sądu Okręgowego w Sosnowcu.

Rozdział 1

Rodzina we współczesnej rzeczywistości

1.1. Źródła wiedzy o rodzinie

Trudno nie zgodzić się ze Stanisławem Kawulą, że rośnie potrzeba zainteresowania się rodziną jako formą życia zbiorowego, która wywiera istotny wpływ na kształtowanie się postaw, aspiracji oraz planów życiowych, systemów wartości i osobowości ludzkich. Różne podejścia metodologiczne w analizowaniu rodziny jako grupy i instytucji mogą prowadzić równocześnie do odmiennych efektów badawczych oraz rozmaitych konsekwencji praktycznych¹. W czasie badań naukowych należy zwrócić uwagę w pierwszej kolejności na sposoby zdobywania przez współczesnego człowieka wiedzy dotyczącej świata, w którym żyje w skali makro i mikro, a także wiedzy o życiu rodzinnym. Źródłem zdobywania wiedzy o odmianach życia rodzinnego jest z jednej strony poznanie naukowe, z drugiej zaś – codzienne doświadczenie życiowe będące udziałem każdego człowieka². U podstaw badania i poznawania, zdobywania wiedzy i jej opisywania leżą paradygmaty.

W paradygmacie interpretatywnym ważne w poznaniu naukowym są naturalne zdolności podmiotu poznającego. O istocie i jakości poznania nie decydują obligatoryjne wymogi wobec metody naukowej.

Obecna w naukach społecznych wiedza o rodzinie pozwala na wskazanie trzech typów dyskursów wiedzy: dyskursu normatywno-ideologicznego, dyskursu instrumentalno-technicznego i dyskursu praktyczno-moralnego³.

Mirosława Nowak-Dziemianowicz pisze, że wiedza o współczesnej polskiej rodzinie, przedstawiona w publikacjach pedagogów, jest wiedzą normatywną. Tezy o normatywnym charakterze pedagogicznej wiedzy o rodzinie

¹ S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004, s. 48.

² M. Nowak-Dziemianowicz, *Doświadczenia rodzinne w narracjach. Interpretacje sensów i znaczeń*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2002, s. 6–7.

³ Tamże, s. 19.

opiera na zaproponowanych przez Lecha Witkowskiego⁴ typach normatywizmu pedagogicznego. Normatywność przejawia się w kilku płaszczyznach, m.in. epistemologicznej, zaangażowania, umiejscowienia, jakości aksjologicznej. W ocenie przywołanej autorki normatywny dyskurs dotyczący wiedzy o rodzinie wywodzi się z normatywnej orientacji socjologicznej. Przykładem normatywnej teorii socjologicznej jest teoria Talcotta Parsonsa. W ujęciu teorii normatywnej osobowość można sprowadzić do postaci systemu wyuczonych nawyków kulturowych. Są one przyswojone w trakcie socjalizacji i przystosowywania się jednostek do wymogów trwałych układów sytuacji działania, określonych wymogami systemu społecznego i normatywnymi wzorami kultury⁵.

Instrumentalno-techniczny dyskurs wiedzy odnosi się do doświadczenia traktującego świat rzeczy, nas samych oraz innych ludzi jako przedmiot naszych sprawczych oddziaływań⁶. W tym dyskursie analizowane są koncepcje rodziny, koncepcje wyraźnie inspirowane przez teorie ekonomiczne, zwłaszcza teorie organizacji⁷. W instrumentalno-technicznym dyskursie rodzina przestaje być podmiotem, całością. Kategoria kosztów i korzyści staje się dominująca. Można zatem przyjąć, że rodzinę traktuje się jako funkcję indywidualnych decyzji podejmowanych przez jednostki o zróżnicowanych interesach i celach, dążące do rozwiązania specyficznych problemów oraz działające pod presją złożonego układu warunków⁸.

W dyskursie praktyczno-moralnym niezbędne dla określenia istoty wiedzy jest pojęcie rozumienia. Koncepcje rozumienia odnajdujemy w teorii działania komunikacyjnego Jürgena Habermasa⁹. Według niego działanie komunikacyjne

[...] stanowi interakcję między podmiotami używającymi mowy i symboli niewerbalnych jako sposobu rozumienia wzajemnego swych sytuacji i odnośnych

⁴ L. Witkowski, *Dwoistość w pedagogice Bogdana Suchodolskiego (z aneksem o Sergiuszu Hesse)*, Wit-Graf, Kraków 2001, s. 41.

⁵ T. Parsons, *Struktura społeczna a osobowość*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1969, s. 114.

⁶ R. Kwaśnica, *Dwie racjonalności. Od filozofii sensu ku pedagogice ogólnej*, Instytut Kształcenia Nauczycieli im. Władysława Spasowskiego w Warszawie. Oddział Doskonalenia we Wrocławiu, Wrocław 1987.

⁷ G.S. Becker, *A treatise on the family*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1991.

⁸ A. Giza-Poleszczuk, M. Marody, A. Rychard, *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany społecznej*, IFiS PAN, Warszawa 2000, s. 112.

⁹ J. Habermas, *Racjonalność działania a racjonalność społeczna*, „Teoria działania komunikacyjnego”, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.

planów działania, po to, by dojść do porozumienia na temat koordynacji swego zachowania¹⁰.

Pisząc o komunikowaniu, Habermas zwrócił uwagę na to, że ludzie w tym procesie świadomie dążą do osiągnięcia intersubiektywnego porozumienia jako podstawy do obopólnego rozumienia, po to, aby uzyskać niewymuszony konsensus dotyczący tego, co robić w konkretnej sytuacji¹¹. Wydaje się, że teoria komunikowania Habermasa, a w niej rozumienie jest kluczowa w orientacji w otaczającym nas świecie, a w szczególności w problematyce rodziny. Jak podkreśla Nowak-Dziemianowicz,

[...] umożliwia wgląd w samego siebie, pozwala odkryć niejawne często intencje własnych działań, ich ukryte źródła, pozwala na zmianę. Rozumieć swoją sytuację, związane z nią zachowania to tyle, co dopuścić do głosu własne interpretacje, a tym samym poszerzyć horyzont samopoznania, dzięki czemu możliwe staje się porzucenie utartych schematów działania, możliwa staje się zmiana¹².

Praktyczno-moralna wiedza o rodzinie może opierać się na rozumiejącym, refleksyjnym wglądzie w intersubiektywne doświadczenie, które towarzyszy człowiekowi w jego życiu rodzinnym¹³. W niniejszej publikacji dokonuję refleksyjnego wglądu, który dotyczy kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi. Swoje rozważania oparłam również na ujęciu normatywnym, mając na względzie prawny aspekt dotyczący kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi. Dyskursu tego nie neguję i uważam za aktualny, ponieważ szczególnie w ujęciu prawnym system wyuczonych nawyków kulturowych istnieje i będzie istniał. Często na nim między innymi budowane są systemy prawne. Powyższa problematyka była tematem wielu dyskusji, w którym uczestniczyłam, oraz dyskursów, które prowadziłam z przedstawicielami nauk społecznych w trakcie tworzenia niniejszej publikacji. Nie ulega wątpliwości, że człowiek przyswaja w trakcie socjalizacji nawyki zgodne z wymogami systemu społecznego i normatywnymi wzorami kultury. W innym przypadku żylibyśmy w chaosie prawnym; można nawet pokusić się o stwierdzenie, że bylibyśmy społeczeństwem bez jakichkolwiek usankcjonowanych praw i obowiązków.

¹⁰ Tamże, s. 163–177.

¹¹ S. Kemmies, R. McTaggart, *Uczestniczące badanie interwencyjne. Działanie komunikacyjne i sfera publiczna* [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 798.

¹² M. Nowak-Dziemianowicz, *Doświadczenia rodzinne w narracjach...*, dz. cyt., s. 49.

¹³ Tamże.

1.2. Rodzina naturalna a rodzina zastępcza – ujęcia terminologiczne

Zgodnie z ujęciem Mieczysława Ozorowskiego „[...] pierwszym miejscem rozwoju kultury życia jest rodzina, w której człowiek przychodzi na świat. To tu ludzkie życie rozwija się i dojrzewa”¹⁴. Nie chcąc komplikować sprawy, chyba już skomplikowanej, wyjaśnienia, czym jest rodzina, przyjmując za Tadeuszem Szlendakiem, że wówczas sprawa jeszcze bardziej się zaciemniać może¹⁵, przyjął z uwagi na podmiot prowadzonych badań ujęcie: rodzina naturalna i rodzina zastępcza.

Podkreślić należy, że definiowanie rodziny może być dokonywane z różnych perspektyw: biologicznej, filozoficznej, socjologicznej, pedagogicznej, psychologicznej, prawnej.

Rozpoczynając od podejścia biologicznego, można stwierdzić, że rodzina to grupa osób powiązanych więzami pokrewieństwa, obejmująca rodziców i ich potomstwo. Termin „rodzina” związany ze słowami: „ród”, „rodzić”, „rodzić”, odnosi się do terminów „pokolenie”, „potomstwo”, co wskazuje na wspólne pochodzenie osób ją tworzących¹⁶.

Według Teresy Kukołowicz „[...] źródeł rodziny należy poszukiwać w naturze człowieka”¹⁷. Zdaniem Premili Webster chociaż rodzina złożona z dwojga biologicznych rodziców pozostaje nadal normą, to występuje wiele odmian jej struktury¹⁸. Mieczysław Krąpiec podkreśla natomiast, że wszystkie kierunki filozoficzne uznawały rodzinę za podstawową formę życia społecznego i zasadniczą „niszę” rozwojową dla człowieka¹⁹. Wskazuje na dwa istotne elementy rodziny: dobro, którym jest „zrodzenie i wychowanie dzieci”, oraz „strukturę osobowej miłości” jako współkonstytuującą tę wspólnotę²⁰.

Mówiąc o rodzinie jako „wspólnocie naturalnej”, należy mieć na względzie, że instytucja rodziny nie jest człowiekowi narzucana „z zewnątrz”, ale

¹⁴ M. Ozorowski, *Wartość życia ludzkiego w nauczaniu papieża Jana Pawła II, Benedykta XVI i Franciszka*, „Teologia i Moralność”, t. 12, nr 2(22), s. 41.

¹⁵ T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, różnicowanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 94.

¹⁶ Zob. A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1998, s. 459.

¹⁷ T. Kukołowicz, *Możliwość integracji wiedzy o rodzinie* [w:] T. Kukołowicz (red.), *Z badań nad rodziną*, RW KUL, Lublin 1984, s. 10.

¹⁸ P. Webster, *Dziecko w społeczeństwie* [w:] T. Lissauer, W. Carroll (red.), *Pediatrics*, Edra Urban & Partner, Wrocław 2019, s. 2.

¹⁹ M.A. Krąpiec, *Człowiek i prawo naturalne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1986, s. 160; por. K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1986, s. 194.

²⁰ M.A. Krąpiec, *Człowiek...*, dz. cyt., s. 163.

wynika bezpośrednio ze społecznego charakteru ludzkiej natury, z zakodowanych w niej „inklinacji”. Ten sprawdzalny empirycznie fakt znalazł swój wyraz w stwierdzeniu Księgi Rodzaju: „Nie jest dobrze, żeby człowiek był sam”²¹.

Według Karola Wojtyły rodzina

[...] jest tym miejscem, w którym każdy człowiek pojawia się w swej jedyności i niepowtarzalności. Jest ona – i powinna być – takim szczególnym układem sił, w którym każdy człowiek jest ważny i potrzebny ze względu na to, że jest, i ze względu na to, kim jest – układem najgłębiej „człowieczym”, zbudowanym na wartości osoby i na tę wartość wszechstronnie nastawionym²².

Alvin Lee Bertrand i Zbigniew Tadeusz Wierzbicki uważają, że rodzinę można zidentyfikować jako społecznie uznany zespół ludzi połączony małżeństwem, pokrewieństwem czy adopcją, które mają na ogół wspólne miejsce zamieszkania (habit) i oddziałują na siebie zamiennie zgodnie z pełnionymi rolami społecznymi²³.

Rodzina, według Anthony’ego Giddensa, to grupa jednostek związanych ze sobą przez więzy krwi, małżeństwo lub adopcję, tworząca jednostkę ekonomiczną, której dorośli członkowie ponoszą odpowiedzialność za wychowanie dzieci²⁴.

Rodzina coraz częściej jest ujmowana jako system charakteryzujący się pewnym zespołem norm oraz środkami podtrzymującymi jego spójność. System ten ma określone cele, sposoby zaspokajania potrzeb poszczególnych członków rodziny i realizacji podstawowych zadań społecznych²⁵. System ten ma własny świat, indywidualną i niepowtarzalną organizację życia oraz układ stosunków między członkami systemu.

Natomiast określenie rodziny mianem komórki społecznej wynika z przekonania, że jest ona miejscem, w którym dokonują się podstawowe procesy przemian społecznych, stanowiące fundament systemu ekonomicznego, kulturalnego i demograficznego²⁶.

²¹ Księga Rodzaju (Rdz 2,18) [w:] *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, Pallotium, Poznań 2024, s. 78; J. Szymczak, *Definicje rodziny*, „Studia nad Rodziną” 2002, nr 2(11), s. 158.

²² K. Wojtyła, *Rodzina jako communio personarum*, „Ateneum Kapłańskie” 1974, t. 83, nr 3(395), s. 348.

²³ A. Bertrand, J.A. Beegle, Z.T. Wierzbicki, B. Gałęski, *Socjologia wsi w Stanach Zjednoczonych. Stan i tendencje rozwojowe*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo PAN, Wrocław 1970, s. 170.

²⁴ A. Giddens, *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 732.

²⁵ M. Ryś, *Systemy rodzinne. Metody badań struktury rodziny pochodzenia i rodziny własnej*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2001, s. 8.

²⁶ A. Kwak, *Rodzina w społeczeństwie. Obraz przeszłości i przyszłości* [w:] H. Marzec, C. Wiśniewski (red.), *Rodzina na początku III tysiąclecia – obraz przeszłości i teraźniejszości*, t. 1, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie przy Filii Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Piotrków Trybunalski 2009, s. 33.

Wbrew pozornej oczywistości pojęcie rodziny stanowi jedno z bardziej złożonych pojęć teoretycznych socjologii, jak pisze Anna Giza-Poleszczuk. Co więcej, rodzina jest również radykalną abstrakcją. Po pierwsze, jest procesem, a nie „bytem”, rodzi się w momencie zawiązania mniej lub bardziej trwałego związku między partnerami. Rodzina powiększa się wraz z przychodzeniem dzieci na świat, kurczy się w miarę jak dzieci odchodzą z domu, zanika wraz ze śmiercią swoich założycieli²⁷.

Podejście socjologiczne zakłada, że rodzina to zespół osób związanych więzami krwi, małżeństwa czy adopcji, które wspólnie zamieszkują i się utrzymują.

Jak pisze Zbigniew Tysza, socjologia rodziny posługuje się w zasadzie systemem pojęciowym, którego używają również socjologowie innych krajów. Niemniej polscy badacze nadali mu pewną specyfikę dzięki swoim niektórym propozycjom definicyjnym²⁸. Pojęcie rodziny w ujęciu historycznym ewoluowało, a w Polsce ma ono swoją specyfikę definicyjną.

Szlendak, zastanawiając się nad tym, która definicja rodziny jest właściwa, pisze:

Cechą definiującą rodzinę jest zatem fakt, że w rodzinie, niezależnie od tego, na jakiego typu diadach jest oparta, na świat przychodzą dzieci i to właśnie ona w konsekwencji jest pierwszą i podstawową agendą socjalizacji²⁹.

Z uwagi na wspomniany podmiot prowadzonych badań pozostanę w klasycznym ujęciu rodziny jako podstawowej komórki społecznej. Rodzina jako podstawowa komórka społeczna stanowi tym samym fundamentalny, konstruktywny element każdego społeczeństwa³⁰, jego główny budulec w każdej kulturze, w każdym społeczeństwie. To, że na ogół spotykamy ją najpowszechniej i od najdawniejszych czasów, jest oczywistością³¹, jednym z powszechników kulturowych³².

²⁷ A. Giza-Poleszczuk, *Rodzina a system społeczny Reprodukacja i kooperacja w perspektywie interdyscyplinarnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 43.

²⁸ Z. Tysza, *Socjologia rodziny w Polsce*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1990, nr 3–4, s. 233.

²⁹ T. Szlendak, *Socjologia rodziny...*, dz. cyt., s. 114.

³⁰ *Rodzina* [w:] Z. Bokszański, H. Domański (red.), *Encyklopedia socjologii*. [T.] 3: O-R, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 312.

³¹ S. Kawula, *Rodzina jako instytucja wychowania naturalnego* [w:] S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke (red.), *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004, s. 50.

³² Tamże, s. 95.

Można wyróżnić tzw. rodzinę małą (ang. *nuclear family*, niem. *Kernfamilie*) i wielką (ang. *extended family*, niem. *erweiterte Familie*)³³. Natomiast Tyszka wskazuje rodziny małe (dwupokoleniowe), najczęściej występujące w naszym kraju, i duże (poszerzone)³⁴.

Rodzinę małą tworzy małżeństwo z dziećmi, bezdzietne małżeństwo albo też samotny mężczyzna z dzieckiem lub samotna kobieta z dzieckiem³⁵. Rodzina wielka to taka, która składa się zarówno z rodziców i dzieci, jak i dalszych krewnych: dziadków, pradiadków, wnuków, rodzeństwa rodziców, rodzeństwa dziadków itd.

Na czele wielkiej rodziny stał *pater familias*, któremu przysługiwała władza (*patria potestas*) nad żoną, synami, córkami, synowymi, wnukami³⁶. W socjologii małżeństwo bezdzietne określa się jako małą rodzinę niepełną. Tak określa się także rodzinę wówczas, gdy brakuje jednego z małżonków w wyniku śmierci. Mała rodzina niepełna może się przekształcić w pełną, kiedy na przykład małżeństwo bezdzietne przysposobi dziecko – takie małżeństwo uznaje się za fundament rodziny.

W obliczu przemian społecznych wyróżnia się rodzinę odbudowaną (*re-constituted family*), charakteryzującą się tym, że przynajmniej jeden dorosły członek rodziny ma dziecko z poprzedniego związku, które mieszka z nim lub w pobliżu miejsca jego zamieszkania³⁷. Powszechnie rodzina jest określana również jako grupa najlepiej odpowiadająca psychologicznym, emocjonalnym, potrzebom człowieka, tworząca w typowej sytuacji optymalne środowisko jego wszechstronnego rozwoju³⁸. Występuje we wszystkich etapach rozwoju społeczeństwa i formacjach. Ponadto – co charakterystyczne – każdy do niej należał. W naszym kręgu kulturowym rodzina jest podstawową samoistną komórką społeczną, która sama się tworzy i likwiduje³⁹. W Polsce funkcjonuje również pojęcie rodziny współczesnej⁴⁰.

³³ A. Bieliński, M. Pannert, *Prawo rodzinne*, C. H. Beck, Warszawa 2011, s. 1.

³⁴ Z. Tyszka, *Socjologia rodziny w Polsce*, dz. cyt., s. 234.

³⁵ Z. Tyszka, *Socjologia rodziny*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979, s. 80.

³⁶ J.S. Piątkowski (red.), *System prawa rodzinnego i opiekuńczego. Cz. 1*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1985, s. 42.

³⁷ A. Giddens, *Socjologia*, dz. cyt., s. 732.

³⁸ M. Andrzejewski, K. Jadach, *Prawna ochrona rodziny. Skrypt dla studentów pedagogiki i innych nauk społecznych*, C. H. Beck, Warszawa 2018, s. 11.

³⁹ M. Ziemska, *Z socjologicznych zagadnień rodziny współczesnej* [w:] M. Ziemska, *Rodzina i dziecko*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986, s. 228.

⁴⁰ B. Szluz, *Obraz współczesnej rodziny. Teoria i badania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2017, s. 8; zob. E. Rostańska, *Codziennosc rodziny – między ideą a doświadczaniem rzeczywistości* [w:] E. Rostańska, K. Walancik-Ryba, M. Szyszka (red.), *Współczesna rodzina. Różnorodność doświadczeń i działań*, Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB, Dąbrowa Górnicza 2021, s. 10.

W psychologii rodzinę czasami ujmuje się jako grupę podstawową dla jednostki, „[...] to znaczy taką, w której członkowie pozostają ze sobą w bliskim kontakcie i wzajemnie ze sobą współdziałają”⁴¹.

Z kolei zgodnie z systemową teorią rodziny, jak wskazuje Bogdan de Barbaro⁴², rodzina stanowi samoregulujący się system i każde zachowanie jest komunikacją. Jako system stanowi uporządkowaną kompozycję elementów tworzących wspólną całość. W prezentowanym rozumieniu rodziny ważnym elementem jest cyrkularność, która zakłada ogólną interakcję systemu, czyli jedna zmiana powoduje kolejną zmianę pozostałych składowych. Interesujące są tutaj prawa regulujące charakterystyczne dla danej rodziny cechy komunikowania się i zachowania. W psychologii rozwoju człowieka rodzina jest ujmowana jako „środowisko rozwoju”. Zmiany w procesie rozwoju indywidualnego każdej osoby tworzącej system rodzinny traktuje się jako rezultat relacji interpersonalnych. Rodzina stanowi podstawowy kontekst rozwojowy⁴³.

Psychologia rozwoju zwraca uwagę na oddziaływania rodziców zamierzane oraz niezbędne do prawidłowego rozwoju psychicznego i społecznego dziecka, a także na ich nieintencjonalne oddziaływania, czyli procesy społecznego uczenia się – modelowania i identyfikacji⁴⁴, które mają decydujące znaczenie dla formowania osobowości dziecka⁴⁵. Jak pisze Jan Grac, rodzice są terazniejszymi nosicielami wzoru⁴⁶.

Zdaniem Józefa Rembowskiego rodzina to mała i jednocześnie pierwotna grupa o swoistej organizacji oraz określonym układzie ról między poszczególnymi członkami, związana wzajemną odpowiedzialnością moralną, a co za tym idzie, świadoma własnej odrębności, mająca swoje tradycje, przyzwyczajenia oraz zespolona miłością i akceptacją⁴⁷.

⁴¹ S. Kamiński, *Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1981, s. 126.

⁴² B. de Barbaro (red.), *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999, s. 14.

⁴³ U. Bronfenbrenner, *Czynniki społeczne w rozwoju osobowości*, „Psychologia Wychowawcza” 1970, nr 1–2.

⁴⁴ B. Harwas-Napierała, *Rola modelowania w wychowaniu*, „Człowiek i Społeczeństwo” 1995, nr 13.

⁴⁵ L. Bakiera, B. Harwas-Napierała, *Wzory osobowe w rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2016.

⁴⁶ J. Grac, *Wzory osobowe oddziałujące na młodego człowieka – analiza teoretyczna*, „Człowiek i Społeczeństwo” 1996, nr 14.

⁴⁷ J. Rembowski, *Więzi uczuciowe w rodzinie. Studium psychologiczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1972, s. 31.

Pedagodzy podają różne definicje rodziny⁴⁸, które ją charakteryzują od strony albo pełnionych przez nią zadań (funkcji), albo też podstawowych więzi łączących członków⁴⁹.

Zdaniem Wincentego Okonia rodzina to mała grupa społeczna, składająca się z rodziców, ich dzieci i krewnych. Rodziców łączy więź małżeńska, a rodziców z dziećmi – więź rodzicielska, stanowiąca podstawę wychowania rodzinnego, jak również więź formalna, która określa obowiązki rodziców i dzieci względem siebie⁵⁰.

Rodzina jest pierwotną grupą społeczną, czyli taką, w której jej członków łączą więzi emocjonalne. Dzięki temu jej siła oddziaływania pozostaje duża⁵¹.

W perspektywie pedagogicznej rodzinę postrzega się jako podstawową jednostkę społeczno-wychowawczą, główne środowisko społeczno-wychowawcze człowieka, instytucję wychowania naturalnego⁵². To ona wywiera znaczący wpływ na rozwój dziecka, na budowanie jego poczucia wartości i pewności siebie poprzez wiele czynności dorosłych i rodzeństwa, a szczególnie ich postawy wobec niego. W kształtowaniu się jego osobowości główną rolę odgrywają rodzice⁵³ i przestrzeń, w jakiej ono przebywa⁵⁴.

⁴⁸ Zob. S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke (red.), *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006; J. Izdebska, *Dziecko w rodzinie u progu XXI wieku. Niepokoje i nadzieje*, Trans Humana, Białystok 2000; J. Izdebska, *Dziecko, dzieciństwo, rodzina, wychowanie rodzinne. Kategorie pedagogiki rodziny w perspektywie pedagogiki personalistycznej*, Niepaństwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Białystok 2015; W. Danilewicz, J. Izdebska, B. Krześcińska-Żach, *Pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym. Materiały pomocnicze dla studentów studiów pedagogicznych*, Trans Humana, Białystok 2001; K. Segiet, *Dziecko i jego dzieciństwo w perspektywie naukowego poznania i doświadczanie rzeczywistości. Studium pedagogiczno-społeczne*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2011; B. Śliwerski, *Pedagogika dziecka. Studium pąjdocentryzmu*, GWP, Gdańsk 2007; B. Matyjas, *Rodzina i jej wspomaganie (wypisy tekstów z pedagogiki społecznej i opiekuńczej z lat 1999–2004)*, Wszechnica Świętokrzyska, Kielce 2005.

⁴⁹ J. Szymczak, *Definicje rodziny*, dz. cyt., s. 4; zob. J. Woroniecki, *Katolicka etyka wychowawcza*, t. 1: *Etyka ogólna*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1995, s. 7.

⁵⁰ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Edukacyjne „Żak”, Warszawa 2007, s. 355.

⁵¹ A. Kaiser, *Rodzina socjalizacyjna w zakresie zdrowia – poglądy, perspektywy*, „Chowanna” 2008, t. 2(31), s. 39–40.

⁵² Z. Mysłakowski, *Rodzina wiejska jako środowisko wychowawcze*, Nakładem Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego, Warszawa – Lwów 1931; S. Kowalski, *Szkoła w środowisku*, Państwowy Zakład Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1972; K. Sośnicki, *Teoria środków wychowania*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1973; A. Olubiński, *Konflikty małżeńskie a warunki i efekty wychowania w rodzinie*, UMK, Toruń 1987; S. Kawula, *Funkcje rodziny a wychowanie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1977, nr 1; J. Nikitorowicz, *Socjalizacja i wychowanie w zróżnicowanych wyznaniowo i etnicznie rodzinach Białostoczczyzny*, Dział Wydawnictw Filii UW, Białystok 1992.

⁵³ A. Kępiński, *Lęk*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2004, s. 28.

⁵⁴ M. Nowak-Dziemianowicz, *Doświadczenia rodzinne w narracjach...*, dz. cyt.

Zadaniem rodziny jest przekazywanie mu wartości, wiedzy i umiejętności społecznych.

Według Aleksandra Kamińskiego

[...] rodzina jest przede wszystkim domeną swoistej, niedającej się zastąpić niczym intymności uczuciowej, owym związkiem zamykającym w sobie wspólnie przeżywane doświadczenia, najbardziej podstawowe i ostateczne zarazem⁵⁵.

Rodzina pełni także funkcję środowiska wychowawczego, w którym kształtują się postawy dziecka. Charakterystyczną typologią wykorzystywaną w diagnozie i w pracy terapeutycznej jest typologia Marii Ziemskiej, która wyróżnia postawy prawidłowe i nieprawidłowe. Za prawidłowe uznaje następujące postawy:

- akceptację dziecka,
- współdziałanie z dzieckiem,
- dawanie dziecku swobody,
- uznanie praw dziecka.

Do nieprawidłowych autorka zalicza:

- postawę odrzucającą,
- postawę unikającą,
- postawę nadmiernie chroniącą,
- postawę nadmiernie wymagającą⁵⁶.

Przyjmując wobec dziecka prawidłowe postawy rodzicielskie, dajemy mu do zrozumienia, że jest ono przez nas kochane i cenione. Akceptujemy je takim, jakim jest: łącznie z zaletami i wadami, cechami fizycznymi, usposobieniem, możliwościami umysłowymi i trudnościami w niektórych dziedzinach. Jak pisze Leon Dyczewski, „[...] w rodzinie kształtuje się twórczy i pożyteczny lub bierny i szkodliwy członek społeczeństwa”⁵⁷. Dla wymiaru pedagogicznego charakterystyczna jest zatem rodzina wydolna wychowawczo i rodzina niewydolna wychowawczo.

Rodzina ze względu na swoją rangę pozostaje również w kręgu zainteresowania prawa⁵⁸.

Według Stefana Grzybowskiego rodzina to najdrobniejsza lub drobna grupa społeczna, związana wewnątrznie przesłankami wywodzącymi się

⁵⁵ A. Kamiński, *Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974.

⁵⁶ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*, Wiedza Powszechna, Warszawa 2009.

⁵⁷ L. Dyczewski, *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2003, s. 11.

⁵⁸ A. Zieliński, G. Jędrejek, *Prawo rodzinne i opiekuńcze w zarysie*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011, s. 37.

z łączącego jej członków poczucia bliskości, wspólności osobistej i gospodarczej oraz w przeważającej mierze, ale niekoniecznie, uzasadnionego więzami krwi pokrewieństwa. Ład tej grupy zależał zawsze od panujących warunków społecznych i gospodarczych, właściwych dla danej grupy rodzinnej⁵⁹.

W Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka [...] rodzina jest naturalną i podstawową komórką społeczeństwa i jest uprawniona do ochrony ze strony społeczeństwa i państwa⁶⁰.

W polskim ustawodawstwie brakuje definicji pojęcia rodziny. Są jedynie definicje niezbędne do interpretacji tego pojęcia w świetle konkretnych ustaw, np. istotna ze względu na problematykę niniejszej publikacji ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej⁶¹ określa w preambule rodzinę jako podstawową komórką społeczeństwa oraz naturalne środowisko rozwoju i dobra wszystkich jej członków, w szczególności dzieci.

Z perspektywy prawa rodzinę najczęściej definiuje się jako jednostkę opartą na małżeństwie lub stosunku przypominającym małżeństwo. W ujęciu prawa konstytucyjnego jest powiązana z małżeństwem i zakłada istnienie dzieci⁶². Konstytucja RP uznaje rodzinę za grupę społeczną, której członkostwo nabywa się przez urodzenie albo nawiązanie więzi rodzinnej na innej podstawie prawnej. Jak wskazał Trybunał Konstytucyjny⁶³, jest to „[...] skomplikowana rzeczywistość społeczna, będąca sumą stosunków łączących przede wszystkim rodziców i dzieci”. Niemniej „[...] w szerszym ujęciu pojęcie rodziny powinno obejmować także inne relacje powstające na zasadzie więzów krwi czy stosunków przysposobienia” niż jedynie relacje rodzice – dzieci⁶⁴. Ponadto

[...] ochrona rodziny realizowana przez władze publiczne musi uwzględniać przyjętą w Konstytucji wizję rodziny jako trwałego związku mężczyzny i kobiety, nakierowanego na macierzyństwo i odpowiedzialne rodzicielstwo⁶⁵.

⁵⁹ S. Grzybowski, *Prawo rodzinne. Zarys wykładu*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1980, s. 11.

⁶⁰ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 10 grudnia 1948 r. w Paryżu, art. 16; zob. W. Chmielewski, *Rodzina w podstawowych dokumentach uniwersalnego i europejskiego systemu ochrony praw człowieka (zarys problematyki)* [w:] H. Marzec, C. Wiśniewski (red.), *Rodzina na początku III tysiąclecia...*, dz. cyt., s. 84.

⁶¹ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (obecnie Dz.U. 2025, poz. 49), zwana dalej ustawą o wspieraniu rodziny.

⁶² W. Borysiak, *Komentarz do art. 18 Konstytucji* [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP*, C. H. Beck, Warszawa 2016, Legalis 2024.

⁶³ Wyrok TK z 28 maja 1997 r. (K 26/96, OTK 1997, Nr 2, poz. 19).

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ Zob. też uzasadnienie wyroku TK z 16 lipca 2007 r., SK 61/06, OTK-A 2007, Nr 7, poz. 77; D. Dudek (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, Lubelskie Wydawnictwa Prawnicze, Lublin 2003, art. 18, s. 51, art. 47, s. 57, art. 71.1, s. 66.

W świetle poczynionych powyżej rozważań można wyodrębnić kilka wspólnot objętych ochroną i opieką państwa oraz traktowanych przez prawo jako rodzina⁶⁶. Wspólnoty te – zgodnie ze znaczeniem tego pojęcia w języku ogólnym – aby mogły zostać uznane za rodzinę, powinny charakteryzować się trwałością. Rodzinę w tym ujęciu tworzą: małżonkowie i ich wspólne dzieci, matki samotnie wychowujące dziecko lub dzieci, jeżeli wcześniej pozostawały w związku małżeńskim lub trwałym konkubinacie, i ojcowie samotnie wychowujący dziecko lub dzieci, jeżeli wcześniej pozostawali w związku małżeńskim lub trwałym konkubinacie⁶⁷.

Rodzina stanowi podstawowy podmiot zainteresowania prawa rodzinnego, powyższe wynika już z samej nazwy. Niemniej termin ten jest pojmowany przez kodeks rodzinny i opiekuńczy⁶⁸ w węższym ujęciu niż w Konstytucji RP. Zdaniem Mirosława Nazara nie ma w tym sprzeczności, a wynika jedynie z celowego ograniczenia regulacji kodeksowych tylko do więzi mających, według ustawodawcy, szczególnie istotne znaczenie społeczne⁶⁹.

W socjologii rodzina jest rozpatrywana w kategoriach grupy społecznej bądź instytucji społecznej. Wyróżnia się tzw. małą oraz dużą rodzinę. W naukach prawnych przyjmuje się natomiast na ogół węższe pojęcie rodziny (a zatem małą rodzinę), do której należą małżonkowie oraz ich małoletnie dzieci. Kwestię, czy małżeństwo bezdzietne stanowi rodzinę, rozstrzygają przepisy prawa rodzinnego, z których wynika, że rodzina zostaje założona z chwilą zawarcia małżeństwa⁷⁰.

Do pojęcia rodziny w szerszym zakresie nawiązują tylko nieliczne przepisy kodeksu rodzinnego i opiekuńskiego oraz dotyczą przede wszystkim zagadnień związanych z powołaniem opiekuna prawnego dla dziecka oraz z obowiązkiem alimentacyjnym między krewnymi.

W rozumieniu kodeksu rodzinnego i opiekuńskiego rodzina opiera się na więzach małżeństwa, pokrewieństwa, powinowactwa i przysposobienia⁷¹. Tworzą ją zatem: małżonkowie, w tym również bezdzietni, współ-

⁶⁶ W. Borysiak, *Komentarz do art. 18 Konstytucji*, dz. cyt.; zob. Z. Radwański, *Konstytucyjna ochrona małżeństwa, małżeństwa i rodziny* [w:] S. Wójcik (red.), *Prace cywilistyczne*, Wydawnictwo Prawnicze; nakł. Towarzystwa Rozwoju Ośrodka Akademickiego, Warszawa – Rzeszów 1990, s. 237.

⁶⁷ Pozostałe matki podlegają ochronie na podstawie art. 71 ust. 2 Konstytucji RP; ich relacja z dzieckiem jest chroniona na podstawie art. 18 Konstytucji RP poprzez ochronę macierzyństwa i rodzicielstwa. Pozostałe relacje, pomiędzy ojcem a dzieckiem, są chronione na podstawie art. 18 poprzez ochronę „rodzicielstwa”.

⁶⁸ Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25 lutego 1964 r. (Dz.U. 2023, poz. 2809), zwany dalej kro.

⁶⁹ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, LexisNexis, Warszawa 2005, s. 23.

⁷⁰ K. Pietrzykowski i in. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, seria „Komentarze Kodeksowe”, C. H. Beck, Warszawa 2023.

⁷¹ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, dz. cyt., s. 22.

ne małoletnie dzieci małżonków, a także dzieci pełnoletnie, które się nie usamodzielnily, oraz dzieci przysposobionych małżonków. W świetle tej regulacji do rodziny nie należą natomiast dzieci jednego małżonka, nawet jeżeli zostały wychowane we wspólnie założonej rodzinie, oraz dzieci wzięte na wychowanie (nieprzysposobione).

Jak wskazuje Tadeusz Smoczyński, założenie rodziny jako sformalizowanej komórki społecznej przez samodzielne już dorosłe dzieci następuje poprzez zawarcie małżeństwa. Zależy od inicjatywy oraz woli osób zainteresowanych, ale odbywa się pod kontrolą państwa⁷².

W przeciwieństwie do związku małżeńskiego rodziny nie tworzy konkubinatu⁷³, czyli trwały związek faktyczny, łączący mężczyznę i kobietę, którzy żyją ze sobą jak małżonkowie, mimo że nie są małżeństwem. Może on jednakże prowadzić do powstania rodziny poprzez urodzenie się dziecka⁷⁴. Pomimo bowiem tego, że polskie prawo rodzinne preferuje rodzinę opartą na małżeństwie, nie oznacza to nierównej sytuacji dzieci zrodzonych ze związku pozamałżeńskiego; preferencja ta kreuje jedynie stabilną sytuację małżonków. Poza tym konkubinatu może rodzić następstwa prawne, m.in. w sferze prawa cywilnego, zwłaszcza wtedy, gdy zastosowanie ma pojęcie osoby bliskiej⁷⁵.

Co ważne, w polskim ujęciu prawnym fundamentem rodziny jest para składająca się z kobiety i mężczyzny, a nie para jednorodna płciowo.

Od konkubinatu należy odróżnić związek partnerski, który może być homoseksualny albo heteroseksualny. Regulacje związków partnerskich zostały zamieszczone w ustawodawstwach wielu państw europejskich, w tym większości państw Unii Europejskiej, oraz niektórych państw pozaeuropejskich. Ponieważ różnią się one między sobą dość istotnie, pozwala to na wskazanie ich trzech typów: związków typu kontraktowego, typu małżeństwo-minus i typu quasi-małżeństwo⁷⁶. Niektóre ustawodawstwa dopuszczają związki partnerskie zarówno dla osób tej samej, jak i odmiennej płci, inne jedynie dla osób tej samej płci. W Polsce były i są podejmowane

⁷² T. Smoczyński, *Komentarz [w:] T. Smoczyński (red.), Prawo rodzinne i opiekuńcze*, seria „System Prawa Prywatnego”, t. 11, C. H. Beck; Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2009, s. 2.

⁷³ Concubinatus – instytucja znana prawu rzymskiemu; doktryna polska jako cechy charakterystyczne dla konkubinatu wyróżnia: związek mężczyzny i kobiety, trwałość tego związku, pożycie tak jak w małżeństwie, brak zdarzenia prawnego regulującego ten związek.

⁷⁴ J.S. Piątkowski (red.), *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, dz. cyt., s. 43; zob. M. Nazar, *Konkubinatu a małżeństwo – wybrane zagadnienia [w:] M. Andrzejewski (red.), Księga jubileuszowa prof. dr hab. Tadeusza Smoczyńskiego*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2008; A. Zieliński, G. Jędrejek, *Prawo rodzinne i opiekuńcze...*, dz. cyt., s. 41.

⁷⁵ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. 2024, poz. 1061), art. 691.

⁷⁶ J. Pawliczak, *Zarejestrowany związek partnerski*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2014, s. 91.

inicjatywy zmierzające do legalizacji związków partnerskich, które jednak do tej pory kończyły się niepowodzeniem⁷⁷.

Rodzina jako grupa społeczna nie jest podmiotem praw i obowiązków, nie ma osobowości prawnej. Podmiotami praw i obowiązków są członkowie rodziny. Niemniej jednak ustalenie, które osoby mogą być zaliczone do rodziny na tle konkretnych unormowań prawa rodzinnego⁷⁸, ma istotne znaczenie praktyczne⁷⁹.

Termin „rodzina” rzadko występuje w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, jednakże w świetle obowiązujących przepisów dostrzega się wielość stosunków prawnych między jej członkami⁸⁰. W świetle przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego do rodziny nie należą dzieci wzięte na wychowanie (nieprzysposobione), a więc również dzieci umieszczone w rodzinie zastępczej⁸¹.

W szerokim ujęciu pedagogicznym rodzina zastępcza jest definiowana jako mała grupa społeczna, przy czym rodzina ta stanowi środowisko wychowawcze utworzone przez osoby niebędące naturalnymi rodzicami dziecka⁸². Przymiotnik „zastępcza” może wskazywać na tymczasowość pieczy nad dzieckiem, tj. występującej do czasu unormowania się jego sytuacji życiowej⁸³.

Według Lucyny Frąckiewicz rodzina zastępcza jest okresową usługą publiczną na rzecz dziecka lub dzieci, które są tymczasowo lub długotrwale pozbawione opieki ze strony rodziny naturalnej, jak również na rzecz biologicznych rodziców dziecka. Celem tej usługi jest powrót dzieci do domu ich rodziców biologicznych. Funkcje rodziny zastępczej można zatem traktować jako dopełniające i uzupełniające wobec rodziny biologicznej⁸⁴.

Zdaniem Zbigniewa Węgieńskiego rodzina zastępcza to rodzina wychowująca dzieci, których rodzice nie żyją bądź nie są w stanie ich wychować,

⁷⁷ K. Pietrzykowski i in. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, dz. cyt.

⁷⁸ Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25 lutego 1964 r. ..., art. 23 i art. 27.

⁷⁹ T. Smyczyński (red.), *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, dz. cyt., s. 4.

⁸⁰ J.S. Piątkowski (red.), *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, dz. cyt., s. 40.

⁸¹ Zob. European Social Network, *Foster care models in Europe*, <https://www.esn-eu.org/news/59/index.html>, (dostęp: 26.09.2024).

⁸² M. Jamrożek, B. Matyjas, *Rodzina zastępcza* [w:] E. Różycka (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 5, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2006, s. 386.

⁸³ A. Kanios, A. Lada, *Proces usamodzielniania wychowanków pieczy zastępczej. Studium teoretyczno-empiryczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2024, s. 12; zob. J. Matejek, *Rodzina zastępcza jako środowisko opiekuńczo-wychowawcze – wybrane aspekty społeczno-prawne*, „Polityka Społeczna” 2019, nr 2, s. 2.

⁸⁴ L. Frąckiewicz, *Polityka społeczna. Zarys wykładu wybranych problemów*, Śląsk, Katowice 2002, s. 44; zob. B. Tarnowska-Konka, *Rodzina zastępcza jako alternatywna forma opieki*, „Kultura i Wychowanie” 2012, nr 3, s. 166.

sprawująca tymczasową opiekę nad dzieckiem i wypełniająca podstawowe funkcje rodziny naturalnej⁸⁵.

Mając powyższe na względzie, można uznać rodzinę zastępczą za formę opieki okresowej, która powstaje wtedy, gdy małżeństwo lub osoba niepozostająca w związku małżeńskim bierze pod opiekę i na wychowanie dziecko czy dzieci. Marek Safjan wskazuje, że

[...] mówiąc o rodzinach zastępczych, mamy z pewnością na myśli środek opiekuńczy, którego celem jest zastąpienie dziecku wychowania w rodzinie własnej poprzez stworzenie warunków zbliżonych do tych, które istnieją w normalnie funkcjonującej rodzinie⁸⁶.

Natomiast Marek Andrzejewski podkreśla, że utworzenie rodziny zastępczej nie powoduje powstania więzi rodzinno-prawnej pomiędzy rodzicami zastępczymi a dzieckiem, tak jak się to dzieje przy adopcji. Dziecko przyjęte do rodziny zastępczej nie uzyskuje statusu dziecka rodziców zastępczych. Pomiedzy dzieckiem a rodzicami zastępczymi nie powstają również obowiązki i uprawnienia alimentacyjne; nie dochodzi pomiędzy nimi do dziedziczenia na mocy ustawy⁸⁷.

Dokonując analizy prawnej pojęcia rodziny zastępczej, należy podkreślić, że chociaż ustawa o wspieraniu rodziny używa w preambule określenia „rodzina”, nie zawiera ona jednak definicji rodziny zastępczej. Ustawa ta jedynie doprecyzowuje i charakteryzuje pojęcie rodziny zastępczej poprzez wskazanie, kto rodzinę zastępczą tworzy, czyli małżonkowie lub osoba niepozostająca w związku małżeńskim⁸⁸. Oznacza to, że rodzinę zastępczą mogą tworzyć zarówno małżeństwa, osoby żyjące w konkubinacie, jak i osoby samotne. Zatem w rozumieniu powyższych regulacji do powstania rodziny zastępczej, inaczej niż w przypadku rodziny, zawarcie małżeństwa nie jest konieczne. Rodzina zastępcza powstaje z chwilą umieszczenia

⁸⁵ Z. Węgiński, *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit” 2006, s. 75; zob. J. Matejek, *Rodzinna piecza zastępcza nad dzieckiem – formy pomocy i wsparcia w codziennym funkcjonowaniu oraz w sytuacjach trudnych – kryzysowych*, „Kultura – Społeczeństwo – Edukacja” 2022, t. 21, nr 1, s. 5.

⁸⁶ M. Safjan, *Osamotnione dzieci. Rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1983, s. 13.

⁸⁷ M. Andrzejewski, *Prawna ochrona rodziny*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999, s. 85.

⁸⁸ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny..., art. 41, ust. 1.

w niej dziecka i objęcia nad nim faktycznej pieczy⁸⁹ oraz funkcjonuje na podstawie orzeczenia sądu bądź umowy cywilnoprawnej⁹⁰.

Definicji rodziny zastępczej nie zawiera również kodeks rodzinny i opiekuńczy. Reguluje on jedynie kwestie dotyczące tworzenia rodzin zastępczych. Natomiast organizację i funkcjonowanie rodziny zastępczych oraz finansowanie regulują przepisy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej.

Dokonując literalnej wykładni pojęcia rodziny zastępczej, należałoby uznać, że jest to rodzina, która „zastępuje” rodzinę naturalną. W tym ujęciu pojęcie rodziny nie „zawiera w sobie” pojęcia rodziny zastępczej. Nie są to także pojęcia tożsame, co wynika już z samego celu pieczy zastępczej, jakim jest zapewnienie dziecku opieki i wychowania do czasu powrotu do rodziny lub adopcji⁹¹.

Jak wskazuje Marek Rączka, rodzinna piecza zastępcza to system, w skład którego wchodzić spokrewnione, niezawodowe i zawodowe rodziny zastępcze oraz rodzinne domy dziecka. Przez pojęcie rodziny zastępczej należy rozumieć: rodzinę zastępczą spokrewnioną, niezawodową, zawodową zarówno ogólną (zwykłą), pełniącą funkcję pogotowia rodzinnego, jak i specjalistyczną⁹².

Rozwiązaniem zawartym w ustawie o wspieraniu rodziny jest określenie pojęcia rodziny zastępczej spokrewnionej z dzieckiem poprzez sprecyzowanie, kto taką rodzinę tworzy. Rodziny zastępcze spokrewnione z dzieckiem są tworzone przez wstępnych (innych niż rodzice, a więc przede wszystkim przez dziadków) oraz rodzeństwo (także przyrodnie). Zatem gdy rodzinę zastępczą utworzy dla dziecka jakikolwiek inny krewny w linii bocznej niż rodzeństwo czy osoba spowinowacana z dzieckiem, czy też osoba spoza szeroko rozumianej rodziny, wtedy – w świetle obecnie obowiązujących przepisów – nie będzie to rodzina zastępcza spokrewniona⁹³.

Według Andrzejewskiego podstawową różnicę między rodziną spokrewnioną z dzieckiem a rodziną niespokrewnioną stanowi przede wszystkim aspekt psychologiczny. Rodzina zastępcza spokrewniona z dzieckiem jest tworzona

⁸⁹ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny..., art. 55 i 58.

⁹⁰ K. Walancik-Ryba, *Rodzina naturalna a rodzina zastępcza. Pojęcia, podobieństwa i różnice*, „Studia Edukacyjne” 2020, nr 56, s. 301.

⁹¹ K. Walancik-Ryba, *Rodzina naturalna...*, dz. cyt., s. 301; zob. M. Arczewska, *Tymczasowość rodzinnych form pieczy zastępczej w świetle wyników badań empirycznych*, „Prawo w Działaniu” 2021, t. 48, s. 50.

⁹² Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny..., art. 39; M. Rączka *Komentarz* [w:] B. Królak, M. Rączka, *Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2017.

⁹³ B. Mazurkiewicz, *Nowelizacja ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Komentarz praktyczny ABC*, nr 150010 [w:] LEX 2024; zob. Uzasadnienie do projektu ustawy o rodzinnej opiece zastępczej, Druk Sejmowy nr 628, Sejm RP VI kadencji.

przez osoby, które dziecko zna, co łagodzi traumę związaną z rozłąką z rodzicami. Bliskie relacje emocjonalne pomiędzy dzieckiem a – na przykład – dziadkami powinny być traktowane jako silny argument za tym, aby to właśnie osoby bliskie stanowiły rodzinę zastępczą, w której umieszczone jest dziecko⁹⁴.

Rodzina zastępcza powinna być w maksymalnym stopniu zbliżona do rodziny naturalnej⁹⁵. Rodzina naturalna ma cechę trwałości, a jej byt nie jest uzależniony od jej pełnego składu. W ujęciu teoretycznym natomiast rodzinę zastępczą cechuje tymczasowość. Ta tymczasowość nie powinna być jednak postrzegana negatywnie; należy na nią patrzeć przez pryzmat podstawowego celu umieszczenia dziecka poza rodziną, jakim jest udzielenie wsparcia dziecku i jego rodzinie.

Jak zaznacza Safjan, tymczasowość rodzin zastępczych ma służyć odbudowaniu stabilności rodzin naturalnych oraz reintegracji⁹⁶. Ideę tymczasowości wspierają zawarte zarówno w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, jak i w ustawie o wspieraniu rodziny regulacje dotyczące kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi. Mają one również zastosowanie w sytuacji umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej. Należy podkreślić, że utrzymywanie kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi jest niezbędne dla reintegracji rodziny⁹⁷.

W kwestii kontaktów rodzice zastępczy powinni pamiętać, że rodzina biologiczna dziecka stanowi ważny element jego tożsamości, a podtrzymywane kontakty są szansą na utrzymanie więzi rodzinnych – zarówno wtedy, kiedy istnieje możliwość powrotu dziecka do rodziny, jak i wówczas, gdy dziecko nie może powrócić do rodziny⁹⁸.

Podsumowując, należy wnioskować, że problematyka dotycząca pojęć rodziny i rodziny zastępczej jest złożona. Zarówno rodzina, jak i rodzina zastępcza są ujmowane interdyscyplinarnie, badane na wielu płaszczyznach naukowych. Ponadto wszelkie próby definiowania tych pojęć pozostają niepełne i sprowadzają się w istocie do określenia ich celów lub wskazania członków, którzy je tworzą. Zawsze wydają się niekompletne, w tym również moja próba zdefiniowania pojęcia rodziny zastępczej. Określiłam rodzinę zastępczą jako uregulowaną przepisami prawa, podlegającą

⁹⁴ M. Andrzejewski, *Władza rodzicielska* [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 770; J. Winiarz, *Prawo rodzinne*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 1996, s. 264.

⁹⁵ Postanowienie SN z 9 września 1998 r. I CKN 197/98, nr 1215918, LEX.

⁹⁶ M. Safjan, *Instytucja rodzin zastępczych. Problemy prawno-organizacyjne*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1982, s. 24–25 i 204.

⁹⁷ Zob. A. Łuczyński, *Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcjonalnych*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2008, s. 105.

⁹⁸ J. Matejek, *Rodzinną pieczę zastępczą nad dzieckiem...*, dz. cyt., s. 6.

okresowej weryfikacji instytucję, którą tworzą osoby spokrewnione bądź niespokrewnione z dzieckiem w celu zapewnienia mu warunków życia według wzorca rodziny naturalnej do czasu zaistnienia możliwości powrotu dziecka do niej bądź umieszczenia go w rodzinie przysposabiającej⁹⁹.

W mojej ocenie ten stan rzeczy wynika przede wszystkim z faktu ciągłych zmian zachodzących współcześnie w rodzinach, a w konsekwencji również w rodzinach zastępczych¹⁰⁰.

1.3. Rodzice naturalni a rodzice zastępczy – opieka i wychowanie dziecka

Niewątpliwie rola rodziny w życiu człowieka jest bardzo ważna, a w przypadku dziecka wyjątkowa; ma ona ogromny wpływ na kształtowanie się jego postaw i cech w dorosłym życiu. Dzieje się to za sprawą oddziaływania opiekuńczo-wychowawczego i socjalizacyjnego¹⁰¹. Rodzina jest instytucją na wskroś społeczną, dlatego jej rola w rozwoju społecznym dziecka zaznacza się w sposób szczególny¹⁰².

Opieka¹⁰³ i wychowanie są co do zasady atrybutami rodziców. Zdarza się jednak, że z przyczyn zależnych bądź niezależnych od rodziców nie chcą bądź nie mogą oni wypełniać swoich rodzicielskich funkcji – opiekuńczo-wychowawczych¹⁰⁴. Przyczyn może być wiele: poczynawszy od sieroctwa, aktualnie również eurosieroctwa, patologii społecznych po warunki społeczno-ekonomiczne czy zwiększający się poziom ubóstwa. Najbardziej radykalną formą działania państwa wówczas, gdy wychowanie dziecka w rodzinie naturalnej zagraża jego „dobru”, jest umieszczenie go w pieczy zastępczej, w tym w rodzinie zastępczej, co daje mu szansę na prawidłowy rozwój.

Do rodzin zastępczych trafiają dzieci, które są naturalnymi sierotami, dzieci, których rodzice są pozbawieni władzy rodzicielskiej, mają ograniczoną bądź zawieszoną władzę rodzicielską, dzieci znajdujące się w wyjątkowo

⁹⁹ K. Walancik-Ryba, *Rodzina naturalna...*, dz. cyt., s. 305.

¹⁰⁰ A. Radziejewicz-Winnicki, *Pedagogia społeczna w obliczu realiów codzienności*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 88.

¹⁰¹ J. Matejek, *Rodzicielstwo zastępcze – zawód czy pasja pomagania? Wybrane aspekty funkcjonowania rodzinnej pieczy zastępczej*, „Szkoła – Zawód – Praca” 2025, nr 26, s. 18.

¹⁰² Zob. C. Wiśniewski, *Rodzina a rozwój społeczny dziecka* [w:] H. Marzec, C. Wiśniewski (red.), *Rodzina na początku III tysiąclecia...*, dz. cyt., s. 175.

¹⁰³ H. Radlińska, *Pisma pedagogiczne. 1: Pedagogika społeczna*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1961.

¹⁰⁴ K. Walancik-Ryba, *Rodzina zastępcza. Uregulowania prawne a praktyka sądowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019, s. 7.

trudnej sytuacji uniemożliwiającej zapewnienie elementarnych warunków opieki i wychowania, jak również takie, których zdrowie fizyczne lub psychiczne wykazuje odchylenia od normy (w tych przypadkach rodzice zastępczy przed podjęciem opieki powinni być w pełni świadomi, jakiego typu i stopnia są te odchylenia)¹⁰⁵.

Najważniejszym warunkiem prawidłowych stosunków w rodzinie jest to, czy dziecko ma oboje rodziców (rodzina pełna naturalna) bądź nie (rodzina niepełna) oraz czy wychowuje się we własnej rodzinie lub w rodzinie zastępczej. Można stwierdzić, że dla dziecka niekorzystna jest taka struktura społeczna rodziny, która powoduje brak stabilizacji stosunków uczuciowych między rodzicami a dzieckiem, jak również każda sytuacja, która te stosunki pogarsza. Struktura społeczna rodziny wpływa na jej atmosferę wychowawczą¹⁰⁶.

Opieka i wychowanie dziecka w pierwszej kolejności spoczywają na rodzicach. Państwo pełni w tym przypadku tylko rolę subsydiarną, rzec można, uzupełniającą, wspierającą i w razie potrzeby nadzorującą, ingerującą w sytuacji zagrożenia dobra dziecka. Opieka i wychowanie są różnie określane przez socjologów, pedagogów, prawników – jako: funkcje rodziny, elementy władzy rodzicielskiej; czasami są definiowane poprzez określenie zadań rodziny. Zawsze jednak stanowią „składnik” szeroko pojmowanego rodzicielstwa.

Znane są typologie funkcji rodziny Zbigniewa Tyszki¹⁰⁷, Franciszka Adamskiego¹⁰⁸, Marii Ziemskiej¹⁰⁹, Stanisława Kawuli¹¹⁰, Jadwigi Izdebskiej¹¹¹ czy Józefa Rembowskiego¹¹². Niezależnie od zastosowanych klasyfikacji czy kry-

¹⁰⁵ E. Rożańska, A. Tynelski, *Rodzina zastępcza jako forma opieki nad dzieckiem*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, Kielce 1981, s. 9.

¹⁰⁶ O. Pokrzywicka, *Wpływ środowiska rodzinnego na rozwój psychiczny i społeczny dziecka*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2011, t. 6(2), s. 43.

¹⁰⁷ Z. Tyszka, *System metodologiczny wieloaspektowej integracji analizy życia rodzinnego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2001, s. 45; Z. Tyszka, *Struktura i funkcje rodziny oraz świadomość rodzinna* [w:] Z. Tyszka, A. Wachowiak, *Podstawowe pojęcia i zagadnienia socjologii rodziny*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej, Poznań 1997, s. 46.

¹⁰⁸ F. Adamski, *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002, s. 3; F. Adamski, *Funkcje rodziny* [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI w.*, t. 5, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2006, s. 309.

¹⁰⁹ M. Ziemska, *Rodzina a osobowość*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1979, s. 38.

¹¹⁰ S. Kawula, *Rodzina jako grupa i instytucja opiekuńczo-wychowawcza* [w:] S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke (red.), *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006, s. 40.

¹¹¹ J. Izdebska, *Współczesne dziecko i obraz jego dzieciństwa – nowe szanse wychowawcze oraz zagrożenia* [w:] L. Adamowska, J. Uszyńska-Jarmoc (red.), *Dobro dziecka w rodzinie*, Wydawnictwo Naukowe Niepaństwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Białystok 2005, s. 18.

¹¹² J. Rembowski, *Więzi uczuciowe w rodzinie. Studium psychologiczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1972, s. 221.

teriów podziału, czy to w ujęciu socjologicznym, pedagogicznym czy prawnym, zawsze w relacji rodzic – dziecko wybrzmiewają opieka i wychowanie.

Większość działań opiekuńczych w rodzinie wiąże się z zaspokajaniem potrzeb człowieka. Według Andrzeja Zielińskiego funkcja opiekuńcza w przypadku dzieci polega na zapewnieniu im pieczy, a kierunki działalności opiekuńczej to między innymi dbanie o rozwój dziecka stosownie do jego możliwości, ochrona przed zagrożeniami, udzielenie pomocy, zapewnienie wszechstronnych kontaktów społecznych¹¹³.

Sposób realizacji funkcji opiekuńczej przez rodzinę jest ściśle związany z wiekiem dziecka. Inaczej wygląda opieka nad małym dzieckiem, a inaczej nad nastolatkiem. Pojawiające się w realizacji tej funkcji trudności są głównie połączone z rozwiązywaniem problemów wewnątrzrodzinnych¹¹⁴.

Maria Przetacznik-Gierowska wymienia natomiast wspólne cechy funkcjonalne charakterystyczne dla wszystkich stadiów wychowania w rodzinie i dla całokształtu działalności wychowawczej rodziny wobec dzieci. Według niej rodzina zaspokaja podstawowe – biologiczne i psychologiczne – potrzeby dziecka, takie jak bezpieczeństwa, zależności, miłości. Kształtuje nowe potrzeby poznawcze, emocjonalne i społeczne: potrzebę życzliwości, uznania, zaspokojenia ciekawości, samourzeczywistnienia oraz wiele innych. Rodzina przekazuje dziecku system wartości i norm społecznych, dorobek kulturowy społeczeństwa, a także pośredniczy w nadawaniu przez dziecko znaczenia przedmiotom i zjawiskom z otoczenia. Rodzina stanowi zatem teren socjalizacji dziecka, pole doświadczalne, na którym może ono wypróbować swoje siły i możliwości, znajdując oparcie i punkt odniesienia – wzorce w rodzinach i innych członkach rodziny¹¹⁵.

Funkcja wychowawcza obejmuje postawy i zachowania rodziców w stosunku do siebie oraz do swoich dzieci, atmosferę emocjonalną i kulturę życia rodzinnego. W ramach tej funkcji rodzina przekazuje dzieciom język, podstawowe zasady i wzory zachowania, zwyczaje, obyczaje oraz wprowadza w świat wartości. Funkcja ta wiąże się z procesem socjalizacji, ponieważ wprowadza w życie rodzinne oraz przygotowuje do ról małżeńskich i rodzicielskich¹¹⁶. Celem funkcji wychowawczej jest przygotowanie

¹¹³ Zob. A. Zieliński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze w zarysie*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011, s. 37.

¹¹⁴ M. Dubis, *Zmiany pokoleniowe w realizacji funkcji rodzinnych na podstawie badań studentów i ich rodziców*, „Wychowanie w Rodzinie” 2018, t. XVIII, nr 2, s. 429.

¹¹⁵ M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza 2*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 119.

¹¹⁶ S. Kawula, *Rodzina jako grupa i instytucja opiekuńczo-wychowawcza* [w:] S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke (red.), *Pedagogika rodziny...*, dz. cyt., s. 59.

dziecka do samodzielnego życia w społeczeństwie poprzez przekazanie mu podstawowych wartości moralnych, umiejętności współżycia z innymi ludźmi, wartości kultury. Na proces socjalizacji składa się nauka wykonywania czynności samoobsługowych, porozumiewania się, formułowania światopoglądu. Tak zwana socjalizacja rodzinna sprowadza się do naśladownictwa zachowań najbliższego otoczenia rodzinnego oraz przyswajania akceptowanego przez dziecko systemu wartości¹¹⁷.

W ujęciu prawnym wychowanie to wszelkie zabiegi mające na celu ukształtowanie człowieka pod względem fizycznym, moralnym, umysłowym i światopoglądowym oraz przygotowanie go do życia w społeczeństwie. Wychowanie dziecka co do zasady jest obowiązkiem rodziców, którzy powinni go wypełniać, uwzględniając stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia – „wolność dokonywania wyborów moralnych opartych na wyznawanych wartościach”, i wyznania – „wolność praktyk religijnych, wolność wyboru i poszukiwania religii, innego światopoglądu”¹¹⁸, oraz przekonań, czyli sądów opartych na przeświadczeniu o prawdziwości lub fałszywości czegoś.

W ujęciu prawnym rodzice pełnią funkcję opiekuńczą – poprzez podejmowanie określonych działań sprawują pieczę nad dzieckiem oraz wykonują uprawnienia i obowiązki wynikające z faktu, że są przedstawicielami ustawowymi dziecka¹¹⁹.

Jak wskazuje Andrzejewski, funkcja opiekuńcza, zwana opiekuńczo-zabezpieczającą, i socjalizacyjna, zwana socjalizacyjno-wychowawczą, to – obok funkcji ekonomicznej – szczególnie istotne funkcje, które przesądzają o zakresie i sposobie ochrony praw dziecka żyjącego w rodzinie oraz pozwalają na dokonanie oceny rodziców w trakcie wykonywania przez nich obowiązków związanych ze sprawowaniem pieczy nad dzieckiem i wychowywaniem¹²⁰.

Współcześnie realizacja funkcji wychowawczej jest związana ze znaczną liberalizacją relacji w rodzinie, zmianą pozycji dziecka w rodzinie i ról rodzicielskich. Z jednej strony zmieniło się podejście do wychowania w rodzinie, podkreślające podmiotowość, autonomię, wolność i godność

¹¹⁷ F. Adamski, *Rodzina...*, dz. cyt., s. 36.

¹¹⁸ T. Sokołowski, *Wolność myśli, sumienia i wyznania dziecka* [w:] T. Smyczyński (red.), *Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia*, Ars Boni et Aequi, Poznań 1999, s. 257; zob. Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. 1991 Nr 120, poz. 526), art. 14, ust. 3.

¹¹⁹ Zob. K. Walancik-Ryba, *Family in Poland. Social and legal contexts*, Logos Verlag Brelin, Berlin 2021, s. 32.

¹²⁰ M. Andrzejewski, *Ochrona praw dziecka w rodzinie dysfunkcyjnej. Dziecko, rodzina, państwo*, Zakamycze, Kraków 2003, s. 24.

wszystkich osób w rodzinie, z drugiej jednak strony zauważalna jest marginalizacja funkcji wychowawczej oraz osłabienie więzi rodzinnych, szczególnie w zakresie przekazywania wartości, przekonań, umiejętności dialogu. Ponadto niejednokrotnie można dostrzec unikanie przez rodziców brania odpowiedzialności za wychowanie, usprawiedliwiane tym, że nie są w stanie konkurować z mass mediami, szczególnie Internetem¹²¹. Należy również podkreślić, że realizowanie wszelkich zadań wychowawczych jest obecnie znacznie trudniejsze niż kilka lat temu. Rodzina uległa wielu przeobrażeniom. Nie zawsze nadąża za zmianami ekonomicznymi, społecznymi, politycznymi.

W pełnieniu przez rodzinę funkcji opiekuńczej i wychowawczej zawierają się działania związane z ochroną praw dziecka, a szczególnie prawa do życia w rodzinie i prawa do otrzymania pieczy zastępczej w sytuacjach, w których nie może ono przebywać razem z rodzicami. Państwo ma obowiązek wspierania rodziny w pełnieniu tych funkcji. Obowiązek ten jest realizowany przez tworzenie szkół, przedszkoli oraz instytucji sprawujących pieczę nad dziećmi wówczas, gdy odseparowanie dziecka od rodziny jest konieczne, w tym rodzin zastępczych.

Janina Maciaszkowa definiuje opiekę jako ogół działań podejmowanych przez osoby oraz instytucje w celu stworzenia warunków do zaspokajania potrzeb dzieci i młodzieży. Podkreśla, że działania te są podejmowane świadomie, mają charakter świadczeń natury rzeczowej, materialnej oraz zabiegów organizacyjnych dla zapewnienia ich prawidłowego rozwoju¹²².

Jak wcześniej wspomniałam, z realizacją funkcji opiekuńczej oraz prawa do życia w rodzinie jest ściśle związana rodzina zastępcza, której zadanie polega na zagwarantowaniu dziecku odpowiedniej pieczy w sytuacji niemożności jej sprawowania przez rodziców naturalnych. Umieszczenie dziecka w rodzinnej pieczy zastępczej wiąże się z zachowaniem zarówno formalnych wymagań dotyczących tej formy opieki, jak i ogółu dodatkowych czynników mających wpływ na procedurę powstawania rodziny zastępczej¹²³. Podstawowym elementem jest odpowiednie przygotowanie kandydatów

¹²¹ M. Śnieżyński, *Quo vadis polska rodzino?* [w:] K. Denek, A. Kamińska, P. Oleśniewicz (red.), *Edukacja ustawiczna. Pozaszkolne formy wychowania i kształcenia*, Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, Sosnowiec 2013, s. 228; zob. D. Dolata, *Realizacja funkcji wychowawczej rodziny na przestrzeni trzech epok – wprowadzenie w problematykę zagadnienia*, „Wychowanie w Rodzinie” 2016, t. XIV, nr 2, s. 59.

¹²² J. Maciaszkowa, *Z teorii i praktyki pedagogiki opiekuńczej. Opieka rodzinna nad dzieckiem i kompensacja jej niedostatków*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1991, s. 38.

¹²³ Zob. K. Walancik-Ryba, *Sposoby sprawowania pieczy zastępczej w świetle ustawodawstwa polskiego* [w:] M. Walancik, S. Hoferková (red.), *Zagrożenia jednostki we współczesnym społeczeństwie*, Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB, Dąbrowa Górnicza 2019, s. 291.

do roli rodziców zastępczych, określone w ustawie o wspieraniu rodziny. Rodziny zawodowe¹²⁴ mają także dodatkowy obowiązek – systematycznego podnoszenia swoich kwalifikacji, w szczególności przez udział w szkoleniach¹²⁵. Ponadto istotne jest, że w sytuacji kiedy dziecko ukończyło 13 lat, umieszczenie go w rodzinie zastępczej zależy od wyrażenia przez nie zgody; w przypadku młodszych dzieci należy także w miarę możliwości brać pod uwagę ich opinię przy dokonywaniu wyboru rodziny¹²⁶.

Funkcjonowanie rodziny zastępczej jest związane z uwarunkowaniami procesu jej tworzenia oraz codziennej aktywności opiekuńczo-wychowawczej, a także możliwości wsparcia rodzin zastępczych¹²⁷.

Przed rodziną zastępczą – poza pieczę bieżącą nad dzieckiem – stoją różnorodne zadania, do których należą między innymi te o charakterze opiekuńczo-wychowawczym, dotyczące wszystkich płaszczyzn funkcjonowania dziecka. Opieka rodziców zastępczych nad dzieckiem obejmuje całość czynności podejmowanych zarówno w sferze rozwojowej i kształtowania osobowości dziecka, jak i w celu dostarczenia niezbędnych do życia środków materialnych¹²⁸.

Rodzina zastępcza pełni funkcje opiekuńczą i wychowawczą, zapewniając dziecku całodobową opiekę i wychowanie¹²⁹. Opieka nad dzieckiem wiąże się z realizacją różnorodnych zadań związanych z edukacją szkolną, rozwojem zainteresowań, organizacją czasu wolnego, zaspokajaniem potrzeb¹³⁰, jak również dbaniem o właściwy stan zdrowia i wyrównywaniem braków w tej sferze (np. wizyty u lekarza, szczepienia)¹³¹. Działania opiekuńcze są ukierunkowane także na naukę zasad zdrowego żywienia oraz troski o higienę osobistą i ubiór. Polegają na przygotowaniu dziecka do samodzielnego i odpowiedzialnego życia i pokonywania trudności.

¹²⁴ M. Zmysłowska, *Zawody związane ze sferą usług socjalnych w systemie pieczy zastępczej – bariery w ich funkcjonowaniu*, „Rozprawy Społeczne” 2020, t. 13, nr 4, s. 60.

¹²⁵ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny..., art. 42.

¹²⁶ K. Walancik-Ryba, *Pojęcie pieczy zastępczej w polskim ujęciu prawnym*, ПЕДАГОГІЧНА ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА, ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ Випуск 9. КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ. ВИЩА ШКОЛА БІЗНЕСУ В ДОМБРОВІ ГУРНІЧІЙ НИЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ, Київ 2020, s. 39.

¹²⁷ D. Wosik-Kawala i in., *Rodzina zastępcza* [w:] D. Wosik-Kawala (red.), *Rodzinne i instytucjonalne środowiska opiekuńczo-wychowawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2011, s. 109.

¹²⁸ J. Matejek, M. Wolska-Długosz, *Opieka nad dzieckiem w rodzinie zastępczej – innowacje czy sprawdzone metody*, „Scientific Bulletin of Chełm – Section of Pedagogy” 2017, nr 2, s. 30.

¹²⁹ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny..., art. 40, ust. 1.

¹³⁰ Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25 lutego 1964 r., art. 112¹.

¹³¹ K. Tryniszewska, *Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Komentarz*, LexisNexis Polska, Warszawa 2012, s. 123.

W rodzinie zastępczej występuje proces socjalizacji, który jest uwarunkowany wieloma czynnikami, takimi jak: rodzaj rodziny zastępczej, właściwa organizacja jej życia, relacje, atmosfera oraz postawy rodzicielskie prezentowane przez rodziców zastępczych¹³². W każdej rodzinie, aby wdrożyć dziecko do życia w społeczeństwie, konieczny jest proces uwzględniania przez rodziców zastępczych odpowiednich metod i form wychowania. Dodatkowo musi być on ukierunkowany na wprowadzenie pewnych zmian w przypadku niewłaściwych nawyków i postaw nabytych przez dziecko¹³³. Daje to możliwość kompensacji braków rozwojowo-wychowawczych oraz zapewnienia prawidłowego i stabilnego środowiska wychowawczego. W procesie wychowania i socjalizacji nie bez znaczenia jest również zaspokajanie potrzeb psychicznych, zwłaszcza potrzeby przynależności emocjonalnej, zaufania, a także nawiązanie z dzieckiem więzi¹³⁴.

Przepisy ustawy o wspieraniu rodziny zawierają katalog zadań rodzin zastępczych, które – poza tym, że gwarantują dziecku całodobową opiekę i wychowanie – przede wszystkim:

- traktują je w sposób sprzyjający poczuciu godności i wartości osobowej;
- zapewniają dostęp do przysługujących świadczeń zdrowotnych, kształcenie, wyrównywanie braków rozwojowych i szkolnych, rozwój uzdolnień i zainteresowań;
- zaspokajają jego potrzeby emocjonalne, bytowe, rozwojowe, społeczne oraz religijne;
- zapewniają ochronę przed arbitralną lub bezprawną ingerencją w życie prywatne dziecka;
- umożliwiają kontakt z rodzicami i innymi osobami bliskimi, chyba że sąd postanowi inaczej¹³⁵.

Wychowując dziecko, rodziny zastępcze mają obowiązek zachowania ciągłości w wychowaniu, tzn. zachowania i rozwijania tego, co dobrze otrzymywało w przekazie wychowawczym od swoich naturalnych rodziców, oraz jego tożsamości językowej, etnicznej, religijnej, kulturowej i językowej¹³⁶. Realizacja tego prawa wiąże się z umożliwieniem dziecku

¹³² J. Matejek, *Rodzicielstwo zastępcze...*, dz. cyt., s. 30.

¹³³ J. Matejek, *Proces socjalizacji dziecka w środowisku rodziny zastępczej* [w:] B. Matyjas (red.), *Dziecko i jego socjalizacja w rodzinie, szkole i środowisku lokalnym. Wybrane ujęcia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2013, s. 69.

¹³⁴ A. Łuczniński, *Dzieci w rodzinach zastępczych...*, dz. cyt., s. 140.

¹³⁵ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny..., art. 40.

¹³⁶ Konwencja o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r.; Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny..., art. 4.

odbywania praktyk religijnych w jego wierze oraz kultywowania tradycji związanych z jego pochodzeniem kulturowym.

Zgodnie z przepisami kodeksu rodzinnego i opiekuńczego niezależnie od władzy rodzicielskiej rodzice i dziecko mają prawo i obowiązek utrzymywania ze sobą kontaktów. Mogą być one jednak przez sąd zakazane wtedy, gdy stwierdzi, że ich utrzymywanie „poważnie zagraża dobru dziecka lub je narusza”, bądź jeśli wymaga tego dobro dziecka – ograniczone zarówno w stosunku do jednego, jak i obojga rodziców. Sposób utrzymywania tych kontaktów powinni wspólnie określić rodzice i opiekunowie prowadzący rodzinę zastępczą, kierując się dobrem dziecka i biorąc pod uwagę jego rozsądne życzenia. Jeżeli nie jest to możliwe, kwestię tę powinien rozstrzygnąć sąd. Należy podkreślić, że prawo do kontaktu obejmuje nie tylko rodziców, ale także rodzeństwo dziecka, jego dziadków, powinowatych w linii prostej oraz inne osoby, jeżeli sprawowały one przez dłuższy czas pieczę nad nim.

Istotne zadanie rodziny zastępczej to podejmowanie działań łagodzących skutki doświadczania straty i separacji przez dziecko¹³⁷. W związku z tym rodzina zastępcza jest zobowiązana do współpracy z ośrodkiem adopcyjnym, koordynatorem rodzinnej pieczy zastępczej i organizatorem rodzinnej pieczy zastępczej¹³⁸. Odpowiednikiem konieczności współpracy z różnymi instytucjami jest prawo rodziny zastępczej do otrzymania od nich konkretnej pomocy. Organizator rodzinnej pieczy zastępczej powinien umożliwić rodzinie zastępczej uzyskanie porady w poradni psychologiczno-pedagogicznej lub w innej poradni specjalistycznej oraz podjęcie terapii¹³⁹. Wsparcie rodzin zastępczych w wykonywaniu zadań możliwe jest także dzięki instytucji koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej¹⁴⁰.

Rodzice zastępczy mają prawo do informacji o przyjmowanym dziecku. W ramach tego uprawnienia powinni otrzymać od organizatora rodzinnej pieczy zastępczej szczegółowe informacje dotyczące dziecka i jego sytuacji rodzinnej, w tym rodzeństwa, a także akt urodzenia, dokumentację medyczną i szkolną, diagnozę psychofizyczną i plan pracy z rodziną. Ponadto rodzice zastępczy mają prawo do kontaktu z dzieckiem, zanim zostanie umieszczone w rodzinie zastępczej¹⁴¹.

¹³⁷ S. Borowiec, *Rola koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej w świetle zmian w pomocy społecznej*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2014, nr 9, s. 36.

¹³⁸ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny..., art. 40.

¹³⁹ Tamże, art. 47; M. Rączka, *Komentarz* [w:] B. Królak, M. Rączka, *Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2017.

¹⁴⁰ T. Gebel, *Koordinator rodzinnej pieczy zastępczej i jego rola w systemie pieczy zastępczej*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2017, t. 36, s. 227.

¹⁴¹ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny..., art. 38 a.

Przy wykonywaniu codziennych obowiązków rodzina zastępcza może korzystać z pomocy wolontariuszy. W przypadku rodzin zawodowych i niezawodowych możliwe jest wsparcie ze strony osoby zatrudnionej do pomocy¹⁴². Prawa i obowiązki rodziców dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej zależą przede wszystkim od tego, czy rodzicom biologicznym sąd ograniczył władzę rodzicielską przez umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej, czy zostali oni tej władzy pozbawieni¹⁴³ lub została ona zawieszona¹⁴⁴.

Zakres uprawnień rodziny zastępczej jest węższy od zakresu władzy rodzicielskiej¹⁴⁵. Sprawujący pieczę zastępczą mają obowiązek i prawo do:

- wykonywania bieżącej pieczy nad dzieckiem umieszczonym w rodzinie zastępczej;
- wychowania dziecka;
- reprezentowania dziecka w staraniach o otrzymanie świadczeń przeznaczonych na zaspokojenie jego potrzeb.

Pozostałe obowiązki i prawa wynikające z władzy rodzicielskiej należą do rodziców biologicznych dziecka, o ile sąd opiekuńczy nie postanowił inaczej. Ten najbardziej charakterystyczny podział uprawnień, obowiązków i kompetencji między rodziców naturalnych a rodzinę zastępczą jest nazywany pieczą podzieloną¹⁴⁶. Charakter ustawowego podziału kompetencji między rodziną zastępczą a rodzicami dziecka wynika z mocy prawa, ale pozostaje względny, gdyż może zostać zmieniony przez sąd¹⁴⁷. Zatem sytuacja prawna rodziny zastępczej względem dziecka w dużej mierze zależy od treści orzeczenia sądu opiekuńczego. Podział uprawnień i obowiązków między rodziców naturalnych dziecka a rodzinę zastępczą funkcjonuje od

¹⁴² K. Walancik-Ryba, *Formy wsparcia dla rodziny naturalnej i rodziny zastępczej* [w:] K. Walancik-Ryba, E. Rostańska, M. Szyszka (red.), *Współczesna rodzina...*, dz. cyt., s. 36.

¹⁴³ Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25 lutego 1964 r., 111§ 1; zob. Postanowienie SN z 12 września 2000 r., III CKN 1143/00, nr 532145; Uchwała SN z 26 stycznia 1973 r., III CZP 101/71, nr 1524; wcześniej taki pogląd wyraził SN w uchwale z 31 marca 1955 r., 1 CO 78/54, OSN 1957, nr 1, poz. 6.

¹⁴⁴ Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25 lutego 1964 r., art. 110; zob. K. Walancik-Ryba, *Family in Poland...*, dz. cyt., s. 48.

¹⁴⁵ H. Ciepla i in., *Władza rodzicielska* [w:] H. Ciepla i in., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. 4, stan prawny na 30 kwietnia 2009 r. (uwzględnia zmiany wchodzące w życie 13 czerwca 2009 r.), LexisNexis Polska, Warszawa 2009, s. 826.

¹⁴⁶ Art. 112¹ kro; zob. I. Ignatowicz, *Komentarz* [w:] K. Pietrzykowski i in. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, dz. cyt., s. 954; K. Gromek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2013, s. 67.

¹⁴⁷ J. Ignaczewski, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2010, s. 641; M. Andrzejewski, *Komentarz* [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, dz. cyt., s. 741; H. Haak, *Władza rodzicielska. Komentarz*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierowania „Dom Organizatora”, Toruń 1995, s. 183.

chwili faktycznego umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej¹⁴⁸. Ponieważ pierwszym i najważniejszym prawem dziecka jest prawo do wychowania w rodzinie, do obowiązków rodziny zastępczej należy współdziałanie z rodzicami dziecka¹⁴⁹.

Gdy rodzice biologiczni zostali pozbawieni władzy rodzicielskiej lub gdy została ona zawieszona, sąd ustanawia nad dzieckiem opiekę prawną¹⁵⁰. Kiedy opieka zostaje powierzona rodzinie zastępczej, co zdarza się często, ale nie jest zasadą, całość uprawnień składających się na pieczę nad osobą i majątkiem dziecka należy do rodziców zastępczych jako opiekunów¹⁵¹. Opiekun prawny jest jednak zobowiązany uzyskać zezwolenie sądu we wszelkich ważniejszych sprawach, które dotyczą osoby lub majątku dziecka. Ponadto powinien informować rodziców dziecka o decyzjach w ważniejszych sprawach, które dotyczą jego osoby lub majątku, o ile rodzice ci uczestniczą w sprawowaniu bieżącej pieczy nad dzieckiem oraz w jego wychowaniu. Istnieje też możliwość umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej na mocy orzeczenia sądu na wniosek rodziców biologicznych z urzędu bądź na podstawie informacji/wniosku pracownika socjalnego w ramach pomocy rodzicom w sprawowaniu przez nich władzy¹⁵². W tym przypadku rodzicom naturalnym przysługuje pełna władza rodzicielska, a rodzina zastępcza w takiej sytuacji sprawuje jedynie bieżącą pieczę nad dzieckiem.

Należy podkreślić, że bierność sądów związana z dokonywaniem podziału uprawnień i obowiązków pomiędzy rodziną zastępczą a rodzicami biologicznymi dziecka przyczynia się do powstania trudnych do przeciężenia sytuacji, zwłaszcza gdy rodzice naturalni nie utrzymują kontaktów z rodzicami zastępczymi oraz gdy zachodzi konieczność niezwłocznego podjęcia decyzji dotyczącej istotnych spraw dziecka¹⁵³. Marek Andrzejewski zaznacza, że sądy rodzinne nie powinny wykazywać nadmiernej rezerwy wobec możliwości korzystania z przyznanej im kompetencji. Wyraża pogląd, że w zasadzie w każdej sytuacji umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej sąd rodzinny powinien przekazać kompetencje do decydowania w sprawach nagłych przypadków dotyczących jego zdrowia (wyrażanie

¹⁴⁸ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny..., art. 49.

¹⁴⁹ M. Andrzejewski, *Komentarz*, dz. cyt., s. 747.

¹⁵⁰ Art. 145 kro.

¹⁵¹ H. Haak, *Komentarz* [w:] H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz do art. 145–184*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierowania „Dom Organizatora”, Toruń 2012, s. 45.

¹⁵² Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25 lutego 1964 r., art. 100.

¹⁵³ K. Walancik-Ryba, *Rodzina zastępcza...*, dz. cyt., s. 27.

zgody na zabiegi medyczne na przykład w związku z atakiem wyrostka robaczkowego czy złamaniem kończyn) osobom i instytucjom, które sprawują pieczę¹⁵⁴.

Niezależnie od władzy rodzicielskiej rodzina zastępcza jest zobowiązana do respektowania prawa dziecka do powrotu do rodziny oraz utrzymywania osobistych kontaktów z rodzicami biologicznymi z wyjątkiem przypadków, w których sąd zakazał ich¹⁵⁵, a także przygotowania dziecka do nawiązywania i podtrzymywania bliskich, osobistych i społecznie akceptowanych kontaktów z rodziną¹⁵⁶.

Jak twierdzi Marek Rączka, niewątpliwie rodziny zastępcze stanowią element polityki rodzinnej państwa, są wkomponowane w rozbudowany i zintegrowany system wspierania rodziny i pieczy zastępczej oraz tworzą jeden z niezbędnych jego segmentów ukierunkowanych na zaspokojenie przede wszystkim potrzeb umieszczonego poza rodziną dziecka, ale także rodziców naturalnych oraz innych potrzeb jednostkowych, grupowych i wspólnych¹⁵⁷.

Badania dotyczące rodzin zastępczych (m.in. Stanisława Kawuli¹⁵⁸, Lidii Winogrodzkiej¹⁵⁹, Andrzeja Łuczyńskiego¹⁶⁰) wykazują, że odgrywają one ważną rolę w zakresie kompensacji sieroctwa społecznego i naturalnego względem przebywających u nich dzieci¹⁶¹. Nie ulega bowiem wątpliwości, że rodzice zastępczy, opiekując się i wychowując dziecko, przygotowują je do dorosłego życia i pokazują prawidłowe wzory funkcjonowania społecznego.

Podsumowując, należy wskazać istotny fakt, że rodzina zastępcza „zastępuje” rodziców w opiece i wychowaniu, co nie oznacza, iż umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej skutkuje zwolnieniem rodziców biologicznych z obowiązku wypełniania swojej roli. Rodzina zastępcza jest z założenia instytucją wsparcia czasowego dla rodziny przeżywającej trudności. I tak też powinna być postrzegana zarówno przez rodziców naturalnych, jak i rodziców zastępczych. Za niewłaściwą zatem należy uznać postawę

¹⁵⁴ Zob. M. Andrzejewski, *Pieczka zastępcza* [w:] T. Smoczyński (red.), *System prawa prywatnego*, t. 12, C. H. Beck, Warszawa 2011, s. 410.

¹⁵⁵ Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25 lutego 1964 r., art. 113–113⁵; K. Tryniszewska, *Ustawa o wspieraniu rodziny...*, dz. cyt., s. 27.

¹⁵⁶ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny..., art. 33, pkt 2, lit. C.

¹⁵⁷ Tamże, art. 39; B. Królak, M. Rączka, *Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Komentarz*, C. H. Beck Warszawa 2017.

¹⁵⁸ S. Kawula, *Pedagogical functioning of foster families*, „Studia Pedagogiczne” 1992, nr 58, s. 58.

¹⁵⁹ L. Winogrodzka, *Rodziny zastępcze i ich dzieci*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2007, s. 7.

¹⁶⁰ A. Łuczyński, *Dzieci w rodzinach zastępczych...*, dz. cyt., s. 140.

¹⁶¹ J. Matejek, *Rodzinna piecza zastępcza. Teoretyczne aspekty funkcjonowania rodzin zastępczych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2020, s. 142.

rodziców naturalnych, którzy w momencie umieszczenia ich dziecka w rodzinie zastępczej czują się zwolnieni ze swojej rodzicielskiej odpowiedzialności czy roli. Ponadto w świetle powyższego za nieprawidłową należy uznać postawę rodziców zastępczych, którzy czasami mylą pojęcie pieczy zastępczej z adopcją i nie przyczyniają się do działań zmierzających do reintegracji dziecka z jego rodziną naturalną, chociażby poprzez nieuzasadnione ograniczanie mu kontaktów z rodzicami biologicznymi. Dlatego też do prawidłowego sprawowania pieczy zastępczej konieczne jest posiadanie zarówno przez rodzinę zastępczą, jak i rodzinę naturalną niezbędnej wiedzy na temat podziału swoich uprawnień i obowiązków względem dziecka.

Rozdział 2

Specyfika procesu komunikacji w rodzinie

2.1. Komunikacja interpersonalna – modele, funkcje, bariery

Aby funkcjonować, człowiek musi rozmawiać z drugą osobą, dzieje się tak, ponieważ jest istotą społeczną. Człowiek do egzystowania w tym świecie potrzebuje kontaktu z drugim człowiekiem¹.

Proces komunikowania/komunikacji jest swego rodzaju fenomenem², stanowi podstawową czynność w każdym z etapów rozwoju jednostki, „jest nieodłącznym elementem ludzkiego funkcjonowania w społeczeństwie”³. Odnosi się do wszystkich etapów rozwoju ludzkości, obejmuje wszystkie jednostki i grupy społeczne. Komunikacja stała się procesem zarówno w perspektywie informacyjnej, jak i znaczeniowej. Komunikacja spaja, łączy, zespala wszystkie aspekty życia społecznego, jest kluczowa dla rozwoju społecznego jednostki. Ludzie komunikują się ze sobą werbalnie i niewerbalnie. Każdy sygnał, jak choćby uśmiech, spojrzenie, to komunikat. Nawet myśl to komunikat⁴.

Dzieje procesu komunikowania się są nierozdzielnie związane z etapami rozwoju historycznego i społecznego. Wyróżnienie epok historycznych: prehistorii, starożytności, średniowiecza, nowożytności i współczesności, zależy od nauki, np. historii, historii sztuki i archeologii. Wyodrębnienie według podziału archeologicznego kategorii epok (epoka kamienia łupanego, brązu, żelaza) na podstawie wykorzystywanych materiałów jest pożyteczne, „[...] jednak bardziej trafna jest klasyfikacja epok historycznych w zależności od używanych środków komunikowania, podstawowych instrumentów

¹ E. Kozak, *Komunikacja werbalna i niewerbalna w porozumiewaniu się międzykulturowym*, „Kultura i Edukacja” 2005, nr 4, s. 52–53.

² Fenomen – zjawisko; rzecz lub istota posiadająca cechy niezwykle. Za: S. Lam (red.), *Ilustrowana encyklopedia Trzaski, Everta i Michalskiego. Z wieloma mapami, tablicami i ilustracjami w tekście. T. 2: F-K*, nakł. Księgarni Trzaski, Everta i Michalskiego, Warszawa 1928.

³ D. Majka-Rostek (red.), *Komunikacja społeczna a wyzwania współczesności*, seria „Engram”, Difin, Warszawa 2010, s. 7.

⁴ A. Sztejnberg, *Podstawy komunikacji społecznej w edukacji*, Astrum, Wrocław 2001, s. 63.

kultury *homo sapiens*”⁵. Są to ery: znaków i sygnałów, mowy i języka pisma, druku i komunikowania masowego, telekomunikacji i informatyzacji, komputera. Zdecydowane przyspieszenie nastąpiło od opracowania telegrafu opartego na systemie „kropek” i „kresek”, zwanym alfabetem Morse’a, przez Samuela Morse’a w 1837 roku. Kolejne wynalazki: telefon, fotografia, płyta gramofonowa, film radio i telewizja, sprawiały, że era komunikowania rozwinęła się błyskawicznie. Prawie wszystkie powszechne zastosowanie znalazły w drugiej połowie XIX wieku (prasa), radio i telewizja – po II wojnie światowej. To „pomiędzy II połową XIX wieku a końcem lat 80. XX stulecia media masowe kształtowały świadomość mieszkańców globu”⁶. Znaczące postępy w komunikowaniu się istotnie dokonywały się najpierw stosunkowo bardzo wolno, nabierając przyspieszenia aż do momentu przełomu XIX i XX wieku. Jednak to druga połowa XX wieku, kiedy nastąpiła era komputera i Internetu, spowodowała ogromne przyspieszenie w procesie komunikowania. Okres drugiej połowy XX wieku jest nacechowany radykalnymi zmianami w ludzkich zdolnościach do komunikowania się z bliskimi. To okres rewolucji informacyjnej, a także w komunikacji⁷.

Etymologicznie słowo „komunikowanie” wywodzi się łacińskiego słowa *comunicare* (być w relacji, w związku z, uczestniczyć w, zrzeszać się)⁸. Współcześnie „komunikowanie” (z ang. *communication*)⁹ jest terminem niejednoznacznym i nie zawsze właściwie rozumianym, chociaż w rzeczywistości, jak żaden inny termin, funkcjonuje globalnie.

Bogusława Dobek-Ostrowska określa komunikację jako proces porozumiewania się ludzi, ale nie tylko, ponieważ komunikować się mogą ze sobą również grupy i instytucje. Celem komunikowania się jest wymiana myśli, wiedzy, informacji oraz idei. Przywołana autorka podkreśla, że dzieje się ona na różnych poziomach, a osoby chcące się ze sobą komunikować mogą używać do tego różnych przekazań, nie tylko w formie rozmowy twarzą w twarz¹⁰.

Zapoczątkowany proces stopniowego oddzielania środków transportu od środków komunikacji pozwolił ewoluować komunikowaniu jako elementowi

⁵ T. Goban-Klas, *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia telewizji i Internetu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Kraków 1999, s. 15.

⁶ A. Mattelart, M. Mattelart, *Teorie komunikacji. Krótkie wprowadzenie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Kraków 2001, s. 7.

⁷ M.L. DeFleur, S.J. Ball-Rokeach, *Theories of mass communication*, Longman, New York 1989.

⁸ K. Kumaniecki *Słownik łacińsko-polski*, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa, 1997, s. 101.

⁹ M.L. DeFleur, E.E. Dennis, *Understanding mass communication. A liberal arts perspective*, Houghton Mifflin Company, Boston, MA 1996, s. 9.

¹⁰ B. Dobek-Ostrowska, *Podstawy komunikowania społecznego*, Astrum, Wrocław 2007, s. 13.

kultury (kultura jest komunikowaniem)¹¹. Dzisiaj najczęściej występuje w formie *Face à Face*, maila, SMS, a po pandemii koronawirusa – w postaci zdalnej przez Internet lub hybrydowej. Nie chcąc błędzić w terminologicznym gąszczu komunikacji, wskazuję kilka: komunikowanie jako transmisja, rozumienie, oddziaływanie, łączenie, interakcja, wymiana, składnik procesu społecznego.

Komunikowanie jako transmisja to przekazywanie informacji w bardzo szerokim znaczeniu¹². Obejmuje przekazywanie idei, emocji, umiejętności etc. To właśnie akt lub proces transmisji zazwyczaj nazywa się komunikowaniem¹³. Komunikowanie jako rozumienie jest procesem, dzięki któremu rozumiemy innych i z kolei my staramy się być zrozumianym¹⁴, a zatem komunikowanie to „[...] proces, przez który dwie osoby dochodzą do tych samych myśli i uczuć”¹⁵. Komunikowanie jako oddziaływanie odnosi się do określenia wszystkich sposobów, którymi ludzie oddziałują na siebie¹⁶, to „[...] używanie znaków i symboli, dzięki którym sprawuje się władzę”¹⁷. Komunikowanie jako tworzenie wspólnoty to „[...] proces, który łączy nieciągłe części naszego żyjącego otoczenia”¹⁸, to „[...] tworzenie społecznej całości z jednostek przy użyciu języka lub znaków”¹⁹. Komunikowanie jest „[...] społeczną interakcją za pomocą symboli”²⁰. Warto dodać, że komunikowanie „[...] jako wymiana znaczeń między ludźmi jest możliwe w stopniu, w jakim jednostki mają wspólne spostrzeżenia, pragnienia i postawy”²¹. Jako składnik procesu społecznego jest

¹¹ E.T. Hall, *The silent language*, Doubleday & Company, Garden City – New York 1959; A. Kłoskowska, *Społeczna kultura komunikowania*, „Studia Socjologiczne” 1974, nr 4, s. 113.

¹² A.J. Ayer, *What is communication?* [w:] A.J. Ayer, *Studies in communication*, University College, London 1955, s. 13.

¹³ B. Berelson, G. Steiner, *Human behavior. An inventory of scientific findings*, Harcourt, Brace & World, New York – Burlingame 1964, s. 254.

¹⁴ M.P. Anderson, *What is communication?*, „Journal of Communication” 1959, t. 9, s. 5.

¹⁵ A. Adler, *Challenges of philosophies in communication*, „Journal of Communication” 1963, Special Supplement to Summer Issue, s. 449.

¹⁶ T.E. Anastasi, *Communicating for results*, Cumming Publishing Company, Menlo Parc, CA 1972, s. 5.

¹⁷ S. Schachter, *Deviation, rejection, and communication*, „The Journal of Abnormal and Social Psychology” 1951, t. 46, nr 2, s. 191.

¹⁸ J. Ruesch, *Technology and social communication* [w:] L. Thayer (red.), *Communication theory and research*, Charles C. Thomas, Springfield 1957, s. 462.

¹⁹ C. Cherry, *Communication* [w:] H.B. Jacobson (red.), *A mass communication dictionary. A reference work of common terminologies for press, print, broadcast, film, advertising, and communications research*, Philosophical Library, New York 1961, s. 67.

²⁰ G. Gerbner, *Mass media and human communication theory* [w:] F.E.X. Dance (red.), *Human communication theory. Original essays*, Holt, Rinehart and Winston, New York 1967, s. 103.

²¹ D. Krech, E. Ballachery, R. Cruchfield, *Individual in society. A textbook of social psychology*, McGraw-Hill Book Company, New York 1962, s. 275.

[...] aktem komunikacyjnym, jest środkiem, przez który są wyrażane normy grupowe, sprawowana kontrola społeczna, przydzielane role, osiągnięta koordynacja wysiłków, są ujawniane oczekiwania i przenoszony proces społeczny²².

Definiowanie komunikacji jest utrudnione, ponieważ obejmuje prawie wszystkie aspekty życia społecznego i kultury. Można przyjąć, że występują dwie, a nawet trzy perspektywy definiowania komunikacji (informacyjna i znaczeniowa). W tej pierwszej komunikacja jest traktowana jako przekaz informacji z jednego miejsca do drugiego. W perspektywie drugiej jako proces nadawania znaczeń szeroko pojętym bodźcom. Perspektywa trzecia odnosi się do łączenia pierwszej i drugiej. Zatem „[...] komunikacja jest posługiwaniem się informacją w celu kreowania znaczeń”²³. Według Zbigniewa Nęckiego komunikowanie jest konwencjonalną wymianą werbalnych i niewerbalnych znaków, (symboli), podejmowania dla poprawy współdziałania lub podzielenia znaczeń między partnerami. Takie ujęcie wskazuje zarówno na intencjonalność zachowania, jak i przyjęcie określonego zbioru symboli. Porusza on również taką kwestię jak wymiana pozdrowień. Wymiana ta sama w sobie nie buduje relacji, ale w dłuższej perspektywie czasu może przerodzić się w rzeczywistą relację społeczno-towarzyską. Biorąc to wszystko razem pod uwagę, można stwierdzić, że celem komunikacji, poza wymianą informacji, jest także budowanie relacji²⁴.

W ujęciu Dana Sperbera i Deirdre’a Wilsona komunikowanie jest wszelką intencjonalną modyfikacyjną przestrzenią w polu percepcyjnym odbiorcy²⁵. Najważniejszym sposobem porozumiewania się między ludźmi jest komunikacja interpersonalna, która stanowi złożony proces wymiany informacji, o takich cechach jak elastyczność i dynamika. John Stewart definiuje komunikację interpersonalną jako „[...] taki typ, jakość lub rodzaj kontaktu, który pojawia się, kiedy osoby mówią lub słuchają w sposób maksymalizujący to, co osobiste”²⁶.

Podstawowe komponenty komunikacji to: uczestnicy (nadawca i odbiorca), komunikat, kontekst, szumy komunikacyjne, kanał komunikacyjny, przekaz, sprzężenie zwrotne. Nadawca i odbiorca muszą zawsze uczestniczyć w procesie komunikacji, ponieważ bez nich by nie zaistniał. Wymienne są

²² M.L. De Fleur, *Theories of mass communication*, Longman, New York 1989, s. 90.

²³ L.R. Frey, C.H. Botan, P.G. Fridman, G.L. Kreps, *Investigating communication an introduction to research methods*, Prentice Hall, New Jersey 1991, s. 28.

²⁴ Z. Nęcki, *Komunikacja międzyludzka*, Antykwa, Kraków 2000, s. 97.

²⁵ Zob. D. Sperber, D. Wilson, *Relevance. Communication and cognition*, Blackwell Publishers, Oxford – Cambridge, MA 1996.

²⁶ J. Stewart, *Mosty zamiast murów. Podręcznik komunikacji interpersonalnej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 37.

jednak role, jakie odgrywają. Uczestnicy mają konkretny stosunek do siebie (np. wrogi, przyjazny)²⁷. Nadawca to osoba, która jest odpowiedzialna za formę oraz treść komunikatu, stanowi źródło przekazu oraz komunikator. Odbiorca komunikatu może być określany mianem adresata. Komunikat to wiadomość, która znajduje się w centralnym miejscu w procesie komunikacyjnym pomiędzy nadawcą a odbiorcą. Nadawca podczas rozmowy z odbiorcą komunikuje się z nim. Informacje to treści, które przekazują między sobą; są także nazywane przekazem²⁸.

Kanał komunikacyjny odnosi się natomiast do wszystkich środków, przez które może być przekazywana informacja. Sprzężenie zwrotne to reakcja występująca w momencie, gdy odbiorca odkoduje wiadomość od nadawcy. Można wyróżnić kilka typów sprzężeń zwrotnych. Sprzężenie natychmiastowe pojawia się w chwili bezpośredniego kontaktu. Podczas komunikowania medialnego lub masowego występuje sprzężenie opóźnione²⁹.

Modele komunikacji interpersonalnej składają się z wyżej opisanych komponentów. Są one kluczowe, by zrozumieć idee modeli komunikacyjnych. Istnieje wiele modeli komunikacji. Ze względu na tematykę publikacji wskazuję trzy modele: jednostronny, dwustronny, który jest określany także jako interakcyjny, oraz relacyjny (transakcyjny)³⁰.

W modelu jednostronnym, w którym komunikacja kierowana jest od nadawcy do odbiorcy, nie występuje sprzężenie zwrotne. W przypadku tego modelu interakcja – to, czy komunikat został odebrany – nie ma znaczenia. Komunikację ujmuję się tutaj jako przebiegającą jednokierunkowo akcję. Działanie to nie uwzględnia sfery „między” osobami, lecz zachodzi „wewnątrz” komunikującego i zdeterminowane jest jego wyborami. Ten rodzaj komunikacji występuje najczęściej w rodzinach, w których, wykazując znamiona tzw. wzorca autorytarnego, realizuje się typ rodzicielstwa autorytarnego, w jakim istotny jest nacisk na kontrolę³¹.

Model dwustronny podkreśla wymienny charakter komunikacji. Dzięki temu, że uczestnicy procesu komunikacji wymieniają się rolami, są w stanie

²⁷ A. Frączek, *Komunikacja interpersonalna*, „Studia Gdańskie: wizje i rzeczywistość” 2012, t. 9, s. 119, <https://bazhum.muzhp.pl> (dostęp: 24.09.2024).

²⁸ W. Pisarek, *Wstęp do nauki o komunikowaniu*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 20.

²⁹ T. O’Sullivan, M. Montgomery, J. Fiske, J. Hartley, D. Saunders, *Kluczowe pojęcia w komunikowaniu i badaniach kulturowych*, Astrum, Wrocław 2005, s. 124.

³⁰ S. Frydrychowicz, *Komunikacja interpersonalna w rodzinie a rozwój dorosłych* [w:] B. Harwas-Napierała (red.), *Rodzina a rozwój człowieka dorosłego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2003, s. 110.

³¹ L. Grzesiuk, *Style komunikacji interpersonalnej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1979, s. 156.

się zrozumieć. Pozwala on także na lepsze dopasowanie odpowiedzi do kontekstu poprzednich wypowiedzi, co sprzyja bardziej naturalnej i płynnej wymianie informacji. To razem złożone pozwala na zrozumienie i utrzymywanie solidnych relacji pomiędzy uczestnikami procesu. Dwustronny model komunikacji można scharakteryzować jako sprzężenie zwrotne między nadawcą a odbiorcą komunikatu. Komunikacja jest tu ujęta jako interakcja i rozpatrywana jako „[...] seria przyczyn i skutków, bodźców i reakcji”³². Model ten jednak nadal zniekształca rozumienie komunikacji, zwłaszcza w sferze „lokowania winy i odpowiedzialności”, którą w tym przypadku obarcza się partnera – za określone zakłócenia w komunikacji. Przykładem tego stanu rzeczy może być opisywany przez Ryszarda Praszkiера przypadek małżeństwa skarżącego się na „[...] jego wycofywanie się i unikanie rozmowy (Ona) i jej zrzęczenie (gderanie) (On)”, przy czym każde z małżonków swoje zachowanie postrzega jako reakcję na zachowania partnera, nie wykazując jednak chęci zainicjowania zmiany u siebie, zanim dostrzeże ją w zachowaniu współmałżonka³³.

Komunikacja zachodząca w ramach przedstawionych wyżej modeli skupia się na jednostkach oraz indywidualnych zachowaniach ukształtowanych, zanim dane osoby zaczęły komunikować się ze sobą³⁴.

W relacyjnym modelu komunikacji, zwanym trójstronnym, ten stan rzeczy się zmienia. Różni się on od modelu dwustronnego tym, że nadawca i odbiorca bardziej niż na sobie są skoncentrowani na przedmiocie komunikacji³⁵. W tym modelu możliwe jest kreowanie nowych zachowań i relacji wzbogacających obu partnerów. Należy podkreślić, że „[...] zawsze, gdy ludzie się komunikują, częścią tego, co się między nimi dzieje, jest współpraca w tworzeniu ich tożsamości”³⁶. Ten model komunikacji wykazuje podobieństwo do tzw. wzorca współpracującego³⁷, a także umożliwia inne niż dotąd spojrzenie na kwestię winy oraz odpowiedzialności za jakość komunikowania się. Odpowiedzialność oznacza dosłownie „[...] zdolność do odpowiedzi” (*responsibility – ability to respond*), a nie winę, błąd czy

³² J. Stewart, *Mosty zamiast murów...*, dz. cyt., s. 47.

³³ R. Praszkiер, *Zmieniać nie zmieniając. Ekologia problemów rodzinnych*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1992, s. 86; zob. M. Kunczik, A. Zipfel, *Wprowadzenie do nauki o dziennikarstwie i komunikowaniu*, Scholar, Warszawa 2000, s. 15–16.

³⁴ *Modele komunikacji interpersonalnej*, 17.06.2022 [w:] *Psychologia PWN*, Bliżej Wiedzy, <https://psychologia.pwn.pl/artykul/modele-komunikacji-interpersonalnej-62ac39baae81169ebb83f23>, (dostęp: 24.09.2024).

³⁵ B. Matyjas, *Komunikacja w rodzinie. Modele, style, bariery*, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne” 2017, nr 4, s. 40.

³⁶ J. Stewart, *Mosty zamiast murów...*, dz. cyt., s. 49.

³⁷ L. Grzesiuk, *Style komunikacji...*, dz. cyt., s. 161.

zasługę”³⁸. W omawianym modelu łączy się ona z motywacją oraz możliwościami jednostki przyczyniania się do tego, by sprawy potoczyły się pozytywnie.

Zdolność dorosłych członków rodziny do komunikowania się w sposób zbliżony do zasad tego modelu jest istotna w kształtowaniu się podstaw danych relacji w rodzinie, szczególnie w fazie tworzenia się relacji między małżonkami oraz ze względu na inne podejście do problemu, odpowiedzialności za przebieg procesów porozumiewania się. Przyjęcie tego modelu nie implikuje bowiem potrzeby szukania „winnego” za brak porozumienia. W związku z tym stwarza lepsze warunki do modyfikacji zachowania, w tym komunikowania się³⁹.

Dla problematyki przedmiotu ważny jest zasadniczy podział komunikacji na werbalną i niewerbalną. Komunikacja werbalna to porozumiewanie się między ludźmi za pomocą słów. Można ją podzielić na sposób ustny i pisemny. Informacja, jaką chce przekazać nadawca, musi zawierać słowa, które są kluczowym element wymiany informacji. Aby słowa miały sens, muszą w sposób dobitny przekazać zamiysł nadawcy. Powinny być dostosowane do umiejętności zrozumienia odbiorcy oraz wypowiedziane na tyle głośno i wyraźnie, aby odbiorca usłyszał i zrozumiał przekaz⁴⁰. Zasadniczym aspektem komunikacji werbalnej jest dobranie tematu rozmowy. Ma to szczególne znaczenie, ponieważ odpowiednio dobrany temat zainteresuje rozmówcę. Dzięki temu będzie on chętniej i częściej podejmował się rozmowy. Uczestnicy procesu komunikacji podczas rozmowy muszą zwracać szczególną uwagę na to, jakie słownictwo dobierać, a także na akcent i tempo mówienia. Słowa za szybko wypowiedziane i źle akcentowane mogą bowiem stanowić przeszkodę w prawidłowej komunikacji. To, w jaki sposób, nadawca akcentuje swoją wypowiedź, ma nawet większe znaczenie niż same słowa, które wypowiada.

Komunikacja werbalna nie może istnieć bez niewerbalnej, ponieważ dopełnia ona komunikaty, podkreślając istotne elementy wypowiedzi. Jednym z elementów komunikacji niewerbalnej, czyli komunikacji bezsłownej, jest język ciała. Naukowcy odnotowali prawie milion niewerbalnych wskazówek i sygnałów⁴¹. Podstawowe elementy komunikacji niewerbalnej to:

³⁸ J. Stewart, *Mosty zamiast murów...*, dz. cyt., s. 54.

³⁹ *Modele komunikacji interpersonalnej*, dz. cyt.

⁴⁰ E. Kozak, *Komunikacja werbalna i niewerbalna w porozumiewaniu się międzykulturowym*, „Kultura i Edukacja” 2005, nr 4, s. 53, https://bazhum.muzhp.pl/media/texts/kultura-i-edukacja/2005-numer-4/kultura_i_edukacja-r2005-t-n4-s52-58.pdf (dostęp: 16.09.2024).

⁴¹ D. Dolińska-Weryńska, *Mowa ciała jako aspekt komunikacji międzyludzkiej*, „Zeszyty Naukowe – Politechnika Śląska. Organizacja i Zarządzanie” 2013, z. 65, s. 102; zob. T. Gordon, *Wychowywanie*

- gestykulowanie, takie jak ruch ręką, głową czy całym ciałem;
- mimika twarzy, dzięki której jest możliwe przekazywanie tego, jak w danym momencie czuje się rozmówca;
- kontakt fizyczny, taki jak dotyk, np. delikatne muśnięcie lub brutalne uderzenie;
- wygląd fizyczny, np. ubiór, makijaż.

Komunikacją niewerbalną są również dźwięki paralingwistyczne: westchnienia, pomruki, śmiechy, czyli wszystkie możliwe dźwięki, które wydobywa z siebie człowiek. Istotne są kanał wokalny, czyli barwa głosu, jaką przybiera rozmówca podczas rozmowy, oraz kontakt wzrokowy, ponieważ, jeżeli rozmówca nie patrzy w oczy, drugi uczestnik procesu komunikacji może odnieść wrażenie, że jest niesłyszany. Ważne są odległość nadawcy i odbiorcy oraz postawa ciała podczas rozmowy. Rodzajem komunikacji niewerbalnej jest również organizacja środowiska, w jakim znajdują się odbiorca i nadawca podczas rozmowy⁴².

Komunikacja niewerbalna spełnia wiele funkcji. Poniżej przedstawiłam wybrane, w mojej ocenie kluczowe z uwagi na tematykę publikacji. Najważniejszą funkcją jest oddziaływanie na relacje interpersonalne. Reguluje ona również interakcje, co ma duży wpływ na relacje interpersonalne. Jej funkcją jest także wyrażanie emocji, co pozwala na ukazanie, jak naprawdę czuje się rozmówca. Ponadto komunikacja niewerbalna kształtuje wrażenie na temat osoby, z którą się rozmawia. Komunikacja niewerbalna sprzyja też przekazywaniu informacji. Sygnały niewerbalne mogą przekazać informację, której nie da się wyrazić słowami. Funkcją komunikacji niewerbalnej jest również metakomunikacja, dzięki której uczestnicy procesu komunikacji są w stanie oceniać swoje zamiary, a także dostrzec prawdziwe znaczenie przekazów werbalnych. Kontrola społeczna, która również jest funkcją komunikacji niewerbalnej, oznacza wywieranie wpływu na zmianę zachowania człowieka; najczęściej przybiera formę perswazji, pozwala uwydatnić czyjś status społeczny, dzięki czemu łatwiej jest dominować⁴³. Komunikacja niewerbalna pełni funkcję przetwarzania, polegającą na tym, że potwierdza się słowa gestami, oraz funkcję zaprzeczania, które jest odwrotnością funkcji powtarzania, słowa nie są zgodne z czynami. Funkcją

bez porażek. Rozwiązywanie konfliktów między rodzicami a dziećmi, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1996; M. McKay, M. Davis, P. Fanning, *Sztuka skutecznego porozumiewania się*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000.

⁴² Z. Nęcki, *Komunikacja międzyludzka*, dz. cyt., s. 187.

⁴³ D.G. Leathers, *Komunikacja niewerbalna. Zasady i zastosowania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 35.

komunikacji niewerbalnej jest także akcentowanie w celu wzmocnienia komunikacji werbalnej⁴⁴.

Komunikacja werbalna i niewerbalna dopełniają się. Jedna nie może istnieć bez drugiej. Poprzez komunikację niewerbalną wypowiedzi werbalne nabierają autentyczności.

Nie należy zapominać, że czasami w komunikacji interpersonalnej występują blokady, które uniemożliwiają przepływy informacji, zwane barierami w komunikacji⁴⁵. Mogą one pochodzić zarówno od nadawcy, jak i odbiorcy, czyli z wewnątrz, ale także z zewnątrz. Często jednostka nie jest świadoma, że powoduje bariery komunikacyjne, które zaburzają prawidłową komunikację⁴⁶. W literaturze wymienia się dwanaście takich barier – jest to tzw. brudna dwunastka, które sprowadza się do trzech głównych kategorii: osądzania, dawania rozwiązań i unikania udziału w troskach drugiego człowieka. Osądzanie obejmuje następujące typy reakcji: krytykowanie, przezywanie, etykietowanie, stawianie diagnozy i chwalenie połączone z oceną. Do drugiej kategorii zalicza się: rozkazywanie, grożenie, moralizowanie, stawianie zbyt wielu i niewłaściwych pytań oraz doradzanie. Odwracanie uwagi od tego, co mówi druga osoba, logiczne argumentowanie w celu uniknięcia emocjonalnego zaangażowania to trzecia z kategorii barier – udziału w troskach drugiego człowieka.

Badacze przedmiotu wymieniają jeszcze jedną z barier (trzynastą), polegającą na mówieniu innym, że stawiają bariery. Jeżeli bariery występują okazjonalnie, nie przynoszą na ogół szkody, jednak gdy ich częstotliwość się zwiększa i nabiera charakteru nawykowego, mogą znacznie zakłócać i ograniczać komunikację⁴⁷.

Podsumowując, można stwierdzić, że istnieje wiele definicji komunikacji. Pojęcie to jest złożone i wieloaspektowe ze względu na to, że całość sytuacji społecznych odnosi się do procesu porozumiewania się między ludźmi, gdzie zachodzą wszystkie nasze interakcje (życia osobistego, publicznego, jednostek, grup społecznych). Istnieje wiele modeli i funkcji komunikacji. Problematyka dotycząca komunikacji interpersonalnej sprowadza się

⁴⁴ G. Osika, *Komunikacja niewerbalna*, „Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie” 2008, nr 43, s. 123.

⁴⁵ B. Kozyra, *Komunikacja bez barier. Jak rozumieć i być rozumianym*, MT Biznes, Warszawa 2019, s. 68.

⁴⁶ Z. Chodkowski, *Zarys charakterystyki komunikacji interpersonalnej. Możliwe zakłócenia i bariery*, „Kultura – Przemiany – Edukacja” 2017, t. 5, s. 289.

⁴⁷ B. Harwas-Napierała, *Komunikacja interpersonalna w rodzinie*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2006, s. 101.

jednak do jednej istotnej kwestii, jaką jest stały, nieprzerwany proces komunikacji, niezakłócany przez bariery.

Współcześnie można przyjąć, że wyposażeni w urządzenia i narzędzia, takie jak: telefon komórkowy, komunikator, laptop, Skype, Microsoft Teams, Facebook Messenger, Zoom, TeamSpeak, Discord, Google Meet, WhatsApp, Signal Telegram, mamy wszystkie możliwości, aby prawidłowo i nieprzerwanie komunikować się ze sobą. Niestety tak nie jest. Jak zauważa Barbara Harwas-Napierała, rośnie przewaga „mówców” nad „słuchaczami” i coraz trudniej o dobrze prowadzony dialog czy dyskusję⁴⁸. Zwraca się uwagę na niewielki stopień posiadanych umiejętności komunikacyjnych. A przecież właściwy przebieg komunikacji jest podstawą budowania relacji międzyludzkich, w tym między dzieckiem a rodzicem.

Trudno nie zgodzić się z Denisem McQuailem, że

[...] wciąż niepokoi nas słabość więzi łączących jednostki ze sobą nawzajem i ze społeczeństwem, brak wspólnych wartości, [...] słabną więzi związkowe, polityczne, religijne i rodzinne. Pojawiają się problemy integracji nowych grup etnicznych i imigrantów przybywających do krajów wysoce rozwiniętych ze społeczeństw agrarnych i odległych kulturowo. Pojawiają się nowe wyzwania wobec mediów komunikacyjnych, które powinny zaspokoić potrzebę tożsamości i ekspresji dawnych i nowych mniejszości społecznych oraz służyć harmonii społeczeństwa⁴⁹.

2.2. Komunikacja w rodzinie jako system w relacji pomiędzy rodzicami a dzieckiem

Zjawisko komunikacji jest zagadnieniem złożonym. Komunikowanie to proces porozumiewania się jednostek, grup lub instytucji. Jego celem jest wymiana myśli, dzielenie się wiedzą, informacjami i ideami. Proces ten odbywa się na różnych poziomach, przy użyciu zróżnicowanych środków i wywołuje określone skutki. Z naukowego punktu widzenia można mówić o wielu aspektach, modelach, rodzajach, sposobach, błędach i barierach komunikacji⁵⁰.

⁴⁸ B. Harwas-Napierała, *Komunikacja interpersonalna...*, dz. cyt., s. 128.

⁴⁹ D. McQuail, *Teoria komunikowania masowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 69.

⁵⁰ A. Celińska-Miszczyk, L. Wiśniewska-Nogaj, *Komunikacja w rodzinie. Od interakcji do osobowej relacji. Perspektywa personalistyczna*, „Paedagogia Christiana” 2013, nr 2(32), s. 204; por. S.P. Morreale, B.H. Spitzberg, J.K. Barge, *Komunikacja między ludźmi. Motywacja, wiedza i umiejętności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008; L. Grzesiuk, E. Trzebińska, *Jak ludzie porozumiewają się?*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.

Komunikacja stanowi najważniejsze narzędzie tworzenia związków między ludźmi. Jest to zasadniczy element we wszystkich relacjach, a zwłaszcza relacji pomiędzy rodzicem a dzieckiem⁵¹. Procesy komunikacji interpersonalnej należą bowiem do istotnych uwarunkowań funkcjonowania rodziny⁵².

Relacje są w literaturze ujmowane jako suma interakcji (działań, komunikacji werbalnej i niewerbalnej)⁵³ bądź „[...] jako to, co dzieje się między jednostkami w czasie”⁵⁴. Ich charakter jest względnie trwały, implikują „[...] na poziomie zachowań – serię interakcji osób, które nazywa się partnerami interakcji”⁵⁵. Komunikację w rodzinie wyróżnia to, że dokonuje się ona na tle szczególnie intensywnie zachodzących wspomnianych interakcji osobowych ze względu na dużą częstotliwość, trwałość i swoistość kontaktów między członkami rodziny. Ten stan rzeczy jest uwarunkowany wspólnym zamieszkiwaniem, codziennym współżyciem oraz istnieniem więzi emocjonalnej między członkami rodziny, która sprzyja zdolności odczytywania komunikatów spontanicznych, niewerbalnych przekazywanych przez mimikę, gesty, pantomimikę, trudniej (niż werbalne) podlegających kontroli.

Mówiąc o komunikacji w rodzinie, należy podkreślić jej interpersonalny charakter, tj. relacyjność między poszczególnymi osobami, jednostkami – nadawcą i odbiorcą. Teresa Rostowska definiuje komunikację rodzinną jako

[...] wiadomości przekazywane z określoną intencją, które są zazwyczaj spostrzegane jako intencjonalne i posiadające uzgodnione znaczenie między jednostkami pozostającymi we wzajemnej relacji, opartej na więzach biologicznych, prawnych lub partnerskim zaangażowaniu, które nawzajem się wychowują oraz kontrolują⁵⁶.

Przyjęłam rozumienie komunikacji w rodzinie jako dzielenie się między wszystkimi członkami rodziny informacjami, które dotyczą osobistych uczuć,

⁵¹ K. Piekorz, *Komunikacja na drodze rodzic – dziecko jako jedno z najważniejszych narzędzi wychowawczych*, „Kultura i Wychowanie” 2022, nr 2(22), s. 88.

⁵² R. Praszquier, *Zmieniać nie zmieniając...*, dz. cyt.; L. Barnhill, *Healthy family systems*, „The Family Coordinator” 1979, t. 28, nr 1, s. 97.

⁵³ V.G. Cicirelli, *Sibling relationships throughout the life cycle* [w:] N. Kazantzis, L. L’Abate (red.), *Handbook of homework assignments in psychotherapy. Research, practice, and prevention*, Springer, New York 2007, s. 202.

⁵⁴ M. Tyszkowa, *Jednostka a rodzina. Interakcje, stosunki, rozwój* [w:] M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, *Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 132.

⁵⁵ B. Harwas-Napierała, *Obrazy życia rodzinnego z perspektywy interdyscyplinarnej*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2006, t. XVII, s. 221.

⁵⁶ T. Rostowska, *Małżeństwo, rodzina, praca a jakość życia*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”; Uniwersytet Gdański, Kraków – Gdańsk 2008, s. 73.

doświadczeń, planów życiowych, a ponadto jako rozmawianie o wszystkim, co wiąże się z rodziną. Komunikacja rodzinna wskazuje na stopień zaangażowania oraz zainteresowania członków w życie rodzinne, stanowi przejaw wzajemnych relacji oraz postaw, które występują między jej członkami⁵⁷.

Harwas-Napierała⁵⁸ wskazuje na interakcyjny charakter komunikacji w rodzinie. Zachowanie jednego członka rodziny składa się na szeroko rozumiany komunikat dla innych, natomiast on sam jest zawsze zarówno nadawcą, jak i odbiorcą komunikatów od pozostałych członków rodziny. Autorka zwraca uwagę również na bardzo ważną cechę komunikacji rodzinnej, którą określiła jako intensywnie nadarżające się interakcje osobowe z uwagi na dużą swoistość, trwałość i częstotliwość kontaktów pomiędzy wszystkimi członkami rodziny.

W literaturze wyróżnia się różne modele komunikacyjne, które należy odnieść do komunikacji w rodzinie. Do najczęściej wymienianych należą: jednostronny, dwustronny (określany jako interakcyjny) i relacyjny (transakcyjny)⁵⁹.

Jednostronny model komunikacji przebiega jednokierunkowo. W tym przypadku komunikacja ogranicza się do jednostronnego przekazywania własnych myśli w taki sposób, aby inni je zrozumieli i zaakceptowali bez zbędnych komentarzy. Ten model występuje najczęściej w rodzinach, w których rodzice przejawiają autorytarne nastawienie do swoich dzieci oraz kładą duży nacisk na kontrolę. Pełnienie roli rodzicielskiej ogranicza się wtedy do wydawania nakazów, zakazów, poleceń oraz nadzorowania stopnia ich przestrzegania⁶⁰.

Dwustronny model komunikacji jest natomiast charakteryzowany jako sprzężenie zwrotne pomiędzy nadawcą a odbiorcą komunikatu. Stefan Frydrychowicz⁶¹ zaznacza, że komunikacja nie jest tutaj rozumiana wyłącznie jako naprzemienne wysyłanie oraz odbieranie komunikatów pomiędzy nadawcą i odbiorcą, ale także jako obopólna reakcja na te komunikaty. Ten model komunikacji (interakcyjnej) umożliwia zobrazowanie własnej osoby w reakcjach partnera (współmałżonka, rodzica, dziecka) oraz rozwija wrażliwość na drugiego człowieka, z którym się komunikujemy.

⁵⁷ M. Wawrzak-Chodaczek, *Komunikacja interpersonalna i masowa. Wybrane teorie i praktyki*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2017, s. 167–168.

⁵⁸ B. Harwas-Napierała, *Komunikacja w rodzinie ujmowanej jako system w relacji rodzice – dzieci*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2006, t. 17, s. 222.

⁵⁹ S. Frydrychowicz, *Komunikacja interpersonalna w rodzinie a rozwój dorosłych* [w:] B. Harwas-Napierała (red.), *Rodzina a rozwój człowieka dorosłego*, dz. cyt., s. 110.

⁶⁰ B. Harwas-Napierała, *Komunikacja w rodzinie ujmowanej jako system...*, dz. cyt., s. 222.

⁶¹ S. Frydrychowicz, *Sposoby i wymiany komunikowania interpersonalnego a rozwój człowieka*, „Psychologia Rozwojowa” 2005, t. 10, nr 3, s. 98.

Model relacyjny to taki, w którym nadawca i odbiorca skupiają się na przedmiocie komunikacji, na tym, co robią, albo na tym, co mogą robić wspólnie, a nie koncentrują się tylko na sobie. Pomiędzy nadawcą, odbiorcą i przedmiotem komunikacji powstaje zatem relacja trójstronna. Uznanie modelu relacyjnego nie powoduje potrzeby ustalania „winnego” za nieprawidłowości w porozumiewaniu się członków rodziny. Umożliwia stworzenie bardziej sprzyjających warunków do zmiany zachowania, w tym sposobów komunikowania.

Wskazane modele komunikacji są zależne od etapu życia rodziny (wiek dzieci) i okoliczności, ponadto mogą przejawiać się w danej rodzinie w różnej częstotliwości i stopniu⁶².

Style komunikacji określają jakość życia rodzinnego, zachodzące w rodzinie relacje oraz poczucie satysfakcji z życia. Jeżeli chodzi o style komunikowania się w rodzinie, wyróżnia się styl partnerski i niepartnerski⁶³. Partnerski styl polega na tym, że osoba, która prowadzi rozmowę, uważa własne potrzeby za równie ważne, co pragnienia i oczekiwania swojego partnera komunikacji. Nie narzuca osobie, z którą prowadzi rozmowę, swojego punktu widzenia, toleruje jej poglądy oraz nie namawia do ich zmiany. Ponadto unika formułowania rozkazów, nakazów i rad w stosunku do partnera interakcji. W zamian informuje grzecznie o konsekwencjach dotychczasowego zachowania oraz o innych możliwościach działań⁶⁴. Komunikacja partnerska sprzyja wzajemnemu przekazywaniu komunikatów zwrotnych i ekspresji odczuć, porozumieniu, okazywaniu partnerowi (danemu członkowi rodziny) zrozumienia i szacunku, a także ujawnieniu własnego „ja” oraz integracji rodzinnego życia⁶⁵.

Natomiast w ramach stylu komunikacji niepartnerskiej można wyróżnić dwie formy: ego- i allocentryczną. Komunikacja egocentryczna charakteryzuje się tym, że człowiek skupia się wyłącznie na sobie, swoich potrzebach oraz oczekiwaniach. Ponadto nie słucha swojego partnera, manipuluje swoim odbiorcą, rozpoczyna i kończy rozmowę wtedy, gdy sam tego chce, nie biorąc pod uwagę preferencji rozmówcy. Przeciwnościem formy egocentrycznej jest forma allocentryczna, dla której charakterystyczne jest, że jednostka nie liczy się z własnymi potrzebami i często rezygnuje z osobistych pragnień po to, aby spełnić oczekiwania i wymagania, które chce osiągnąć jego rozmówca⁶⁶. Bardzo często zdarza się, że osoba ta ulega żą-

⁶² B. Harwas-Napierała, *Komunikacja w rodzinie ujmowanej jako system...*, dz. cyt., s. 24.

⁶³ L. Grzesiuk, *Style komunikacji...*, dz. cyt., s. 4.

⁶⁴ T. Rostowska, *Małżeństwo, rodzina...*, dz. cyt., s. 93.

⁶⁵ L. Grzesiuk, E. Trzebińska, *Jak ludzie porozumiewają się?*, dz. cyt., s. 176.

⁶⁶ T. Rostowska, *Małżeństwo, rodzina...*, dz. cyt., s. 94.

daniom i sugestiom partnera interakcji, rezygnując z własnych przekonań. Komunikacja allocentryczna nie pozwala na porozumienie oraz przekazanie informacji zwrotnej, a także na dzielenie się własnymi przeżyciami i komunikację wprost.

Prawidłowym stylem komunikacji w rodzinie jest styl partnerski. Osoba poprawnie komunikująca się „mówi wprost” oraz swobodnie o swoich prawdziwych uczuciach, nie naruszając godności swojej i innych, ale tworzy granice między sobą a innymi.

Niezależnie jednak od występującego w rodzinie modelu i stylu komunikacji należy wyróżnić bariery utrudniające komunikację w rodzinie. Występują one najczęściej wtedy, gdy jedna lub dwie strony zmagają się z jakimś problemem, potrzebą lub są pod wpływem stresu⁶⁷.

Bariery można określić jako „reakcje o wysokim stopniu ryzyka”, co oznacza, że wpływają na komunikację w sposób negatywny. Najczęściej prowadzą one do obniżenia samooceny u partnera interakcji. Sprawiają, że druga osoba (małżonek, rodzic, dziecko) przyjmuje postawę obronną, staje się wycofana, ma poczucie klęski i zależności⁶⁸.

Thomas Gordon⁶⁹ opracował dwunastopunktową listę barier, które blokują rozmowę i zaburzają prawidłową komunikację w rodzinie. Należą do nich:

- 1) rozkazywanie, komenderowanie i zarządzanie;
- 2) ostrzeganie, upominanie, groźby;
- 3) perswadowanie, wygłaszanie kazań, moralizowanie;
- 4) dyktowanie rozwiązania, podsuwanie propozycji, radzenie;
- 5) robienie wyrzutów, pouczanie, przytaczanie logicznych argumentów;
- 6) osądzanie, sprzeciwianie się, obwinianie, krytykowanie;
- 7) chwalenie, aprobowanie;
- 8) ośmieszanie, zawstydzanie, zwymyślanie;
- 9) interpretowanie, stawianie diagnozy, analizowanie;
- 10) uspokajanie, pocieszanie, podtrzymywanie, współczucie;
- 11) wypytywanie, badanie, indagowanie;
- 12) odciąganie uwagi (dziecka) i kierowanie jej w inną stronę, rozweselanie, zabawianie.

Komunikacja interpersonalna w rodzinie odbywa się na szerszym tle relacji, które występują pomiędzy wszystkimi członkami⁷⁰. Jednocześnie jest wskaźnikiem relacji, a także współtwórcą ich jakości. Relacje są

⁶⁷ B. Harwas-Napierała, *Komunikacja interpersonalna w rodzinie*, dz. cyt., s. 100.

⁶⁸ J. Stewart, *Mosty zamiast murów...*, dz. cyt., s. 178.

⁶⁹ T. Gordon, *Wychowanie bez porażek...*, dz. cyt., s. 48.

⁷⁰ M. Ryś, *Kształtowanie się poczucia własnej wartości i relacji z innymi w różnych systemach rodzinnych*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2011, nr 2, s. 64.

tu definiowane jako „[...] suma interakcji (działań, komunikacji werbalnej i niewerbalnej)”⁷¹. Ponieważ komunikację w rodzinie charakteryzuje dynamiczność, stopień natężenia interakcji pomiędzy członkami w rodzinie bywa różny. Intensywność interakcji jest wynikiem częstości i trwałości więzi budowanych podczas codziennego współżycia i wspólnego mieszkania rodziny.

Ogromne znaczenie komunikacji widać w przypadku traktowania rodziny jako systemu. W tym ujęciu jednostka jest traktowana jako element systemu rodzinnego (systemu wzajemnych powiązań i interakcji), a jej funkcjonowanie zależy od pozostałych osób oraz relacji, w które wchodzi z nim każda osoba⁷². Tak ujmowana rodzina ma swoistą strukturę, którą tworzą określone – wyróżniane według rozmaitych kryteriów – podsystemy⁷³.

W systemie rodzinnym najczęściej wyodrębnia się podsystem małżeński (mąż – żona), rodzicielski (matka – dziecko, ojciec – dziecko) oraz rodzeństwa (dziecko – dziecko). Sytuacje i zdarzenia występujące w danym podsystemie wpływają na inne podsystemy, ponieważ system rodzinny to suma podsystemów występujących w rodzinie.

Najistotniejsza z uwagi na problematykę niniejszej publikacji pozostaje komunikacja interpersonalna zachodząca w podsystemie rodzice – dziecko, która w aspekcie rozwojowym stanowi mniej poznany obszar badawczy. Najczęściej jest opisywana w szerszym kontekście przekształceń relacji dziecko – rodzic, a szczególnie matka – dziecko, obejmująca także tzw. etap przygotowujący, zachodzący w okresie prenatalnym⁷⁴. Natomiast problematyka dotycząca komunikacji ojciec – dziecko jest badana w ujęciu szerszym, związanym z rozwojowym przekształceniem całego systemu rodzinnego, ze szczególnym uwzględnieniem rodzicielskiego. Przekształcenia te dokonują się pod wpływem zmian w rozwoju indywidualnym dziecka i rodziców, zwłaszcza ich nowych potrzeb, jak również pod wpływem czynnika kohorty – pokolenia, do którego należą rodzice i dzieci⁷⁵.

Przekształcenia komunikacji rodzice – dziecko zachodzą na tle zmian relacji między nimi. Relacja ta jest obustronna, jednak na początku życia dziecka

⁷¹ B. Harwas-Napierała, *Komunikacja w rodzinie ujmowanej jako system...*, dz. cyt., s. 18.

⁷² S. Minuchin, *Families and family therapy*, Routledge, New York 2018.

⁷³ T. Rostowska, *Małżeństwo, rodzina...*, dz. cyt., s. 43.

⁷⁴ J. Rostowski, *Znaczenie dwustronnego związku rodzice – dziecko w rozwoju psychicznym młodej jednostki*, „Problemy Rodziny” 1986, nr 5, s. 14; J. Worobey, *Mother-infant interaction. Protocommunication in the developing dyad* [w:] J.F. Nussbaum (red.), *Life-span, communication. Normative processes*, Hillsdale, New Jersey 1989; E. Dryll, *Interakcja wychowawca w relacji matka – dziecko* [w:] A. Jurkowski (red.), *Z zagadnień psychologii wychowawczej*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Wrocław 2018, s. 138.

⁷⁵ B. Harwas-Napierała, *Komunikacja interpersonalna w rodzinie*, dz. cyt., s. 74.

jest niesymetryczna i zależnościowa. Oznacza to inny rodzaj uprawnień, powinności i odpowiedzialności, wyznaczający charakter wzajemnych interakcji. W początkowym okresie przewagę mają odpowiedzialność rodzicielska oraz zależność dziecka od rodzica. Wraz z rozwojem dziecka relacja ta powinna stawać się symetryczna, szczególnie zauważalna w okresie dorastania⁷⁶, aż do przekształcenia się w relację partnerską. Ten proces może odbywać się łagodnie lub gwałtownie, co zależy od funkcjonowania całego systemu rodzinnego, zwłaszcza od relacji w podsystemie małżeńskim rodziców⁷⁷.

Styl komunikowania się⁷⁸, który dominuje między małżonkami, wyłania się również w procesie komunikowania się rodziców wobec dzieci, np. osoba mająca tendencję do niepartnerskiego traktowania współmałżonka może w podobny sposób odnosić się do własnego dziecka oraz przejawiać ten styl w rozmowie z nim. Ponadto model komunikacji, który reprezentują małżonkowie, stanowi wzór i jest społecznie dziedziczony przez dzieci, ze skłonnością do jego odwzorowywania w założonych przez nie rodzinach. Wspomniany proces obejmuje dwa obszary zachowań: przekształcenie więzi emocjonalnej i sposobu wyrażania uczuć oraz modyfikację postaw wychowawczych rodziców. Proces ten odbywa się w warunkach negocjowania nowego układu relacji (ról), opartego na wzajemności zmian w zakresie komunikowania się, odnoszenia, form stawianych mu wymogów oraz kontroli i troski⁷⁹.

Zmiany w komunikacji relacji rodzic – dziecko zachodzą w toku jego życia.

W okresie prenatalnym kształtują się początki (podstawy) komunikacji rodziców, a zwłaszcza matki z dzieckiem. Proces ten opisuje się w kategoriach zachowań o charakterze interakcyjnym – dwukierunkowym, wzajemnym. Współczesne badania dowodzą, że dziecko już przed urodzeniem może być traktowane jako partner dialogu ze względu na to, że zanim się urodzi,

[...] charakteryzuje się specyficznymi ludzkimi cechami: przyjmuje wszystkimi zmysłami szeroki wachlarz bodźców, dokonuje ich selekcji, uczy się oraz nabywa

⁷⁶ M. Ziemska (red.), *Rodzina współczesna*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1999.

⁷⁷ M. Braun-Gałkowska, *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1992, s. 162.

⁷⁸ B. Harwas-Napierała, *Komunikacja interpersonalna w rodzinie*, dz. cyt., s. 73.

⁷⁹ B. Harwas-Napierała, *Komunikacja w rodzinie ujmowanej jako system...*, dz. cyt., s. 223.

pewnych nawyków, dzięki temu bezpośrednio po urodzeniu może z nimi nawiązać wielozmysłowy kontakt⁸⁰.

Komunikacja z dzieckiem w tym okresie dokonuje się na tle ogólnych, optymalizujących rozwój dziecka zachowań rodziców, obejmujących przede wszystkim kształtowanie przywiązania. Można wśród nich wyróżnić te, które są bezpośrednio nastawione na komunikację z dzieckiem. Należą do nich następujące zachowania: uczenie się rozumienia sygnałów płynących z ruchów dziecka; prowadzenie z nim rozmów (na głos i w myślach); wyobrażeniowe myślenie i fantazjowanie na temat dziecka; pozytywne myślenie o nim; śpiewanie mu, granie na instrumencie lub słuchanie z nim muzyki; utulanie dziecka przez czułe dotykanie; masowanie i obejmowanie brzucha; kołysanie dziecka oddechem i ruchem oraz różne formy twórczości na jego rzecz⁸¹. Ta pierwsza komunikacja z nienarodzonym dzieckiem jest tak ważna, gdyż po urodzeniu matka i ojciec nawiązują ze swym potomstwem wielozmysłowy kontakt⁸².

Okres wczesnego dzieciństwa obejmuje natomiast dwa podokresy: wieku niemowlęcego (od narodzin do końca pierwszego roku życia) i wieku poniemowlęcego – od drugiego do trzeciego roku życia. Następnie występuje okres średniego dzieciństwa: od czwartego do szóstego roku życia⁸³. W okresie wczesnego dzieciństwa komunikowanie się obejmuje kontynuację większości zachowań rodziców, które występują w okresie prenatalnym, oraz pojawienie się nowych, takich jak przede wszystkim społeczny uśmiech będący odpowiedzią na reakcję (uśmiech) rodziców, stopniowo stający się reakcją na widok twarzy ludzkiej⁸⁴.

Harwas-Napierała⁸⁵, opisując dialog matki z dzieckiem, wskazała, że współcześnie mówi się o niemal równym udziale dziecka i matki⁸⁶, przy czym uznała dziecko za istotę zdolną do komunikowania się⁸⁷ i podkreśliła, że na samym początku (nawet jeszcze przed urodzeniem dziecka) matka i dziecko

⁸⁰ D. Kornas-Biela, *Okres prenatalny* [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 43.

⁸¹ B. Harwas-Napierała, *Komunikacja interpersonalna w rodzinie*, dz. cyt., s. 76.

⁸² D. Kornas-Biela, *Okres prenatalny*, dz. cyt., s. 43.

⁸³ B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 2, dz. cyt., s. 15.

⁸⁴ M.C. Bateson, *The epigenesis of conversational interaction. A personal account of research development* [w:] M. Bullowa (red.), *Before speech. The beginning of human communication*, University Press, Cambridge 1979, s. 63–77.

⁸⁵ B. Harwas, *Komunikacja interpersonalna w rodzinie*, dz. cyt., s. 79.

⁸⁶ P. Watzlawick, J.B. Bavelas, D.D. Jackson, *Pragmatics of human communication. A study of interactional patterns, pathologies, and paradoxes*, W. W. Norton & Company, New York – London 1967.

⁸⁷ M.C. Bateson, *The epigenesis of conversational interaction...*, dz. cyt., s. 63–77.

są zdolni do wyraźnie wzbogacającej się interakcji komunikacyjnej, która przechodzi przez swoiste zmiany rozwojowe.

Należy podkreślić „wzajemną zwrotność” relacji między rodzicami a dziećmi oraz fakt, że matki i ojcowie pełnią równie ważne i dopełniające się role w życiu dzieci⁸⁸. Charakter komunikacji rodziców z dzieckiem we wczesnym i średnim dzieciństwie można między innymi rozpatrywać na tle treści aktywności realizowanej z dzieckiem podczas podejmowanych z nim interakcji. Nawiązując do zaproponowanej przez Mariëtte Hoogsteder, Roberta Maiera i Eda Elbersa⁸⁹ typologii interakcji dorosły – dziecko, można powiedzieć, że sposoby komunikacji i charakter relacji są uzależnione od tego, z którą z wymienionych aktywności mamy do czynienia: wspólną zabawą, wykonywaniem ważnego zadania czy przekazywaniem kompetencji. Celem wspólnej zabawy jest przyjemność. Komunikacja może stać się doraźnie symetryczna, ponieważ wszystko dzieje się w niej umownie, a stosowane środki i reguły dotyczą w równym stopniu dorosłego i dziecka. W przypadku realizowania wspólnego zadania komunikacja ze strony dorosłego ma charakter inicjujący (instrukcje, polecenia, oceny), natomiast ze strony dziecka mamy dopełniające akty komunikacyjne (odpowiadanie na pytania, wykonywanie poleceń). Ten rodzaj aktywności sprzyja ukonstytuowaniu się relacji typu mistrz – uczeń, czasami o znamionach asymetrii, szczególnie gdy celem jest sprawne wykonanie zadania. Gdy celem aktywności podejmowanej wspólnie przez rodzica i dziecko jest uczenie, zachodzi komunikacja dwustronna o wyrównanych proporcjach między inicjowanymi a dopełnianymi aktami komunikacyjnymi o niezwykle zróżnicowanych środkach. Ze strony dorosłego występują: wyjaśnienia, tłumaczenia, przykłady i uwagi. W tym przypadku role partnerów nie są równorzędne (rodzic jest bardziej kompetentny niż dziecko) i nie mogą być zmienione w sposób zasadniczy⁹⁰.

Istotna zmiana w komunikacji rodziców i dziecka dokonuje się w okresie dorastania dziecka. Następuje przekształcanie się relacji między nimi z niesymetrycznej w partnerską; jest to proces trudny i wymaga ze strony rodziców wysiłku związanego z modyfikacją postawy wobec dorastającego

⁸⁸ H.R. Schaffer, *Mothering*, Harvard University Press, Cambridge, MA 2013; J. Bowlby, *Attachment and loss*, Basic Books, New York 1969; A. Birch, T. Malim, *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęstwa do dorosłości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997; J. Belsky, *Mother – father – infant interaction. A naturalistic observational study*, „Developmental Psychology” 1979, t. 15, nr 6, s. 606.

⁸⁹ M. Hoogsteder, R. Maier, E. Elbers, *The architecture of adult-child interaction. Joint problem solving and the structure of cooperation*, „Learning and Instruction” 1996, t. 6, nr 4, s. 353.

⁹⁰ B. Harwas-Napierała, *Komunikacja interpersonalna w rodzinie*, dz. cyt., s. 76.

dziecka, która umożliwia mu osiągnięcie wspomnianej symetrycznej z nimi relacji. Modyfikacja ta dotyczy zmian w zakresie wzorców rozmów i przekazywania uczuć oraz postaw wobec dorastającego dziecka. Wzrasta bowiem znaczenie komunikacji słownej (werbalnej), która stopniowo zaczyna „wypierać” przejawy niewerbalnych form komunikacji, zwłaszcza dotykowych. W tym okresie skutecznymi formami komunikowania okazują się wzorce, które wiążą się z uwzględnianiem zmian rozwojowych u dorastających (takich jak np. rozwój myślenia formalnego i związany z nim krytycyzm, a także niestabilność emocjonalna). Należą do nich zwłaszcza dyskusja, negocjowanie, dialog⁹¹. Te formy komunikacji przyspieszają bowiem kształtowanie się relacji wzajemności. Bardzo ważnym aspektem w komunikowaniu się w tym trudnym zarówno dla rodziców, jak i dzieci czasie jest respektowanie takich zasad jak akceptacja, wiarygodność, poszanowanie intymności, równych zobowiązań, informacji, humoru i współdecydowania⁹².

Proces zmian relacji wzorców i reguł komunikacyjnych między rodzicami a dziećmi dokonuje się na tle zmian proporcji odpowiedzialności – od jednostronnej odpowiedzialności dorosłego za dziecko przechodzi się do współodpowiedzialności. Zmiany tej proporcji wyznaczają ogólne ramy tworzące podłoże rozwojowych przekształceń komunikacji w podsystemie rodzice – dzieci⁹³. Owe przekształcenia dokonują się na tle przejścia od niesymetrycznych, chociaż wzajemnych relacji, do symetrycznych (partnerskich), przy coraz bardziej zwiększającym się udziale werbalnych form komunikacji. Osiągnięcie partnerskich relacji rodziców z dorastającymi dziećmi stanowi konieczną bazę kształtowania się najwyższego, z punktu widzenia jego roli w rozwoju indywidualnym, transakcyjnego modelu komunikacji, polegającego na tym, że nadawca i odbiorca komunikatów bardziej niż na sobie są skoncentrowani przede wszystkim na przedmiocie komunikacji i na tym, co robią lub mogą robić razem, a model ten najbardziej sprzyja współpracy⁹⁴.

Jakość i przebieg komunikacji w podsystemie rodzice – dzieci zależą także od wieku dzieci i ich liczby, która może określać jej częstotliwość czy intensywność. Różne są indywidualne potrzeby wyznaczone wiekiem

⁹¹ L. Bakiera, *Rodzicielstwo a rozwój dorosłych w wieku średnim* [w:] B. Harwas-Napierała (red.), *Rodzina a rozwój człowieka dorosłego*, dz. cyt., s. 162; zob. H. Liberska, *Perspektywy temporalne młodości. Wybrane uwarunkowania*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2004.

⁹² I. Obuchowska, *Drogi dorastania. Psychologia rozwojowa okresu dorastania dla rodziców i wychowawców*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996, s. 81.

⁹³ E. Dryll, *Interakcja wychowawcza...*, dz. cyt., s. 157.

⁹⁴ J. Stewart *Wprowadzenie* [w:] J. Stewart (red.), *Mosty zamiast murów...*, dz. cyt.; S. Frydrychowicz, *Komunikacja interpersonalna w rodzinie...*, dz. cyt., s. 175.

rozwojowym dziecka, etapem edukacji (przedszkole, szkoła), przejawianymi potrzebami czy aspiracjami. Charakter komunikacji między rodzicami a dzieckiem zależy przede wszystkim od atmosfery emocjonalnej w rodzinie. Jeżeli jest ona dla dzieci trudna, to mogą wystąpić zaburzenia w komunikacji. Mirosława Wawrzak-Chodaczek⁹⁵ podkreśla, że partnerskie traktowanie, które wiąże się z respektowaniem praw dziecka, sprzyja prawidłowemu porozumieniu i usprawnia wychowawcze oddziaływanie. Badana przez nią młodzież wskazała, że najważniejszymi cechami charakteryzującymi partnerskie relacje powinny być zaufanie, życzliwość, tolerancja, empatia i zdolność pójścia na kompromis.

Komunikacja między rodzicami a dzieckiem jest kształtowana stopniowo przez lata. Z upływem czasu zmieniają się problemy dziecka, rodziców, a w związku z tym również tematy rozmów oraz poziom niepewności, np. co do tego, czego się spodziewać i jak się zachowywać podczas niej⁹⁶.

Komunikacja między dzieckiem a rodzicami jest niezbędna, aby poznać członków rodziny, zapobiegać konfliktom oraz je rozwiązywać. Dzięki niej dziecko może nauczyć się, jakie zasady panują w rodzinie i społeczeństwie, ale przede wszystkim powstaje więź między dzieckiem a rodzicem. Każda forma komunikacji z dzieckiem jest istotna dla kształtowania sposobu nawiązywania relacji. Komunikacja w rodzinie powinna służyć podtrzymywaniu oraz pielęgnowaniu więzi między jej członkami: małżonkami, rodzicami, dziećmi, rodzeństwem. Współczesna rzeczywistość, charakteryzująca się współzależnością ludzi i kultur, stawia wymagania procesowi komunikacji⁹⁷. Poprawna komunikacja i znajomość jej technik służą rozwojowi dziecka. Stanowią klucz do budowania pozytywnych więzi z rodzicami i otaczającym rodzinę środowiskiem, uczą zdolności do samooceny, sposobu postrzegania siebie i innych, rozwiązywania problemów oraz wyrażania emocji⁹⁸.

W tym miejscu chciałabym podzielić się swoimi obserwacjami dotyczącymi komunikacji jako rodzic i przedstawić trzy zasady, opierając się na wiedzy, praktyce zawodowej i doświadczeniu osobistym. Pierwsza z nich to zasada, którą nazwałam „Obserwuj!”. Obserwuj zachowanie swojego

⁹⁵ M. Wawrzak-Chodaczek, *Komunikacja interpersonalna i masowa...*, dz. cyt., s. 189.

⁹⁶ G. Ciuladiene, K. Walancik, *Investigating factors hindering intercultural communication. Study of ethnocentrism level of Lithuanian and international students*, „Cultural Management: Science and Education” 2022, t. 6, nr 2, s. 50.

⁹⁷ K. Walancik, *Communication in emergency situations – the COVID 19 pandemic in foster families. Organization and principles of operation*, „Journal of Vasył Stefanyk Precarpathian National University” 2023, t. 10, nr 3, s. 192, <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/jpnu/issue/view/332> (dostęp: 1.11.2024).

⁹⁸ K. Piekorz, *Komunikacja...*, dz. cyt., s. 88.

dziecka i sposób bycia nienatrętnie, nienachalnie. Po prostu bądź czujna(y). Czasami drobna zmiana zachowania czy gest może świadczyć o jakimś problemie. Nie zawsze zły nastrój czy brak dialogu wskazuje na to, że dzieje się coś niepokojącego. Paradoksalnie nadmierne pobudzenie, śmiech i zapal do nauki dziecka, które wcześniej było raczej wycofane i spokojne, mogą oznaczać tłumienie pewnych negatywnych emocji i przeżyć czy wręcz ukrywanie ich.

Druga zasada brzmi: „Nie słuchaj, tylko usłysz!”. Wprowadziłam ją w swoim domu po tym, jak moja córka kilka razy zapytała mnie: „Mamo, ale ty słyszysz, co ja mówię?”. Często jako rodzicie popełniamy błąd, dokonując interpretacji słów, które wypowiadają do nas dzieci, piszemy scenariusze zdarzeń. Dla przykładu krótka sytuacja: dziecko oznajmia rodzicom, że nie chce iść dzisiaj do szkoły. Ich standardowa reakcja to najczęściej albo pytanie „Dlaczego nie chcesz chodzić do szkoły?”, albo stwierdzenie: „Nie chcesz chodzić do szkoły, nie chcesz się uczyć!”. Czasami też pojawia się lawina pytań „Dlaczego? Co się stało?”. Dziecko wtedy może czuć się przytłoczone, zaatakowane, co spowoduje, że albo zamknie się w sobie, albo zareaguje agresywnie („nie to nie!”) albo, co gorsza, podejmie mniej lub bardziej udaną próbę konfabulacji, co jest zresztą naturalne, ponieważ nikt, nawet dorosły człowiek, nie lubi serii pytań. Proponuję w tym przypadku usłyszeć, co mówi dziecko, i poczekać, dać mu przestrzeń do kontynuacji wypowiedzi, nie zadając pytań, tylko zareagować stwierdzeniem: „Ja nie chciałam chodzić do szkoły, jak była brzydka pogoda i wtedy twoja babcia przynosiła mi do łóżka ciepłą herbatę z malinami i czytałyśmy książkę”. Oczywiście takie zachowanie nie daje gwarancji sukcesu, ale może przyczyni się do tego, że nasze dziecko poczuje się w relacji z nami jak partner.

Trzecia zasada komunikacji to zasada „wspólnego stołu”. Nie bez znaczenia jest to, że Ostatnia Wieczerza tak wiele uzmysłowiła zarówno Jezusowi, jak i apostołom o istniejących między nimi relacjach. Ponadto należy podkreślić, że „wspólny stół” od wieków był oznaką jedności i poczucia bezpieczeństwa. Norman Rockwell na obrazie olejnym *Freedom from Want*, który został opublikowany na łamach „Saturday Evening Post” w 1943 roku, przedstawił amerykańską trzypokoleniową rodzinę jedzącą razem posiłek. Obraz ten w obliczu wojny stał się symbolem społecznej siły i „wolności od strachu”⁹⁹.

Spróbujmy zatem codziennie poczynić ten wysiłek i mimo natłoku obowiązków usiąść wspólnie, całą rodziną, przy stole, chociaż na chwilę. Nie

⁹⁹ M. Smith, *Norman Rockwell's „Four Freedoms”*, The Museum of Fine Arts, Houston, 2019, <https://www.mfah.org/blogs/inside-mfah/norman-rockwells-four-freedoms> (dostęp: 1.11.2024).

musimy jeść razem posiłku, możemy napić się wody, herbaty lub po prostu ze sobą pobyć. Jeżeli nie mamy takiej możliwości, zawsze możemy połączyć się w formie zdalnej z członkiem rodziny, który na przykład przebywa w podróży służbowej. Oczywiście może to być dobry moment dla zastosowania w tej sytuacji pozostałych dwóch zasad, ale nie musi tak być, ponieważ już samo obcowanie ze sobą w takiej formie przyczynia się do budowania więzi, która jest niezwykle ważna w relacji dziecko – rodzic.

Rozdział 3

Rodzina zastępcza i kontakty dziecka z rodzicami naturalnymi – standardy międzynarodowe

3.1. Międzynarodowe uregulowania prawne i orzecznictwo Trybunału Praw Człowieka dotyczące rodzin zastępczych

Ze względu na swoją specyfikę międzynarodowe uregulowania prawne dotyczące rodziny zastępczej są zawarte w szczególności w aktach prawnych, które katalogują prawa człowieka. W rozdziale zostaną przedstawione międzynarodowe uregulowania odnoszące się do rodzin zastępczych, jak również przykłady ingerencji państwa w życie rodzinne i umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej, jeżeli jest to zgodne z prawem.

Już we wstępie Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela¹ podkreślono, że uznanie przyrodzonej godności oraz równych i niezbywalnych praw wszystkich członków rodziny ludzkiej stanowi podstawę wolności, sprawiedliwości i pokoju na świecie. Deklaracja podejmuje również problem rodziny i życia rodzinnego². Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych³ uznaje natomiast, że prawa te są niezbywalne, ponieważ wynikają z godności przyrodzonej osobie ludzkiej. Przyznaje jak najszerszą ochronę i pomoc rodzinie, w szczególności w celu jej założenia oraz w okresie trwania odpowiedzialności rodziny za opiekę i wychowanie dzieci pozostających na jej utrzymaniu.

Główne zasady dotyczące rodziny i jej prymatu w wychowaniu dzieci określono w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela,

¹ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela. Uchwalona 10 grudnia 1948 r. jako rezolucja ONZ, <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html> (dostęp: 18.04.2024).

² T. Płoski, *Rodzina zastępcza i rodzina adopcyjna w świetle międzynarodowych standardów praw człowieka*, „Studia Warmińskie” 1999, nr XXXVI, s. 308.

³ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Yorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. 1977 Nr 38, poz. 169), art. 10, ust. 1, <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1966a.html> (dostęp: 12.04.2024).

Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych oraz Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych⁴. Według wymienionych aktów rodzina jest naturalną i podstawową komórką społeczeństwa, której należy udzielać pomocy w opiece i wychowaniu dzieci⁵, w pierwszej kolejności rodzicom.

W Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych podkreślono, że nikt nie może być narażony na samowolną lub bezprawną ingerencję w jego życie prywatne, rodzinę, dom czy korespondencję ani też bezprawne zamachy na jego cześć lub dobre imię. Wskazano, że każdy ma również prawo do ochrony przed tego rodzaju ingerencjami i zamachami⁶. Ponadto zobowiązano państwa-strony do poszanowania wolności rodziców lub, w odpowiednich przypadkach, opiekunów prawnych do zapewnienia swoim dzieciom wychowania religijnego i moralnego zgodnie z własnymi przekonaniami⁷.

Zasady poszanowania praw rodziców wynikają również z Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności⁸, wiążącej dla Polski od 19 stycznia 1993 roku. W art. 2 Protokołu Nr 1 do Konwencji sformułowano prawo rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania zgodnie z ich własnymi przekonaniami religijnymi i filozoficznymi⁹.

Uniwersalnym dokumentem związanym z ochroną rodziny oraz problematyką rodziny zastępczej jest ogłoszona w 1982 roku przez Stolicę Apostolską Karta Praw Rodziny¹⁰. Co prawda, Karta nie ma charakteru międzynarodowego dokumentu prawnego, zawiera jednak istotne stwierdzenia dotyczące prawa rodziny do pomocy ze strony społeczeństwa i praw sierot oraz dzieci pozbawionych rodziców czy opiekunów do objęcia ich szczególną troską przez społeczeństwo. W Karcie tej zwraca się także uwagę na ochronę praw dziecka. Podkreśla się, że w rodzinie szczególną pozycję zajmuje dziecko, jest głównym jej kreatorem. Dziecko jest podmiotem autonomicznych oraz niezbywalnych praw, ma prawo rozwijać swoją osobowość

⁴ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych..., dz. cyt., art. 23, ust. 1.

⁵ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela..., dz. cyt., art. XVI.

⁶ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. 1977 Nr 38, poz. 167), art. 17, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19770380169> (dostęp: 12.04.2024).

⁷ Tamże, art. 18.

⁸ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284 z późn. zm.).

⁹ Protokół Nr 1 do Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (Dz.U. z 1995 r., Nr 36, poz. 175 z późn. zm.).

¹⁰ Karta Praw Rodzin przedłożona przez Stolicę Apostolską wszystkim ludziom, instytucjom i władzom zainteresowanym misją rodziny w świecie współczesnym [w:] Przedruk 7, „L'Osservatore Romano” nr 10, wersja polska, październik 1983.

w rodzinie; powinno w niej wzrastać w atmosferze miłości i zrozumienia, w poczuciu bezpieczeństwa moralnego i materialnego¹¹. Dokument ten wskazuje na obowiązek wprowadzania przez państwo odpowiednich „ustaw prawnych” w sprawach dotyczących adopcji lub przyjęcia dziecka na wychowanie przez inną rodzinę, które ułatwią rodzinom przyjęcie dzieci, uwzględniając naturalne prawa rodziców¹².

Zdaniem Marka Andrzejewskiego wymienione dokumenty w jednoznaczny sposób formułują co najmniej dwie istotne zasady kształtujące relacje pomiędzy państwem a rodziną, tj. zasadę autonomii rodziny wobec wpływów państwa oraz zasadę prymatu rodziców w wychowaniu dzieci¹³. Zasady te są również podstawą aksjologiczną Konwencji o Prawach Dziecka¹⁴, ratyfikowanej przez Polskę 7 czerwca 1991 roku. Z tych zasad wywodzi ona prawo dziecka do wychowania przez rodziców, zwane prawem dziecka do rodziny¹⁵. Ponadto, według Konwencji, odpowiedzialność za dziecko ponoszą przede wszystkim rodzice. Odpowiedzialność państwa ma natomiast charakter subsydiarny, który wyraża się głównie w działaniach ustawodawczych i administracyjnych, mających na celu zapewnienie dziecku takich dóbr (szkolnictwo, ochrona zdrowia, prawa socjalne, nadzór nad wykonywaniem obowiązków przez rodziców oraz pomoc rodzicom w wykonywaniu tych obowiązków), których nie są w stanie zapewnić im rodzice¹⁶. Konsekwencją przyjętego w Konwencji prymatu rodziny w opiece i wychowaniu dzieci jest uznanie, że ingerencja w sferę pieczy (władzy) rodzicielskiej to sytuacja wyjątkowa, ograniczona do zapobieżenia niekorzystnej sytuacji dziecka przebywającego w rodzinie¹⁷ i uwzględniająca dobro dziecka – jego najlepiej pojęty interes¹⁸. Takie rozwiązanie ma z jednej strony

¹¹ Jan Paweł II, *Ochrona dzieciństwa. Przemówienie do Europejskiego Komitetu Dziennikarzy do spraw Praw Dziecka, 13.01.1979* [w:] T. Żeleźnik (red.), *Jan Paweł II o małżeństwie i rodzinie*, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1983; zob. A. Grześkowiak, *Karta Praw Rodziny Stolicy Apostolskiej na tle międzynarodowych aktów praw człowieka*, „Ethos” 1992, nr 1, s. 120.

¹² M. Czeakański, K. Lubowicki (red.), *Posoborowe dokumenty Kościoła Katolickiego o małżeństwie i rodzinie. T. I*, Wydawnictwo M, Kraków 2000, s. 245–246.

¹³ M. Andrzejewski, *Pieczą zastępczą* [w:] T. Smoczyński (red.), *System prawa prywatnego*, t. 12, C. H. Beck, Warszawa 2011, s. 407.

¹⁴ Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. 1991 Nr 120, poz. 526).

¹⁵ B. Gudbrandsson, *Dzieci w instytucjach opiekuńczych. Zapobieganie instytucjonalizacji i alternatywne formy opieki w krajach europejskich*, „Dziecko Krzywdzone: teoria, badania, praktyka” 2006, t. 5, nr 4, s. 5.

¹⁶ S. Badora, D. Marzec, *System opieki kompensacyjnej w zjednoczonej Europie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2002, s. 101.

¹⁷ Konwencja o prawach dziecka..., dz. cyt., art. 9, ust. 1.

¹⁸ Tamże, art. 3; zob. I. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne – zarys wykładu*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 1995, s. 22.

umożliwić państwu ingerencję w sferę relacji dziecko – rodzic, gdy jest to konieczne ze względu na dobro dziecka, z drugiej zaś ma zapobiec przed pochopnym i restryktywnym działaniem państwa wobec rodziców¹⁹.

Konwencja przewiduje możliwość umieszczenia dziecka poza rodziną jedynie w sytuacji, gdy zostało ono pozbawione środowiska rodzinnego (deportacja, śmierć rodziców) lub gdy nie może przebywać z rodzicami ze względu na jego dobro²⁰. Każde dziecko ma bowiem w takiej sytuacji prawo do specjalnej ochrony i pomocy oraz zapewnienia przez państwo opieki zastępczej²¹. Opieka ta w pierwszej kolejności powinna przybierać formę rodziny zastępczej, ponieważ jest to forma najbliższa naturalnemu środowisku²².

Dyrektywy dotyczące rodziny zastępczej są zawarte w Deklaracji Zgromadzenia Ogólnego ONZ w sprawie Zasad Społecznych i Prawnych dotyczących Ochrony i Dobrobytu Dzieci, ze szczególnym uwzględnieniem opieki zastępczej oraz adopcji krajowej i międzynarodowej z 18 grudnia 1986 roku. W Deklaracji tej sformułowano stwierdzenie o tymczasowym charakterze pieczy sprawowanej przez rodzinę zastępczą, z możliwością wykonywania jej aż do czasu osiągnięcia przez dziecko dojrzałości w szczególnych przypadkach, co jednak i w tych przypadkach nie powinno stać na przeszkodzie jego wcześniejszemu powrotowi do rodziców. Ponadto podkreślono konieczność nadzoru nad zapewnieniem przez kompetentną władzę ochrony dobra dziecka, które zostało umieszczone w rodzinie zastępczej, oraz wskazano na potrzebę wzajemnej współpracy i kontaktu rodziny zastępczej, dziecka i jego rodziców²³.

Zagadnienie ochrony praw dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej szeroko określają wśród dokumentów europejskich rekomendacje i rezolucje Komitetu Ministrów Rady Europy²⁴. Pojęcie umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej jest zdefiniowane w Załączniku do Rekomendacji Nr R(87)6 w sprawie rodzin zastępczych²⁵ – jako powierzenie dziecka, w sposób inny

¹⁹ S. Badora, D. Marzec, *System opieki...*, dz. cyt., s. 100.

²⁰ Konwencja o prawach dziecka..., dz. cyt., art. 9, ust. 3.

²¹ T. Smyczyński, *Ochrona prawa człowieka* [w:] R. Wieruszewski (red.), *Prawa człowieka. Model prawny*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991, s. 113.

²² U. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *O prawach dziecka. Zawiera tekst Konwencji Praw Dziecka wraz z zastrzeżeniami RP*, Comer, Toruń 1994, s. 6.

²³ T. Jasudowicz (red.), *Prawa rodziny – prawa w rodzinie. W świetle standardów międzynarodowych. Zbiór dokumentów*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 1999, s. 113.

²⁴ M. Andrzejewski, *Pieczą zastępczą*, dz. cyt.

²⁵ Rekomendacja Nr R (87) 6 w sprawie rodzin zastępczych a stan prawny obowiązujący w Polsce [w:] M. Safjan (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze*, t. 1: *Prawo rodzinne*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1994, s. 192.

niż przysposobienie, małżeństwu lub jednej osobie („rodzice zastępczy”), osobom niebędącym rodzicami dziecka, którzy zajmują się nim przez czas przekraczający krótkotrwałą pieczę, albo na czas nieokreślony, bez powierzenia im opieki nad nim. Ponadto dopuszcza domniemanie, że rodzice zastępczy są upoważnieni do objęcia, w imieniu ustawowego przedstawiciela dziecka, odpowiedzialności rodzicielskiej w zakresie niezbędnym do wykonywania pieczy nad nim w sprawach codziennych i niecierpiących zwłoki. W Rekomendacji wskazano również na konieczność nadzoru nad wykonywaniem zadań przez rodzinę zastępczą. Zaznaczono, że kompetencje rodziców zastępczych po zintegrowaniu się z dzieckiem powinny być rozszerzane. Podkreślono znaczenie kompetencji rodziców zastępczych związaną z opiniowaniem decyzji ważnych dla dziecka i wyrażaniem przez nich sprzeciwu wobec decyzji administracyjnych uchylających umieszczenie u nich dziecka.

Rezolucja Nr (77)33 w sprawie umieszczenia dzieci poza rodziną z dnia 3 listopada 1977 roku Komitetu Rady Europy wskazała rodzinę zastępczą jako najlepszą formę pieczy zastępczej, zwłaszcza dla dzieci małych. W Rezolucji podkreślono znaczenie wymogu ustawicznego kształcenia rodzin zastępczych, profilaktyki i wsparcia dla rodzin dysfunkcyjnych, w tym zapewnienia odpowiedniej pomocy specjalistycznej. Zwrócono uwagę na konieczność koordynacji działań organizacji zajmujących się sprawami socjalnymi, ochroną zdrowia, wychowaniem i ochroną prawną dzieci. Wskazano też, że umieszczenie dziecka poza rodziną, w tym w rodzinie zastępczej, jest uwarunkowane jednoczesnym podjęciem pracy socjalnej na rzecz rodziny²⁶.

Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu na podstawie Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności dopuszcza ingerencję państwa w życie rodzinne i umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej, jeżeli jest to zgodne z prawem i służy zawartemu celowi²⁷. Przykładami ingerencji polegającej na umieszczeniu dziecka w rodzinie zastępczej jest pięć przypadków (Szwecja dwa, Hiszpania jeden, Norwegia jeden, Irlandia jeden) przedstawionych poniżej.

W sprawie Andersson przeciwko Szwecji Trybunał przedstawił swoje stanowisko w kwestii uprawnień i obowiązków władzy państwowej dotyczących ingerencji w sferę władzy rodzicielskiej jedynie w sytuacji, gdy jest to poprzedzone podjęciem przez instytucje państwowe działań socjalnych

²⁶ Rezolucja przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy 3 listopada 1977 r., pkt 213; M. Safjan (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze*, t. 1: *Prawo rodzinne*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1994, s. 161–170; S. Badora, D.K. Marzec, *System opieki...*, dz. cyt., s. 518.

²⁷ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka..., dz. cyt., art. 8, ust. 2.

wspierających rodzinę, zmierzających do utrzymania jej struktury i więzów łączących jej członków. Pomimo że Margareta i Roger Andersson twierdzili, że ograniczenie dostępu, w tym ograniczenia w komunikacji korespondencyjnej i telefonicznej, doprowadziły do naruszeń art. 8 Konwencji, podali, iż kiedy dziecko podlegało opiece publicznej, zezwolono powodom na kilka spotkań, ale odbywały się one raczej nieregularnie oraz po dłuższej przerwie. Jak twierdzili Margareta i Roger Andersson, ograniczenia nie miały na celu znalezienia rozwiązania problemów szkolnych Rogera ani ochrony jego zdrowia, lecz raczej zapobieżenie opowiedzeniu przezeń innym osobom o straszliwych warunkach życia w domu zastępczym. Zdaniem Trybunału prawo szwedzkie miało jednak w tej sprawie na celu ochronę „zdrowia lub moralności” oraz „praw i wolności dzieci”²⁸.

Natomiast w sprawie Olsson przeciwko Szwecji do rodzin zastępczych oddano Helenę i Tomasza, mimo że powodowie podnosili, że środki podjęte przez władze szwedzkie miały w zamiarze uniemożliwienie im ponownego połączenia z dziećmi. Trybunał stwierdził, że w tym przypadku przyczyny ograniczenia dostępu były „ważne” i „konieczne w demokratycznym społeczeństwie”. Jedną z nich była opinia dzieci. W niniejszej sprawie Helena i Tomasz pozostawali w pieczy zastępczej przez większość swego życia. Przywiązali się silnie do rodzin zastępczych i ich środowiska, w którym wzrastali w sposób pozytywny i harmonijny. Życzeniem dzieci było pozostanie w domach zastępczych; wyrażały one także obawy przed możliwościami zmuszania ich do powrotu do rodziców naturalnych i sygnalizowały, że uciekną, gdy będą musiały do nich wrócić. Tomasz cierpiał na zaburzenia dziecięce, był bardzo wrażliwy psychicznie i związany emocjonalnie z rodzicami zastępczymi. Oderwanie go od rodziców zastępczych mogłoby spowodować dlań znaczącą i długotrwałą szkodę psychiczną²⁹.

Trybunał wyraził bardzo istotny pogląd, że opieka publiczna jest środowiskiem tymczasowym, którego stosowanie ma na celu powrót dziecka do rodziców z perspektywą adopcji. Ponadto zadeklarował potrzebę brania pod uwagę zasad ingerowania państwa w sferę władzy rodzicielskiej oraz tradycji krajów dotyczącej roli rodziny. Przykładem może być sprawa Johansen przeciwko Norwegii. Powódka została pozbawiona praw rodzicielskich, a jej córka umieszczona w domu zastępczym, z możliwością późniejszego jej przysposobienia przez rodziców zastępczych. Środki te były szczególnie daleko idące przez to, że całkowicie pozbawiały ją życia rodzinnego z dzieckiem i nie były zgodne z celem ponownego połączenia.

²⁸ Wyrok ETPC z 25 lutego 1992 r., Andersson v. Szwecja, seria A, Nr 226, § 91 i § 96, LEX.

²⁹ Wyrok ETPC z 24 marca 1988 r., Olsson v. Szwecja, seria A, Nr 130, LEX.

Powodem objęcia opieką córki pani Johansen była ocena p. p. Ronbcecka, zgodnie z którą pani Johansen cierpiała na poważne problemy umysłowe, które szkodziły jej współżyciu społecznemu i zdolności wychowywania dzieci. Jej córka znajdowała się w stadium rozwoju, w którym kluczowe było zapewnienie jej więzi ze stabilnymi i bezpiecznymi osobami, bez obaw, że może być od nich zabrana. Podkreślono, że w interesie dziecka pozostaje zagwarantowanie, by proces ustanowienia więzi z jego rodzicami zastępczymi nie został przerwany. Córka pani Johansen została wzięta pod opiekę wkrótce po jej urodzeniu i spędziła pół roku u opiekunów tymczasowych, zanim została umieszczona w długoterminowym domu zastępczym. Mając to na względzie, Trybunał nie widział żadnego powodu, aby wątpić, że opieka w domu zastępczym dawałaby lepsze szanse powodzenia, gdyby dokonano takiego umieszczenia³⁰.

Należy podkreślić, że Trybunał wielokrotnie przedstawiał stanowisko, iż rozdzielenie rodziny jest poważną ingerencją w prawo do poszanowania życia rodzinnego³¹.

W sprawie R.M.S. przeciwko Hiszpanii, która dotyczyła ustanowienia dla dziecka pieczy zastępczej ze względu na trudną sytuację finansową rodzica, Trybunał wskazał, że

[...] skarżącej po prostu brakowało środków finansowych, a sytuację tę władze krajowe mogły pomóc rozwiązać inaczej niż poprzez zupełne rozbicie rodziny, co jest środkiem ostatecznym, stosowanym jedynie w najpoważniejszych przypadkach. Zdaniem Trybunału krajowe organy administracyjne powinny były uwzględnić możliwość zastosowania mniej drastycznych środków niż odebranie dziecka skarżącej. Rolą instytucji pomocy społecznej jest w rzeczy samej pomoc osobom znajdującym w trudnej sytuacji i nieznającym wystarczająco dobrze systemu oraz zapewnienie takim osobom wskazówek i doradztwa w sprawach związanych z dostępnością różnych zasiłków, możliwością otrzymania mieszkania socjalnego oraz innych sposobów przezwyciężenia trudności, do czego pierwotnie dążyła skarżąca³².

W sprawie Jansen przeciwko Norwegii Trybunał rozstrzygał kwestię, czy zarzucane zagrożenie porwania dziecka z rodziny zastępczej i jego konsekwencje dla realizacji kontaktów skarżącej z jej małym dzieckiem uzasadniały decyzję organów władzy o odmówieniu jej kontaktów z córką pomimo potencjalnie negatywnych długoterminowych konsekwencji dla relacji pomiędzy dzieckiem a jej matką w przypadku braku takich kontaktów. Trybunał

³⁰ Wyrok ETPC z 7 sierpnia 1996 r., Johansen v. Norwegia, Nr 17383/90, LEX 80173.

³¹ Wyrok ETPC z 13 lipca 2000 r., Scozzari i Giunta v. Włochy, Nr 3922/98, LEX 76745.

³² Wyrok ETPC z 18 czerwca 2013 r., R.M.S. v. Hiszpania, Nr 28775/12, LEX 1587162.

uznał, że zachodziły obawy zaistnienia rzeczywistego ryzyka porwania, które pochodziło przede wszystkim od ojca skarżącej, czyli dziadka dziecka, lecz nie ograniczało się do niego. Przykładowo: ojciec skarżącej dźgnął nożem małżeństwo sąsiadów, wierząc, że pomogli oni skarżącej w zabranii dziecka z domu; skarżącą poinformowano, że jej ojciec planował zabranie jej do innego państwa, zabicie jej i jej dziecka; ojciec dziecka otrzymywał groźby śmierci, kiedy próbował ustalić swoje ojcostwo; członek rodzinny śledził jednego z rodziców zastępczych dziecka najprawdopodobniej w celu ustalenia miejsca pobytu dziecka. Trybunał ostatecznie nie widział podstaw dla stwierdzenia, że sądy krajowe myliły się w ocenie ryzyka porwania, kwalifikując je jako „rzeczywiste ryzyko” zgodnie z orzecznictwem krajowym. „Nadto zaskarżona decyzja pociągała za sobą zagrożenie skutecznego ograniczenia relacji rodzinnych pomiędzy skarżącą a dzieckiem”³³. Zdaniem Trybunału w swej decyzji sąd krajowy nie wskazał wyraźnie, że skarżąca i dziecko nie widzieli się przez trzy lata. Poza tym decyzja sądu krajowego nie skupiała się na połączeniu dziecka i skarżącej ani na przygotowaniu ich połączenia w bliskiej przyszłości, lecz raczej na ochronie dziecka przed potencjalnym porwaniem i jego konsekwencjami. Biorąc pod uwagę okoliczności niniejszej sprawy, Trybunał stwierdził, iż zachodziło ryzyko, że dziecko zupełnie straci kontakt ze swoją matką. Uznał, że konieczne jest również uwzględnienie długoterminowych skutków, jakie trwała separacja dziecka z biologiczną matką może spowodować. Tym bardziej że separacja dziecka z matką mogła prowadzić również do alienacji dziecka od jego romskiej tożsamości³⁴. W niniejszej sprawie Trybunał stwierdził, że potencjalne negatywne i długoterminowe konsekwencje utraty kontaktu z matką dla dziecka oraz pozytywny obowiązek zapewnienia środków ułatwiających połączenie rodziny tak szybko, jak to racjonalnie możliwe, nie zostały wystarczająco uwzględnione w przeprowadzonym równoważeniu interesów stron. Wobec powyższego należy uznać, że nastąpiło naruszenie prawa do poszanowania życia rodzinnego³⁵.

Interesujące jest też stanowisko Trybunału wyrażone w sprawie Keegan przeciwko Irlandii³⁶. Mianowicie stwierdził on, że prawo do poszanowania życia rodzinnego narusza takie uregulowanie prawa krajowego, które dopuszcza adopcję dziecka bezpośrednio po jego urodzeniu bez zgody i wiedzy ojca dziecka. Ponadto sytuacja, w której ojciec dziecka nie ma faktycznej możliwości zaskarżenia decyzji o umieszczeniu dziecka w pieczy

³³ Wyrok ETPC z 6 września 2018 r., Jansen v. Norwegia, Nr 2822/16, Legalis 2024.

³⁴ Tamże.

³⁵ Tamże.

³⁶ Wyrok ETPC z 26 maja 1994 r., Keegan v. Irlandia, Nr 16969/90, Legalis 2024.

zastępczej ze względu na to, że prawo krajowe dopuszcza adopcję dziecka bez wiedzy i zgody ojca dziecka, narusza prawo strony do sądu.

Istotny dla problematyki poruszanej w książce jest fakt, że Trybunał wypowiedział się w kwestii relacji pomiędzy rodziną zastępczą a dzieckiem objętym tą formą pieczy. W sprawie Moretti i Benedetti przeciwko Włochom Trybunał uznał relację pomiędzy skarżącymi będącymi rodzicami zastępczymi a dzieckiem im powierzonym, które mieszkało z nimi od pierwszego miesiąca życia przez okres dwiętnastu miesięcy, za relację wchodzącą w zakres pojęcia życia rodzinnego, ponieważ zaistniała bliska więź osobista pomiędzy skarżącymi a dzieckiem, a skarżący pod każdym względem zachowywali się jak rodzice dziecka³⁷.

Podsumowując, należy zaznaczyć, że zarówno w międzynarodowych dokumentach, jak i orzeczeniach Trybunału Praw Człowieka rodzina jest uznana za naturalne oraz podstawowe środowisko rozwoju i wychowania dziecka. Z dokonanej analizy wynika, że ingerencja państwa w życie rodzinne w postaci umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej jest możliwa tylko w wyjątkowych sytuacjach, gdy wymaga tego dobro/najlepszy interes dziecka. Jednocześnie należy podkreślić, że zgodnie z tymi dokumentami oraz orzecznictwem Trybunału Praw Człowieka rolą państwa w przypadku umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej powinno być przede wszystkim podjęcie działań ukierunkowanych na powrót dziecka do rodziny naturalnej lub adopcję. Ze wskazanych aktów prawnych i orzeczeń jasno bowiem wynika, że prawo dziecka do rodziny zastępczej jest prawem subsydiarnym wobec prawa dziecka do życia w rodzinie naturalnej.

Ze względu na tymczasowy charakter pieczy zastępczej istotne jest, aby państwo udzielało zarówno dziecku umieszczonemu w rodzinie zastępczej, jak i rodzicom naturalnym i rodzicom zastępczym niezbędnej i profesjonalnej pomocy, tak by mogło ono wrócić do rodziny naturalnej. Do osiągnięcia celu pieczy zastępczej, którym jest powrót dziecka do rodziny naturalnej, niezbędna jest zarówno współpraca rodziny naturalnej z rodziną zastępczą, jak i optymalne wsparcie państwa udzielone dziecku, jego rodzicom naturalnym oraz rodzicom zastępczym. Oczywiście nie wyklucza to sytuacji, w których adopcja ze względu na dobro dziecka będzie najlepszym rozwiązaniem.

³⁷ Wyrok ETPC z 27 kwietnia 2010 r., Moretti i Benedetti v. Włochy, Nr 16318/07, LEX 1101567.

3.2. Międzynarodowe uregulowania prawne i orzecznictwo Trybunału Praw Człowieka dotyczące kontaktów dziecka z rodzicami

Kwestie odnoszące się do kontaktów dziecka z rodzicami są przedmiotem regulacji wielu konwencji międzynarodowych. Zgodnie z Konwencją o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności³⁸ radość dziecka i rodzica ze wspólnego przebywania oraz korzystanie przez rodzica i dziecko z wzajemnego towarzystwa stanowią fundamentalny element „życia rodzinnego”. Jak zauważa Elżbieta Holewińska-Łapińska, z tej Konwencji wynika zasada ochrony możliwości styczności rodzica z dzieckiem³⁹.

Prawo dziecka i rodziców do określenia i utrzymywania ze sobą regularnych kontaktów, które stanowi element prawa dziecka do rodziców, są natomiast wskazane w Konwencji w sprawie kontaktów z dziećmi sporządzonej w Strasburgu 15 maja 2003 roku⁴⁰. Celem tej Konwencji jest:

- określenie ogólnych zasad stosowanych przy wydawaniu orzeczeń dotyczących kontaktu,
- ustanowienie zabezpieczeń i gwarancji zapewniających prawidłowe wykonanie takiego kontaktu i bezzwłoczny powrót dzieci po upływie okresu kontaktu,
- nawiązanie współpracy między organami centralnymi, władzami sądowymi i innymi organami dla popierania i poprawy kontaktu między dziećmi a ich rodzicami lub innymi osobami mającymi rodzinne związki z dziećmi⁴¹.

Dla celów Konwencji wskazano, że „kontakt” oznacza pobyt dziecka przez określony czas albo jego spotkanie z rodzicem lub osobami innymi niż jego rodzice, mającymi rodzinne związki z dzieckiem, z którymi stale ono nie mieszka, oraz każdą formę komunikacji między dzieckiem a taką osobą i dostarczanie takiej osobie informacji o dziecku albo dziecku o tej osobie⁴². W Konwencji wyartykułowano prawa dziecka i rodziców do nawiązania i utrzymywania ze sobą regularnych kontaktów oraz zaznaczono, że

³⁸ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka..., dz. cyt., art. 8.

³⁹ E. Holewińska-Łapińska, *Realizacja prawa do kontaktów z dziećmi (w świetle wyników badania akt spraw postępowań wykonawczych)*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2011, nr 10, s. 5.

⁴⁰ Konwencja w sprawie kontaktów z dziećmi, sporządzona w Strasburgu w dniu 15 maja 2003 r.; Ustawa z dnia 23 kwietnia 2009 r. o ratyfikacji Konwencji w sprawie kontaktów z dziećmi, sporządzonej w Strasburgu w dniu 15 maja 2003 r. (Dz.U. Nr 68, poz. 576), Legalis 2024.

⁴¹ Tamże, art. 1; zob. J. Gajda *Komentarz* [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2023, s. 927.

⁴² Ustawa z dnia 23 kwietnia 2009 r. o ratyfikacji Konwencji..., dz. cyt., art. 5.

ograniczenie lub wykluczenie takich kontaktów możliwe jest tylko wówczas, gdy jest to niezbędne dla dobra dziecka. Ponadto w sytuacji, w której utrzymywanie nienadzorowanego kontaktu z jednym z jego rodziców jest niezgodne z dobrem dziecka, zalecono rozważenie możliwości zastosowania nadzorowanego kontaktu osobistego lub innych form kontaktu z tym rodzicem⁴³.

Konwencja wskazuje, że w przypadku rozstrzygania sporów dotyczących kontaktu organ sądowy powinien podjąć właściwe środki, aby zapewnić, że oboje rodzice będą świadomi znaczenia dla ich dziecka i każdego z nich nawiązania i utrzymywania regularnych kontaktów z ich dzieckiem oraz aby zachęcać rodziców i inne osoby mające rodzinne związki z dzieckiem do zawierania polubownych porozumień w sprawie kontaktu, w szczególności poprzez mediację lub inne środki rozstrzygania sporów. Ponadto w Konwencji podkreślono, że ważne jest, aby przed podjęciem decyzji zapewnić posiadanie wystarczających informacji, w szczególności od osób, którym przysługuje odpowiedzialność rodzicielska, dla podjęcia decyzji zgodnej z dobrem dziecka, a gdy zachodzi taka potrzeba, uzyskać dalsze informacje z innych odpowiednich źródeł lub od innych właściwych osób⁴⁴.

Co więcej, w odniesieniu do porozumień między rodzicami dotyczących kontaktów z dzieckiem w Konwencji zaznaczono, że umawiające się państwa powinny zachęcać rodziców i inne osoby mające rodzinne związki z dzieckiem, w sposób, który uznają za odpowiedni, aby przy zawieraniu lub zmianie porozumień dotyczących kontaktu z nim przestrzegały zasad wskazanych w Konwencji z wyjątkiem, gdy prawo krajowe stanowi inaczej. Organy sądowe powinny na wniosek potwierdzać porozumienie dotyczące kontaktu z dzieckiem, chyba że jest ono sprzeczne z jego dobrem⁴⁵.

Podkreślono również, że umawiające się państwa podejmą wszelkie właściwe środki dla zapewnienia wykonania orzeczeń dotyczących kontaktów⁴⁶ oraz wprowadzą i będą propagować stosowanie zabezpieczeń i gwarancji, które mogą w szczególności zawierać:

- nadzór nad kontaktami;
- zobowiązanie osoby do pokrycia kosztów podróży i pobytu dziecka oraz – jeśli jest to uzasadnione – innej osoby mu towarzyszącej; może obejmować kaucję składaną przez osobę, pod której pieczę dziecko stale pozostaje, dla zagwarantowania, że nie przeszkodzi osobie ubiegającej się o kontakt z dzieckiem w realizacji tego kontaktu;

⁴³ Konwencja w sprawie kontaktów z dziećmi..., dz. cyt., art. 4.

⁴⁴ Tamże, art. 7.

⁴⁵ Tamże, art. 8.

⁴⁶ Tamże, art. 9.

- nałożenie kary pieniężnej na osobę, pod której pieczę dziecko stale pozostaje, w sytuacji odmowy przez tę osobę zastosowania się do postanowień orzeczenia dotyczącego kontaktu.

Natomiast zabezpieczenia i gwarancje zapewnienia powrotu dziecka lub zapobieżenia jego bezprawnemu wywiezieniu mogą w szczególności obejmować złożenie paszportów lub dokumentów. Ponadto, gdy wymagają tego okoliczności sprawy, organ sądowy może w każdym czasie zastrzec dla orzeczenia dotyczącego kontaktów zabezpieczenia i gwarancje w celu zarówno zapewnienia wykonania orzeczenia, jak i spowodowania, że po upływie okresu kontaktu dziecko powróci do miejsca zwykłego pobytu czy też nie zostanie bezprawnie wywiezione⁴⁷.

Konwencja przewiduje współpracę międzynarodową przez organy sądowe, organy centralne, organy socjalne i inne organy zainteresowanych, umawiających się państw w odniesieniu do postępowań dotyczących kontaktów transgranicznych. Ponadto wskazuje, że organy centralne pomagają dzieciom, rodzicom i innym osobom mającym rodzinne związki z dzieckiem. W szczególności we wszczęciu postępowania dotyczącego kontaktów transgranicznych⁴⁸ regulują kwestie związane z uznawaniem i wykonywaniem orzeczeń dotyczących kontaktów transgranicznych⁴⁹.

Krystyna Gromek podkreśla, że okoliczność, iż na zakres przedmiotowy Konwencji Rady Europy z 2003 roku o kontaktach z dzieckiem składają się tylko kontakty rodziców z dzieckiem, ma specyficzny kontekst. Takie ujęcie nie jest dowodem traktowania instytucji kontaktów jako centralnej i niezależnej od władzy rodzicielskiej instytucji prawa rodzinnego. Według niej wąski zakres przedmiotowy Konwencji przyjęto raczej ze względów praktycznych, tj. z tego powodu, że może przysłużyć się powodzeniu zainicjowanych działań harmonizujących prawo. Prawdopodobnie uznano, że przyjęcie szerszego zakresu, obejmującego całość praw i obowiązków rodzicielskich, oznaczałoby przystąpienie do Konwencji mniejszej liczby państw⁵⁰.

W aspekcie międzynarodowym do kontaktów dziecka z rodzicami odnosi się Konwencja o prawach dziecka. Zgodnie z jej postanowieniami dziecko nie może zostać oddzielone od swoich rodziców wbrew ich woli z wyłączeniem przypadków, w których kompetentne władze zdecydują, że takie oddzielenie jest konieczne ze względu na najlepiej pojęte interesy dziecka⁵¹.

⁴⁷ Konwencja w sprawie kontaktów z dziećmi..., dz. cyt., art. 10.

⁴⁸ Tamże, art. 13.

⁴⁹ Tamże, art. 14.

⁵⁰ K. Gromek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2020, s. 651.

⁵¹ Konwencja o prawach dziecka..., dz. cyt., art. 9.

Jeżeli rodzice dziecka przebywają w różnych państwach, to również ma ono prawo do utrzymywania regularnych osobistych stosunków i bezpośrednich kontaktów z obojgiem rodziców⁵².

Omawianą problematykę ujęto w Europejskiej konwencji o uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń dotyczących pieczy nad dzieckiem oraz o przywracaniu pieczy nad dzieckiem, sporządzonej w Luksemburgu 20 maja 1980 roku⁵³. Zgodnie z jej preambułą „prawo rodziców do kontaktów z dzieckiem jest naturalną konsekwencją prawa do sprawowania pieczy”. Ponadto orzeczenie dotyczące pieczy oznacza każdą decyzję organu w zakresie, w jakim odnosi się ona do wykonywania opieki nad dzieckiem, w tym ustalania jego miejsca zamieszkania, a także kontaktów z dzieckiem. Natomiast bezprawne przejęcie pieczy obejmuje między innymi odmowę powrotu dziecka z zagranicy po upływie okresu wykonywania prawa do kontaktów z dzieckiem.

Prawo dziecka odseparowanego od jednego lub obojga rodziców do utrzymywania z nim(i) regularnych stosunków osobistych i bezpośrednich kontaktów zostało wyartykułowane w Konwencji o prawach dziecka⁵⁴.

Kwestię kontaktów z dzieckiem określono w Konwencji dotyczącej cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę, sporządzonej w Hadze 25 października 1980 roku⁵⁵. Jej celem jest zapewnienie niezwłocznego powrotu dzieci bezprawnie uprowadzonych lub zatrzymanych, a także poszanowania praw do opieki i odwiedzin⁵⁶. Zgodnie z Konwencją organy centralne są zobowiązane do współpracy w celu zagwarantowania spokojnego korzystania z prawa do odwiedzin i spełnienia wszelkich warunków związanych z korzystaniem z tego prawa, jak również do podjęcia wszelkich możliwych działań dla usunięcia przeszkód w wykonywaniu tego prawa⁵⁷.

Omawiając międzynarodowe regulacje podejmujące problematykę kontaktów dziecka z rodzicami, należy zaznaczyć, że traktaty założycielskie Unii Europejskiej odnoszą się do praw dziecka głównie w kontekście jej zasad ogólnych oraz celów. Wskazują ogólnie, że organizacja ta wspiera ochronę

⁵² Tamże, art. 10.

⁵³ Council of Europe, *Europejska konwencja o uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń dotyczących pieczy nad dzieckiem oraz o przywracaniu pieczy nad dzieckiem z dnia 20 maja 1980 r.* (Dz.U. 1996 Nr 31, poz. 134), red. I. Działuk, [b.w.], Warszawa 1994.

⁵⁴ Konwencja o prawach dziecka..., dz. cyt., art. 9, ust. 3.

⁵⁵ Konwencja dotycząca cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę, sporządzona w Hadze dnia 25 października 1980 r. (Dz.U. 1995 Nr 108, poz. 528).

⁵⁶ Tamże, art. 1.

⁵⁷ Tamże, art. 21; zob. także: Wyrok ETPC z 3 maja 2012 r., Ilker Ensar Uganik v. Turcja, Nr 60328/09, Legalis 2024; J. Wierciński, *Cywilne aspekty uprowadzenia dziecka za granicę w Unii Europejskiej*, „Zeszyty Prawnicze” 2021, t. 21, nr 3, s. 58.

praw dziecka⁵⁸. Natomiast bardziej szczegółowe regulacje prawne zawiera Karta praw podstawowych Unii Europejskiej z 30 marca 2010 roku⁵⁹. Odnosi się ona między innymi do zasady – klauzuli generalnej najlepszego interesu dziecka, która odgrywa ważną rolę także w kontekście jego prawa do utrzymywania stałego, osobistego związku i bezpośredniego kontaktu z obojgiem rodziców. W Karcie zastrzega się bowiem, że prawo to nie będzie realizowane, jeśli pozostaje to w sprzeczności z interesami dziecka⁶⁰. Regulacja ta obejmuje zatem prawo dziecka do utrzymywania stałego osobistego związku i bezpośredniego kontaktu z obojgiem rodziców w kategoriach prawa podmiotowego. Można je wobec tego uznać za standard, który musi być respektowany we wszystkich państwach członkowskich Unii Europejskiej⁶¹.

Kwestia ochrony praw dziecka, w tym jego osobistych związków i bezpośrednich kontaktów z obojgiem rodziców, jest obecnie uregulowana w Rozporządzeniu Rady Unii Europejskiej Nr 2019/1111 z 25 czerwca 2019 roku w sprawie jurysdykcji, uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich i w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej oraz w kwestii uprowadzenia dziecka za granicę⁶². W rozporządzeniu tym wskazuje się, że pojęcie odpowiedzialności rodzicielskiej obejmuje także prawo do osobistej styczności z dzieckiem (ang. *right of access*, niem. *Umgangsrecht*, fr. *droit de visite*). Przepisy rozporządzenia określają je jako „[...] prawo do osobistej styczności z dzieckiem, w tym prawo do zabrania dziecka na czas ograniczony do innego miejsca niż miejsce zwykłego pobytu”⁶³. Warto także zwrócić uwagę na pozostałe przepisy rozporządzenia odnoszące się do osobistej styczności z dzieckiem. Mają one głównie proceduralny charakter związany z jurysdykcją sądów. Rozporządzenie przewiduje uproszczony

⁵⁸ Traktat o Unii Europejskiej z dnia 26 października 2012 r. Wersja skonsolidowana (Dz.Urz.UE.C Nr 326, poz. 13), art. 3, ust. 5.

⁵⁹ Karta praw podstawowych Unii Europejskiej z dnia 30 marca 2010 r. (Dz.Urz. UE.C Nr 83, s. 389).

⁶⁰ Tamże, art. 24, ust. 3.

⁶¹ J. Maliszewska-Nienartowicz, *Prawo dziecka do kontaktów z osobami bliskimi w sytuacjach transgranicznych – uwagi na tle unijnych regulacji prawnych oraz orzecznictwa TSUE*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2022, t. 27, nr 3, s. 186; zob. A. Martins, B. Alcarva, D. Marques, *Children in post-modern families. The right of children to have contact with attachment figures*, 2017, <https://www.ejtn.eu/Documents/Team%20Portugal%201%20Semi-Final%20B.pdf> (dostęp: 31.10.2024).

⁶² Rozporządzenie Rady UE Nr 2019/1111 z 25.06.2019 r. w sprawie jurysdykcji, uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich i w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej oraz w sprawie uprowadzenia dziecka za granicę (Dz.Urz. UE L 178, s. 1); O. Bobrzyńska, *Nowa unijna regulacja spraw małżeńskich i rodzinnych – rozporządzenie Rady (UE) 2019/1111*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2020, nr 3, s. 561.

⁶³ Tamże, art. 2, ust. 2, pkt 10; zob. T. Krugera, L. Samyn, *Brussels II bis. Successes and suggested improvements*, „Journal of Private International Law” 2016, t. 2, nr 1, s. 29.

tryb uznawania i wykonywania orzeczeń dotyczących przyznania prawa do osobistej styczności z dzieckiem⁶⁴. W rozporządzeniu określono warunki wykonywania prawa do osobistej styczności z dzieckiem. Przewiduje się, że w sytuacji gdy niezbędne wymogi w tym względzie nie zostały wcale lub w dostateczny sposób ustalone w orzeczeniu wydanym przez sądy państwa członkowskiego mającego jurysdykcję w sprawie i pod warunkiem, iż nie zostaną naruszone istotne elementy tego orzeczenia, organy właściwe w zakresie wykonania lub sądy państwa członkowskiego wykonania mogą same je określać (zarówno jeśli chodzi o praktyczne okoliczności, np. kiedy i skąd odbierać dziecko na spotkanie, jak i warunki prawne)⁶⁵. Rozporządzenie reguluje także zagadnienie pomocy w wykonaniu orzeczeń w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej. Sąd państwa członkowskiego, który wydał orzeczenie, może wystąpić do sądów lub właściwych organów państwa członkowskiego wykonania z wnioskiem o udzielenie takiej pomocy, w tym zapewnienie skutecznej realizacji prawa do osobistej styczności z dzieckiem. Taka pomoc może polegać na przykład na nadzorowaniu sposobu korzystania z tego prawa albo na kontroli zastosowania się do środków dodatkowych przewidzianych w orzeczeniu, które ma zostać wykonane⁶⁶. Orzeczenia dotyczące prawa do osobistej styczności z dzieckiem są zatem traktowane w sposób szczególny przez prawodawcę unijnego. Nie tylko stosuje się do nich zasadę utrzymania jurysdykcji poprzedniego zwykłego miejsca pobytu dziecka, ale także podlegają one uproszczonym procedurom uznawania i wykonywania⁶⁷.

Stanowisko dotyczące kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi wielokrotnie zajmował Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu. W sprawie Nowakowski przeciwko Polsce⁶⁸ Trybunał podkreślił znaczenie interesów dziecka w zachowaniu i rozwijaniu jego więzi z rodziną, a zwłaszcza z matką i ojcem. Stwierdził, że co do zasady w najlepszym interesie

⁶⁴ Rozporządzenie Rady (UE) Nr 2019/1111 z 25.06.2019 r. w sprawie jurysdykcji, uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich..., dz. cyt., art. 42.

⁶⁵ Tamże, art. 54.

⁶⁶ Tamże, art. 81.

⁶⁷ J. Maliszewska-Nienartowicz, *Prawo dziecka...*, dz. cyt., s. 186; zob. S. Majkowska-Szulc, M. Tomaszewska, Art. 24 [w:] A. Wróbel (red.), *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2020, s. 778; M. Klaasen, P. Rodrigues, *The best interests of the child in eu family reunification law. A plea for more guidance on the role of article 24(2) charter*, „European Journal of Migration and Law” 2017, t. 19, s. 195; V. Lazić, W. Schrama, *Enforcement of the decisions on the rights of access and return orders issued by the courts of child's habitual residence immediately before a wrongful removal or retention – articles 40–45 and 47 and other provisions applicable to the enforcement – articles 48–52. Brussels IIbis* [w:] V. Lazić (red.), *Regulation Brussels IIbis. Guide for application*, Asser Institut, Den Haag 2018, s. 255.

⁶⁸ Wyrok ETPC z 10 stycznia 2017 r., Nowakowski v. Polska, Nr 32407/13, Legalis 2024.

dziecka jest utrzymywanie kontaktu z obojgiem rodziców w sposób równorzędny, z uwzględnieniem wymogów praktycznych poza przypadkami zgodnymi z prawem ograniczeń uzasadnionych względami dobra dziecka. W swojej ocenie Trybunał wziął pod uwagę dwie szczególne cechy niniejszej sprawy, a mianowicie poważny konflikt pomiędzy rodzicami oraz niepełnosprawność skarżącego i jego syna. Podniósł, że brak współpracy pomiędzy rodzicami w separacji nie jest okolicznością, która sama w sobie może zwolnić organy władzy z obowiązków, a okoliczność ta nakłada raczej na władze obowiązek zastosowania środków, które pozwolą na pogodzenie sprzecznych interesów stron z uwzględnieniem nadrzędnych interesów dziecka. Zdaniem Trybunału sądy krajowe w niniejszej sprawie powinny były zastosować dodatkowe środki, lepiej przystosowane do jej konkretnych okoliczności, a władze powinny były uwzględnić wyjątkowe cechy sytuacji skarżącego i charakter jego niepełnosprawności oraz wprowadzić szczególne środki, które należycie uwzględniłyby położenie skarżącego. Ostatecznie Trybunał stwierdził, że pomimo marginesu uznania przysługującemu państwu władze nie zapewniły odpowiednio prawa skarżącego do poszanowania jego życia rodzinnego, jeżeli chodzi o jego prawo do skutecznego kontaktu z synem. Podkreślał, że krajowe organy władzy korzystają z przewagi w postaci bezpośredniego kontaktu ze wszystkimi osobami zainteresowanymi kontaktem z dzieckiem oraz informacjami, które go dotyczą.

W sprawie *Schneider przeciwko Niemcy*⁶⁹ Europejski Trybunał Praw Człowieka jasno wskazał, że jego zadaniem nie jest zastąpienie organów władzy krajowej przy wykonywaniu spoczywającej na nich odpowiedzialności dotyczącej kwestii dostępu do dziecka lub uzyskania informacji o jego rozwoju osobistym, lecz raczej kontrola, w świetle Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, decyzji podejmowanych przez takie organy władzy. Zaznaczył, że ograniczenia nałożone przez organy władzy krajowej na przysługujące rodzicowi prawo kontaktu z dzieckiem wymagają ścisłej kontroli, gdyż pociągają za sobą niebezpieczeństwo, iż stosunki rodzinne pomiędzy małymi dziećmi a rodzicem zostaną w efekcie zerwane. Trybunał przytoczył ustalenia sądów krajowych, iż nawet przy założeniu, że skarżący jest biologicznym ojcem dziecka, nie znajduje się on w grupie osób mających prawo dostępu do niego oraz prawo do informacji o jego sytuacji osobistej, oraz że skarżący nie był prawnym ojcem dziecka ani osobą, z którą dziecko miałoby bliskie więzi, ponieważ nigdy nie powstał między nimi związek społeczny

⁶⁹ Wyrok ETPC z 15 września 2011 r., *Schneider v. Niemcy*, skarga Nr 17080/07, Legalis 2024.

lub rodzinny. Skarżący nie miał możliwości zbudowania takiego związku, ponieważ dziecko mieszkało z matką i jej mężem od chwili urodzin. Sądy krajowe tym samym odmówiły mu dostępu do dziecka, zakładając, że był ojcem dziecka bez zbadania, czy kontakt pomiędzy skarżącym a dzieckiem w konkretnych okolicznościach niniejszej sprawy leżałby w najlepszym interesie dziecka. Następnie sądy odrzuciły wniosek skarżącego, by umożliwić mu przynajmniej uzyskiwanie informacji o sytuacji osobistej dziecka. Ponownie sądy krajowe wydały swoje decyzje bez zbadania w konkretnych okolicznościach niniejszej sprawy, czy przekazywanie takich informacji byłoby w najlepszym interesie dziecka (np. w celu utrzymania przynajmniej niewielkiej więzi z domniemanym ojcem biologicznym) oraz czy, przynajmniej w tym względzie, interes skarżącego nie powinien być zostać potraktowany jako nadrzędny. Mając na względzie powyższe kwestie, Trybunał uznał odmowę przyznania biologicznemu ojcu kontaktu z jego dzieckiem oraz odmowę przekazywania mu informacji o sytuacji dziecka w niniejszej sprawie za ingerencję co najmniej w jego „życie prywatne”.

Interesujące było również stanowisko Trybunału zaprezentowane w sprawie Fröhlich przeciwko Niemcom⁷⁰. Dotyczyło ono kwestii nieprzyznania skarżącemu prawa kontaktu z jego domniemanym biologicznym dzieckiem oraz odmowy przyznania skarżącemu prawa do informacji na temat dziecka. W tej sprawie Trybunał stwierdził:

Nieprzyznanie skarżącemu prawa kontaktu z jego domniemanym biologicznym dzieckiem. Odmowa sądu apelacyjnego i nieprzyznanie skarżącemu prawa kontaktu z jego domniemanym biologicznym dzieckiem sprowadzała się przynajmniej do ingerencji w prawo do życia prywatnego skarżącego. [...] Rozstrzygnięcie sądu apelacyjnego miało podstawę prawną w prawie krajowym i miało na celu ochronę praw i wolności dziecka. [...] ⁷¹.

Trybunał na wstępie wskazał, iż sąd apelacyjny uznał, że skarżący nie może dochodzić praw kontaktowych na podstawie obowiązującego wówczas niemieckiego prawa cywilnego, ponieważ ani nie jest ojcem prawnym dziecka, ani nie ponosi za dziecko faktycznej odpowiedzialności. Dalej wskazał, że sąd apelacyjny stwierdził, iż ustalenie biologicznego ojcostwa skarżącego wbrew woli rodziców prawnych jest sprzeczne z dobrem dziecka oraz że sąd ten mógł jednak nie rozstrzygać tej kwestii, ponieważ kontakt ze skarżącym w każdym razie zagrażałby dobru dziecka ze względu na głęboki konflikt pomiędzy rodzicami prawnymi a skarżącym, oraz ze

⁷⁰ Wyrok ETPC z 26 lipca 2018 r., Fröhlich v. Niemcy, Nr 16112/15, Legalis 2024.

⁷¹ Tamże.

względu na ryzyko związane z faktem, iż skarżący nie wykluczał poinformowania dziecka o jego biologicznym ojcostwie. Podniósł, że sąd apelacyjny przedstawił zatem istotne powody uzasadnienia swej decyzji. Trybunał stwierdził, że sądy krajowe zaprezentowały wystarczające powody swych rozstrzygnięć odmawiających skarżącemu prawa kontaktu z dzieckiem i zapewniły skarżącemu odpowiednią ochronę jego interesów, a zarzuty skarżącego są w sposób rażący nieuzasadnione i muszą zostać odrzucone. Trybunał podkreślił, że w chwili wydania rozstrzygnięcia sądu apelacyjnego niemieckie prawo rodzinne nie dawało możliwości sądowego zbadania kwestii, czy jakakolwiek relacja, czy to w formie kontaktu pomiędzy – rzekomym – ojcem biologicznym a jego dzieckiem, czy to w drodze udostępniania informacji o dziecku, leżałaby w najlepszym interesie dziecka, jeżeli inny mężczyzna jest ojcem prawnym dziecka oraz jeżeli ojciec biologiczny dotąd nie ponosił żadnej odpowiedzialności za dziecko. Wskazał jednak, że sąd apelacyjny nie oparł swej odmowy przyznania prawa do informacji o dziecku na braku podstawy prawnej w prawie krajowym, lecz wydał taką decyzję dlatego, że uznał, iż wyjaśnienie kwestii ojcostwa stanowi okoliczność przedwstępną, której rozstrzygnięcie samo w sobie byłoby sprzeczne z dobrem dziecka niewiedzącego o roszczeniach skarżącego. Ponadto sąd argumentował, że gdyby ojcostwo biologiczne dziecka zostało ustalone, nie można byłoby wykluczyć, iż zniszczyłoby to obecną rodzinę dziecka, ponieważ mąż matki mógłby utracić zaufanie do swej żony. Zatem sąd apelacyjny stwierdził większe prawdopodobieństwo biologicznego ojcostwa skarżącego niż męża matki.

Zdaniem sądu apelacyjnego mąż matki mógł mieć wątpliwości co do swego biologicznego ojcostwa, lecz mógł żyć z tą niepewnością, a jego stosunek do dziecka nie zmieni się negatywnie. [...] ⁷².

Dalej Trybunał wskazał, że sąd apelacyjny miał świadomość powagi tego, jakie znaczenie dla dziecka może mieć kwestia ojcostwa w przyszłości, kiedy zacznie pytać o swe pochodzenie, lecz orzekł, iż na ten moment konfrontacja sześciolatki z kwestią ojcostwa nie jest w jej najlepszym interesie. Uznał, że rozstrzygnięcie sądu apelacyjnego zapadło w najlepszym interesie dziecka oraz że sąd ten przedstawił istotne i wystarczające powody uzasadnienia nie tylko odmowy przyznania prawa do kontaktu z dzieckiem, ale również odmowy nakazania rodzicom przekazywania skarżącemu informacji na temat dziecka. W związku tym nie doszło do naruszenia prawa.

⁷² Wyrok ETPC z 26 lipca 2018 r., Fröhlich v. Niemcy, Nr 16112/15, Legalis 2024.

Istotną kwestią, którą zajmował się Trybunał, jest też możliwość uzyskania tymczasowego zabezpieczenia prawa do kontaktów z dzieckiem przez okres prowadzenia postępowania w sprawie rozwodu rodziców. W sprawie Cristian Cătălin Ungureanu przeciwko Rumuni⁷³ stwierdził:

Sądy krajowe wyraźnie wskazały, że prawo nie przewiduje zabezpieczenia praw do kontaktu rodzica z dzieckiem w trakcie postępowania rozwodowego. Zarzut skarżącego wyraźnie dotyczy skutków, jakie zastosowanie tego prawa miało na sferę jego relacji z synem. Wydaje się, że po wydaniu decyzji z 8 stycznia 2013 roku skarżący miał utrudnioną możliwość utrzymywania kontaktu z synem. [...] Sądy pozostawiły wykonywanie prawa o charakterze podstawowym zarówno dla skarżącego, jak i jego dziecka w zakresie swobody uznaniowej jego małżonki, z którą [w tym czasie – K.W.] skarżący znajdował się w stanie konfliktu interesów⁷⁴.

Trybunał podkreślił, że zaskarżona przeszkoda była ze swej istoty tymczasowa, ponieważ mogła trwać tak długo, jak długo toczyło się postępowanie rozwodowe, jednak w niniejszej sprawie postępowanie trwało ponad cztery lata. Uznał, że długość tego okresu prowadzi do stwierdzenia, iż pozwane państwo nie wywiązało się ze swoich obowiązków. Ostatecznie wskazał, że powyższe względy wystarczają, by stwierdzić, jeżeli chodzi o zabezpieczenie praw kontaktowych na czas postępowania rozwodowego, iż władze rumuńskie nie spełniły swych pozytywnych obowiązków i doszło do naruszenia prawa, a podstawowy problem w tej mierze stanowiła niewystarczająca jakość prawa krajowego.

Jeżeli chodzi o kwestię związaną z kontaktami dziecka z rodzicami po rozwodzie, Trybunał w sprawie Wdowiak przeciwko Polsce⁷⁵ uznał, że zgodnie z orzecznictwem europejskim spoczywający na władzach krajowych obowiązek podejmowania kroków ułatwiających po rozwodzie kontakty pomiędzy rodzicem niesprawującym pieczy nad dzieckiem a dzieckiem nie jest bezwzględny. Kwestią kluczową jest bowiem, czy władze te podjęły wszelkie kroki niezbędne dla ułatwienia takiego kontaktu, których rozsądnie można oczekiwać w konkretnych okolicznościach danej sprawy. Wskazał, że upływ czasu może mieć nieodwracalne konsekwencje dla relacji pomiędzy dzieckiem a rodzicem, z którym ono nie mieszka. Trybunał wyraził żal, że wszystkie wysiłki władz krajowych okazały się w tej sprawie nie mieć istotnego wpływu na prawo skarżącego do skutecznego udziału w życiu jego syna, odwiedzania go regularnie lub podejmowania ważnych decyzji, które by go dotyczyły. Podniósł, że za trudności związane

⁷³ Wyrok ETPC z 4 września 2018 r., Cristian Cătălin Ungureanu v. Rumunia, Nr 6221/14, Legalis 2024.

⁷⁴ Tamże.

⁷⁵ Wyrok ETPC z 7 lutego 2017 r., Wdowiak v. Polska, skarga Nr 28768/12, Legalis 2024.

z egzekucją ustaleń kontaktowych odpowiadało nie tylko niechętnie zezwalanie na kontakty przez matkę dziecka, lecz także otwarta wrogość dziecka do ojca i odmowa spotykania się z ojcem. Trybunał wziął pod uwagę okoliczność, że spory związane z kontaktami i miejscem zamieszkania dzieci ze swej istoty są szczególnie drażliwe dla wszystkich zainteresowanych stron, a zapewnienie wykonania postanowienia sądu w tej mierze przez władze krajowe jest niekoniecznie łatwym zadaniem, gdy zachowanie jednego lub obojga rodziców nie jest konstruktywne. Uznał, że niechęć do współpracy po stronie matki, wynikająca z jej jawnej niechęci względem skarżącego, sprawiła, iż czynności podejmowane przez władze krajowe w celu pełnej egzekucji praw kontaktowych skarżącego były szczególnie utrudnione, jednak podkreślił, że obowiązki państwa nie są obowiązkami skutku, lecz należytej staranności. Wobec powyższego Trybunał stwierdził, że władze krajowe powzięły wszelkie nieodzowne kroki, których można było racjonalnie oczekiwać, dla zapewnienia wykonania prawa skarżącego do kontaktu z jego synem⁷⁶.

Odmienne rozstrzygnięcie Trybunał wydał w sprawie Stasik przeciwko Polsce⁷⁷. Trybunał stwierdził, że obowiązek ułatwienia przez państwo połączenia się rodzica z dzieckiem w takim zakresie, w jakim interes dziecka nakazuje, by uczynić wszystko dla zabezpieczenia ich relacji osobistych oraz, gdy to stosowne, „odbudowania” rodziny, nie jest obowiązkiem skutku, lecz staranności. Podniósł, że założenie to znajduje zastosowanie do spraw, w których pomiędzy rodzicami dzieci pojawiają się spory w przedmiocie kontaktów z dziećmi i miejsca ich zamieszkania. Wskazał, że w sprawach tego rodzaju odpowiedniość środka można ocenić po szybkości jego wdrożenia w życie, gdyż upływ czasu może mieć nieodwracalne konsekwencje dla relacji pomiędzy dzieckiem a rodzicem, który z nim nie mieszka. Podniósł, że okoliczność ta jest tym bardziej pilna w sprawach jak niniejsza, w których upływ czasu może również wpływać na wynik toczącego się sporu o sprawowanie pieczy nad dzieckiem. Podał, że mimo iż – jak argumentował rząd – skarżący w tej sprawie nie został zupełnie pozbawiony kontaktu z synem, to doświadczał poważnych trudności w nawiązaniu regularnego i niezakłóconego kontaktu z dzieckiem przez czas trwania postępowania rozwodowego i w sprawie pieczy nad dzieckiem. Ostatecznie Trybunał uznał, że polskie organy władzy nie poczyniły odpowiednich i skutecznych wysiłków, by wykonać tymczasowe postanowienie regulujące

⁷⁶ Zob. także Wyrok ETPC z dnia 10 czerwca 2014 r., P.K. v. Polska, Nr 43123/10, Legalis 2024; Wyrok ETPC z dnia 15 kwietnia 2014 r., Nr 17254/11, Legalis 2024; Wyrok ETPC z dnia 16 września 2014 r. Nr 2210/12, Legalis 2024.

⁷⁷ Wyrok ETPC z 6 października 2015 r., Stasik v. Polska, Nr 21823/12, Legalis 2024.

kontakty skarżącego z dzieckiem. Zatem doszło do naruszenia prawa w niniejszej sprawie.

Co do sytuacji kontaktów dziecka z rodzicami po rozwodzie, Trybunał wypowiedział się w sprawie *Malec przeciwko Polsce*⁷⁸. Wtedy stwierdził, że upływ czasu może mieć nieodwracalne konsekwencje dla relacji pomiędzy dzieckiem a rodzicem, z którym ono nie mieszka, a najlepsze interesy dziecka muszą stanowić przesłankę pierwszorzędną i mogą, w zależności od ich powagi, mieć charakter nadrzędny w stosunku do interesów rodziców. Wskazał, że skarżący nigdy nie został uznany za osobę nieodpowiednią, by utrzymywać kontakty z córką lub opiekować się nią w czasie jej wizyt. Podnosił, że wręcz przeciwnie, biegli zaangażowani w sprawę twierdzili, iż takie kontakty były w interesie dziecka i należało je podtrzymywać. Podkreślił, że brak współpracy pomiędzy rodzicami, którzy są w separacji, nie jest okolicznością, która sama w sobie może zwolnić organy władzy z obowiązków, oraz że okoliczność ta nakłada raczej na władze obowiązek zastosowania środków pozwalających na pogodzenie sprzecznych interesów stron z uwzględnieniem nadrzędnych interesów dziecka. Argumentował, że gdy była żona skarżącego przestała wykonywać nakazy kontaktowe sądu, skarżący wszczął procedurę egzekucyjną w sądzie rejonowym, złożył ponad 50 odpowiednich wniosków, które ostatecznie przyniosły skutek w postaci zobowiązania matki do dostosowania się do ustaleń kontaktowych i dwukrotnego nałożenia na nią grzywny. Podał, że jakkolwiek wnioski egzekucyjne skarżącego doprowadziły ostatecznie do dwóch decyzji nakładających na matkę grzywnę, opóźniające się rozpatrywanie tych wniosków oraz wynikająca stąd obstrukcja kontaktów skarżącego z dzieckiem skutkowały, jak wskazali biegli, dalszym rozluźnieniem więzi emocjonalnej z córką. Podkreślił, iż mimo że rząd w sposób ogólny powołał się na konflikt pomiędzy skarżącym a matką dziecka jako na źródło problemów skarżącego z utrzymaniem kontaktów z córką, nic nie wskazuje na to, by konflikt ten wpływał na przebieg postępowań egzekucyjnych lub by był przyczyną opóźnień w toku tych postępowań oraz braku ich skuteczności. Ostatecznie uznał, że polskie organy władzy nie poczyniły odpowiednich i skutecznych wysiłków, by zapewnić wykonywanie praw rodzicielskich przez skarżącego oraz jego prawa do kontaktu z dzieckiem. Ponadto stwierdził, że doszło do naruszenia prawa. Jednak istotne jest to, że Trybunał odnośnie do faktu, iż skarżący zwrócił się o to, by kurator zażądał pomocy policji w dwóch przypadkach, gdy skarżący siłowo próbował odebrać córkę, uznał, iż stosowanie środków przymusu przeciwko dzieciom nie

⁷⁸ Wyrok ETPC z 28 czerwca 2016 r., *Malec v. Polska*, skarga Nr 28623/12, Legalis 2024.

jest pożądane w tak delikatnej sferze, a nawet może zostać wykluczone ze względu na dobro dziecka.

Podsumowując, należy zaznaczyć, że zarówno w międzynarodowych dokumentach, jak i orzeczeniach Trybunału Praw Człowieka kontakty dziecka z rodzicami naturalnymi stanowią fundamentalny element życia rodzinnego. Zarówno w aktach prawnych, jak i orzeczeniach Trybunału Praw Człowieka wyartykułowano prawa dziecka i rodziców do nawiązania i utrzymywania ze sobą regularnych kontaktów oraz wskazano, że ograniczenie lub wykluczenie takich kontaktów jest możliwe tylko wówczas, gdy jest to niezbędne dla dobra dziecka.

Z przedstawionego materiału jasno wynika, że ingerencja państwa w życie rodzinne, w tym kontakty dziecka z rodzicami, jest możliwa tylko w wyjątkowych sytuacjach, gdy wymaga tego najlepszy interes dziecka. Ponadto wielokrotnie podkreślano znaczenie zachowania i rozwijania więzi dziecka z rodziną, w tym szczególnie z matką i ojcem w sposób równorzędny, niezależnie od władzy rodzicielskiej. Zaznaczano, jak ważne w sytuacji odseparowania dziecka od jednego lub obojga rodziców jest utrzymywanie przez nie regularnych kontaktów z obojgiem rodziców, jak również prawo rodziców żyjących w rozdzieleniu do informacji na temat dziecka. Dlatego tak istotne jest, aby działanie państwa w zakresie kontaktów dziecka z rodzicami było przede wszystkim ukierunkowane na umożliwienie dzieciom kontaktów z rodzicami naturalnymi, a gdy kontakty te byłyby sprzeczne z dobrem dziecka, podjęcie niezwłocznych działań w celu ograniczenia bądź w skrajnych przypadkach zakazu tych kontaktów. W przypadku kontaktów dziecka z rodzicami szybkość działania i adekwatność stosowanych środków mają ogromne znaczenie, gdyż upływ czasu może w tych sytuacjach wywołać nieodwracalne skutki w postaci nie tyle rozluźnienia więzi rodzicielskiej, ile jej całkowitej utraty.

Rozdział 4

Systemowe rozwiązania dotyczące rodzin zastępczych i kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi w wybranych krajach Europy

4.1. Rozwiązania dotyczące rodzin zastępczych w Szwecji, Hiszpanii, Niemczech, Francji oraz Danii

W Europie od początku lat osiemdziesiątych XX wieku można zauważyć znaczący spadek liczby instytucjonalnych form pieczy zastępczej. W takich państwach jak Wielka Brytania, Szwecja, Belgia i Holandia w instytucjonalnych formach pieczy zastępczej przebywa jedynie 20% wszystkich dzieci objętych pieczą zastępczą¹. Reformy dotyczące pieczy zastępczej nad dzieckiem w rodzinach dysfunkcyjnych są ukierunkowane na tworzenie i rozwój rodzinnych form pieczy zastępczej, w tym głównie rodzin zastępczych². Wiąże się to z modelem opieki nad dzieckiem, skoncentrowanym na odkrywaniu potencjału oraz możliwości rodziny i jej otoczenia. W modelu tym przyjęto, że wyłącznie w sytuacjach kryzysowych będą realizowane formy opieki nad dzieckiem poza rodziną. Priorytetem zawartym w modelu jest wsparcie zarówno dziecka, jak i rodziny w ich naturalnym środowisku poprzez zintensyfikowaną i profesjonalną pomoc socjalną oraz pedagogiczną³.

Nowoczesne rozwiązania systemowe dotyczące pieczy nad dzieckiem pozbawionym opieki rodziców biologicznych są opracowywane między

¹ E. Kantowicz, *Opieka nad dzieckiem w Polsce i niektórych krajach Europy jako ogniwo systemu pomocy społecznej* [w:] E. Jundziłł, R. Pawłowska (red.), *Pedagogika opiekuńcza. Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, Harmonia, Gdańsk 2008.

² J. Boddy, *Understanding permanence for looked after children. A review of research for the Care Inquiry*, 04.2013, s. 5, <https://www.nuffieldfoundation.org/sites/default/files/files/Understanding%20Permanence%20for%20LAC.pdf> (dostęp: 17.09.2024).

³ K. Walancik-Ryba, *System pieczy zastępczej w Wielkiej Brytanii a polskie rodziny zastępcze*, „Studia Edukacyjne” 2019, nr 52, s. 246.

innymi przez międzynarodowe organizacje, takie jak: Fédération Internationale des Communautés Educatives (FICE), International Foster Care Organisation (IFCO) oraz SOS Kinderdorf. Przyjęte przez nie standardy określają następujące wymogi jakościowe:

- dziecko i jego rodzina biologiczna mają prawo do wsparcia i interwencji ze strony systemu opieki w każdym przypadku, gdy odczuwają potrzebę zmiany swojej aktualnej sytuacji życiowej, zawsze powinni być wysłuchani, a ich potrzeby traktowane z należytym szacunkiem – wsparcie powinno m.in.: umożliwić podjęcie najlepszej decyzji dotyczącej dalszej drogi życiowej dziecka i rodziny, przy czym podstawowym priorytetem są tu bezpieczeństwo i potrzeby dziecka, które ma prawo do uczestniczenia w decyzjach dotyczących jego losów;
- prawdziwie profesjonalna i zmierzająca do zaspokojenia potrzeb dziecka decyzja dotycząca jego losów musi opierać się na obiektywnej ocenie i wyborze rozwiązania najlepszego dla niego, bez żadnych uprzedzeń i doktrynalnych założeń;
- w opiece poza rodziną biologiczną powinna obowiązywać zasada nierozdzielania rodzeństwa;
- decyzja powinna zakładać, że zarówno rodzina biologiczna, adopcyjna, zastępcza, jak i specjalistyczna placówka może być najlepszym rozwiązaniem dla specyficznych, indywidualnych potrzeb dziecka;
- proces przenoszenia dziecka do nowego środowiska powinien być doskonale przygotowany i zaplanowany oraz odbywać się stopniowo z uwzględnieniem jego wrażliwości i najlepszych możliwości rozwoju – taki plan powinien ewoluować, aby można było osiągnąć najlepsze efekty w procesie rozwoju;
- rodzina lub placówka, w której przebywa dziecko poza domem rodzinnym, musi odpowiadać jego potrzebom i sytuacji życiowej – musi ono wzrastać w środowisku wspierającym, chroniącym i umożliwiającym rozwój;
- dziecko musi mieć zarówno szanse na podtrzymanie bezpiecznego kontaktu ze swoim środowiskiem pochodzenia, jak i na budowę stabilnych relacji z nowym opiekunem⁴.

Według Ewy Kantowicz trendy dotyczące opieki na dzieckiem wskazują na: promocję prorodzinnych form, szczególnie rodzin zastępczych, profesjonalizację opieki, kontrolę jakości zróżnicowania form opieki nad dzieckiem

⁴ *Quality4 Children Quality Standards in Out-Of-Home Child Care in Europe*, <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/quality4-children-standards-out-home-child-care-europe/> (dostęp: 18.08.2024).

oraz zmniejszającą się liczbę ośrodków stałego pobytu i liczbę dzieci tam umieszczanych⁵.

Krajem, w którym szczególnie rozwinięte są rodzinne formy pieczy zastępczej, w tym rodziny zastępcze, jest **Szwecja**. Główne postanowienia dotyczące opieki są zawarte w kodeksie dzieci i rodziców⁶. Prawo związane z opieką nad dzieckiem jest oparte na zasadzie kierowania się we wszystkich decyzjach dobrem dziecka⁷. Wymieniona ustawa odpowiedzialność za opiekę społeczną nakłada na zarząd miasta, a obowiązki są wykonywane przez komitet lub komitety mianowane przez radę miejską. Większość regionów tego kraju zamknęło wszystkie instytucje opieki całkowitej, zastępując je usługami pedagogicznymi świadczonymi na rzecz rodziny. W Szwecji bardzo dobrze rozwinięta jest profilaktyka rodzinna, w tym doradztwo rodzinne, polegające głównie na rozmowach mediacyjnych prowadzonych przez ekspertów⁸. Kiedy okazuje się to niewystarczające, dziecko trafia pod opiekę osoby kontaktowej, którą może być osoba obca lub rodzina. W przypadkach zaniedbań opiekuńczych interwencje podejmuje, zgodnie ze szwedzkim systemem prawnym, opieka społeczna. Pierwszym etapem działania jest kontakt z rodziną i opracowanie planu pracy z nią, bazującego na analizie i ocenie sytuacji dziecka oraz jego potrzeb dokonanej przez pracownika socjalnego. W pieczy zastępczej może zostać umieszczona osoba poniżej osiemnastego roku życia. W większości przypadków, w których podejmuje się decyzję o pieczy zastępczej, wymagana jest zgoda opiekunów oraz dziecka, gdy skończyło piętnaście lat, za wyjątkiem sytuacji, w których stosowana jest przemoc, występuje rażące zaniedbanie lub istnieje ryzyko utraty przez nie zdrowia czy życia. W szwedzkim systemie prawnym dotyczącym opieki nad dzieckiem pozbawionym należytych warunków rozwoju w rodzinie naturalnej występują dwie kategorie opieki: program obejmujący zajęcia z tzw. osobą kontaktową, którą może być osoba dorosła lub rodzina (*home-based models – family support*), oraz

⁵ E. Kantowicz, *Elementy teorii i praktyki pracy socjalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2001, s. 197; W. Hellinckx, *Opieka instytucjonalna i jej alternatywy w krajach Unii Europejskiej* [w:] Z.W. Stelmaszuk (red.), *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999, s. 116.

⁶ Act on The Children and Parents Code, Swedish code of Statutes SFS 1949:381, <https://www.icj.org/wp-content/uploads/1998/10/Sweden-Act-on-The-Children-and-Parents-Code-1998-eng.pdf> (dostęp: 3.09.2024).

⁷ Kodeks rodzinny i opiekuńczy Królestwa Szwecji, maszynopis powielany Ministerstwa Sprawiedliwości, Warszawa 1997 r.; K. Badora, D. Marzec, *Szwedzki system opieki kompensacyjnej* [w:] S. Badora, D. Marzec, *System opieki kompensacyjnej w zjednoczonej Europie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2002, s. 381.

⁸ M. Ruskowska, *Rodzina zastępcza jako środowisko opiekuńczo-wychowawcze*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2013, s. 54–55.

opieka poza domem (*out-of-home placements*). Osoba kontaktowa regularnie spotyka się z dzieckiem w celu udzielania mu odpowiedniego wsparcia i zagospodarowania czasu wolnego. Natomiast dzieci, wobec których istnieje konieczność objęcia ich pieczą zastępczą, najczęściej są umieszczane w rodzinach zastępczych. Większość rodzin zastępczych nie posiada przeszkolenia do pełnienia swojej funkcji lub otrzymuje je w trakcie jej trwania. Niemniej, pomimo że w wielu przypadkach plan dotyczący sprawowania nad dzieckiem pieczy w rodzinie zastępczej nie istniał lub był niekompletny, rodziny zastępcze są oceniane jako dobre środowiska dla rozwoju i wychowania dziecka. Dzieci wymagające specjalistycznego wsparcia wychowawczego lub terapeutycznego, którym pomoc w warunkach domowych jest niemożliwa, trafiają do instytucjonalnych form pieczy zastępczej⁹.

Centralną jednostką administracyjną odpowiedzialną i nadzorującą instytucje opiekuńcze jest Narodowa Rada Opieki. Dobór odpowiedniej formy opieki zależy od indywidualnych potrzeb dziecka i jego interesu, jak również propozycji opiekunów. Natomiast do obowiązków wspomnianego komitetu opieki społecznej należy zadbanie, aby każde dziecko, które nie ma właściwej opieki we własnej rodzinie, zostało umieszczone w rodzinie adopcyjnej, rodzinie zastępczej lub w zakładzie opiekuńczym. Bez zgody komitetu dziecko nie może być umieszczone w rodzinie zastępczej. Gdy wymaga tego dobro dziecka, komitet może rozwiązać umowę z osobą, która sprawuje pieczę zastępczą. Ponadto co najmniej raz na sześć miesięcy rozważa potrzebę dalszego trwania pieczy zastępczej. Zarząd miasta jest też odpowiedzialny za dostępność rodzin zastępczych oraz częściowo za finansowanie kosztów utrzymania dziecka umieszczonego w takiej rodzinie¹⁰.

Szwecja stara się przestrzegać Konwencji o prawach dziecka, preferuje rodzinne formy pieczy zastępczej, a proces doskonalenia prawa szwedzkiego mający na celu zapewnienie dzieciom najlepszej i najsukuteczniejszej opieki zastępczej rozwija się i trwa.

Ze względu na różnorodność polityczną, historyczną i kulturową oraz podział geograficzny (17 regionów) interesujący jest system opieki nad dziećmi w **Hiszpanii**. Generalne zasady są zawarte w konstytucji hiszpańskiej ustanowionej w 1978 roku oraz ustawie 21/87 reformującej procedurę opieki nad dzieckiem. Za opiekę nad dzieckiem w określonym regionie odpowiada autonomiczna społeczność lokalna, posiadająca często własne uregulowania prawne w tym zakresie, oparte jednak na wspomnianej ustawie. Decyzje o umieszczeniu dziecka w pieczy zastępczej są podejmowane

⁹ K. Badora, D. Marzec, *Szwedzki system opieki kompensacyjnej...*, dz. cyt., s. 410.

¹⁰ Tamże, s. 384.

w trybie administracyjnym, a sąd jest o nich informowany. Środkami przeznaczonymi na zapewnienie dzieciom pieczy zastępczej dysponuje Dyrektoriat Generalny ds. Opieki Społecznej nad dziećmi¹¹. W Hiszpanii dużą rolę odgrywa wprowadzona przez ustawę 21/87 instytucja „autonomicznego opiekuna”, dzięki któremu w podejmowaniu decyzji dotyczących dziecka pomija się działania administracyjne. Od decyzji opiekuna przysługuje rodzicom odwołanie do sądu I instancji lub sądu rodzinnego. Olbrzymie znaczenie mają również działania ekspertów oraz specjalnych grup eksperckich, z których udziałem są prowadzone wszystkie czynności, np. EAIA – Equipos d’Atenció a la Infància i l’Adolescència (Zespoły Opieki nad Dziećmi i Dorosłymi) w Katalonii czy zespoły CAI – Centros de Atención a la Infancia (Centra Opieki nad Dziećmi) w Madrycie¹².

Warto dodać, że w Hiszpanii wzrasta liczba dzieci umieszczanych w rodzinach zastępczych (spokrewnionych, niespokrewnionych), maleje natomiast liczba dzieci umieszczanych w instytucjonalnych formach pieczy zastępczej (placówkach opieki całkowitej). W większości placówek przebywa maksymalnie dwadzieścioro dzieci. Ponadto wzrasta liczba instytucji niepublicznych zajmujących się opieką nad dzieckiem, częściowo dotowanych ze środków publicznych. Pomoc socjalna w Hiszpanii może przyjąć formę doraźną wobec dzieci przebywających we własnych rodzinach lub pieczy zastępczej. Niemal jedna trzecia dzieci objętych działaniem interwencyjnym przebywa we własnych rodzinach, tyle samo dzieci – również w rodzinach zastępczych spokrewnionych (tak jest np. w Katalonii)¹³. Jednak ze względu na wskazane wyżej podziały tego kraju w niektórych regionach, np. w Kastylii, Galicji czy Wyspach Kanaryjskich, program reform związanych z odchodzeniem od dużych instytucji sprawujących pieczę został zaledwie zainicjowany. Wobec tego Hiszpania jest jednym z krajów Europy Zachodniej, w którym nadal najwięcej dzieci pomiędzy ósmym a czternastym rokiem życia przebywa w placówkach opieki całkowitej¹⁴. Korzystnym rozwiązaniem w hiszpańskim systemie prawnym jest ocena sytuacji dziecka przez interdyscyplinarny zespół specjalistów. Zadanie tego zespołu polega na ocenie danego przypadku, opracowaniu planu działania i kontroli jego przebiegu. Natomiast problemem w Hiszpanii jest brak programów wspierających dzieci powracające do rodziny naturalnej

¹¹ F. Casas, *Zmiana paradygmatów w opiece nad dzieckiem. Przykład Hiszpanii* [w:] Z.W. Stelmaszuk, *Współczesne kierunki w opiece...*, dz. cyt., s. 200.

¹² Tamże, s. 199.

¹³ Tamże, s. 146.

¹⁴ Tamże, s. 148–149.

z placówki opieki całkowitej oraz brak monitoringu dalszych losów tych dzieci¹⁵. Podkreślić zatem należy, że kraj ten wprowadza postulaty zawarte w Konwencji o prawach dziecka, która tam weszła w życie w 1991 roku. Jednak ze względu na wymienione uwarunkowania polityczne, geograficzne, kulturowe oraz dużą autonomiczność regionów, także pod względem prawnym, rozwój pieczy zastępczej, mimo że przyniósł wiele pozytywnych rezultatów, jest ciągle bardzo nierówny. Zmiany nie są jednakowo przyjmowane w poszczególnych regionach, co wpływa również na poziom profesjonalizmu w sprawowaniu pieczy nad dziećmi¹⁶.

We **Francji** natomiast opieka nad dzieckiem została przesunięta na szczebel lokalny. Odpowiedzialność za dzieci pozbawione właściwych warunków do rozwoju w rodzinie naturalnej ponoszą Ministerstwo Spraw Socjalnych i Ministerstwo Sprawiedliwości (częściowo również Ministerstwo Edukacji), które zajmują się też zarządzaniem instytucjami opiekuńczymi. Za finansowanie opieki odpowiada zarówno sektor publiczny, jak i prywatny, w tym organizacje dobroczynne¹⁷. Lokalnie tworzy się bazę terenową, której zadaniem jest pomoc dzieciom, małoletnim matkom oraz matkom wymagającym natychmiastowej pomocy. Zadania te zlecane są również organom niepublicznym, w tym organizacjom pozarządowym. Największą organizacją pozarządową zajmującą się ochroną oraz edukacją dzieci i młodzieży sprawiającej problemy wychowawcze jest L'association Jean-Cotxet (Stowarzyszenie Jean-Cotxet)¹⁸. Jego założenia są następujące: traktowanie dziecka z respektem niezależnie od jego pochodzenia i przeszłości, przestrzegania prawa dziecka do autonomii i swojego miejsca w społeczeństwie oraz prawa do wychowywania się w środowisku rodzinnym, które stwarza najkorzystniejsze warunki rozwoju.

Nadrzędnym organem organizującym opiekę nad dziećmi osieroconymi jest L'Aide Sociale à l'Enfance (ASE), czyli Socjalna Pomoc Dzieciom wraz z poszczególnymi dyrekcjami departamentów¹⁹. Zadanie tego organu polega na budowaniu systemu ochrony dziecka poprzez stworzenie sieci instytucji,

¹⁵ M. Ruszkowska, *Rodzina zastępcza...*, dz. cyt., s. 58.

¹⁶ S. Badora, K. Badora, *Przegląd niektórych europejskich badań nad opieką wychowawczą i kompensacją* [w:] S. Badora, D. Marzec (red.), *System opieki kompensacyjnej...*, dz. cyt., s. 296; A. Róg, A. Marzec, *Opieka kompensacyjna nad dziećmi i młodzieżą w Hiszpanii* [w:] S. Badora, D. Marzec (red.), *System opieki kompensacyjnej...*, dz. cyt., s. 459.

¹⁷ Tamże, s. 60.

¹⁸ E. Mianowska-Bednarz, *Stowarzyszenie „Jean-Cotxet”, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”* 2007, nr 2, s. 46–48.

¹⁹ A. Gaillard, *Ramy działalności społecznej* [w:] M. Kolankiewicz, A. Zielińska (red.), *Polityka społeczna, służby socjalne i kształcenie pracowników socjalnych w Europie*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998, s. 126.

zaplecza finansowego i systemu diagnozowania środowisk zagrażających dziecku oraz na kontroli działań tych instytucji²⁰. Najważniejsze działania są określone w artykule 40 Le Code de la Famille et de l'Aide Sociale – CFAS (Kodeksu Rodzinnego i Pomocy Socjalnej)²¹, a dotyczą organizowania pomocy materialnej i pedagogicznej małoletnim, ich rodzinom oraz pełnoletnim (przed ukończeniem dwudziestego pierwszego roku życia), którzy znaleźli się w bardzo trudnej sytuacji zagrażającej im utratą równowagi psychofizycznej i społecznej. Współpracujące ze sobą departamenty są zaś zobowiązane do udzielania potrzebujaćemu dziecku natychmiastowej pomocy, czy to w formie jednorazowej, czy też trwającej dłuższy czas²².

We Francji działają następujące formy pomocy: pomoc domowa (bardzo popularna w tym kraju, przyznawana na prośbę rodzica czy opiekuna dziecka; może być w formie pomocy osoby fizycznej m.in. w prowadzeniu domu, edukacji dzieci, jak również pomocy finansowej, np. zasiłki, niskoprocentowe pożyczki)²³, rodziny wspierające, żłobki dla dzieci do lat trzech²⁴.

Rodziny zastępcze²⁵ we Francji są jedną z ważniejszych form kompensowania dziecku niedostatków rodziny naturalnej. W każdym departamencie istnieje podległy departamentalnej administracji pomocy społecznej wydział opieki nad dzieckiem, który zajmuje się rekrutacją rodzin zastępczych, umieszczaniem w nich dzieci oraz kontrolą ich funkcjonowania. Proces stawiania się rodziną zastępczą przebiega trzyetapowo: uprawnienia – zatrudnienie – kształcenie. Pierwszym etapem jest uzyskanie z departamentalnej Rady Głównej Pomocy Społecznej Dzieciom zaświadczenia uprawniającego do objęcia pieczy zastępczej nad dzieckiem. Następnie osoba, która posiada uprawnienia Rady Głównej, może być zatrudniona przez organizację lub instytucję upoważnioną do powierzania dzieci rodzinom zastępczym, np. ASE, gdzie rodziny zastępcze działają na podstawie licencji. Trzecim etapem jest kształcenie, które odbywa się w wymiarze 240 godzin obowiązkowych, zakończone egzaminem państwowym²⁶. W rodzinie zastępczej umieszcza się dziecko po wyczerpaniu wszystkich możliwości związanych z pracą socjalną i pedagogiczną w jego rodzinie

²⁰ Tamże, s. 463.

²¹ P. Verdier, *Guide de l'aide sociale à l'enfance*, Bayard éd., Paris 1993, s. 13.

²² M. Ruszkowska, *Rodzina zastępcza...*, dz. cyt., s. 60.

²³ P. Verdier, *Guide...*, dz. cyt., s. 32.

²⁴ S. Badora, D.K. Badora, *Opieka nad dzieckiem we Francji* [w:] S. Badora, D. Marzec (red.), *System opieki kompensacyjnej...*, dz. cyt., s. 468.

²⁵ S. Badora, K. Badora, *Przegląd niektórych europejskich badań nad opieką wychowawczą...*, dz. cyt., s. 294.

²⁶ M. Kolankiewicz, *Przygotowanie do pełnienia funkcji rodziny zastępczej we Francji*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 2012, nr 3(225), s. 126.

naturalnej. Zgodę na powierzenie dziecka rodzinie zastępczej wydaje sąd do spraw dzieci i nieletnich. Funkcję rodziny zastępczej mogą pełnić zarówno kobiety, jak i mężczyźni. We Francji procedura zawierania umowy z rodziną zastępczą jest poprzedzona zgromadzeniem wszelkich danych o kandydatach, którzy zgłoszą się do wydziału opieki nad dzieckiem w departamencie. Umowę o pracę z dzieckiem kandydaci podpisują z dyrektorem wydziału opieki nad dzieckiem. Koszty utrzymania są ustalane na podstawie faktycznych potrzeb dziecka oraz kosztów wynagrodzenia za pracę przy zastosowaniu pewnego wynagrodzenia minimalnego. W przypadku dzieci niepełnosprawnych można od samorządu lokalnego otrzymać większe środki na utrzymanie dziecka. Rodzina zastępcza otrzymuje stałe wynagrodzenie (z ubezpieczeniem, prawem do emerytury, pięcioletnim urlopem), którego kwota wzrasta wraz z liczbą powierzanych jej dzieci. Ponadto otrzymuje również środki na pokrycie znacznej części kosztów utrzymania dziecka oraz na przykład na zakup ważnych dla niego rzeczy, opłaty za egzaminy, opłaty szkolne²⁷.

Ustanowienie rodziny zastępczej we Francji należy do kompetencji nie tylko sądu, lecz także władz administracyjnych. Kompetencje w tej dziedzinie mają departamentalne służby pomocy społecznej dzieciom. Przyjęcie dziecka do rodziny zastępczej drogą administracyjną następuje w porozumieniu z rodzicami i za ich zgodą. Natomiast w przypadku decyzji sądu, gdy dochodzi do ingerencji we władzę rodzicielską, to nie rodzina zastępcza, ale władze państwowe, departamentalne przejmują rolę opiekuna prawnego²⁸.

Zakłady opiekuńczo-wychowawcze, w których umieszcza się dzieci, są najczęściej państwowe lub społeczne, utrzymywane przez stowarzyszenia ASE. Należą do nich: schroniska dla dzieci, żłobki dla sierot społecznych, domy dziecka o charakterze socjalnym (najczęściej prowadzone przez instytucje społeczne), zakłady opieki macierzyńskiej, wioski dziecięce (charakteryzują się skoncentrowaniem kilkunastu placówek rodzinnych na jednym terenie). Istnieją również zakłady specjalistyczne typu reedukacyjnego, instytuty medyczno-edukacyjne lub domy dziecka o charakterze leczniczym dla dzieci z różnymi deficytami rozwojowymi. Nadzór nad nieletnimi umieszczonymi w wymienionych placówkach sprawuje prezydent rady generalnej departamentu. Świadczenia ASE są finansowane przez departament²⁹.

²⁷ A. Romańska, *Niektóre formy pomocy dziecku i rodzinie we Francji*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1993, nr 5, s. 222.

²⁸ M. Kolankiewicz, *Przygotowanie do pełnienia funkcji rodziny zastępczej...*, dz. cyt., s. 123.

²⁹ Tamże, s. 469.

We Francji bardzo istotne znaczenie ma praca z rodziną, którą prowadzi asystent socjalny. Z rodziną pracuje jeden stały opiekun, a w wyjątkowych sytuacjach nawet dwóch. Sytuacja rodziny jest omawiana raz w tygodniu przez interdyscyplinarny zespół. Ponadto raz na sześć miesięcy pracownik socjalny składa do sądu informację o efektach pracy. We francuskim systemie opieki bardzo duże znaczenie mają działania profilaktyczne skierowane do rodziny, profesjonalne szkolenia dla rodziców biologicznych oraz podnoszenie kwalifikacji przez rodziny zastępcze. Wsparcie otrzymują również usamodzielniający się wychowankowie rodzin zastępczych czy placówek. System opieki we Francji charakteryzuje się dużą elastycznością. Wciąż poszukuje nowych form mających na celu zaspokojenie specyficznych potrzeb dziecka. Takimi formami są na przykład rodziny patronujące, do których trafiają dzieci dobrowolnie na pewien okres, czy całodobowe ośrodki o charakterze mediacyjnym i wspierającym młodzież³⁰.

Krajem zróżnicowanym pod względem form pieczy zastępczej nad dziećmi są **Niemcy**. Ustawa obowiązująca w tym państwie od 1991 roku o pomocy dzieciom i młodzieży (*Das Kinder- und Jugendhilfegesetz* – KJGH) zawiera postulaty związane z polepszeniem i zwiększeniem liczby usług oferowanych dzieciom i młodzieży potrzebującym pomocy oraz ich rodzinom. Powyższe zasady są podane również w ustawie zasadniczej (*Grundgesetz* – GG), w której określa się odpowiedzialność państwa względem rodziny. Zgodnie z art. 6 ustawy wychowanie i piecza nad dziećmi należą do rodziców, a zadaniem państwa jest ogólny nadzór nad tym, czy prawidłowo pełnią oni swoje funkcje. W przypadkach określonych ściśle w kodeksie cywilnym państwo może jednak podejmować interwencje wkraczające w sferę wychowania rodzinnego³¹. Ustawa o pomocy dzieciom i młodzieży ma charakter kompleksowy – reguluje wszystkie podstawowe kwestie związane z ochroną i opieką nad dzieckiem znajdującym się w tzw. stanie niebezpieczeństwa, czyli w takim, w którym zagrożony jest jego prawidłowy rozwój, rozgraniczając przy tym sprawy opiekuńcze od spraw karnych nieletnich. Ustawa ta nie reguluje jednak kwestii związanych z władzą rodzicielską. Sprawy te reguluje kodeks cywilny (*Bürgerliches Gesetzbuch*), który wprowadza wymóg uzyskania zgody rodziców na interwencję w sferę wychowania i opieki nad dzieckiem, a tylko w wyjątkowo poważnych przypadkach odstępuje od tej zasady³². Natomiast interweniowanie w sprawach

³⁰ Tamże, s. 470.

³¹ P. Stępiak, *Wymiar sprawiedliwości i praca socjalna w krajach Europy Zachodniej*, Ławica, Poznań 2000, s. 319.

³² K.P. Badora, *Systemowe rozwiązania problemów sieroctwa w Niemczech* [w:] S. Badora, D. Marzec (red.), *System opieki kompensacyjnej...*, dz. cyt., s. 366.

opiekuńczych należy do kompetencji Urzędów ds. Dzieci i Młodzieży (Jugendamt) tworzonych w poszczególnych krajach związkowych. Zadaaniem tych urzędów jest przede wszystkim dążenie do pomocy dziecku bez umieszczania go poza środowiskiem rodzinnym³³. W sytuacji gdy działania nie przynoszą efektów, urząd może wystąpić do sądu opiekuńczego z wnioskiem o opiekę i reedukację dziecka poza rodziną oraz pozbawienie rodziców władzy rodzicielskiej. Ponadto może, w nagłych przypadkach, zabrać dziecko i umieścić je w placówce opiekuńczej z własnej inicjatywy. Wymaga to jednak późniejszej zgody rodziców. Jeśli rodzice nie wyrażą zgody, należy zwrócić się do sądu opiekuńczego³⁴.

Wracając jednak do systemu pieczy zastępczej nad dziećmi w Niemczech, należy podkreślić, że opiera się on na idei wychowania w małych grupach, indywidualizacji pracy z wychowankiem oraz rozwijaniu jego kompetencji związanych z usamodzielnianiem się. W tym państwie występują dwa podstawowe typy pieczy zastępczej: rodzinna i zakładowa³⁵. Jedną z głównych form rodzinnej pieczy zastępczej jest rodzina zastępcza (*Pflegefamilie*). Może to być zarówno rodzina spokrewniona, jak i obca. Rodzina zastępcza może przyjąć najwyżej dwoje dzieci i nie musi posiadać przygotowania pedagogicznego. Dzieci umieszczone w rodzinie zastępczej mogą być objęte pieczą całkowitą lub częściową (przez określony czas w ciągu dnia). Ponadto może to być piecza długoterminowa (trwająca zwykle rok lub dłużej) albo krótkoterminowa (od kilku tygodni do kilku miesięcy). Istnieje również typ rodziny zastępczej terapeutycznej, w której umieszcza się dzieci ze szczególnymi potrzebami wynikającymi z traumatycznych przeżyć. W takiej rodzinie przynajmniej jeden z rodziców powinien posiadać specjalistyczne przeszkolenie. Rodzinom zastępczym wypłaca się zryczałtowane wynagrodzenie. Jugendamt pokrywa częściowo koszty wyżywienia, leczenia, odzieży, wypoczynku czy wyposażenia pokoju. Rodziny zastępcze terapeutyczne otrzymują dodatkowe fundusze w zależności od wieku dziecka, problemów z nim związanych, a także położenia geograficznego³⁶.

Opieka zakładowa w Niemczech jest natomiast rozumiana jako system socjopedagogicznych instytucji, który cel to socjalizacja dzieci i młodzieży. Istnieje wiele form w zależności od potrzeb danego obszaru geograficznego, liczby, wieku i problemów dzieci, warunków materialnych, godzin

³³ P. Stępnia, *Wymiar sprawiedliwości...*, dz. cyt., s. 367.

³⁴ Tamże, s. 320–321.

³⁵ W. Żłobicki, *Instytucje opiekuńczo-wychowawcze w Niemczech*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1998, nr 8, s. 34.

³⁶ H. Colla-Müller, *Germany* [w:] M.J. Colton, W. Hellinckx (red.), *Child Care in the EC. A country-specific guide to foster and residential care*, Arena, Aldershot 1993, s. 75.

pracy³⁷. Instytucje zakładowe różnią się również pod względem liczby umieszczanych w nich dzieci (od trzech do czterech); zwykle dzieci wychowują się w jednej lub kilku grupach (od sześciu do piętnastu wychowanków w grupie). W formach zakładowych umieszcza się przede wszystkim dzieci starsze, powyżej piętnastego roku życia. Są one prowadzone przez władze lokalne i regionalne, pomoc społeczną, organizacje społeczne i filantropijne oraz stowarzyszenia dobroczynne. Najbardziej rozpowszechnioną formą pieczy zastępczej są domy dziecka (Kinderheim). Do tych placówek kierowani są przez sąd dzieci, którym nie znaleziono rodziny zastępczej lub też nie zaadaptowały się w nowym środowisku rodzinnym.

W niemieckim systemie bardzo duże znaczenie ma proces usamodzielniania się wychowanków i umieszczanie starszych dzieci w zewnętrznych placówkach, czyli tzw. wspólnotach mieszkaniowych (kilkuosobowa grupa dziewcząt lub chłopców w wieku od piętnastego do osiemnastu lat) pod opieką wychowawcy. Wychowawca nie mieszka z wychowankami, a jedynie w miarę potrzeb odwiedza ich, czuwa nad ich zachowaniem, udziela pomocy, organizuje czas wolny. Koszty utrzymania mieszkańców, wyżywienia, odzieży i niezbędnych wydatków każdego z wychowanków ponosi Jugendamt. Kiedy wychowanek zaczyna pracować, część wynagrodzenia przekazuje na koszty swojego utrzymania³⁸. Pełnoletni wychowankowie mogą też liczyć na pomoc mieszkaniową po opuszczeniu domu dziecka. Do dwudziestego pierwszego roku życia otrzymują również finansowe wsparcie.

W niemieckim systemie funkcjonują również grupy całodziennej opieki, składające się z od sześciu do ośmiu dzieci. Role rodziców pełnią w nich wykwalifikowani pedagodzy. Wychowankowie są z reguły umieszczani w dużym mieszkaniu, gdzie dzielą się obowiązkami domowymi i wspólnie rozwiązują problemy. Ponadto funkcjonują też ośrodki intensywnej opieki indywidualnej. Jest to forma przeznaczona dla dzieci powyżej dwunastego roku życia, które są nieprzystosowane społecznie lub weszły w konflikt z prawem³⁹. Jedną z ważnych form opieki krótkoterminowej są także ośrodki pomocy w sytuacjach kryzysowych, gdzie trafiają dzieci, które nagle znalazły się w trudnym położeniu życiowym. Kosztami pobytu dzieci w takich ośrodkach obciąża się rodziców. Placówkami opieki interwencyjnej są także schroniska zapewniające dzieciom bezpłatny posiłek, nocleg, kąpiel, pomoc lekarską i psychologiczną. W Niemczech działają również ośrodki opieki socjalnej i edukacyjnej. Jedną z takich instytucji jest Rauhe Haus

³⁷ Tamże, s. 82.

³⁸ W. Żłobicki, *Instytucje opiekuńczo-wychowawcze...*, dz. cyt., s. 34.

³⁹ Tamże, s. 34–35.

w Hamburgu. W skład tego ośrodka wchodzi: instytucje do spraw dzieci i młodzieży, osób niepełnosprawnych, domy opieki, instytut diakonny, sieć placówek Wichern, Rauhe Haus, Institut f. Soziale Praxis (Instytut Praktyki Socjalnej). Wskazany wcześniej Wichern to instytucja, gdzie w tzw. grupach domowych wychowują się dzieci na terytorium całego Hamburga. Domy te znajdują się najczęściej na osiedlach mieszkaniowych⁴⁰. Warto podkreślić, że istnieje również forma wsparcia młodzieży, która nie akceptuje żadnej z tradycyjnych rodzajów pomocy – jest to *Mobile Jugendarbeit*, czyli udzielanie pomocy w miejscu, w którym potrzebujący jej się znajduje (praca na ulicy, w parkach, wszędzie tam, gdzie grupuje się młodzież)⁴¹.

Niemiecki system, poza różnorodnością form, charakteryzuje się również tym, że duży nacisk kładzie na profesjonalne przygotowanie wychowawców i pedagogów, którzy pełnią kluczową rolę w tym systemie. Koncentruje się na udzielaniu młodzieży pomocy, kwestii usamodzielniania się młodych ludzi oraz przystosowaniu ich do życia w społeczeństwie poprzez pomoc psychologiczną, materialną, organizację czasu wolnego oraz pozaszkolne formy kształcenia.

Przykładem kraju, w którym system opieki nad dziećmi jest skoordynowany z systemem ochrony socjalnej, może być **Dania**. Za zdrowie i bezpieczeństwo dzieci odpowiadają na szczeblu centralnym: Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego i Badań Naukowych, Ministerstwo Spraw Kultury oraz Ministerstwo Spraw Socjalnych, które stanowią o rozwiązanych legislacyjnych. Za plany działalności opiekuńczo-wychowawczej są zaś odpowiedzialne szczeble wojewódzkie (regionalne) oraz tzw. komuny (czyli miasta i gminy), które, wspierane przez regiony, są również odpowiedzialne za organizację opieki. Gmina udziela pomocy w zakresie opieki poprzez: instytucje opieki dziennej (przedszkola, żłobki, świetlice, dziecięce i młodzieżowe kluby, dzienne placówki opieki)⁴², placówki tygodniowe, system konsultacji i porad, środki prewencji stosowane w warunkach domowych, jak również umieszczanie dzieci w rodzinach zastępczych czy placówkach opieki.

W Danii instytucje opieki całkowitej nad dzieckiem do szesnastego roku życia można podzielić na: rodziny zastępcze (jest to forma tymczasowa), domy małego dziecka (głównie dla dzieci z perspektywą adopcyjną), domy dziecka (dla starszych dzieci), domy obserwacji (dla dzieci, które wymagają

⁴⁰ A. Król, *Rauhe Haus w Hamburgu*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1998, nr 6, s. 35 i 37.

⁴¹ D. Urbaniak-Zajac, *Praca z młodzieżą niedostosowaną społecznie. Doświadczenia niemieckie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1996, nr 6, s. 42.

⁴² H. Knudsen, *System pomocy społecznej i prawnej w Danii* [w:] M. Kolankiewicz, A. Zielińska (red.), *Polityka społeczna, służby socjalne...*, dz. cyt., s. 74.

diagnozy ich potrzeb, sytuacji oraz doboru miejsca wychowania i opieki), domy ze szkołą (dla dzieci o specjalnych potrzebach edukacyjnych), ośrodki specjalne (dla dzieci niedostosowanych społecznie), domy specjalne (dla dzieci chorych i upośledzonych)⁴³. Umieszczanie dzieci poza domem traktuje się jako ostateczność i następuje z reguły za zgodą rodziców. W wyjątkowych sytuacjach władze publiczne decydują się na umieszczanie dzieci poza domem bez zgody rodziców⁴⁴. Dla dzieci powyżej piętnastego roku życia stosowana jest opieka socjalno-wychowawcza w samodzielnych mieszkaniach, przeznaczonych dla dwóch, trzech osób. Pracownicy instytucji socjalnych oraz pedagogów⁴⁵ zajmują się nadzorem oraz kontrolą, jak również pracami wychowawczymi i resocjalizacyjnymi.

Dużą rolę odgrywają placówki wsparcia dziennego o charakterze profilaktycznym, których zadaniem jest praca z dzieckiem i rodziną polegająca na wzmocnieniu i odbudowaniu relacji między członkami. Istotną funkcję pełni też przydzielany potrzebującym rodzinom doradca personalny (zazwyczaj pedagog społeczny), który współpracuje z rodzicami, ewentualnie podejmuje decyzje i działania zgodne z interesem dziecka⁴⁶. Działania opiekuńcze, zwłaszcza dla dzieci będących ofiarami przemocy domowej, konfliktów domowych czy uciekinierów, podejmuje Centrum Pomocy Kryzysowej dla Dzieci i Młodzieży (Behandling for børn, unge og deres familier – Det Nationale Sorgcenter). Zadaniem centrum jest zarówno natychmiastowa pomoc dzieciom znajdującym się w konkretnej sytuacji, jak i pomoc doraźna (wyżywienie, odzież, schronienie dla osób poniżej osiemnastego roku życia), w tym telefoniczna⁴⁷.

Współczesne systemy pieczy zastępczej nad dzieckiem w wyżej przedstawionych krajach charakteryzuje elastyczność. Cecha ta wynika zarówno z różnych potrzeb dziecka znajdującego się w konkretnej sytuacji, jak i uwarunkowań politycznych, historycznych, geograficznych i kulturowych danego państwa. Elastyczność ta polega na zdecentralizowanym i zindywidualizowanym działaniu, które ma na celu rozeznanie sytuacji życiowej i potrzeb dziecka przez wykwalifikowanych pracowników socjalnych, a następnie dobór najlepszych form pieczy zastępczej⁴⁸.

⁴³ E. Kantowicz, *Elementy teorii...*, dz. cyt., s. 216–217.

⁴⁴ H. Knudsen, *System pomocy społecznej i prawnej w Danii*, dz. cyt., s. 76.

⁴⁵ G. Bencke, *Kształcenie do pracy socjalno-wychowawczej* [w:] M. Kolankiewicz, A. Zielińska (red.), *Polityka społeczna, służby socjalne...*, dz. cyt., s. 93.

⁴⁶ E. Kantowicz, *O opiece nad dziećmi w Danii*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2003, nr 5, s. 47–49.

⁴⁷ M. Ruszkowska, *Rodzina zastępcza...*, dz. cyt., s. 59.

⁴⁸ J. Raczowska, *W kręgu problemów wychowania i opieki. Przyczynek do dyskusji*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1994, nr 3.

Jak zauważa Sylwia Badora, przez wiele lat w krajach europejskich istniały dwie podstawowe formy pieczy nad dzieckiem pozbawionym rodziny naturalnej: rodzina zastępcza i zakład opiekuńczo-wychowawczy⁴⁹. Obecnie jednak w wielu państwach, w tym wyżej opisanych, powstają nowe formy i projekty wychowania dzieci poza rodziną naturalną. Należy również zaznaczyć, że w przedstawionych systemach państwa w pierwszej kolejności koncentrują się na działaniu polegającym na maksymalnym wsparciu rodzin naturalnych między innymi poprzez: specjalistyczną pomoc pracowników socjalnych, pedagogów, wychowawców, psychologów, pomoc finansową, czy też pomoc osób fizycznych (zwłaszcza w Szwecji, Francji czy Danii). Ważną rolę, szczególnie we Francji, odgrywają również wszelkiego rodzaju instytucje i organizacje – zarówno publiczne, jak i prywatne. Należy podkreślić, że we Francji zlikwidowano wiele ośrodków stałego pobytu, a zastąpiono je intensywną pomocą socjalno-pedagogiczną w rodzinach⁵⁰. Za najkorzystniejszy uważa się pobyt krótkoterminowy w profesjonalnej rodzinie zastępczej, z jednoczesnym akcentowaniem konieczności powrotu dziecka do rodziny naturalnej⁵¹. Istotną zasadą wymienionych systemów jest zasada planowania stałości pieczy zastępczej⁵², która ma zapobiegać nadużyciom i nieuzasadnionemu umieszczaniu dziecka poza rodziną, ponieważ jedynie stałość opieki i więzi uczuciowych daje mu poczucie bezpieczeństwa, tak kluczowe w prawidłowym rozwoju⁵³. Cechami charakterystycznymi systemu opieki w Szwecji są tendencja do tworzenia małych form na wzór rodziny naturalnej i umożliwianie kontaktu dziecka z rodziną biologiczną.

Powyższy proces związany z rozwojem instytucji rodziny zastępczej można zauważyć również w Hiszpanii, jednakże z uwagi na uwarunkowania geograficzne, polityczne, historyczne i kulturowe jest on nierówny. Pieczę w rodzinach zastępczych utożsamia się z profesjonalizmem, ale poziom szkoleń kandydatów na rodziny zastępcze jest w omawianych krajach zróżnicowany (np. rozwija się we Francji, w Hiszpanii natomiast brakuje szkoleń i programów niezbędnych do profesjonalnego sprawowania funkcji przez rodziny zastępcze).

⁴⁹ S. Badora, *Uczucia i profesjonalizm. O formach opieki zastępczej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Częstochowa 1998, s. 41.

⁵⁰ W. Zych, *Europejskie kierunki w opiece kompensacyjnej* [w:] S. Badora, D. Marzec (red.), *System opieki kompensacyjnej...*, dz. cyt., s. 247.

⁵¹ M. Kolankiewicz, *Organizacja opieki nad dzieckiem we Francji*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2000, nr 2.

⁵² M. Andrzejewski, *Pieczka zastępcza* [w:] T. Smoczyński (red.), *System prawa prywatnego*, t. 12, C. H. Beck, Warszawa 2011.

⁵³ W. Zych, *Europejskie kierunki...*, dz. cyt., s. 264.

Pomimo jednoznacznego preferowania rodzin zastępczych w opisanych krajach prowadzone są liczne placówki opiekuńczo-wychowawcze. Obecnie ich wychowankami przestały być jednak dzieci małe. W placówkach tych często umieszcza się zaś młodzież, która z różnych powodów nie chce bądź nie może przebywać w zastępczym środowisku rodzinnym⁵⁴. Przykładem kraju, w którym system pieczy zastępczej przewiduje bardzo dużą różnorodność form pomocy dla młodzieży, są Niemcy. Jednocześnie należy zaznaczyć, że w tym państwie wzrosła liczba wychowanków umieszczanych w instytucjonalnych formach pieczy zastępczej. System niemiecki koncentruje się na usamodzielnianiu się wychowanków. Wobec tego zarówno władze państwowe, jak i różne organizacje podejmują w środowiskach lokalnych działania polegające na tworzeniu programów opieki dziennej, pracy z rodziną, czy też organizowaniu mieszkań i środków finansowych dla wychowanków. Podobne działania są podejmowane również w Szwecji. Jeżeli chodzi o rodzinne formy pieczy zastępczej w Niemczech, to – inaczej niż w Polsce – najczęściej są tam tworzone rodziny zastępcze niespokrewnione z dzieckiem⁵⁵.

Pomimo różnic w prezentowanych systemach posiadają one jednak cechę wspólną. Oparte są bowiem na zasadzie pomocniczości, z którą łączą się takie założenia jak: prymat środowiska naturalnego w wychowaniu i opiece nad dzieckiem, idea przywracania zachwianych relacji w rodzinie oraz subsidiarność pieczy zastępczej wobec relacji naturalnych⁵⁶.

4.2. Rozwiązania dotyczące kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi w wybranych krajach Europy

Konstrukcja i kształt kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi ewoluowały w Europie szczególnie w końcu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku. Ewolucja ta zasadniczo zmieniła pozycję dziecka. Stało się ono bowiem centralnym podmiotem tych kontaktów. Krokiem pierwszym, który ostatecznie doprowadził w wielu krajach do pełnego upodmiotowienia dziecka poprzez przyznanie również jemu prawa do kontaktów, było umieszczenie interesów dziecka w centrum konstrukcji prawa do kontaktów⁵⁷.

⁵⁴ M. Andrzejewski, *Pieczą zastępczą*, dz. cyt.

⁵⁵ W. Żłobicki, *Instytucje opiekuńczo-wychowawcze...*, dz. cyt., s. 33–36.

⁵⁶ M. Andrzejewski, *Pieczą zastępczą*, dz. cyt.

⁵⁷ T. Justyński, *Prawo do kontaktów z dzieckiem. W prawie polskim i obcym*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011, s. 30.

Najszybciej na początku lat dziewięćdziesiątych ustawowe własne prawo dziecka do kontaktów zostało wykreowane w krajach skandynawskich: Norwegii, Finlandii, Szwecji. W Wielkiej Brytanii już od 1989 roku dziecku służy własne roszczenie o ustanowienie kontaktu z rodzicami. Ponadto może ono również domagać się wydania *contact order*⁵⁸. W 1997 roku wraz z reformą prawa dziecięcego uprawnienie dziecka wprowadzono do niemieckiego systemu prawa rodzinnego⁵⁹. Zauważono, że przy młodszych dzieciach szczególnie ważne jest zapewnienie im ciągłych i regularnych kontaktów z rodzicami⁶⁰.

Należy podkreślić, że w zagranicznych systemach prawo do kontaktów z dzieckiem staje się coraz częściej przedmiotem precyzyjnej regulacji prawnej, np. w Niemczech⁶¹, gdzie zostało sprecyzowane przez judykaturę oraz szczegółowo unormowane. Znaczenie ma również fakt, że coraz częściej brana jest pod uwagę wola dziecka w tym zakresie, gdyż zarówno w krajowej, jak i zagranicznej literaturze naukowej oraz w opinii publicznej kontakty z dzieckiem są uznawane za najbardziej konfliktogeny obszar stosunków między żyjącymi w rozłączeniu rodzicami.

Obecnie w wielu systemach podkreśla się przede wszystkim niezależność kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi od władzy rodzicielskiej. Najczęściej źródeł prawa do osobistej styczności z dzieckiem poszukuje się w naturalnej relacji pomiędzy rodzicem a dzieckiem. Mimo że naturalne prawo rodzicielskie jest utożsamiane z węzłem pokrewieństwa, coraz częściej, z uwagi na rozszerzony krąg osób uprawnionych do kontaktów z dzieckiem, mówi się także o tzw. rodzicielstwie socjologicznym⁶². Tak jest na przykład w Niemczech czy Francji.

Nie należy jednak zapominać, że prawnoporównawcze zestawienia dowodzą, iż uregulowania dotyczące osobistej styczności dziecka z rodzicem, chociaż niezależne od władzy rodzicielskiej, są z nią powiązane. Władza czy też odpowiedzialność rodzicielska jest bowiem określana jako pełnia stosunków między rodzicami a dzieckiem (raporty na temat uregulowania władzy rodzicielskiej i samego prawa do osobistej styczności z dzieckiem w ustawodawstwach Austrii, Belgii, Bułgarii, Czech, Danii, Anglii i Walii, Finlandii, Francji, Niemiec, Grecji, Węgier, Irlandii, Włoch, Litwy, Holandii, Norwegii,

⁵⁸ Children Act z 1989 r., UK Public General Acts 1989 c. 41, Table of contents, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/contents> (dostęp: 3.09.2024).

⁵⁹ Tak m.in. L.M. Peschel-Gutzeit, *Das Recht zum Umgang mit dem eigenen Kinde, Eine systematische Darstellung. Kommentar*, De Gruyter, Berlin – Boston 2021, s. 22.

⁶⁰ Bundestag, *Entwurf eines Gesetzes zur Reform des Kindschaftsrechts (Kindschaftsrechtsreformgesetz – KindRG)*. Drucksache 13/4899, 1996, s. 153.

⁶¹ T. Justyński, *Prawo do kontaktów z dzieckiem...*, dz. cyt., s. 30.

⁶² L.M. Peschel-Gutzeit, *Das Recht zum Umgang...*, dz. cyt., s. 133.

Polski, Portugalii, Rosji, Hiszpanii, Szwecji i Szwajcarii opublikowano w: *European Family Law in Action*)⁶³. Co ważne, jak podkreśla Europejska Komisja Prawa Rodzinnego, utrzymywanie osobistych relacji z dzieckiem dotyczy rodziców niezależnie od władzy/odpowiedzialności rodzicielskiej⁶⁴. Są one wyrazem fundamentalnej więzi rodzicielskiej, wyrażającej się w codziennych lub co najmniej regularnych kontaktach między członkami rodziny.

W **Hiszpanii** prawo dziecka do kontaktów z rodzicami naturalnymi pozostaje w związku z ich prawem i obowiązkiem kontaktów z dzieckiem⁶⁵.

Władzę rodzicielską w tym kraju określa się zazwyczaj terminem *patria potestad*⁶⁶, a na treść władzy rodzicielskiej składają się następujące elementy: obowiązek opieki i wsparcia⁶⁷, prawo do kontaktu, miejsce zamieszkania, edukacja, zarząd majątkiem, reprezentacja prawna, nazwisko, obowiązek alimentacyjny. Rodzice mają obowiązek zapewnić swoim dzieciom, urodzonym w małżeństwie lub poza nim, wszelkiego rodzaju pomoc, zanim osiągną one pełnoletniość, oraz w innych przypadkach, gdy wymaga tego prawo⁶⁸.

Zgodnie z systemem hiszpańskim kontakty dziecka z rodzicami naturalnymi powinny zawsze być realizowane w interesie dziecka, w sposób dostosowany do jego osobowości oraz z poszanowaniem integralności fizycznej i psychicznej. Natomiast rodzice, nawet jeśli nie wykonują władzy rodzicielskiej, są uprawnieni do kontaktu ze swoimi małoletnimi dziećmi, chyba że inaczej przewidziano w postanowieniu sądowym lub inaczej postanowił organ władzy publicznej⁶⁹.

Organ władzy publicznej, któremu powierzono ochronę małoletnich dzieci na danym obszarze, podejmuje decyzje w kwestiach związanych z odwiedzinami i kontaktami rodziców, dziadków, rodzeństwa i innych krewnych

⁶³ Zob. M. Safjan, *Przedmowa* [w:] M. Grudzińska, *Kontakty z dzieckiem. Sądowe ustalenie, orzecznictwo, wzory*, C. H. Beck, Warszawa 2000, s. 72–74.

⁶⁴ K. Boele-Woelki, C.G. Beilfluss, N. Lowe, D. Martiny, *The principles of European family law regarding the property, maintenance and succession rights of couples in de facto unions. A first glimpse* [w:] K. Boele-Woelki, D. Martiny (red.), *Plurality and diversity of family relations in Europe*, Intersentia 2019, s. 25, 28–29.

⁶⁵ Hiszpańskie prawo cywilne obowiązuje na całym terytorium państwa, ale istnieją wspólnoty autonomiczne, posiadające własny system prawa cywilnego, który ma zastosowanie w wybranych kwestiach prawnych. Tak jest w przypadku przepisów dotyczących prawa dziecka do kontaktów z rodzicami naturalnymi. Z jednej strony hiszpański kodeks cywilny, a z drugiej – prawo Aragonii, Katalonii i Nawarry; zob. Hiszpański kodeks cywilny, Código Civil z 24.7.1889 r., Gaceta de Madrid, Nr 206 z 25.7.1889 r. ze zm., zwany dalej KC hiszp., <https://boe.es/datos/pdfs/BOE/1889/206/A00249-00259.pdf> (dostęp: 10.08.2024).

⁶⁶ Hiszpański Kodeks Cywilny..., dz. cyt., art. 154.

⁶⁷ Konstytucja Hiszpanii, art. 39, ust. 3. https://biblioteka.sejm.gov.pl/wpcontent/uploads/2015/10/Hiszpania_pol_300612.pdf (dostęp: 10.08.2024).

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ Hiszpański Kodeks Cywilny..., dz. cyt., art. 154.

z małoletnim dzieckiem. Odwiedziny i kontakty mogą z uzasadnionych powodów zostać tymczasowo zawieszone w interesie małoletniego po przeprowadzeniu rozprawy, na której zainteresowane strony zostają wysłuchane. Wysłuchanie dotyczy też małoletniego, jeśli jest dostatecznie dojrzały i w każdym przypadku, gdy ukończył dwanaście lat, niezwłocznie zawiadamiany jest też prokurator. W tym celu dyrektor placówki opiekuńczo-wychowawczej lub rodzina zastępcza, lub inni zaangażowani przedstawiciele, lub specjaliści informują podmiot publiczny o wszelkich oznakach, że odwiedziny mają niekorzystny wpływ na małoletniego. Małoletni, zainteresowane strony i prokurator mogą wnieść sprzeciw wobec tych decyzji administracyjnych na podstawie ustawy o postępowaniu cywilnym⁷⁰.

W systemie hiszpańskim rodzice, którzy nie mieszkają ze swoimi małoletnimi lub ubezwłasnowolnionymi dziećmi, mają „prawo do odwiedzin”. Jest to prawo do odwiedzania swoich dzieci i przebywania w ich towarzystwie. Sąd określa termin, sposób i miejsce wykonywania prawa do odwiedzin, przy czym może ono podlegać ograniczeniu lub zawieszeniu w przypadku zaistnienia poważnych okoliczności lub poważnego i powtarzającego się naruszenia obowiązków nałożonych przez orzeczenie sądowe. Na tej samej zasadzie sąd może po wysłuchaniu rodziców i dziadków, którzy muszą wyrazić na to zgodę, ustalić prawo do kontaktów i odwiedzin między dziadkami i wnukami, zawsze mając na uwadze dobro małoletniego⁷¹.

System ten przewiduje możliwość odwiedzin, gdy rodzice zostali pozbawieni wolności, pod warunkiem że odwiedziny mają zapewnić najlepiej pojęty interes małoletniego. W tym przypadku administracja zakładu powinna umożliwić małoletniemu odwiedzenie rodziców w zakładzie penitencjarnym w towarzystwie członka rodziny wyznaczonego przez organ władzy publicznej lub przez specjalistę, który przygotowuje go do tej wizyty. Ponadto wizyta w zakładzie penitencjarnym powinna odbywać się poza godzinami lekcyjnymi i w odpowiednim dla małoletniego otoczeniu⁷².

Bez uzasadnionej przyczyny nie można uniemożliwiać osobistych relacji między dzieckiem a jego rodzeństwem, dziadkami i innymi krewnymi czy przyjaciółmi. Przepis ten wskazuje także środki, które znajdują zastosowanie w przypadku naruszenia tego prawa⁷³. Na wniosek małoletniego, jego rodzeństwa, dziadków, krewnych lub przyjaciół sąd orzeka, biorąc pod uwagę okoliczności sprawy. Trzeba również zapewnić, aby środki orzeczone w celu wspierania stosunków między rodzeństwem oraz między dziadkami i wnukami nie

⁷⁰ Hiszpański Kodeks Cywilny..., dz. cyt., art. 154.

⁷¹ Tamże, art. 154.

⁷² Tamże, art. 160.

⁷³ Tamże, art. 160, ust. 2.

prowadziły do naruszenia orzeczenia, na podstawie którego ograniczono lub zawieszono kontakty między małoletnimi a jednym z rodziców.

Prawo do kontaktu podlega ochronie wtedy, gdy małoletnie dzieci zostały przysposobione, ponieważ mogą one utrzymywać relacje ze swoją biologiczną rodziną. Jeżeli jest to w najlepiej pojętym interesie małoletniego, ze względu na jego sytuację rodzinną, wiek lub inne istotne okoliczności zbadane przez organ władzy publicznej, dopuszcza się dalsze relacje w postaci odwiedzin lub kontaktów między małoletnim, członkami jego rodziny biologicznej i rodziną zastępczą, a gdy to możliwe, szczególne pierwszeństwo należy przyznać relacjom między rodzeństwem biologicznym. W takich przypadkach, po tym, jak przysposobienie miało miejsce, sąd może zezwolić na dalsze utrzymywanie tej relacji, ustalając jej częstotliwość, czas trwania i warunki na wniosek organu władzy publicznej lub prokuratora oraz za zgodą rodziny zastępczej i przysposobionego, jeśli jest on dostatecznie dojrzały i ukończył dwanaście lat. W każdym przypadku przysposobiony poniżej dwunastego roku życia zostanie wysłuchany stosownie do swojego wieku i stopnia dojrzałości. W razie potrzeby decyzja zostaje wydana za pośrednictwem podmiotu publicznego lub podmiotów do tego upoważnionych. Sąd może również zezwolić na wprowadzenie zmian do tej decyzji lub na jej uchylenie, mając na uwadze najlepiej pojęty interes małoletniego. Organ władzy publicznej składa do sądu okresowe sprawozdania dotyczące odwiedzin i kontaktów, a także wszelkich propozycji ich utrzymania lub zmiany w ciągu pierwszych dwóch lat, a następnie na żądanie sądu. Organ władzy publicznej, rodzina zastępcza, rodzina biologiczna i małoletni, jeśli jest dostatecznie dojrzały i w każdym przypadku, gdy ukończył dwanaście lat, ma prawo do złożenia wniosku o zawieszenie lub odstąpienie od tych odwiedzin lub kontaktów. W oświadczeniu o przydatności wskazuje się, czy przysposabiający zgodziłby się na przysposobienie małoletniego, który będzie utrzymywać relacje ze swoją rodziną biologiczną⁷⁴.

Mediacja rodzinna, w tym dotycząca ustalenia kontaktów, stanowi najlepszy alternatywny środek wobec orzeczenia sądu mający na celu osiągnięcie porozumienia między stronami. Aby jakiegokolwiek porozumienie było wykonalne, musi ono zawsze zostać zatwierdzone orzeczeniem sądu⁷⁵.

W hiszpańskim ustawodawstwie brakuje szczególnych uregulowań dotyczących wykonywania kontaktów z dzieckiem. Dlatego w drodze analogii znajdują zastosowanie przepisy kodeksu postępowania cywilnego o egzekucji

⁷⁴ Tamże, art. 178.

⁷⁵ European Judicial Network, *Władza rodzicielska – opieka i prawo do kontaktów z dzieckiem. Hiszpania*, https://e-justice.europa.eu/content_parental_responsibility-302-es-pl.do?member=1 (dostęp: 18.09.2024).

świadczeń niepieniężnych⁷⁶ i dwa rodzaje sankcji cywilnych za nieprawidłowe wykonywanie obowiązków wynikających z kontaktów z dzieckiem: grzywnę pieniężną⁷⁷ oraz możliwość modyfikacji przez sąd orzeczenia w zakresie kontaktów z dzieckiem⁷⁸. Podstawą takiej modyfikacji są powtarzające się poważne naruszenia obowiązków wynikających z orzeczenia o kontaktach z dzieckiem, zarówno przez rodzica sprawującego opiekę nad dzieckiem, jak i rodzica niesprawującego stałej opieki nad dzieckiem⁷⁹.

Poza cywilnymi sankcjami za niewykonywanie kontaktów z dzieckiem hiszpański ustawodawca przewiduje również środki karne mające zdyscyplinować rodzica, który narusza obowiązki wynikające z kontaktów z dzieckiem. Jednak możliwość zastosowania środka karnego zależy od uprzedniego użycia środków cywilnych. Oznacza to, że środek karny może być zastosowany tylko wtedy, gdy orzeczone środki cywilne nie przyniosły rezultatu⁸⁰.

„Prawo do odwiedzin” (*droit de visite*) jest terminem powszechnie używanym w judykaturze francuskiej. Obejmuje ono wizyty w domu dziecka uprawnionego do kontaktów⁸¹. Prawa i obowiązki rodziców wobec dzieci oraz wynikające z nich decyzje są we **Francji** określane mianem władzy rodzicielskiej (*autorité parentale*). Władza rodzicielska jest automatycznie współdzielona przez oboje rodziców i znana jako *autorité parentale conjointe*. Oznacza to, że oboje rodzice mają takie same prawa i obowiązki wobec swoich dzieci, a ważne decyzje ich dotyczące muszą być podejmowane za obopólną zgodą⁸². Rodzice mają obowiązek zapewnić dzieciom bezpieczeństwo, chronić ich zdrowie i moralność oraz zagwarantować im wychowanie i rozwój, okazując przy tym należyty im szacunek. Mają również prawo i obowiązek nadzoru nad dzieckiem oraz otoczenia go opieką i codzienną troską. Jeżeli chodzi

⁷⁶ M. Krakowiak, *Przymusowe wykonanie orzeczeń o kontaktach z dzieckiem na przykładzie prawa hiszpańskiego, włoskiego i niemieckiego*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2013, t. 88, s. 97–120.

⁷⁷ AEAFA, *Asociación Española de Abogados de Familia*, Abogados de Familia / Editorial. Buscar sin encontrar la eficacia del art.776 de la LEC, https://www.aeafa.es/files/revistas/revistaeafa90_ok.pdf (dostęp: 20.09.2024).

⁷⁸ Postanowienie Sądu Najwyższego Hiszpanii z 9 listopada 2015 r., art. 776, ust. 3a LEC; zob. STS 612/2015, dostępne w języku hiszpańskim: <https://vlex.es/vid/587607342> (dostęp: 10.08.2024).

⁷⁹ Artículo 776 de la Ley de Enjuiciamiento Civil, ConceptosJuridicos.com, <https://www.conceptosjuridicos.com/ley-enjuiciamiento-civil-articulo-776/> (dostęp: 6.10.2024).

⁸⁰ *Persecución penal del incumplimiento del regimen de visitas*, ELDERECHO.COM, <https://elderecho.com/estudios-sobre-el-acto-administrativo-y-el-urbanismo-en-especial-la-modificacion-del-acto-la-causa-y-la-ineficacia> (dostęp: 20.09.2024).

⁸¹ J. Massip, *Chronique de jurisprudence civil générale. Personnes-Famillie, Répertoire du notariat*, Defrénois 1986, s. 1035.

⁸² European Judicial Network, *Władza rodzicielska – opieka i prawo do kontaktów z dzieckiem. Francja*, https://ejustice.europa.eu/302/PL/parental_responsibility_child_custody_and_contact_rights?FRANCE&member=1 (dostęp: 11.09.2024).

o uregulowanie stosunków dziecka z osobami trzecimi, rodzice mogą nawet ich zakazać, uwzględniając przy tym jego wiek. Są również zobowiązani przestrzegać przysługującego dziecku prawa do kontaktu z dziadkami⁸³.

W przypadku współdzielonej pieczy na dziećmi, znanej jako *résidence alternée*, dzieci spędzają tyle samo czasu w domu każdego rodzica. Zasady *résidence alternée* mogą się różnić w zależności od rodziny, np. każdy rodzic ma dzieci w swoim domu co drugi tydzień. Takie rozwiązanie jest obecnie we Francji preferowane przez sądy, gdy jest to możliwe. Natomiast w sytuacji *résidence habituelle* – wyłącznej pieczy na dzieckiem – dzieci mieszkają tylko w domu jednego z rodziców. Z reguły drugi rodzic może nadal spotykać się z dzieckiem, a ono może regularnie lub doraźnie przebywać w jego domu. Dziecku przysługuje prawo do odwiedzin oraz pobytów obejmujących nocleg, czyli *droit de visite et d'hébergement*. Najpowszechniejszym rozwiązaniem są ustalenia, takie jak: odwiedziny co drugi weekend lub przez okres połowy ferii szkolnych⁸⁴.

W zależności od ustalonych zasad czas spędzony z drugim rodzicem może zostać ograniczony lub wydłużony, np. przedłużony ponad weekend, może zostać zwiększona liczba weekendów, może zostać ograniczony do wakacji, jeśli drugi rodzic mieszka daleko, jak również do odwiedzin nieobjmujących noclegów. Gdy rodzic stosuje przemoc, sąd może zawiesić prawa do odwiedzin i pobytów obejmujących noclegi oraz zdecydować o organizacji wizyt w specjalnym miejscu spotkań z udziałem specjalistów: pracowników socjalnych i psychologów, określanych jako odwiedziny z mediacją (*visites médiatisées*), lub organizacji odwiedzin w obecności innej osoby znanej jako strona trzecia (*tiers*).

W przypadku separacji lub rozwodu o charakterze polubownym zasady sprawowania pieczy nad dziećmi, w tym kontaktów, rodzice mogą ustalić wspólnie. Ustalenia te określa się jako *d'exercice de l'autorité parentale*. Należą do nich w szczególności: ustalenia dotyczące miejsca zamieszkania dziecka, odwiedzin i pobytów obejmujących nocleg, gdy dziecko ma swoje zwyczajowe miejsce pobytu, czyli *résidence habituelle* u drugiego rodzica. Jeśli rodzice nie uzgodnią zasad sprawowania pieczy nad dziećmi, są one określone przez sąd⁸⁵.

⁸³ Uregulowanie kwestii sprawowania pieczy nad dziećmi przez rodziców będących w separacji lub rozwiedzionych, Women for Women France, <https://www.womenforwomenfrance.org/pl/nos-ressources/separation-divorce-garde-denfants/garde-des-enfants/arranging-child-custody-between-separated-or-divorced-parents> (dostęp: 11.09.2024).

⁸⁴ Tamże.

⁸⁵ Tamże.

Podkreślić należy, że we Francji utrudnienie bądź uniemożliwienie przez rodzica, pod którego stałą pieczę dziecko się znajduje, kontaktu z nim rodzicowi uprawnionemu do kontaktu jest karalne. We francuskim kodeksie karnym naruszenie prawa do kontaktu z dzieckiem jest określone jako przestępstwo. Dotyczy to zarówno sytuacji, gdy jeden z rodziców utrudnia drugiemu kontakt z dzieckiem, jak i sytuacji, w której dziecko w celu utrudnienia kontaktów z drugim rodzicem jest ukrywane⁸⁶.

W kontekście wykonywania kontaktów z dzieckiem ciekawym orzeczeniem wydanym we Francji z zastosowaniem środka w postaci sumy przymusowej (kary prywatnej)⁸⁷ było orzeczenie z 13 maja 1877 roku. Na jego mocy księżniczka Beaufremont została zobowiązana do oddania dzieci mężowi w określonym przez sąd terminie wraz z nałożeniem na nią kary pieniężnej w wysokości po pięćset franków za dzień w pierwszym miesiącu i tysiąc franków dziennie w kolejnych miesiącach w razie niewykonania nałożonego przez sąd obowiązku wydania dzieci⁸⁸. Obecnie w prawie francuskim *astreinte*, czyli „karę prywatną”⁸⁹ definiuje się jako zobowiązanie dłużnika do zapłaty sumy pieniężnej za każdy dzień albo inną jednostkę czasu w opóźnieniu wykonania zobowiązania, w tym przypadku również zobowiązań związanych z realizacją kontaktów. Czasami przyjmuje się drugą definicję, zgodnie z którą *astreinte* jest zapłatą ustalonej kwoty za każde indywidualne naruszenie obowiązku nałożonego przez sąd. Celem takiej regulacji jest zapewnienie wykonania orzeczenia sądu między innymi w sprawach z zakresu prawa rodzinnego.

Co istotne, we Francji fakt braku chęci dziecka do powrotu do domu drugiego rodzica nie zwalnia pierwszego rodzica z obowiązku odesłania go zgodnie z prawem do odwiedzin i zakwaterowania określonym w orzeczeniu sądowym⁹⁰.

W prawie francuskim istnieje ponadto uregulowanie, zgodnie z którym organizacją kontaktu zajmuje sędzia w sytuacji, gdy „dostarczenie dziecka” drugiemu rodzicowi stwarzałoby zagrożenie. Może ono polegać na zapewnieniu

⁸⁶ R. Wąworek, *Utrudnianie kontaktów z dzieckiem – rozwiązania prawne i praktyka w Polsce i Europie oraz postulaty de lege ferenda* [w:] Lex 2023.

⁸⁷ M. Krakowiak, *Suma przymusowa według francuskiego modelu astreinte w polskim postępowaniu cywilnym* [w:] M. Tomalak (red.), *Ius est a appellatum. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Wiśniewskiemu*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2017, s. 661–662; C. Trapuzzano, *Le misure coercitive indirette. Come indurre il debitore ad adempiere*, CEDAM, Padova 2012, s. 28.

⁸⁸ M. Krakowiak, *Suma przymusowa...*, dz. cyt., s. 662.

⁸⁹ R. Perrot, *L'effettività dei provvedimenti giudiziali nel diritto civile, commerciale e del lavoro in Francia*, „Rivista Trimestrale di Diritto Procedura Civile” 1985, s. 859–861.

⁹⁰ J. Lipińska, *Postępowanie w sprawach dotyczących wykonywania kontaktów z dzieckiem*, C. H. Beck, Warszawa 2024.

realizacji kontaktu z dzieckiem w przygotowanej przestrzeni spotkań albo z udziałem zaufanej osoby trzeciej, np. pracownika socjalnego⁹¹.

W **systemie niemieckim** podstawowe znaczenie dla regulowania kwestii związanych z odpowiedzialnością rodzicielską mają przepisy prawa cywilnego. Najważniejszą rolę odgrywa kodeks cywilny (*Bürgerliches Gesetzbuch* – BGB), w tym w zakresie dotyczącym kontaktów dziecka z rodzicami⁹².

Termin „odpowiedzialność rodzicielska” w systemie niemieckim odnosi się do wszystkich praw i obowiązków rodziców wobec dziecka. Istotnym elementem odpowiedzialności rodzicielskiej jest piecza nad dzieckiem/opieka rodzicielska (*elterliche Sorge*). Rodzice mają obowiązek i prawo sprawowania pieczy nad swoim dzieckiem, czyli opieki nad nim i jego majątkiem oraz reprezentowanie go. Odpowiedzialność rodzicielska obejmuje również utrzymywanie kontaktów z dzieckiem i obowiązek łożenia na jego utrzymanie.

Co do zasady wspólne sprawowanie pieczy jest możliwe, jeżeli dziecko urodziło się w związku małżeńskim lub rodzice zawarli związek małżeński po jego urodzeniu się. W pozostałych przypadkach rodzice, którzy chcą wspólnie sprawować pieczę nad dzieckiem, muszą złożyć odpowiednie – uwierzytelnione przez Urząd ds. Dzieci i Młodzieży (*Jugendamt*) lub notariusza – oświadczenie w tym zakresie (*Sorgeerklärungen*). Ewentualnie sąd rodzinny (*Familiengericht*) może powierzyć rodzicom wspólne sprawowanie pieczy nad dzieckiem⁹³.

Jeżeli rodzice nie są małżeństwem i nie złożą takich oświadczeń, to wyłączną pieczę nad dzieckiem sprawuje matka. Sąd rodzinny może jednak, na wniosek jednego z rodziców, powierzyć wspólne sprawowanie pieczy nad dzieckiem obojgu rodzicom, pod warunkiem że służy to jego dobru. Domniemywa się, że dobru dziecka najlepiej służy kontakt z obojgiem rodziców, w związku z czym przysługuje mu prawo do kontaktów z obojgiem. Ponadto oboje rodzice mają prawo i obowiązek utrzymywania kontaktów z dzieckiem.

Prawo do kontaktów (*Umgang*) przede wszystkim daje rodzicom prawo do spotykania się i rozmawiania z dzieckiem w regularnych odstępach czasu. Chodzi o kontakt zarówno bezpośredni, jak i pośredni (Internet, telefon). To samo dotyczy kontaktów z innymi osobami, z którymi dziecko

⁹¹ Droit de visite et d'hébergement en cas de separation des parents. Vérifié le 20 novembre 2023 – Direction de l'information légale et administrative (Premier ministre), République Française, <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F18786> (dostęp: 10.06.2024).

⁹² Niemiecki kodeks cywilny (*Bürgerliches Gesetzbuch*), wraz z ustawą wprowadzającą do kodeksu cywilnego (*Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche*), BGBl. 1994 I, s. 2494; 1997 I, s. 1061.

⁹³ W pewnych okolicznościach takie oświadczenie może zostać uwierzytelnione przez misję dyplomatyczną za granicą.

łączy więź, jeśli ich utrzymywanie sprzyja jego rozwojowi (np. z dziadkami, rodzeństwem czy opiekunami).

Rozstanie rodziców wspólnie wykonujących pieczę nad dzieckiem bądź rozwód nie ma wpływu na wspólne wykonywanie pieczy. Sąd rodzinny może jednak na wniosek jednego z rodziców powierzyć pieczę jednemu z nich. Wniosek taki zostanie uwzględniony, jeżeli drugi z rodziców wyrazi na to zgodę, chyba że dziecko ma co najmniej czternaście lat i zgłosi sprzeciw, albo jeżeli sąd uzna, iż zniesienie wspólnego sprawowania pieczy i powierzenie jej jednemu z rodziców służy dobru dziecka. Nawet w przypadku rozvodu takie rozstrzygnięcie podejmuje się wyłącznie na wniosek jednego z rodziców, chyba że dobro dziecka jest zagrożone.

Zasadniczo to rodzice decydują, w jaki sposób będą wspólnie sprawować pieczę nad swoim dzieckiem. Prawo nie ustanawia wymogów co do formy. Wiążąca prawnie zmiana w ustaleniach dotyczących sprawowania pieczy nie jest jednak możliwa w drodze umowy – wymaga orzeczenia sądu rodzinnego. Jeżeli rodzice mieszkają osobno, Urząd ds. Dzieci i Młodzieży może pomóc im w opracowaniu rodzicielskiego planu wychowawczego, który jest dla obu stron akceptowalny. Plan ten może być podstawą rozstrzygnięć sądu w sprawie pieczy. Jeżeli rodzice zgadzają się, że wyłączną pieczę należy powierzyć jednemu z nich, mogą zwrócić się z takim wnioskiem do sądu rodzinnego. Jeżeli nie są w stanie się porozumieć, sąd może rozstrzygać, w ramach postępowania, wszystkie kwestie dotyczące pieczy nad dzieckiem (w tym kwestię wydania dziecka) i kontaktów z nim.

Jeśli sąd powierzy wyłączną władzę rodzicielską jednemu z rodziców, to rodzic ten może decydować we wszystkich sprawach dotyczących dziecka bez wcześniejszego porozumienia z drugim rodzicem. Ten z rodziców, który nie wykonuje władzy rodzicielskiej, nie ma prawa udziału w podejmowaniu decyzji. Ma jednak prawo do utrzymywania kontaktów z dzieckiem i może żądać od drugiego z rodziców informacji o sytuacji osobistej dziecka, o ile żądanie takie jest uzasadnione. Na podstawie zgody tego z rodziców, który sprawuje pieczę nad dzieckiem, lub orzeczenia sądu (np. w kontekście wykonywania prawa do kontaktów z dzieckiem) drugi z rodziców może jednak samodzielnie decydować w kwestiach dotyczących opieki podczas pobytu dziecka u niego (np. w kwestiach żywienia)⁹⁴.

W postępowaniach dotyczących prawa do kontaktów z dzieckiem zastosowanie ma zasada „badania z urzędu” (*Amtsermittlungsgrundsatz*).

⁹⁴ European Judicial Network, *Władza rodzicielska – opieka i prawo do kontaktów z dzieckiem. Niemcy*, https://e-justice.europa.eu/302/PL/parental_responsibility__child_custody_and_contact_rights?GERMANY&member=1, Niemcy (dostęp: 19.11.2024).

Zgodnie z nią sąd z urzędu bada wszystkie istotne fakty i nie jest związany argumentami stron. W przypadkach niecierpiących zwłoki sąd może wydać zarządzenie tymczasowe (*einstweilige Anordnung*). Jeżeli osiągnięcie porozumienia akceptowalnego dla obu stron w postępowaniu w sprawie kontaktów z dzieckiem nie jest możliwe w odpowiednim czasie, sąd omawia z rodzicami i Urzędem ds. Dzieci i Młodzieży kwestię zarządzenia tymczasowego.

Jeżeli chodzi o wykonywanie kontaktów z dzieckiem w prawie niemieckim, to istnieje możliwość orzeczenia przez sąd porządkowej kary pieniężnej (*Ordnungsgeld*) oraz porządkowego aresztu (*Ordnungshaft*)⁹⁵. Sąd może zastosować środki porządkowe, jeśli zostaną spełnione łącznie trzy przesłanki. Po pierwsze, musi istnieć prawomocny tytuł wykonawczy regulujący kontakty z dzieckiem. Po drugie, musi istnieć zawinione utrudnianie drugiemu z rodziców kontaktów z dzieckiem. Po trzecie, o czym była już mowa, w merytorycznym orzeczeniu regulującym kontakty z dzieckiem musi znajdować się pouczenie o możliwości zastosowania środków porządkowych⁹⁶.

Do najważniejszych źródeł współczesnego **prawa szwedzkiego** regulującego stosunki prawne łączące rodziców i dzieci należą uchwalone na początku XX wieku ustawy zwane powszechnie ustawami o dzieciach⁹⁷. Kwestie związane z zakresem oraz realizacją wzajemnych uprawnień i obowiązków rodziców i dzieci, w tym dotyczące prawa dziecka do kontaktu z obojgiem rodziców, są uregulowane w kodeksie dzieci i rodziców z 1998 roku⁹⁸. Ustawodawstwo szwedzkie nie posługuje się pojęciem władzy rodzicielskiej ani odpowiedzialności rodzicielskiej. W ich miejsce używa się pojęć opieki i kurateli, a ich łączna treść jest tożsama z pojęciem władzy rodzicielskiej.

Funkcjonujące w prawie szwedzkim pojęcie opieki obejmuje całokształt prawnych obowiązków opiekuna wobec dziecka związanych z jego reprezentacją, określeniem jego miejsca zamieszkania oraz zaspokojeniem potrzeb w kontekście opieki, bezpieczeństwa, dobrego wychowania, edukacji

⁹⁵ 1.09.2009 r. w Niemczech weszła w życie ustawa z 17.12.2008 r. dotycząca postępowania w sprawach rodzinnych – *Gesetz über das Verfahren in Familiensachen und in den Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit*.

⁹⁶ T. Justyński, *Prawo do kontaktów z dzieckiem...*, dz. cyt., s. 237.

⁹⁷ Wśród nich przede wszystkim: Ustawa o porodzie małżeńskim z 1917 r.; Ustawa o dzieciach nieślubnych z 1917 r.; Ustawa o adopcji z 1917 r.; Ustawa o dzieciach małżeńskich z 1920 r. oraz Ustawa o opiece z 1924 r.

⁹⁸ Act on The Children and Parents Code, Swedish code of Statutes SFS 1949:381, <https://www.icj.org/wp-content/uploads/1998/10/Sweden-Act-on-The-Children-and-Parents-Code-1998-eng.pdf> (dostęp: 3.09.2024).

i utrzymania. Oznacza także opiekę faktyczną nad dzieckiem i zwykle wiąże się z tym, że opiekun mieszka razem z nim i troszczy się o niego na co dzień. Wspólne zamieszkiwanie opiekuna z dzieckiem nie jest jednak w prawie szwedzkim konieczne do sprawowania przez niego opieki w powyższym rozumieniu⁹⁹. Zazwyczaj opiekę prawną nad dzieckiem sprawują rodzice, którym przysługuje prawo do opieki współdzielonej.

Uwzględniając dobro dziecka, rodzice są zobowiązani zwrócić szczególną uwagę na jego potrzebę bliskiego i dobrego kontaktu z każdym z nich¹⁰⁰. Niezależnie od tego, czy dziecko mieszka z obojgiem rodziców, czy tylko z jednym z nich, muszą zapewnić mu prawo do kontaktów z każdym z nich, jak również z każdą osobą, szczególnie mu bliską¹⁰¹.

Jeżeli rodzice w chwili narodzin dziecka pozostają w związku małżeńskim, mają prawo do wspólnego wykonywania władzy rodzicielskiej, natomiast jeżeli zawarli związek małżeński dopiero po narodzinach dziecka, uzyskują prawo do wspólnego wykonywania władzy rodzicielskiej z chwilą zawarcia małżeństwa. Jeżeli w chwili narodzin dziecka rodzice nie pozostają w związku małżeńskim, prawo do wykonywania władzy rodzicielskiej przysługuje matce. Mogą jednak uzyskać prawo do wspólnego wykonywania władzy rodzicielskiej w drodze rejestracji. Rodzic, który nie wykonuje władzy rodzicielskiej względem dziecka, może także wystąpić do sądu o przyznanie mu prawa do wspólnego lub wyłącznego wykonywania władzy rodzicielskiej.

W przypadku orzeczenia rozwodu między rodzicami, jeżeli nie ustalono inaczej, kontynuują oni wspólną opiekę nad dzieckiem (szw. *gemensam vårdnad*, ang. *joint responsibility*)¹⁰². W takiej sytuacji w wyroku rozwodowym sąd przypomina rodzicom o obowiązku sprawowania przez nich po rozwodzie wspólnej opieki nad dzieckiem. Jeżeli którekolwiek z rodziców chce dokonać zmian w obowiązujących ustaleniach dotyczących wykonywania władzy rodzicielskiej, kwestie związane z jej wykonywaniem może rozstrzygnąć sąd.

Przed wszczęciem jakiegokolwiek postępowania sądowego w przedmiocie prawa do kontaktów z dzieckiem rodzice mają obowiązek udziału

⁹⁹ M. Prucnal-Wójcik, *Porozwodowe porozumienia rodzicielskie – analiza prawnoporównawcza*, „Horyzonty Wychowania” 2021, t. 20, nr 54, s. 18.

¹⁰⁰ R. Kranc-Trok, *Opieka nad dzieckiem a rozwody w Szwecji*, „Palestra” 1977, nr 21/2(230), s. 118.

¹⁰¹ M. Jänterä-Jareborg, A. Singer, C. Sörgerd, *National report: Sweden*. Commission of European Family Law, 2004, <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Sweden-Parental-Responsibilities.pdf>, s. 13 (dostęp: 5.05.2024); zob. R. Kranc-Trok, *Opieka nad dzieckiem...*, dz. cyt., s. 118.

¹⁰² Act on The Children and Parents Code, Swedish code of Statutes SFS 1949:381, <https://www.icj.org/wp-content/uploads/1998/10/Sweden-Act-on-The-Children-and-Parents-Code-1998-eng.pdf> (dostęp: 3.09.2024).

w spotkaniu informacyjnym¹⁰³ z pracownikami rady ds. opieki społecznej (*socialnämnden*). Jeżeli rodzice uzgodnią zmianę ustaleń, mogą ją uregulować bez udziału sądu, w drodze porozumienia zatwierdzonego przez wymienioną wyżej radę właściwą dla gminy, w której dziecko jest zameldowane. Po zatwierdzeniu przez radę porozumienie wywołuje takie same skutki jak orzeczenie sądu¹⁰⁴.

Jednakże należy podkreślić, iż sąd, kierując się zasadą dobra dziecka, zachowuje swobodę decydowania w kwestii przyznania rodzicom wspólnej albo jednemu z rodziców wyłącznej opieki nad dzieckiem, nawet w sytuacji, w której porozumienie przewiduje przyznanie jednemu z nich wyłącznej opieki nad dzieckiem.

Gdy po zakończeniu wspomnianego spotkania informacyjnego rodzice zdecydują się wnieść sprawę do sądu, wtedy sąd, jeżeli uzna, że w danym przypadku polubowne rozstrzygnięcie sporu jest możliwe, może skierować rodziców do rady ds. opieki społecznej w celu przeprowadzenia mediacji, jeżeli nie została jeszcze przeprowadzona, a jeżeli została przeprowadzona bez efektu w postaci porozumienia, sąd ma również możliwość powierzenia funkcji mediatora w relacjach między rodzicami innej osobie. Co do zasady sąd ma bowiem obowiązek zachęcania stron do dążenia do polubownego rozstrzygnięcia sporów w sprawach dotyczących prawa do kontaktów z dzieckiem¹⁰⁵.

W sprawie o rozwód sąd, jeżeli uzna, że wspólna opieka jest w oczywisty sposób sprzeczna z dobrem dziecka, może z urzędu powierzyć opiekę nad nim, jednemu z rodziców. Powinien również przyznać wyłączną opiekę jednemu z rodziców w sytuacji, w której drugi rodzic, przy sprawowaniu opieki, znęca się nad dzieckiem, zaniedbuje je lub swoim zachowaniem powoduje trwałe zagrożenie dla jego zdrowia lub życia¹⁰⁶. Sąd nie może zarządzić wspólnej opieki nad dzieckiem, jeżeli sprzeciwiają się temu oboje rodzice, a wspólna opieka nad dzieckiem nie jest również wskazana wtedy, gdy konflikt między rodzicami uniemożliwia im realną współpracę w sprawach i dla dobra dziecka¹⁰⁷.

Kiedy jeden z rodziców jest uprawniony do wyłącznego wykonywania władzy rodzicielskiej, wówczas dziecku przysługuje jednak prawo do

¹⁰³ Spotkania są obowiązkowe dla rodziców od 1 marca 2022 r.

¹⁰⁴ M. Prucnal-Wójcik, *Porozwodowe porozumienia...*, dz. cyt., s. 17.

¹⁰⁵ European Judicial Network, *Władza rodzicielska – opieka i prawo do kontaktów z dzieckiem. Szwecja*, https://e-justice.europa.eu/302/PL/parental_responsibility__child_custody_and_contact_rights?SWEDEN&member=1 (dostęp: 19.09.2024).

¹⁰⁶ M. Prucnal-Wójcik, *Porozwodowe porozumienia...*, dz. cyt., s. 17.

¹⁰⁷ M. Jänterä-Jareborg, A. Singer, C. Sörgjerd, *National report...*, dz. cyt.

kontaktów z drugim z rodziców, a osoba wykonująca władzę rodzicielską jest zobowiązana do poszanowania tego prawa, jak również do przekazywania drugiemu z rodziców istotnych informacji, aby ułatwić mu utrzymywanie kontaktów z dzieckiem.

Wspólne wykonywanie władzy rodzicielskiej oznacza, że rodzice razem podejmują decyzje dotyczące osoby dziecka. Zasadniczo powinni osiągać porozumienie we wszystkich kwestiach z nim związanych. Spór dotyczący prawa do kontaktów może jednak rozstrzygnąć sąd.

W kwestiach dotyczących prawa do kontaktów rodzic może zwrócić się do sądu rejonowego (*tingsrätt*) właściwego dla miejsca zamieszkania dziecka¹⁰⁸. Gdy brakuje odpowiedniego miejscowo sądu rejonowego, sądem właściwym jest Sąd Rejonowy w Sztokholmie (*Stockholms tingsrätt*). Sąd może wydać postanowienie tymczasowe w przedmiocie prawa do kontaktów z dzieckiem. Postanowienie tymczasowe może na przykład służyć ustaleniu miejsca, w którym dziecko ma zamieszkiwać w okresie, w którym toczy się postępowanie, do chwili rozstrzygnięcia sporu poprzez wydanie prawomocnego orzeczenia.

Istnieje możliwość zwrócenia się do sądu o wykonanie orzeczenia lub porozumienia w przedmiocie prawa do kontaktów z dzieckiem. W pierwszej kolejności sąd będzie zazwyczaj dążył do dobrowolnego wydania dziecka. Jeżeli okaże się to niemożliwe, sąd może w ostateczności ukarać warunkową grzywną lub zarządzić przymusowe wydanie dziecka. Warunkowe nałożenie grzywny oznacza, że gdy osoba sprawująca pieczę nad dzieckiem odmówi jego wydania, będzie zobowiązana do zapłacenia znacznej sumy pieniężnej. Nakaz wydania dziecka to bardzo szczególny środek, który sąd orzeka wyłącznie w przypadku jego ochrony przed doznaniem poważnej krzywdy. Policja na podstawie nakazu odbiera dziecko osobie sprawującej nad nim pieczę i przekazuje je osobie wykonującej władzę rodzicielską¹⁰⁹.

W **systemie włoskim** pojęcie władzy rodzicielskiej (*potestà genitoriale*) zastąpiono pojęciem odpowiedzialności rodzicielskiej (*responsabilità genitoriale*)¹¹⁰. Odpowiedzialność rodzicielska obejmuje obowiązek opieki,

¹⁰⁸ Zob. *Se barnet! SOU 2017:6*. Publicerad 08 februari 2017, <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2017/02/sou-20176/> (dostęp: 8.09.2024); C. Åhl, *Specialisering i vårdnadsprocessen. En studie över behovet av en specialiserad familjedomstol för handläggandet av vårdnadstvister*, Uppsala Universitet, Uppsala 2014; E. Ryrstedt, *Tvistlösning mellan separerade föräldrar – för barnets bästa*, „SvJT 2007”, <https://svjt.se/svjt/2007/413> (dostęp: 18.09.2024).

¹⁰⁹ European Judicial Network, *Władza rodzicielska – opieka i prawo do kontaktów z dzieckiem*. Szwecja, dz. cyt.

¹¹⁰ Ustawa reformująca kwestię pochodzenia dziecka (nr 219/2012) oraz dekret z mocą ustawy nr 154/2013, którego przepisy weszły w życie 7 lutego 2014 r.

utrzymania, wychowania, kształcenia dzieci oraz zapewnienia im moralnego wsparcia, z należyтым uwzględnieniem ich zdolności. Rodzice mają obowiązek wspólnie uzgodnić miejsce zwykłego pobytu dziecka. Dziecko ma natomiast prawo do utrzymywania zrównoważonych i ciągłych relacji z obojgiem rodziców, a także znaczących relacji z wstępnymi i krewnymi każdego z rodziców.

Odpowiedzialność rodzicielska (*responsabilità genitoriale*) z mocy prawa przysługuje obojgu rodzicom, którzy pozostają ze sobą w związku małżeńskim. Jeśli rodzice nie pozostają w związku małżeńskim, przysługuje ona temu z rodziców, które uzna dziecko. Jeżeli oboje rodzice uznają dziecko, przysługuje obojgu i wykonują ją tak, jakby byli małżeństwem. W sytuacji gdy rodzice nie pozostają w związku małżeńskim i nie uznali dziecka jednocześnie, drugie uznanie nie może nastąpić bez zgody tego z rodziców, które już uznało dziecko¹¹¹. Rozwód czy separacja nie powodują ustania odpowiedzialności rodzicielskiej obojga rodziców.

Wspólna piecza niekoniecznie oznacza, że czas dziecka jest podzielony równo pomiędzy oboje rodziców. Zazwyczaj w wyroku orzekającym separację lub rozwód sąd określa, z którym z rodziców dziecko zamieszka, oraz warunki, na jakich drugie z rodziców, z którym ono nie zamieszka, będzie mogło spędzać z nim czas. Możliwe jest również, aby czas spędzany przez dzieci z każdym z rodziców był podzielony po równo, jeżeli rodzice mieszkają blisko siebie i prowadzą podobny styl życia, kiedy takie rozwiązanie nie będzie miało negatywnego wpływu na życie społeczne lub szkolne dzieci. Jeżeli jednak wspólna piecza nie służy dobru dziecka, sąd może orzec przyznanie wyłącznego prawa pieczy jednemu z rodziców, co wymaga uzasadnienia.

Wyłączną pieczę wykonuje tylko ten z rodziców, który ma do tego prawo, ale wszelkie decyzje mające największe znaczenie dla dziecka powinny być podejmowane przez oboje rodziców, o ile nie postanowiono inaczej ze względu na szczególnie poważne okoliczności, takie jak zachowanie agresywne czy noszące znamiona nadużycia¹¹². Drugi rodzic ma wtedy prawo i obowiązek monitorowania kształcenia, wychowania i warunków bytowych dziecka.

Jeżeli rodzice chcą się rozstać albo rozwieść, a osiągnęli porozumienie w sprawie pieczy nad dzieckiem, mogą złożyć wspólny wniosek do sądu

¹¹¹ European Judicial Network, *Władza rodzicielska – opieka i prawo do kontaktów z dzieckiem. Włochy*, https://e-justice.europa.eu/302/PL/parental_responsibility_child_custody_and_contact_rights?ITALY&init=true (dostęp: 18.09.2024).

¹¹² Codice Civile, art. 337, Włochy, <https://www.brocardi.it/codice-civile/libro-primo/titolo-ix/capolo-i/art337.html> (dostęp: 10.06.2024).

i uzyskać zatwierdzenie swojego porozumienia albo skorzystać z możliwości „negocjacji z udziałem adwokata”, których celem jest zawarcie porozumienia. Porozumienie należy przekazać prokuratorowi przy właściwym sądzie, który je zatwierdzi, jeżeli uzna, że służy ono dobru dziecka. Jeżeli jednak prokurator dojdzie do wniosku, że porozumienie nie służy dobru dziecka, przekazuje je prezesowi sądu, który wyznacza rodzicom termin do stawiennictwa w sądzie i niezwłocznie podejmuje odpowiednie czynności w sprawie. Zatwierdzone porozumienie ma moc równoważną orzeczeniom sądowym wydanym w odniesieniu do separacji lub rozvodu. Jeżeli rodzice nie pozostają w związku małżeńskim, możliwe jest tylko rozwiązanie w postaci zawarcia porozumienia zatwierdzone przez sąd. Rodzice mogą również zwrócić się do mediatora rodzinnego. Wypracowane rozwiązanie wymaga jednak przedłożenia sądowi, który oceni, czy służy ono dobru dziecka.

Jeżeli natomiast rodzice nie mogą dojść do porozumienia w zakresie pieczy nad dzieckiem czy też jego miejsca zamieszkania i kontaktów z nim, mogą wnieść sprawę do sądu. W takich przypadkach sąd, skłaniając się głównie ku wspólnej pieczy (tj. sprawowanej przez oboje rodziców), rozstrzyga o czasie i warunkach zamieszkiwania z każdym z rodziców, wysokości alimentów na dzieci oraz ogólnie przyczynianiu się każdego z rodziców do pokrywania wydatków ponoszonych na opiekę nad dzieckiem, jego kształcenie i wychowanie, a także o kontaktach.

Jeżeli sąd powierzy wyłączną pieczę jednemu z rodziców, decyzje służące dobru dziecka, w tym dotyczące jego kształcenia, wychowania i zdrowia, wymagają ich podjęcia przez oboje rodziców, chyba że sąd postanowił inaczej w orzeczeniu związanym z pieczą¹¹³. W tym przypadku rodzic, który nie sprawuje pieczy nad dzieckiem, ma prawo i obowiązek monitorowania jego wychowania, kształcenia i warunków bytowych. Ponadto może wystąpić do sądu, gdy uzna, że decyzje były podejmowane wbrew dobru dziecka.

W kwestii kontaktów z dzieckiem¹¹⁴ zastosowanie znajdują regulacje odnoszące się do orzeczeń sądowych w sprawach rodzinnych rozstrzygających obowiązek wydania, oddania dziecka pod opiekę i spotkań z nim, które zapadły pomiędzy rodzicami rozwiedzionymi lub pozostającymi

¹¹³ European Judicial Network, *Władza rodzicielska – opieka i prawo do kontaktów z dzieckiem. Włochy*, dz. cyt.

¹¹⁴ Codice di Procedura Civile (040U1443), 1940 – Włoski Kodeks Postępowania Cywilnego z 28.10.1940 r. w zakresie postępowania egzekucyjnego (*Del processo di esecuzione*), w ramach którego znajduje się Tytuł Czwarty stanowiący o egzekucji obowiązków czynienia (*obblighi di fare*) lub zaniechania (*obblighi di non fare*), <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:regio.decreto:1940-10-28;1443> (dostęp: 28.09.2024).

w separacji¹¹⁵. Poza tym sąd może również na wniosek rodzica orzec środek egzekucji pośredniej w postaci sumy pieniężnej, którą drugi rodzic jest obowiązany zapłacić w razie każdego naruszenia związanego z uzyskaniem kontaktu dziecka z rodzicem bądź następczego nieprzestrzegania tego obowiązku, bądź każdego opóźnienia w jego wykonaniu¹¹⁶. W sytuacji poważnego naruszenia dobra dziecka przez rodzica¹¹⁷ sąd może zastosować środki przymusu. Zarówno samodzielnie, jak i łącznie są to: upomnienie rodzica naruszającego władzę rodzicielską, nakazanie wypłaty odszkodowania za powstałe szkody przez jednego z rodziców na rzecz dziecka, skazanie rodzica naruszającego władzę rodzicielską na pieniężną karę administracyjną na rzecz funduszu grzywnien¹¹⁸.

W prawie włoskim środki procesowe o charakterze cywilnym w zakresie kontaktów są wspierane przez środki karne: karę pozbawienia wolności lub grzywnę. System ten ma zagwarantować ochronę praw dziecka, także po rozpadzie rodziny, a jednocześnie ma zapewnić wsparcie każdemu z rodziców potrzebne do nieograniczonych, ciągłych i stabilnych kontaktów z dzieckiem oraz udziału w jego wychowaniu¹¹⁹.

W rozdziale tym przedstawiłam rozwiązania dotyczące rodzin zastępczych i kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi w innych krajach Europy, takich jak: Szwecja, Niemcy, Francja, Hiszpania, Włochy i Dania. Systemy dotyczące rodzin zastępczych i prawa dziecka do kontaktów z rodzicami naturalnymi w tych państwach zostały omówione skrótowo, ponieważ celem publikacji nie było dokonywanie porównań tych systemów z systemem polskim. Omówione rozwiązania miały posłużyć głównie prezentowaniu kierunków rozwoju, standardów funkcjonowania rodzin zastępczych i kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi.

¹¹⁵ M. Krakowiak, *Przymusowe wykonanie...*, dz. cyt., s. 97–120.

¹¹⁶ S. Grossi, M.C. Pagni, *Commentary on the Italian Code of Civil procedure*, Oxford University Press, New York 2010, s. 400; A. Carratta, *L'esecuzione forzata indiretta delle obbligazioni di fare infungibile o di non fare: I limiti delle misure coercitive dell' art. 614 bis c.p.c.*, https://www.treccani.it/magazine/diritto/approfondimenti/diritto_processuale_civile_e_delle_procedure_concorsuali/4_Carratta_esecuzione_forzata_obbligazioni.html (dostęp: 28.09.2024); E. Silvestri, *Esecuzione forzata degli obbligazioni di fare o non fare*, 2013, [https://www.treccani.it/enciclopedia/esecuzione-forzata-degli-obblighi-di-fare-o-non-fare_\(Diritto-on-line\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/esecuzione-forzata-degli-obblighi-di-fare-o-non-fare_(Diritto-on-line)) (dostęp: 28.09.2024).

¹¹⁷ R. Metafora, *L'esecuzione degli obblighi di fare (fungibili) e di non fare*, „Judicium”, s. 1–38, <https://www.judicium.it/wp-content/uploads/saggi/407/R.%20Metafora.pdf> (dostęp: 28.09.2024).

¹¹⁸ M. Krakowiak, *Przymusowe wykonanie...*, dz. cyt., s. 108–109.

¹¹⁹ L. Imperiali, *I rapporti tra tutela civile e tutela penale dell'effettività della giurisdizione in materia di famiglia*, „Judicium”, 2012, s. 1, <https://www.judicium.it/i-rapporti-tra-tutela-civile-e-tutela-penale-delleffettivita-della-giurisdizione-in-materia-di-famiglia/> (dostęp: 28.09.2024).

Rozdział 5

Założenia metodologiczne badań własnych

5.1. Wprowadzenie do badań

Prezes Amerykańskiego Towarzystwa Socjologicznego James Samuel Coleman mówił:

[...] współczesna rodzina jest coraz mniej skuteczna i właściwie to należałoby ją czymś zastąpić. Rodzina w tradycyjnym kształcie to organizacja pierwotna, która nie spełnia już należycie swoich funkcji, a z całą pewnością nie spełnia tej najważniejszej – nie wychowuje jak należy dzieci. Rodzicom nie zależy już na dzieciach. Oboje biegną do pracy i siedzą w niej cały dzień. Potem się kłócą, są mocno zaabsorbowani sobą i do tego często się rozwodzą. Komu zatem, jeśli nie rodzicom, powinno zależeć na dobrze wychowanych dzieciach? Otóż powinno na nich zależeć państwu¹.

W opinii Mieczysława Ozorowskiego

[...] instytucje małżeństwa i rodziny w świecie współczesnym narażone są na liczne ataki oraz spotykają się z dezaprobatą i ostrą krytyką środowisk liberalnych. Środki masowego przekazu codziennie podają liczne informacje wskazujące na zużycie się społeczne tych instytucji i ich powszechną degradację. Gdyby wierzyć tym wszystkim doniesieniom medialnym przekazywanym już przez wiele lat, to dziw bierze, że te instytucje jeszcze istnieją, że ludzie jeszcze chcą się żenić, rodzić dzieci, żyć w normalnych rodzinach².

Zatem, jak już podkreślałam, problem kontaktu dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami biologicznymi jest istotny w sytuacji, gdy pojawia coraz więcej przypadków nieradzenia sobie przez rodziny naturalne z procesem wychowania.

Przepisy Konwencji o prawach dziecka dopuszczają możliwość oddzielenia dziecka od rodziców tylko wtedy, kiedy jest to niezbędne ze względu na

¹ T. Szlendak za Jamuesem Samuelem Colemanem [w:] T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, różnicowanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 369.

² M. Ozorowski, *Chrześcijańska rodzina szkołą człowieczeństwa*, „Teologia i Moralność” 2014, t. 9, nr 2(16), s. 39.

najlepiej pojęte interesy dziecka³. Natomiast, jak wynika z ustawy o wspieraniu rodziny, dziecko w przypadku konieczności wychowania go poza rodziną ma właśnie przede wszystkim prawo do rodzinnej pieczy zastępczej⁴.

Ważne jest, aby rodzina zastępcza była w maksymalnym stopniu zbliżona do dobrej rodziny naturalnej, a więc była to rodzina mająca oboje rodziców, przy czym rodzice zastępczy nie powinni być ani zbyt starzy, ani zbyt młodzi. Powinni też mieć odpowiednie kwalifikacje moralne i predyspozycje wychowawcze⁵.

Wedle polskiego orzecznictwa sąd opiekuńczy, orzekając umieszczenie dziecka w rodzinnej pieczy zastępczej, wyznacza konkretną rodzinę zastępczą lub rodzinny dom dziecka⁶. Jak podkreśla Jadwiga Skibińska-Adamowicz,

[...] orzeczenie sądu o umieszczeniu dziecka w rodzinie zastępczej z reguły wskazuje osoby rodziców zastępczych, gdyż, jak pokazuje praktyka sądowa, są oni zazwyczaj zgłaszani przez osoby sprawujące faktyczną pieczę nad dzieckiem⁷.

Zgodnie z ustawą o wspieraniu rodziny wyróżnia się rodziny zastępcze: spokrewnione, niezawodowe i zawodowe, w tym zawodowe pełniące funkcję pogotowia rodzinnego i zawodowe specjalistyczne⁸. Rodzinę zastępczą spokrewnioną tworzą wstępni lub rodzeństwo dziecka⁹, natomiast rodzinę zastępczą zawodową lub rodzinę zastępczą niezawodową – osoby niebędące wstępnymi lub rodzeństwem dziecka¹⁰.

Wybór problematyki badań został podyktowany dokonywanymi przeze mnie systematycznymi analizami zarówno propozycji zmian, jak i samych zmian dotyczących szeroko rozumianego prawa dziecka do rodziny (np. wprowadzenie tzw. ustawy Kamilka)¹¹, a także realizacji kontaktów

³ Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. 1991 Nr 120, poz. 526), art. 5, 9 i 18.

⁴ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2011 Nr 149, poz. 887, obecnie Dz.U. 2025, poz. 49), art. 2 i 4.

⁵ Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z 9 września 1998 r., I CKN 197/98.

⁶ Uchwała Składu Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z 14 listopada 2014 r., III CZP 65/14.

⁷ J. Skibińska-Adamowicz, *Komentarz* [w:] H. Ciepla, J. Ignaczewski, J. Skibińska-Adamowicz, *Komentarz do spraw rodzinnych*, LexisNexis Polska, Warszawa 2012, s. 293.

⁸ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny..., dz. cyt., art. 39, ust. 1.

⁹ Tamże, art. 42, ust. 2.

¹⁰ Tamże, art. 42, ust. 3.

¹¹ 15 lutego 2024 r. weszła w życie nowelizacja Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, tzw. ustawa Kamilka. Nowelizacja ma na celu zapewnienie ochrony małoletnim, którzy stali się ofiarami przemocy. Część przepisów ustawy obowiązuje już od 29 sierpnia 2023 roku. Nowelizacja dotyczy między innymi wysłuchania dziecka, które będzie mogło nastąpić raz w toku postępowania. Jeżeli dziecko zostało ofiarą przestępstwa i żaden z rodziców nie może występować w jego imieniu, sąd lub prokurator będą wnioskować do sądu opiekuńczego o niezwłoczne wyznaczenie reprezentanta

dziecka z rodzicami naturalnymi na wielu płaszczyznach w ujęciu prawnym, pedagogicznym, socjologicznym, psychologicznym, w społeczeństwie, środowisku naukowym, w świecie polityki oraz w mediach publicznych i społecznościowych. Występuje coraz więcej kontrowersji narastających w opinii publicznej, a w polityce krytyki zarówno rodzin zastępczych, jak i instytucji związanych z pieczą zastępczą oraz sądów rodzinnych. Zatem celowe jest prowadzenie badań dotyczących rodzin zastępczych, aby proponować najbardziej optymalne rozwiązania służące procesowi rozwoju instytucji pieczy zastępczej.

5.2. Paradygmat badawczy, orientacja metodologiczna

Zazwyczaj istnieje więcej niż jeden sposób rozumienia różnych spraw¹². Można powiedzieć, że aby spojrzeć głębiej, poza to, co widać jedynie na pierwszy rzut oka, potrzebne są badania. Poprzez proces badawczy ze złożoną procedurą, uwzględniającą aspekty związane z ontologią, epistemologią, metodologią, teoriami, konceptami czy aktualnymi dyskursami, badacze starają się odpowiedzieć na wiele pytań.

Norman K. Denzin i Yvonna Lincoln¹³ wskazują, że działania procesu badawczego można rozpoznać w pięciu fazach, takich jak: badacz i badany, paradygmaty badawcze, strategie badawcze, metody zbierania i analizowania materiału empirycznego oraz sztuka interpretacji.

Badacza, bez którego niemożliwe jest prowadzenie badań i bez badanego, charakteryzowały i nadal charakteryzują różnorodności w systemie wartości, ocenie, wyborze¹⁴. Zapewne nie wszyscy podzielają te same założenia badawcze, dobór metod, lecz muszą zetknąć się z etyką i polityką badania w procesie badawczym.

dziecka (dotychczas kuratora). Aby przeciwdziałać zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym, w ustawie dodano nowy rozdział o standardach ochrony małoletnich, który dotyczy między innymi przedszkoli, szkół, placówek oświatowo-wychowawczych, poradni psychologiczno-pedagogicznych, podmiotów świadczących usługi hotelarskie oraz turystyczne.

¹² E.R. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 56.

¹³ N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, *Wprowadzenie. Dziedzina i praktyka badań jakościowych* [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 48–49.

¹⁴ D.J. Greenwood, M. Levin, *Reconstructing the relationships between universities and society through action research* [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *The Sage handbook of qualitative research*, SAGE, Los Angeles 2011, s. 85–106.

U podstaw teorii i badań społecznych leżą paradygmaty. To badacze społeczni przedstawili kilka paradygmatów rozumienia zachowań społecznych. W ramach paradygmatów są planowane, przygotowywane i prowadzone badania empiryczne. Paradygmat to przyjęty sposób postrzegania, zbiór zasad, wzorów, przekonań funkcjonujących w obrębie ich dyscyplin dotyczących rzeczywistości.

Według Thomasa Kuhna paradygmaty opierają się na dotychczasowym dorobku przedstawicieli poszczególnych dyscyplin naukowych, co potwierdza, definiując je jako „[...] powszechnie uznawane osiągnięcia naukowe, które w pewnym czasie dostarczają społeczności uczonych modelowych problemów i rozwiązań”¹⁵. Paradygmaty obejmują przyjęte przez badacza założenia ontologiczne, epistemologiczne, a więc przekonania dotyczące tego, jak rozumieć, działać, badać i opisywać rzeczywistość¹⁶. Paradygmaty to fundamentalne modele czy układy odniesienia, których używamy, by uporządkować nasze obserwacje. Odgrywają one zasadniczą rolę zarówno w nauce, jak i w życiu codziennym¹⁷.

Zdaniem Egon Guby przyjęte przez badacza założenia ontologiczne, epistemologiczne i metodologiczne to paradygmaty lub rama interpretatywna – „[...] podstawowy zespół przekonań, które kierują działaniem”¹⁸. Zatem to nasze przekonania dotyczące tego, jaka jest rzeczywistość oraz jak można i jak należy ją eksplorować, poznawać i opisywać. W naukach społecznych paradygmaty oferują różne perspektywy, uwzględniają różne aspekty życia społecznego, które są nieobecne w pozostałych, pomijając aspekty występujące gdzie indziej, prezentując inny sposób oglądu rzeczywistości społecznej oraz czyniąc u samego początku pewne założenia natury społecznej.

Według Denzina i Lincoln każde badanie, któremu towarzyszą żywiołowe przekonania i odczucia badacza dotyczące przedmiotu analiz, a także stawianych przez niego tez i dokonywanej interpretacji, jest interpretatywne. Autorzy wskazują na cztery główne interpretatywne paradygmaty strukturyzujące badania jakościowe: pozytywistyczny, postpozytywistyczny, konstruktywistyczno-interpretacyjny i krytyczny (marksistowski, emancypacyjny)¹⁹. Denzin i Lincoln dokonują natomiast następującego

¹⁵ T. Kuhn, *Struktura rewolucji naukowych*, Fundacja Aletheia, Warszawa 2001, s. 10.

¹⁶ E.G. Guba, Y.S. Lincoln, *Fourth generation evaluation*, Sage Publications, Newbury Park 1990, s. 17.

¹⁷ E.R. Babbie, *Badania społeczne...*, dz. cyt., s. 56.

¹⁸ E.G. Guba, *The alternative paradigm dialog* [w:] E.G. Guba (red.), *The paradigm dialog*, Newbury Park; Sage Publication, London – New Delhi 1990, s. 17–30.

¹⁹ N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, *Wprowadzenie...*, dz. cyt., s. 51.

podziału paradygmatów: pozytywizm, postpozytywizm, teoria krytyczna i inne oraz konstruktywizm²⁰. Badania własne przeprowadziłam w paradygmacie konstruktywistycznym.

5.3. Przedmiot, cel badań, problemy badawcze

Jeśli przyjmiemy, że przedmiot badań stanowi zjawiska, procesy społeczne, czyli wszystko to, co składa się na tzw. rzeczywistość społeczną²¹, a w szerszym ujęciu

[...] przedmiotem badań w naukach społecznych jest społeczeństwo, zachodzące w nim procesy społeczne, grupy społeczne, ich wytwory itp., lecz przede wszystkim w podejściu ontologicznym, czyli odnoszącym się do natury badanego przedmiotu, tzn. jego charakteru, rodzaju i istoty²²

– to mogę stwierdzić, że w badaniach własnych przedmiotem badań uczyniłam kontakty dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi. Uznałam, że kontakty dziecka w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi to ogół warunków, w których dochodzi do interakcji między dzieckiem umieszczonym w rodzinie zastępczej a rodzicami naturalnymi. Tak szerokie ujęcie kontaktów wynika z faktu, że pojęcie to jest definiowane interdyscyplinarnie, a ponadto ustawodawca określa je poprzez wskazanie otwartego katalogu form kontaktów²³.

Określając cel badań, podążałam za myślą Earla Babbiego, że badania społeczne mogą służyć wielu celom. Najbardziej użyteczne cele to: eksploracja, opis i wyjaśnienie, a większość badań zawiera elementy wszystkich trzech celów²⁴. W eksplorowanym przypadku badaną zbiorowość stanowiły rodziny zastępcze. Przyjmując za Babbie, że cel eksploracyjny to eksploracja kontaktów dzieci umieszczonych w rodzinach zastępczych z rodzicami naturalnymi i próba uzyskania odpowiedzi na sformułowane problemy szczegółowe, dążyłam do poznania i zrozumienia problematyki kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi. Cel opisowy odnosi się do charakterystyki unormowań prawnych (krajowych i międzynarodowych) regulujących kontakty dziecka umieszczonego

²⁰ Tamże.

²¹ J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Śląsk, Katowice 2020, s. 18.

²² Tamże, s. 22.

²³ E.R. Babbie, *Badania społeczne...*, dz. cyt., s. 203.

²⁴ Tamże, s. 110–113.

w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi, systemowych rozwiązań dotyczących rodzin zastępczych i kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi w wybranych krajach Europy oraz podstawy, form, inicjatywy i regularności kontaktów w kontekście sytuacji prawnej dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej. Nie znając rezultatów analiz, określiłam też cel trzeci – wyjaśnienie, pamiętając, że opis odpowiada na pytanie: jak, kiedy, gdzie, a wyjaśnienie dlaczego²⁵. Trzeci cel to wyjaśnienie, dlaczego kontakty dzieci umieszczonych w rodzinach zastępczych z rodzicami naturalnymi są realizowane.

Punktem wyjścia wszelkiego procesu badawczego jest sformułowanie pewnego pytania, czy też mniej lub bardziej uporządkowanego zbioru pytań²⁶. W przeprowadzonych badaniach główny problem badawczy przybrał postać następującego pytania: Jak są realizowane kontakty dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi?

Realizację kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi przedstawiłam z perspektywy badanych, czyli rodzin zastępczych.

Ogólna postać problemu badawczego wymagała uszczegółowienia poprzez sprecyzowanie problemów szczegółowych, co umożliwiło jego rozwiązanie. Sformułowałam następujące problemy szczegółowe:

1. Jak w polskim systemie prawnym uregulowane jest prawo dziecka do wychowania w rodzinie i prawo do kontaktów z rodzicami?
2. Jak w polskim systemie prawnym uregulowane jest prawo dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej do kontaktów z rodzicami naturalnymi?
3. Jakie są przyczyny umieszczania dzieci w rodzinach zastępczych?
4. Jaka jest sytuacja prawna dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej w kontekście władzy rodzicielskiej rodziców, opieki prawnej nad małoletnim, statusu prawnego małoletniego względem rodziców zastępczych, bieżącej pieczy nad dzieckiem?
5. Jaka jest podstawa prawna realizacji kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi, czyja jest inicjatywa i jaka jest ich regularność?
6. W jakich formach są realizowane kontakty dziecka z rodzicami naturalnymi?
7. Jakie jest znaczenie realizacji kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi dla rozwoju emocjonalnego i wychowania dziecka?

²⁵ E.R. Babbie, *Badania społeczne...*, dz. cyt., s. 113.

²⁶ S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, dz. cyt., s. 26.

Jako badaczka wzorowałam się na założeniach Denzina i Lincoln. Poszukując odpowiedzi na postawione pytanie w problemie głównym i problemach szczegółowych, zgromadziłam materiały empiryczne, poddałam je analizie, a następnie opisałam²⁷.

5.4. Strategia badawcza, metody, organizacja badań

Kiedy następuje przejście od paradygmatu i projektu badania do zbierania materiału empirycznego, przyjmujemy określoną strategię badawczą. „Strategia badawcza opisuje umiejętności, założenia, realizację techniki analizy”²⁸. W badaniach, na przykład jakościowych, badacze stosują wiele metod zbierania materiałów empirycznych –

[...] żadna pojedyncza metoda nie jest w stanie uchwycić wszystkich subtelnych odmian życia ludzkiego. W rezultacie badacze jakościowi wykorzystują wiele wzajemnych powiązanych metod interpretatywnych, poszukując zawsze lepszych sposobów zrozumienia światów doświadczenia, które badali²⁹.

Z uwagi na przedmiot badań własnych zastosowałam strategię triangulacji badawczej³⁰. W naukach społecznych określa to łączenie różnych perspektyw w celu lepszej eksploracji zjawiska, zwiększenia kompletności i trafności prowadzonych badań³¹. Zastosowanie różnych metod badania tego samego zjawiska pozwala korzystać z większej ilości źródeł, co w pedagogice, gdzie mamy szeroki zakres badanej rzeczywistości, staje się bardzo przydatne i sprzyja uwiarygodnieniu zbieranych danych³².

Wybór metod powinien być podporządkowany problematyce badań³³. Ze względu na przedmiot badań zastosowałam między innymi metodę prawną-dogmatyczną, która pozwoliła mi na analizę i interpretację przepisów prawa odnoszących się do pieczy zastępczej głównie na podstawie norm prawnych oraz orzecznictwa. Dokonałam analizy regulacji prawnych,

²⁷ N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, *Wprowadzenie...*, dz. cyt., s. 48.

²⁸ Tamże, s. 53.

²⁹ Tamże, s. 55.

³⁰ N.K. Denzin, *Sociological methods. A sourcebook*, Aldine Transaction, New Brunswick (N. J.) 2006.

³¹ N.K. Denzin, *The research act. A theoretical introduction to sociological methods*, Routledge, New York 2009.

³² D. Urbaniak-Zajac, *O łączeniu badań ilościowych i jakościowych – oczekiwania i wątpliwości*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2018, t. 1, nr 26, s. 121–138.

³³ S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, dz. cyt., s. 4.

orzecznictwa i doktryny dotyczącej rodziny oraz jej opiekuńczo-wychowawczej roli, rodziny zastępczej, pieczy zastępczej sprawowanej w rodzinie zastępczej, kontaktów dziecka w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi, prawa do tych kontaktów oraz ich form, jak również znaczenia kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi dla rozwoju emocjonalnego i procesu wychowawczego dziecka. Szczególną rolę odgrywają w tej sferze przepisy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego³⁴ oraz ustawa o wspieraniu rodziny.

Dokonując próby porównania pojęć i instytucji, takich jak rodzina, rodzina zastępcza, piecza nad dzieckiem, piecza zastępcza, władza rodzicielska, oraz form pieczy zastępczej i rodzajów rodzin zastępczych, statusu prawnego dziecka w rodzinie i rodzinie zastępczej, a także próby porównania pojęć rodziny oraz rodziny zastępczej w kontekście opiekuńczo-wychowawczej roli tych instytucji oraz kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi, zastosowałam metodę prawnoporównawczą. Metoda komparatystyczna³⁵ pozwoliła na poszerzenie pola badawczego, między innymi w stosunku do zbioru rozwiązań prawnych, których dostarczyły poszczególne porządki prawne obowiązujące w wybranych krajach Europy. Wniośki płynące z wykorzystania tej metody stanowią inspirację do modelowania procesu pieczy zastępczej w Polsce.

W badaniach zastosowałam metodę wywiadu oraz analizy dokumentów. Możemy powiedzieć, że obecnie żyjemy w społeczeństwie wywiadu³⁶. To wywiady generują przydatne informacje o przeżywanym doświadczeniu i jego znaczeniach. Stał się on oczywistym elementem kultury masowej. Wywiad to sztuka komunikowania, zadawania pytań i słuchania³⁷. Tak jak zdjęcie dostarcza nam obrazu rzeczywistości, która jest w konkretnym momencie. Za pomocą wywiadu badaczom udaje się docierać do poglądów i problemów badanych w chwili, gdy oni o nich opowiadają, co jest bardzo istotne. To, co ludzie mówią, różni się jednocześnie od tego, co naprawdę robią³⁸. Osobiste interakcje lub przez telefon to najbardziej bezpośrednie i najczęściej doświadczane elementy społecznej rzeczywistości³⁹. Wywiad

³⁴ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. 1964 Nr 9, poz. 59 z późn. zm., obecnie Dz.U. 2024, poz. 1061).

³⁵ R. Tokarczyk, *Komparatystyka prawnicza*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2008.

³⁶ P. Atkinson, D. Silverman, *Kundera's immortality. The interview society and the invention of the self*, „Qualitative Inquiry” 1997, t. 3, nr 3, s. 304–325.

³⁷ N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, *Metody zbierania i analizowania materiałów empirycznych* [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 5.

³⁸ I. Deutscher, F.P. Pestello, F.G. Pestello, *Sentiments and acts*, Alddine de Gryter, New York 1993.

³⁹ A. Peräkylä, *Analiza rozmów i tekstów* [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 2, dz. cyt., s. 333.

jest jedynym z najpowszechniejszych i najsukuteczniejszych sposobów zrozumienia drugiego człowieka. Najczęstsza forma wywiadu to wymiana słowna twarzą w twarz; może być forma grupowa twarzą w twarz albo ankiety telefonicznej. Wywiad może być ustrukturyzowany, częściowo ustrukturyzowany albo nieustrukturyzowany⁴⁰. To aktywna interakcja pomiędzy dwojgiem ludzi. W badaniach własnych zastosowałam wywiad nieustrukturyzowany swobodny⁴¹. Jak piszą Andrea Fontana i James H. Frey, celem wywiadu nieustrukturyzowanego jest zrozumienie, a sprawą nadrzędną – nawiązanie dobrych relacji z respondentami⁴². Te zasady starałam się stosować. To wywiad nieustrukturyzowany może zapewnić szersze spojrzenie na inne rodzaje wywiadu⁴³. Czas trwania wywiadu zależał od tempa wypowiedzi badanych. Wywiady trwały od czterdziestu pięciu minut do półtorej godziny.

W części empirycznej przeprowadziłam wywiady z czterdziestoma sześcioma rodzinami zastępczymi, w tym spokrewnionymi⁴⁴, zawodowymi⁴⁵, niezawodowymi⁴⁶ w obszarze właściwości Sądu Okręgowego w Sosnowcu oraz Sądu Okręgowego w Katowicach. Wywiady przeprowadziłam osobiście i zgodnie z zasadami etyki. Wszyscy badani otrzymali dokładne informacje na temat badań i wyrazili zgodę na udział w nich. Numer telefonu i zgodę na kontakt otrzymałam od koordynatorów rodzinnej pieczy zastępczej; rodzice zastępczy również do mnie dzwonili. Numer mojego telefonu i adres poczty mailowej przekazałam koordynatorom rodzinnej pieczy zastępczej w celu udostępnienia rodzinom zastępczym. W wywiadach zastosowałam technikę wywiadu częściowo ustrukturyzowanego, zaczynając od pytania ogólnego, a przechodząc do pytań szczegółowych⁴⁷, przy tym nie wyrażając własnych opinii. Stosowałam również technikę proksemiczną, polegającą na wykorzystaniu interpersonalnej przestrzeni do wyrażania poglądów, komunikacji chronemicznej, odnoszącej się do tempa mówienia i długości ciszy w rozmowie z uwagi na przedmiot badań, problematykę badawczą, a także komunikacji paralingwistycznej, dotyczącej zróżnicowania głośności, wysokości i barwy głosu⁴⁸.

⁴⁰ A. Fontana, J.H. Frey, *Wywiad. Od neutralności do politycznego zaangażowania* [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 2, dz. cyt., s. 85.

⁴¹ Tamże, s. 95.

⁴² Tamże.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Dziesięć rodzin zastępczych spokrewnionych.

⁴⁵ Siedem rodzin zastępczych zawodowych.

⁴⁶ Dwadzieścia dziewięć rodzin zastępczych niezawodowych.

⁴⁷ A. Fontana, J.H. Frey, *Wywiad...*, dz. cyt., s. 106.

⁴⁸ R.L. Gorden, *Interviewing. Strategy, techniques, and tactics*, The Dorsey Press; Irwin-Dorsey Limited, Homewood; Georgetown 1980, s. 335.

Narzędziem badawczym były dyspozycje do wywiadu na temat kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi (własnej konstrukcji).

Przy stosowaniu metody analizy dokumentów wśród dokumentów, które najczęściej są poddawane analizie przez przedstawicieli nauk społecznych, są: książki, czasopisma, strony internetowe, prawa i konstytucje, w tym części, z których się składają⁴⁹, czyli rejestry urzędowe, regulaminy, rozporządzenia, ustawy. W realizowanych badaniach jakościowa technika analizy treści i zawartości dokumentów obejmowała literaturę przedmiotu badań oraz szczegółowo wybrane orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka⁵⁰ (łącznie 14), poruszające problematykę kontaktów dziecka w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi. W czterech przypadkach sprawa toczyła się przeciwko Polsce, w dwóch – przeciwko Szwecji, w dwóch – przeciwko Norwegii, w dwóch – przeciwko Włochom, w dwóch – przeciwko Niemcom, w jednym – przeciwko Hiszpanii, w jednym – przeciwko Irlandii, w jednym – przeciwko Rumunii. Dokonując analizy dokumentów, badacz stara się zrozumieć proces, okres i okoliczności, w jakich zostały one wytworzone⁵¹. Jakościowa technika analizy treści i zawartości, mając na uwadze kryterium udziału badacza w powstawaniu monografii, pozwoliła mi na analizę dokumentów zastanych, takich jak: monografie, publikacje zbiorowe, komentarze, artykuły naukowe, publikacje internetowe. Ponadto dokonywałam analizy dokumentów urzędowych wytworzonych przez Sejm (ustawy), instytucje krajowe, takie jak ministerstwa (rozporządzenia), sądy (postanowienia, wyroki, uchwały), i międzynarodowe (np. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela, Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych,

⁴⁹ E.R. Babbie, *Badania społeczne...*, dz. cyt., s. 342.

⁵⁰ Wyrok ETPC z 25 lutego 1992 r., *Andresson v. Szwecja*, seria A, Nr 226, §91 i §96, LEX; Wyrok ETPC z 24 marca 1988 r., *Olsson v. Szwecja*, seria A, Nr 130, LEX; Wyrok ETPC z 7 sierpnia 1996 r., *Johansen v. Norwegia*, Nr 17383/90, LEX 80173; Wyrok ETPC z 13 lipca 2000 r., *Scozzari i Giunta v. Włochy*, Nr 3922/98, LEX 76745; Wyrok ETPC z 18 czerwca 2013 r., *R.M.S. v. Hiszpania*, Nr 28775/12, LEX 1587162; Wyrok ETPC z 6 września 2018 r., *Jansen v. Norwegia*, Nr 2822/16, Legalis 2024; Wyrok ETPC z 26 maja 1994 r., *Keegan v. Irlandia*, Nr 16969/90, Legalis 2024; Wyrok ETPC z 27 kwietnia 2010 r., *Moretti i Benedetti v. Włochy*, Nr 16318/07, LEX 1101567; Wyrok ETPC z 15 września 2011 r., *Schneider v. Niemcy*, skarga Nr 17080/07, Legalis 2024; Wyrok ETPC z 26 lipca 2018 r., *Fröhlich v. Niemcy*, Nr 16112/15, Legalis 2024; Wyrok ETPC z 4 września 2018 r., *Cristian Cătălin Ungureanu v. Rumunia*, Nr 6221/14, Legalis 2024; Wyrok ETPC z 7 lutego 2017 r., *Wdowiak v. Polska*, skarga Nr 28768/12, Legalis 2024; Wyrok ETPC z 6 października 2015 r., *Stasik v. Polska*, Nr 21823/12, Legalis 2024; Wyrok ETPC z 28 czerwca 2016 r. *Malec v. Polska*, skarga Nr 28623/12, Legalis 2024.

⁵¹ D. Silverman, *Interpretacja danych jakościowych. Metody analizy rozmowy, tekstu i interakcji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 155.

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Konwencja o prawach dziecka, Konwencja w sprawie kontaktów z dziećmi sporządzona w Strasburgu 15 maja 2003 roku, Europejska konwencja o uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń dotyczących pieczy nad dzieckiem oraz o przywracaniu pieczy nad dzieckiem, deklaracje, rezolucje, rekomendacje, protokoły oraz orzeczenia w postaci wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i Karty Praw Rodzin). Zaletą dokumentów urzędowych jest to, że najczęściej już istnieją, są dostępne, dzisiaj praktycznie w sieci. Ponieważ nie są tworzone przez badacza, nie są obciążone reaktywnością (wpływem badacza). Wśród ograniczeń i trudności należy wskazać, że akty prawne są często delegalizowane. Analiza treści może obejmować także tablice reklamowe, kartki pocztowe, rejestry szpitalne i inne⁵².

Badania prowadziłam w okresie od maja 2023 do maja 2024 roku. Dobór badanych był oparty na próbach nieprobabilistycznych; celowy (arbitralny) obejmował rodziny zastępcze: zawodowe, niezawodowe i spokrewnione w aglomeracji śląskiej. Doboru celowego dokonałam, mając na względzie przedmiot i cel badań oraz już posiadaną przeze mnie wiedzę o badanej populacji⁵³. Doprecyzowałam pytania dotyczące woli dziecka do utrzymywania kontaktów z rodzicami naturalnymi i znaczenia ich realizacji dla jego rozwoju emocjonalnego. W analizie danych wykorzystałam konstruktywistyczną teorię ugruntowaną⁵⁴. Umożliwiła mi ona skupienie się na badanym zjawisku, jego poznaniu, oraz na rzeczywistości empirycznej i jej interpretacji⁵⁵.

Wykorzystałam ponadto metodę analizy danych wtórnych, zarówno ilościową, jak i jakościową. Dane Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) w tych dwóch formach dotyczyły między innymi pieczy zastępczej w Polsce. Dane GUS dotyczące pieczy zastępczej w 2023 roku pozwoliły mi przybliżyć problematykę rodzin zastępczych. Na koniec 2023 roku w pieczy zastępczej przebywało łącznie 75,3 tys. dzieci, z tego 58,2 tys. w pieczy rodzinnej oraz 17,1 tys. w pieczy instytucjonalnej. W porównaniu z 2022 rokiem liczba dzieci przebywających w pieczy zastępczej zwiększyła się o 3,5%. Jeżeli chodzi o rodzinną pieczę zastępczą, to na koniec roku 2023 roku liczba

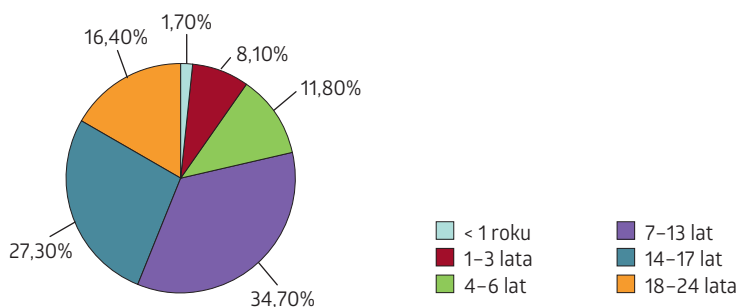
⁵² S. Reinharz, L. Davidman (red.), *Feminist methods in social research*, Oxford University Press, New York – Oxford 1992, s. 142–147.

⁵³ E.R. Babbie, *Badania społeczne...*, dz. cyt., s. 203.

⁵⁴ K. Charmaz, *Grounded theory. Objectivist and constructivist methods* [w:] N. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Handbook of qualitative research*, Sage, London 2000, s. 160–170.

⁵⁵ K. Charmaz, *Teoria ugruntowana w XXI wieku* [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 1, dz. cyt., s. 712.

rodzin zastępczych, w tym spokrewnionych, zawodowych, niezawodowych wynosiła łącznie 35 978, natomiast rodzinnych domów dziecka było 834. Wśród rodzin zastępczych rodziny spokrewnione stanowiły 63,8%, rodziny niezawodowe – 30,4%, a rodziny zawodowe – 5,8%. Funkcję rodziny zastępczej pełniło 18 675 małżeństw i 17 303 osoby samotne. Rodziny, które przyjęły jedno dziecko, stanowiły 72,3%, dwoje dzieci – 18,1%, troje – 5,4%, zaś czworo i więcej dzieci – 4,1% wszystkich rodzin zastępczych. Ponad połowę osób prowadzących rodziny zastępcze stanowiły osoby w wieku od 51 do 70 lat. Rodzinne domy dziecka prowadziło 707 małżeństw i 127 osób samotnych. Większość osób (77,5%) pełniących funkcję rodzinnego domu dziecka to osoby w wieku od 41 do 60 lat⁵⁶. Strukturę grup wiekowych dzieci przebywających w rodzinnej pieczy zastępczej w 2023 roku prezentuje wykres 1.

Wykres 1. Struktura grup wiekowych dzieci przebywających w rodzinnej pieczy zastępczej w 2023 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: Główny Urząd Statystyczny, *Pieczna zastępcza w 2023 roku*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/dzieci-i-rodzina/dzieci/pieczna-zastepcza-w-2023-roku,1,8.html> (dostęp: 21.09.2024).

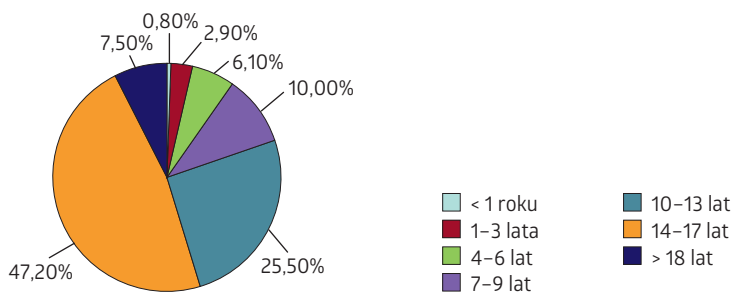
Zarówno w rodzinach zastępczych, jak i w rodzinnych domach dziecka najliczniejszą grupę tworzyły dzieci w wieku od 7 do 13 lat (20 179), natomiast niemowlęta stanowiły najmniej liczną grupę (1004). W 2023 roku do rodzinnej pieczy zastępczej po raz pierwszy zostało przyjętych 10 756 dzieci. W tym okresie rodzinną pieczę zastępczą opuściło 8062 dzieci w wieku do 18 lat. Najwięcej dzieci zostało umieszczonych w innej formie rodzinnej pieczy zastępczej (2522). Do adopcji trafiło 1351 dzieci, a do rodziny naturalnej powróciło 2488 wychowanków. Z powodu przeniesienia do instytucjonalnej

⁵⁶ Główny Urząd Statystyczny, *Pieczna zastępcza w 2023 roku*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/dzieci-i-rodzina/dzieci/pieczna-zastepcza-w-2023-roku,1,8.html> (dostęp: 20.05.2024).

pieczy zastępczej rodzinną pieczę zastępczą opuściło 961 dzieci, podczas gdy z powodu umieszczenia w domu pomocy społecznej rodzinną pieczę zastępczą opuściło 47 dzieci. Wśród 4022 pełnoletnich wychowanków, którzy w 2023 roku opuścili rodzinną pieczę zastępczą, 2174 założyło własne gospodarstwo domowe, a 127 powróciło do rodzin naturalnych lub krewnych. Spośród wychowanków, którzy opuścili pieczę zastępczą po ukończeniu 18 lat, 1440 nadal się nie usamodzieliło.

Jak wynika z badań, placówki instytucjonalnej pieczy zastępczej posiadały natomiast 16 630 miejsc, w tym w placówkach socjalizacyjnych było 10 834 miejsc, w placówkach łączących zadania – 2681 miejsc, a w rodzinnych, interwencyjnych i specjalistyczno-terapeutycznych odpowiednio – 1499, 788 i 456 miejsc. Pozostałe placówki posiadały łącznie 372 miejsca.

W 2023 roku w instytucjonalnej pieczy zastępczej przebywało 17 128 wychowanków. Dane dotyczące poszczególnych grup wiekowych wychowanków ilustruje wykres 2.

Wykres 2. Wychowankowie instytucjonalnej pieczy zastępczej według wieku w 2023 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: Główny Urząd Statystyczny, *Piecza zastępcza w 2023 roku*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/dzieci-i-rodzina/dzieci/piecza-zastepcza-w-2023-roku,1,8.html> (dostęp: 21.09.2024).

Na koniec 2023 roku w instytucjonalnej pieczy zastępczej przebywało 17 128 dzieci. Najliczniejszą grupę stanowili wychowankowie w wieku 14–17 lat (8079 dzieci). Druga co do wielkości zbiorowość to dzieci w wieku 10–13 lat (4367 osób). Najmniej liczna była najmłodsza grupa wiekowa – poniżej roku (142 wychowanków). W placówkach instytucjonalnej pieczy zastępczej przebywało również 1292 pełnoletnich, uczących się wychowanków.

Co prawda, jak wynika z przedstawionych badań, więcej dzieci przebywa w rodzinnej pieczy zastępczej niż w pieczy instytucjonalnej, niemniej nadal, pomimo prymatu rodziny zastępczej jako najodpowiedniejszej dla

dzieci młodszych, do pieczy zastępczej instytucjonalnej trafiają małe dzieci w wieku od poniżej roku do 6 lat. Stanowi to łącznie około 10% spośród dzieci umieszczonych w instytucjonalnej pieczy zastępczej.

5.5. Charakterystyka terenu badań

Badania przeprowadziłam na terenie województwa śląskiego w obszarze właściwości apelacji katowickiej. Sąd Apelacyjny w Katowicach obejmuje obszar województwa śląskiego, w którym w 2023 roku odnotowano największą liczbę rodzin zastępczych w Polsce⁵⁷. Teren stanowiący dzisiaj właściwości obszarów Sądu Okręgowego w Katowicach, Gliwicach, Rybniku i Sosnowcu przez wiele lat ofensywnie rozwijał się pod względem społeczno-gospodarczym, co łączyło się z procesem industrializacji Górnego Śląska, który zaczął się już w drugiej połowie XVIII wieku⁵⁸. Utrzymywanie wysokiego standardu życia mieszkańców tego terenu przez długi czas było związane ze znajdującymi się tam kopalniami węgla kamiennego, hutami żelaza, zakładami metalurgicznymi, elektrowniami, elektrociepłowniami, fabrykami, koksowniami, które zapewniały im pewne i dochodowe miejsca pracy. Rozpoczęta pod koniec lat dziewięćdziesiątych XX wieku i trwająca do końca pierwszej dekady XXI wieku likwidacja tych zakładów spowodowała znaczny wzrost bezrobocia. Stąd nastąpił rozwój zjawisk patologicznych, takich jak: alkoholizm, przemoc, przestępczość. Powszechna na tym terenie stała się też emigracja zarobkowa (do Wielkiej Brytanii, Irlandii, Niemiec, Hiszpanii), co przyczyniło się do dezintegracji rodziny i rozwoju tzw. eurosieroctwa. Obecnie nadal występuje imigracja zarobkowa oraz – dodatkowo – związana z wojną na Ukrainie.

Województwo śląskie zamieszkuje 4 375 947 mieszkańców, co plasuje je na drugim miejscu pod względem ludności w Polsce po województwie mazowieckim. Zajmuje powierzchnię 12 334 km², co sytuuje je na 14 miejscu pod względem powierzchni. Cechuje je największa gęstość zaludnienia w Polsce (355 osób na 1 km²)⁵⁹. Tabela 1 zawiera dane dotyczące pieczy zastępczej w Polsce na tle poszczególnych województw w 2023 roku.

⁵⁷ 4898 rodzin zastępczych; Główny Urząd Statystyczny, *Pieczą zastępczą w 2023 roku*, dz. cyt.

⁵⁸ W. Błasiak, T. Nawrocki, M.S. Szczepański, W. Błasiak, *Górny Śląsk 2005. Scenariusz restrukturyzacji*, Ośrodek Badań Społeczno-Kulturowych Towarzystwa Zachęty Kultury; „amp”, Katowice 1994.

⁵⁹ Główny Urząd Statystyczny, *Pieczą zastępczą w 2023 roku*, dz. cyt.

Tabela 1. Piecza zastępcza w Polsce w poszczególnych województwach w 2023 roku

Piecza zastępcza	Piecza rodzinna		Piecza instytucjonalna	
	rodziny	dzieci	placówki	wychowankowie
POLSKA	36 812	58 210	1 318	17 128
Dolnośląskie	3 965	6 035	162	2 070
Kujawsko-pomorskie	2 188	3 541	90	1 246
Lubelskie	1 776	2 782	93	1 022
Lubuskie	1 338	2 110	41	527
Łódzkie	2 737	3 970	85	1 213
Małopolskie	2 053	3 151	97	1 099
Mazowieckie	4 102	6 249	140	1 786
Opolskie	995	1 590	29	412
Podkarpackie	1 150	1 748	47	691
Podlaskie	901	1 394	30	384
Pomorskie	2 420	4 596	81	1 113
Śląskie	4 898	7 761	178	2 307
Świętokrzyskie	935	1 361	46	612
Warmińsko-mazurskie	1 735	2 830	66	900
Wielkopolskie	3 309	5 190	70	911
Zachodniopomorskie	2 310	3 902	63	835

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: Główny Urząd Statystyczny, *Pieczka zastępcza w 2023 roku*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/dzieci-i-rodzina/dzieci/pieczka-zastepcza-w-2023-roku,1,8.html> (dostęp: 21.09.2024).

Największa liczba rodzin zastępczych w Polsce w 2023 roku występowała w województwie śląskim (4898), w tym zawodowych pełniących funkcję pogotowia rodzinnego oraz rodzin zastępczych spokrewnionych. W województwie śląskim w rodzinach zastępczych przebywa największa liczba dzieci (7761). Dlatego badania empiryczne przeprowadziłam w obszarze właściwości Sądu Apelacyjnego w Katowicach, tj. na terenie województwa śląskiego⁶⁰.

5.6. Charakterystyka badanych rodzin zastępczych

Wśród rodzin zastępczych były rodziny spokrewnione, zawodowe i niezawodowe. Porównywalna była liczba rodzin spokrewnionych (21) i niezawodowych (19), najmniejszą grupę stanowiły rodziny zawodowe (6). Były to zarówno małżeństwa, jak i osoby samotne, w tym wdowy i wdowcy oraz

⁶⁰ Tamże.

panny (5 osób). Żadnej rodziny zastępczej nie stanowił samotny mężczyzna. Rodziny zastępczej nie tworzyły też osoby pozostające w związku nieformalizowanym. Jeśli nie były to rodziny jednoosobowe, to zawsze były to małżeństwa. Rodziny zastępcze niezawodowe w większości przypadków nie miały własnego potomstwa. Rodziny zastępcze zawodowe we wszystkich przypadkach posiadały własne dzieci biologiczne. W jednym przypadku rodzinę zastępczą tworzyło bezdzietne małżeństwo, które po czterech latach rozwiodło się, a dziecko pozostało przy kobiecie, która jako rozwiedziona stanowiła jednoosobową rodzinę zastępczą niezawodową. W przypadku rodzin spokrewnionych i zawodowych rodzinami zastępczymi były też osoby po rozwodzie, ale tylko kobiety. Rodziny zastępcze spokrewnione stanowili porównywalnie dziadkowie macierzyści i ojczyści; rzadko były to rodziny zastępcze jednoosobowe, poza jednym przypadkiem, kiedy rodziną zastępczą dla wnuka był dziadek ojczysty, w pozostałych przypadkach były to babki macierzyste: wdowy lub rozwódki.

W żadnym z przypadków rodzina spokrewniona nie była rodzeństwem dziecka. W obrębie rodzin zastępczych niezawodowych tylko w jednym przypadku osoba sprawująca pieczę nad dzieckiem była spokrewniona (była to ciotka – siostra matki). W pozostałych przypadkach były to osoby niespokrewnione – obce.

Najmłodsza osoba ustanowiona rodziną zastępczą dla dziecka miała 33 lata, najstarsza – 80 lat. Największą grupę tworzyły osoby w przedziale 50–60 lat, następnie osoby w przedziale 35–49 lat. Istotną grupę stanowiły osoby w przedziale wiekowym 61–70, sporadycznie – powyżej 70 lat.

Zdecydowana większość rodzin zastępczych mieszkała w lokalach mieszkalnych w miastach dużych (liczących powyżej 100 tys. mieszkańców), kolejną grupę stanowiły rodziny mieszkające w miastach średnich (w przedziale 20–100 tys. mieszkańców), następnie w małych (mających do 20 tys. mieszkańców), a najmniejsza na wsi. W przypadku rodzin zastępczych zawodowych były to domy jednorodzinne, często z ogródkiem, miejscem do zabawy i wypoczynku. Zdecydowana większość rodzin oceniała warunki życia swojej rodziny (gospodarstwa domowego) jako bardzo dobre, zaledwie w ośmiu przypadkach jako dobre.

W zdecydowanej większości osoby stanowiące rodziny zastępcze miały wykształcenie średnie, następnie wyższe. Najmniejszą grupę tworzyły osoby z wykształceniem zawodowym, w przypadku dwóch rodzin było to wykształcenie podstawowe.

Rozdział 6

Prawo dziecka do kontaktów z rodzicami – analiza empiryczna

6.1. Prawo dziecka do wychowania w rodzinie a prawo dziecka do kontaktów z rodzicami

Kwestia kształtowania relacji między rodzicami a dziećmi pozostaje w ścisłym związku z przepisami dotyczącymi ochrony praw dziecka. Konwencja o prawach dziecka zaleca, aby we wszystkich działaniach dotyczących dzieci sprawą nadrzędną było najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka¹. Niewątpliwie prawa dziecka są prawami człowieka². Ten fakt znajduje uzasadnienie w licznych odwołaniach do prawa międzynarodowego dotyczącego praw człowieka³ oraz w aktach prawnych *stricto* dotyczących praw dziecka, jak Konwencja o prawach dziecka, która w preambule szczególnie podkreśla prawo dzieci do szczególnej troski⁴. Z prawem tym jest powiązane przekonanie, że

[...] rodzina jako podstawowa komórka społeczna oraz naturalne środowisko rozwoju i dobrobytu wszystkich jej członków, a w szczególności dzieci, powinna być otoczona niezbędną ochroną oraz wsparciem, aby mogła w pełnym zakresie wypełniać swoje obowiązki w społeczeństwie⁵.

Niewątpliwie dziecko dla pełnego i harmonijnego rozwoju swojej osobowości powinno wychowywać się w środowisku rodzinnym, w atmosferze szczęścia, miłości i zrozumienia⁶. To właśnie rodzina jest co do

¹ Konwencja o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. 1991 Nr 120, poz. 526), art. 3, ust. 1.

² Preambuła do Konwencji o prawach dziecka..., dz. cyt.

³ Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych (Dz.U. 1947 Nr 23, poz. 90), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19470230090> (dostęp: 5.06.2024); Powszechna Deklaracja Praw Człowieka i Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka, Biblioteka Sejmowa, <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html> (dostęp: 5.06.2024).

⁴ Konwencja o prawach dziecka..., dz. cyt., ust. 4 preambuły.

⁵ Tamże, art. 5.

⁶ Tamże, ust. 6 preambuły; M. Piechowiak, *Preambuła* [w:] T. Smyczyński (red.), *Konwencja o prawach dziecka. Analiza i wykładnia*, Ars Boni et Aequi, Poznań 1999, s. 26.

zasady pierwszym środowiskiem opiekuńczo-wychowawczym człowieka. Jak wskazuje Hanna Waśkiewicz, rodzina powstaje w wyniku realizacji prawa człowieka do tworzenia i uczestniczenia w różnych formach współżycia społecznego, jest wynikiem swobodnej decyzji dwojga ludzi, jest skutkiem naturalnych zdarzeń. W związku z tym to prawo naturalne określa uprawnienia członków rodziny i korelatywne do tych uprawnień obowiązki⁷.

Dziecko nie jest obiektem, którym można dysponować wedle życzeń osób dorosłych, nie licząc się z jego osobą. Z Konwencji o prawach dziecka jasno wybrzmiewa podmiotowość dziecka jako osoby, której przyznaje się określone prawa, w tym właśnie do wychowania w rodzinie. Chodzi bowiem o to, że to rodzina zapewnia na ogół dziecku optymalną sytuację, w której może ono korzystać z innych praw, a w szczególności dotyczących jego rozwoju fizycznego, duchowego, kształtowania osobowości i zaspokajania potrzeb emocjonalnych⁸. Śmiało można stwierdzić, że prawo dziecka do wychowania w rodzinie jest powiązane z jego prawem do obojga rodziców, tj. do doświadczania ich troski, do więzi osobistej, uczuciowej z ojcem i matką⁹. Nie bez przyczyny psychologowie od lat przyjmują, że na rozwój jednostki ma wpływ zarówno wychowanie, jak i biologia¹⁰, a bliskość rodziców stanowi mocny fundament bezpieczeństwa dziecka w otaczającym go środowisku. W związku z tym to rodzice, prowadząc dziecko w stopniowym procesie wychowawczym, powinni gwarantować mu bezpieczeństwo emocjonalne.

W mojej ocenie nie sposób nie zauważyć, że to dzięki stałej trosce rodziców dziecko zaczyna się rozwijać. Zatem prawo dziecka do troski ma fundamentalne znaczenie. Na prawa dziecka w ogóle należy patrzeć bardzo szeroko, w ujęciu interdyscyplinarnym: psychologicznym, pedagogicznym, socjologicznym, prawnym, medycznym. Tylko takie spojrzenie umożliwi bowiem dokonanie wnikliwej analizy, a następnie stworzenie konstruktywnych wniosków. Dlatego też, omawiając problematykę dotyczącą prawa dziecka do rodziny oraz do kontaktów z rodzicami, w niniejszym rozdziale niejednokrotnie będę odnosić się nie tylko do twierdzeń prawników, ale także specjalistów z innych dziedzin nauki.

⁷ H. Waśkiewicz, *Prawa człowieka a prawa rodziny*, „Chrześcijanin w Świecie” 1985, nr 4(139), s. 40; zob. K. Orzeszyna, *Prawo dziecka do wychowania przez ojca i matkę*, „Teki Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie” 2019, t. 12, nr 2.

⁸ T. Smoczyński, *Pojęcie dziecka i jego podmiotowość* [w:] T. Smoczyński (red.), *Konwencja o prawach dziecka...*, dz. cyt., s. 163.

⁹ Konwencja o prawach dziecka..., dz. cyt., art. 1.

¹⁰ D. Wójcik, *Rozwój psychiczny dzieci i młodzieży a prawa gwarantowane przez Konwencję o Prawach Dziecka* [w:] T. Smoczyński (red.), *Konwencja o prawach dziecka...*, dz. cyt., s. 50; R. Vasta, M.M. Haith, S.A. Miller, *Psychologia dziecka*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1995, s. 41.

W literaturze na temat prawa konstytucyjnego wyrażono pogląd, że ochrona praw dziecka to jeden z elementów ochrony rodziny, a zasada dobra dziecka jest wkomponowana w dobro rodziny¹¹. Z Konstytucji wynika wprost, że Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka¹². Jak wskazuje Trybunał Konstytucyjny, przez prawa dziecka należy rozumieć nakaz zapewnienia ochrony interesów małoletniego, który w praktyce sam może jej dochodzić w bardzo ograniczonym zakresie¹³. W związku z tym każdy może żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją, natomiast dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych. Organy władzy publicznej oraz osoby odpowiedzialne za dziecko są w toku ustalania praw obowiązane do wysłuchania i w miarę możliwości uwzględnienia jego zdania¹⁴. Ustawodawca, tworząc powyższą regulację, uczynił dobro dziecka wartością chronioną konstytucyjnie¹⁵. W orzecznictwie przyjęto, że dobro dziecka jest konstytucyjną klauzulą generalną¹⁶, uzupełnieniem wartości, jaką jest dobro rodziny¹⁷. Jak podkreśla Witold Borysiak, wymienione uregulowania mogą być uznane za klauzulę zabezpieczającą prawidłowe wychowanie dziecka przez rodziców oraz dobro tego dziecka w procesie wychowania. Mają one zatem związek z prawem rodziców do wychowania dzieci i realizacją praw rodzicielskich¹⁸.

Trybunał Konstytucyjny wskazał, że najpełniejsza realizacja zasady dobra dziecka może dokonywać się przez zapewnienie możliwości jego wychowania w rodzinie, za pomocą pieczy rodzicielskiej sprawowanej przez osoby związane z dzieckiem więzią biologiczną¹⁹. Pierwszym naturalnym środowiskiem opiekuńczo-wychowawczym człowieka jest rodzina, a z tego

¹¹ M. Dobrowolski, *Status prawny rodziny w świetle nowej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Sejmowy” 1999, nr 4(33), s. 30; K. Działocha, L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. 3, Wydawnictwo Sejmowe : Kancelaria Sejmu, Warszawa 2003, s. 2–3.

¹² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483), art. 72.

¹³ Wyrok TK z 28 kwietnia 2003 r., K 18/02; 11.10.2011 r., K 16/10.

¹⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej..., dz. cyt., art. 72, ust. 1–2.

¹⁵ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 kwietnia 2003 r., dz. cyt.

¹⁶ Tamże; zob. Postanowienie Sądu Najwyższego z 6 października 2021 r., I NSNc 357/21, OSNKN 2021, Nr 4, poz. 33; J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne – zarys wykładu*, Wolters Kluwer Polska S.A., Warszawa 2016, s. 48–49.

¹⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej..., dz. cyt., art. 18.

¹⁸ Zob. W. Borysiak, *Komentarz do art. 23 Konstytucji* [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP*, C. H. Beck, Warszawa 2016, art. 72, Nb 4.

¹⁹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 kwietnia 2003 r., K 18/02.

wynika fundamentalne prawo dziecka do wychowania przez rodziców, zwane prawem dziecka do rodziny²⁰.

Wychodząc od definicji słownikowej, można stwierdzić, że za dziecko uważa się każdego, „niezależnie od wieku, potomka swoich rodziców”, tzn. również „niedorośłą istotę ludzką od wieku młodzieńczego”²¹. Zgodnie z definicją zawartą w *Encyklopedii powszechnej PWN* dziecko to

[...] człowiek w pierwszym okresie postnatalnego rozwoju osobniczego [...], od chwili urodzenia do zakończenia procesu wzrastania; wg teologii chrześcijańskiej i innych religii — już od poczęcia, do zakończenia procesu dorastania. Odznacza się intensywną przemianą materii, [...] ma też wpływ na dojrzewanie i rozwój psychiki dziecka, gdyż rozwój fizyczny jest ściśle powiązany z rozwojem psychicznym²².

W *Encyklopedii pedagogicznej* pod redakcją Wojciecha Pomykały za dziecko autorzy uznali „[...] jednostkę ludzką w najwcześniejszej fazie jej rozwoju”²³. Początek życia ludzkiego na tym etapie potwierdzają również prawnicy²⁴.

Podkreślenia wymaga jednak fakt, że w polskim ustawodawstwie brakuje jednej uniwersalnej definicji dziecka. Są tylko definicje na potrzeby konkretnych aktów prawnych. W przypadku unormowań o charakterze międzynarodowym podstawową rolę odgrywa przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20 listopada 1989 roku Konwencja o prawach dziecka, zgodnie z którą za dziecko uznaje się „[...] każdą istotę ludzką w wieku poniżej osiemnastu lat”²⁵, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono pełnoletność wcześniej. Według kodeksu rodzinnego i opiekuńczego matką dziecka jest kobieta, która urodziła dziecko²⁶. Należałoby więc wnioskować, że dziecko nie traci tego statusu (wynikającego z więzów krwi), np. wskutek osiągnięcia pełnoletności.

²⁰ B. Gudbrandsson, *Dzieci w instytucjach opiekuńczych. Zapobieganie instytucjonalizacji i alternatywne formy opieki w krajach europejskich*, „Dziecko Krzywdzone: teoria, badania, praktyka” 2006, t. 5, nr 4, s. 5.

²¹ H. Ambroziak-Więckowska, H. Szkiłdź, M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego PWN: z włączonym suplementem*, t. 1–3, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 498.

²² Por. B. Petrozolin-Skowrońska, D. Kalisiewicz (red.), *Nowa encyklopedia powszechna PWN. T. 2: D-H*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 166–167.

²³ Por. W. Pomykało (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Fundacja Innowacja, Warszawa 1997, s. 152.

²⁴ T. Smoczyński, *Pojęcie i status osobowy dziecka w świetle konwencji praw dziecka i prawa polskiego*, „Państwo i Prawo” 1991, z. 4, s. 52–53. Zob. także: S. Łakoma, *O wieloznaczności pojęcia „dziecko”*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2006, nr 74, s. 52; B. Olszewski, *Uniwersalna definicja dziecka?*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2011, nr 3322.

²⁵ Konwencja o prawach dziecka..., dz. cyt.

²⁶ Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25 lutego 1964 r. (Dz.U. z 2023 r. poz. 2809), art. 61⁹.

Zgodnie z ustawą o Rzeczniku Praw Dziecka²⁷ dzieckiem jest osoba w wieku poniżej osiemnastu lat. Odnosząc kwestie definiowania pojęcia dziecka do tematyki związanej z prawem dziecka do wychowania w rodzinie, należy stwierdzić, że – mimo iż związanego z tym prawem – „prawa i obowiązku dziecka do kontaktów z rodzicami” nie można rozpatrywać bez brania pod uwagę kryterium jego wieku. W przepisach jest bowiem mowa o dzieciach, które pozostają pod pieczę rodziców, o dobru dziecka, jego przebywaniu stale u jednego z rodziców, zabieraniu poza miejsce jego stałego pobytu czy sprawowaniu pieczy nad nim, co wskazuje w sposób jednoznaczny, że chodzi o dziecko małoletnie. Chociaż należy mieć również na względzie, że już w tym zakresie mogłyby pojawić się kontrowersje w przypadku kontaktów rodziców z dzieckiem pełnoletnim, ale na przykład kalekim²⁸.

Jeżeli chodzi o pojęcie rodziców, nie zostało ono zdefiniowane zarówno w Konstytucji RP, jak i w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Etymologia słowa wskazuje przede wszystkim na biologiczne pochodzenie dziecka od danej osoby, a więc w pierwszej kolejności wykonywanie praw rodzicielskich względem dziecka należy do tych osób. Jednakże w ujęciu prawnym przez to pojęcie należy również rozumieć osoby niepołączone więziami biologicznymi z dzieckiem, które nawiązały z nim więź prawną w wyniku ustawowo dopuszczalnych środków prawnych, tj. rodziców adopcyjnych, ale już nie, co istotne, rodziców zastępczych, gdyż w ujęciu prawnym z chwilą ustanowienia ich rodziną zastępczą nie przechodzi na nich prawo i obowiązek kontaktów z dzieckiem. Ważne jest, że rodzice nie muszą pozostawać w związku małżeńskim, by przysługiwały im prawa rodzicielskie względem dziecka.

Prawo dziecka do wychowania w rodzinie wiąże się z prawem rodziców do wychowania dzieci, które jest najbliższe problematyce władzy rodzicielskiej. Jeden z elementów ochrony rodziny i rodzicielstwa stanowi uznanie przez ustawodawcę prawa rodziców do wychowania zgodnie z własnymi przekonaniami swoich dzieci²⁹. Wychowanie jest elementem społecznej funkcji rodziny, to zaangażowanie rodzinne i osobiste określonych podmiotów w życie osób im najbliższych³⁰.

²⁷ Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka (Dz.U. z 2023 r. poz. 292), art. 2 ust. 1.

²⁸ P. Mostowik, *Komentarz do art. 113–113(6)* [w:] K. Osajda (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Przepisy wprowadzające KRO*, C. H. Beck, Warszawa 2017, s. 1341.

²⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej..., dz. cyt., art. 48, ust. 1.

³⁰ J. Czepek, *Władza rodzicielska w ujęciu praw człowieka* [w:] J. Słyk, M. Wilczek-Karczewska (red.), *Władza rodzicielska. Interdyscyplinarna analiza instytucji*, C. H. Beck, Warszawa 2023, <https://sip.legalis.pl/document.full.seam?documentId=mjxw62zogi3danbvge2damjogyxdc> (dostęp: 20.09.2024).

Leszek Wiśniewski zaznacza, że dokumenty międzynarodowe stanowią o prawach rodziców wobec dzieci, a nie o władzy wobec dzieci w takim sensie, jak wygląda władza organów publicznych nad obywatelami. Podkreśla jednocześnie, że mają obowiązek wychowania dzieci w należyty sposób, zgodnie z naturalnym rozwojem rodziny, potrzebami rodziny, dziecka i narodu³¹.

Prawo rodziców do wychowania dzieci jest elementem praw rodzicielskich³². Konstytucja RP nie definiuje pojęcia praw rodzicielskich ani nie utożsamia ich z występującym w prawie rodzinnym pojęciem władzy rodzicielskiej. Niemniej prawo do wychowania dziecka jest jednym z praw rodziców względem dziecka, które mają charakter pozanormatywny i nie pochodzą z nadania państwowego³³.

Z prawem do wychowania łączy się jednocześnie obowiązek rodziców do wychowania dzieci³⁴. Można go wywieść zarówno z przepisów Konstytucji RP³⁵, jak i aktów prawa międzynarodowego³⁶. Obowiązek wychowawczy rodziców wobec ich dzieci zawarty w Konstytucji RP wynika z możliwego ograniczenia lub pozbawienia ich praw rodzicielskich. W ramach prawa do wychowania rodzice muszą uwzględnić stopień dojrzałości dziecka. W tym przypadku są oni zobowiązani do dostosowania środków oraz metod wychowawczych do możliwości dziecka dotyczących przekazywanych mu wartości. Rodzice powinni zapoznać się z opinią dziecka w jego własnych sprawach oraz szanować zajęte przez nie stanowisko. W razie konfliktu między poglądami dziecka i rodziców, w sytuacjach nieobjętych regulacją ustawową pozwalającą na ich rozstrzygnięcie, należy przyznać pierwszeństwo woli rodziców³⁷.

Ustawodawca nie zdefiniował pojęcia wychowania. Występuje ono w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym obok pojęcia kierowania³⁸. Zgodnie jednak z piśmiennictwem i doktryną przez wychowanie rozumieć należy zabiegi mające na celu ukształtowanie człowieka pod względem fizycznym, moralnym, światopoglądowym i umysłowym oraz przygotowanie go do życia w społeczeństwie. Wychowanie dziecka w typowej sytuacji jest obowiązkiem rodziców, którzy powinni je wypełniać, uwzględniając stopień dojrzałości

³¹ Wypowiedź L. Wiśniewskiego, „Biuletyn Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego” 1997, nr 44, s. 67.

³² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej..., dz. cyt., art. 48 ust. 1.

³³ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 11 października 2011 r., K 16/10; 21.1.2014 r., SK 5/12.

³⁴ Konwencja o prawach dziecka..., dz. cyt., art. 18.

³⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej..., dz. cyt., art. 48, ust. 2, art. 70 ust. 3, art. 71 oraz 72 ust. 2.

³⁶ Konwencja o prawach dziecka..., dz. cyt., art. 18.

³⁷ B. Banaszak, *Komentarz art. 48 [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, nb 3, Legalis 2024.

³⁸ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 95 § 1, art. 96 § 1.

dziecka, a także wolność jego sumienia („wolność dokonywania wyborów moralnych opartych na wyznawanych wartościach”), wyznania („wolność praktyk religijnych, a nadto wolność wyboru i poszukiwania religii lub innego światopoglądu”) oraz przekonań (czyli sądów opartych na przeświadczeniu o prawdziwości lub fałszywości czegoś)³⁹.

Należy podkreślić, że na podstawie przepisów konstytucyjnych dziecko nie ma prawnego roszczenia do rodziców, aby było wychowywane. Jednocześnie, jak wskazuje Trybunał Konstytucyjny, pewnym przymusem obowiązku przyczyniania się rodziców do wychowywania dziecka jest instytucja roszczenia alimentacyjnego. Jest to jednak jedynie konstrukcja ustawowa, która nie decyduje o istocie relacji między rodzicami a dziećmi. Jak podkreślał TK, wychowanie oznacza zaszczepianie i umacnianie w dziecku określonego światopoglądu, przekonań, systemu wartości, jak również zasad obyczajowych, moralnych i etycznych⁴⁰. Ustawodawca przewidział, że jeśli rodzice nie są w stanie realizować obowiązku wychowania dziecka, przepisy zawarte w Konstytucji RP zapewniają mu pomoc i opiekę państwa. Zatem, jeśli rodzice nie mogą lub nie chcą wykonywać swoich praw rodzicielskich, pieczę zastępczą nad dzieckiem mogą wykonywać inne osoby, choć nie są one rodzicami w rozumieniu przepisów Konstytucji RP⁴¹, ale podmiotami, które wykonują nad dzieckiem opiekę rodzicielską.

Bez kontaktów pomiędzy rodzicami a dziećmi realizacja prawa do wychowania w rodzinie jest niemożliwa, a konsekwencją tego stanowi fakt, że członkom rodziny przysługuje prawo i obowiązek kontaktowania się oraz obustronność (wzajemność) kontaktów. Prawo do kontaktów między rodzicami a dziećmi, w tym rodziców do udzielania im rad, jest przecież elementem rodzicielstwa.

Jeżeli natomiast chodzi o wzajemność tych kontaktów w praktyce sądowej, to przepisy prawne znajdują zastosowanie odnośnie do pozycji prawnej rodziców. Co istotne, mimo że ten obowiązek i prawo nie ustają również wskutek osiągnięcia przez dziecko pełnoletności, to obowiązek ten po stronie dziecka nie może być rozumiany jako egzekwowlany przy użyciu przymusu państwowego. Nie można przecież wyegzekwować na drodze sądowej na przykład od pełnoletniego dziecka, by utrzymywało kontakty z rodzicami.

³⁹ T. Sokołowski, *Wolność myśli, sumienia i wyznania dziecka* [w:] T. Smoczyński (red.), *Konwencja o prawach dziecka...*, dz. cyt., s. 257 i n.; Postanowienie SN z 21 listopada 1952 r., C 1814/52; OSN 1953, nr 3, poz. 92.

⁴⁰ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 12 kwietnia 2011 r., SK 62/08.

⁴¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej..., dz. cyt., art. 48 ust. 1.

Należy podkreślić, że ustawodawca nie określił też czasu trwania prawa i obowiązku kontaktów z dzieckiem. Prawo i obowiązek utrzymywania wzajemnych kontaktów wynika przede wszystkim ze związków o charakterze uczuciowym, które powinny łączyć rodziców i dzieci, zatem trwają one przez całe życie⁴². Nie ma bowiem żadnego uzasadnienia dla uznania, by po osiągnięciu pełnoletności rodzice nie mieli prawa do kontaktów z własnym dzieckiem i odwrotnie.

Śmiało można stwierdzić, że wiek dziecka wyznacza rytm tych praw i obowiązków, a na wzajemność tego prawa i obowiązku, jak słusznie proponuje Joanna Zajączkowska-Burtowy, należałoby spojrzeć w kontekście charakteru rodzinno-prawnego instytucji kontaktów, tj. z uwzględnieniem tego, że relacje rodziców i dziecka są „obrotowe”. „Raz to rodzice mają początkowo większy obowiązek, następnie zaś prawo, a innym razem to dziecko ma w większym stopniu prawo, a następnie obowiązek”⁴³. Przed osiągnięciem pełnoletności przeważają raczej obowiązki rodziców wynikające z wykonywania pieczy nad osobą dziecka. Natomiast odnośnie do dziecka wydaje się, że po osiągnięciu przez nie pełnoletności większe znaczenie może mieć obowiązek kontaktów z rodzicami w związku ze zwiększającą się potrzebą wspierania rodziców przez dziecko.

W pełni zgadzam się z Wandą Stojanowską, która od lat postuluje pozostawienie tylko prawa do kontaktów, z pominięciem obowiązku dziecka, ponieważ dostrzega w tym niebezpieczeństwo wykorzystywania dziecka przez stosowanie względem niego przymusu do kontaktów⁴⁴.

Oczywiście zgodnie z przepisami kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dziecko pozostające pod władzą rodzicielską winne jest rodzicom posłuszeństwo⁴⁵. Niemniej w sytuacji odmowy dziecka niewątpliwie podstawą pozostaje realizacja tych kontaktów, właściwa ocena jej znaczenia i niezwykle wnikliwe rozważenie okoliczności konkretnego przypadku.

Pozostaje w tym miejscu postawić pytanie: czy, mając na względzie obowiązujące procedury prawne oraz działalność sądów i instytucji włączonych w dokonywanie takiej oceny, istnieje taka możliwość? Czy męczący kilkugodzinny pobyt dziecka wraz z rodzicami w rodzinnym ośrodku diagnostyczno-konsultacyjnym jest wystarczający do dokonania przez specjalistów właściwej oceny sytuacji w omawianym zakresie?

⁴² Wyjątek: adopcja.

⁴³ J. Zajączkowska-Burtowy, *Kontakty z dzieckiem. Prawa i obowiązki*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020, s. 188.

⁴⁴ W. Stojanowska, M. Kosek, *Nowelizacja prawa rodzinnego. Na podstawie ustaw z 6 listopada 2008 r. i 10 czerwca 2010 r. Analiza, wykładnia, komentarz*, LexisNexis Polska, Warszawa 2011, s. 271.

⁴⁵ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 95 § 2.

Teoretyzowanie przez wskazywanie, że należy przede wszystkim ustalić, czy opór dziecka przed kontaktami wynika z jego własnych obserwacji i potencjału ocennego, czy też stanowi efekt postawy rodzica, jest w mojej ocenie niewystarczające i często krzywdzące wobec zarówno dziecka, jak i rodziców, ponieważ z jednej strony oczekuje się od dziecka posłuszeństwa wobec rodziców, a z drugiej – często pojawia się stwierdzenie: „pozostają w konflikcie lojalnościowym z ojcem czy z matką”, co prowadzi do absurdu. Skoro bowiem oczekuje się od dziecka posłuszeństwa wobec rodziców, to nie można stawiać w negatywnym świetle rodzica, który na co dzień je wychowuje, tzn. dokonywać negatywnej oceny rodzica tylko na podstawie przykładowych stwierdzeń dziecka, iż na pytanie „Czy chce spotkać się z mamą czy z tatą?” odpowiada, że o to trzeba zapytać rodzica, z którym dziecko na co dzień mieszka i który je wychowuje. Podobnie bowiem postępuje dziecko, gdy mając ochotę na zabawę na podwórku, pyta o zgodę rodzica, jeżeli jest z nim związany i mu posłuszny, czego z jednej strony w świetle obowiązujących przepisów się od niego oczekuje. Co więcej, sytuacja jawi się jako impas, ponieważ gdyby dziecko było nieposłuszne względem rodzica, z którym mieszka i który wychowuje je na co dzień, pojawiłby się wobec tego rodzica zarzut niewydolności wychowawczej czy też błędów wychowawczych. Z mojej praktyki zawodowej wynika, że niezwykle rzadko specjaliści, psychologowie, a nawet sąd, badają tę kwestię. Jedynie psychologowie kliniczni wnikliwiej pochylają się nad nią, jednak w wielu przypadkach nie ma to znaczenia, albowiem sąd wydaje rozstrzygnięcie w kwestii ustalenia kontaktów, najczęściej opierając się na opinii specjalistów z rodzinnych ośrodków konsultacyjnych. Oczywiście, patrząc szerzej na powyższy problem, nie sposób nie zauważyć, że przyczyny tego zjawiska można upatrywać w tym, iż specjalistów w tym zakresie po prostu brakuje, a ośrodki są przeciążone, jeżeli chodzi o liczbę spraw, które do nich trafiają. Nie pozostaje bez znaczenia również fakt, że okres oczekiwania na badania w takim ośrodku to zwykle około kilku miesięcy. Często opinia zostaje przesłana do sądu również po terminie, a upływ czasu jest tu o tyle istotny, że kiedy opinia wpływa do sadu lub sąd wydaje, opierając się na niej, rozstrzygnięcie, sytuacja związana z relacjami pomiędzy dziećmi a rodzicami może być już diametralnie odmienna od tej, która była w chwili przeprowadzania badań, a więc nieadekwatna do aktualnego stanu.

Skoro zatem dziecko ma prawo do wychowania w rodzinie, a rodzice mają prawo do wychowania dziecka, które to prawo stanowi jednocześnie ich obowiązek, to niewątpliwie realizacja tych praw i obowiązków jest możliwa tylko w przypadku bezpośrednich kontaktów dziecka z rodzicem.

Prawo do bezpośredniego kontaktu z rodzicami jest jednym z podstawowych praw dziecka, określonym w Konwencji o prawach dziecka z 1989 roku⁴⁶. Prawo to przysługuje wówczas, gdy dziecko i rodzic mieszkają w tym samym państwie, jak również w różnych państwach. Wyjątek stanowią okoliczności, w których kontakty te są sprzeczne z najlepiej pojętym dobrem dziecka. W sytuacjach gdy rodzice dziecka mieszkają w różnych państwach, prawo do kontaktów może być ograniczone również w przypadku zaistnienia okoliczności nadzwyczajnych.

Należy podkreślić, że pojęcie kontaktu podane w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym nie jest identyczne z tym pojęciem zawartym w konwencji strasburskiej z 15 maja 2003 roku. Zgodnie bowiem z art. 2a tej konwencji „kontakt” oznacza:

- [...] i. pobyt dziecka przez określony czas albo jego spotkanie z osobą wymienioną w art. 4 lub 5, z którą dziecko stale nie mieszka
- ii. każdą formę komunikacji między dzieckiem i taką osobą;
- iii. dostarczanie takiej osobie informacji o dziecku albo dziecku o tej osobie⁴⁷.

Przy tym przez rodzinne związki rozumie się

[...] bliskie związki, takie jak między dzieckiem a jego dziadkami lub rodzeństwem, wynikające z mocy prawa albo mające *de facto* rodzinny charakter lub z relacji, która *de facto* ma charakter rodzinny⁴⁸.

W kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, w art. 113 § 2, ustawodawca określił katalog form kontaktowania się dzieci z podmiotami uprawnionymi do kontaktu. Katalog ten ma jednak charakter otwarty, o czym stanowi użyty przez ustawodawcę zwrot „w szczególności”, a wskazane formy kontaktów stanowią przykładowe rodzaje wykonywania kontaktów⁴⁹.

Ustawodawca wyróżnił cztery formy kontaktów, które są uporządkowane w dwóch grupach⁵⁰. Pierwsza grupa to kontakty tzw. bezpośrednie, a druga – kontakty pośrednie. Wśród form kontaktów bezpośrednich ustawodawca wyróżnia przebywanie z dzieckiem oraz bezpośrednie porozumiewanie się.

⁴⁶ Konwencja o prawach dziecka..., dz. cyt.

⁴⁷ Konwencja w sprawie kontaktów z dziećmi, sporządzona w Strasburgu w dniu 15 maja 2003 r.

⁴⁸ Tamże, art. 2d.

⁴⁹ J. Ignaczewski, *Formy kontaktów z dzieckiem* [w:] A. Bodnar, J. Ignaczewski (red.), *Władza rodzicielska i kontakty z dzieckiem. Komentarz*, seria „Sądowe Komentarze Tematyczne pod red. J. Ignaczewskiego, C. H. Beck, Warszawa 2012, s. 227; Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 113 § 2.

⁵⁰ T. Justyński, *Prawo do kontaktów z dzieckiem. W prawie polskim i obcym*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011, s. 33.

Natomiast kontaktem pośrednim jest utrzymywanie korespondencji i porozumiewanie się na odległość.

Odmienny podział kontaktów prezentuje Joanna Zajączkowska-Burtowy, wyodrębniając pięć form kontaktów przyporządkowanych w dwóch grupach, oraz Jerzy Strzebinczyk⁵¹, dzieląc kontakty na dwie podstawowe formy: przebywanie z dzieckiem oraz porozumiewanie się z nim. W ramach przebywania z dzieckiem wyróżnia się: odwiedziny, spotkania i zabieranie dziecka poza miejsce jego stałego pobytu. Natomiast porozumiewanie się z dzieckiem może mieć charakter bezpośredni (tj. rozmowa w mieszkaniu czy w trakcie spaceru) oraz pośredni (tj. w postaci korespondencji i wykorzystania innych środków porozumiewania się na odległość, także komunikacji elektronicznej).

Przyjmując jednak pierwszy podział w niniejszej publikacji jako wyznacznik, należy wskazać, że pierwszą formą kontaktu o charakterze bezpośrednim jest przebywanie z dzieckiem. W jego ramach mieszczą się odwiedziny, spotkania oraz zabieranie dziecka poza miejsce stałego pobytu. Cechą, która łączy wymienione trzy formy kontaktów, jest osobista obecność uprawnionego do kontaktu z dzieckiem. Natomiast różnica w postaciach przebywania z dzieckiem polega w szczególności na miejscu, w którym dojdzie do realizacji kontaktu⁵².

Odwiedziny⁵³ polegają na przyjeździe uprawnionego do wykonania kontaktu do dziecka. Realizacja kontaktu w tym przypadku odbywa się w miejscu stałego pobytu dziecka. Jak twierdzi Jerzy Ignaczewski, taka forma jest szczególnie pożądana w okresie przejściowym, czyli w sytuacji, gdy relacje z dzieckiem zostały zachwiane oraz musi nastąpić odbudowanie więzi i zaufania, a często nawet przełamanie strachu. Ponadto należy podkreślić, że odwiedziny są preferowane względem dzieci, które nie osiągnęły jeszcze wieku szkolnego⁵⁴.

Kolejną postacią przebywania z dzieckiem są spotkania poza stałym miejscem jego przebywania. Mogą odbywać się w miejscowości, w której dziecko mieszka lub poza nią, lub nawet poza granicami kraju. Wiek dziecka ma również w tym przypadku znaczenie. Dziecko bowiem musi być na tyle dojrzałe i samodzielne, aby mogło samo dotrzeć na wyznaczone z rodzicem miejsce spotkania. Jako przykłady spotkań można wskazać: wyjście do kina, na zakupy, zawiezenie i odebranie z zajęć pozalekcyjnych.

⁵¹ J. Zajączkowska-Burtowy, *Kontakty z dzieckiem. Prawa...*, dz. cyt., s. 112.

⁵² J. Ignaczewski, *Formy kontaktów z dzieckiem*, dz. cyt., s. 229.

⁵³ J. Słyk, *Władza rodzicielska* [w:] J. Bucińska i in. (red.), *Meritum. Prawo rodzinne*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2017, s. 589.

⁵⁴ Zob. Uchwała Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 18 marca 2011 r. III CZP 139/10.

Najczęściej zabieranie dziecka poza miejsce stałego pobytu polega na spędzaniu czasu przez cały weekend w domu jednego z rodziców albo na spędzaniu z dzieckiem wakacji (w innej miejscowości w Polsce lub za granicą)⁵⁵. Zabieranie dziecka poza miejsce stałego pobytu oznacza też, że wyjeżdża ono z rodzicem uprawnionym do kontaktu. Może to być zarówno krótkotrwały wyjazd (jedno- lub kilkudniowy), jak i dłuższy (np. na miesiąc wakacji).

Bezpośrednie porozumiewanie mieści się w ramach pojęcia odwiedzin, spotkania i zabierania dziecka poza miejsce stałego pobytu. Wanda Stojanowska uważa, że bezpośrednie porozumiewanie się może dotyczyć rozmów rodzica z dzieckiem w bezpośredniej obecności⁵⁶. Inny pogląd wyraża Tomasz Justyński. Według niego przy bezpośrednim porozumiewaniu się chodzi o komunikację z użyciem telefonu, wideotelefonu, radia lub narzędzi informatycznych, takich jak kamera internetowa. Nawiązuje on do interpretacji pojęcia bezpośredniego porozumiewania się wypracowanego na podstawie kodeksu cywilnego⁵⁷, zgodnie z którym strony komunikują się za pomocą urządzeń technicznych, a proces komunikacji nie jest podzielony na wyraźne odstępstwa, dzięki czemu komunikat już w chwili wysłania przez jedną stronę dociera do odbiorcy⁵⁸.

W mojej opinii tej interpretacji nie można uznać za właściwą. Należy bowiem rozróżnić zwrot, którym posługuje się ustawodawca w kodeksie cywilnym tj. „środek bezpośredniego porozumiewania się na odległość”, oraz zawarty w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, tj. „bezpośrednie porozumiewanie się”. Nie są to pojęcia tożsame. Poza tym ustawodawca w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym wymienia kontakt w postaci „komunikacji przy zastosowaniu środków porozumiewania się na odległość”. Dlatego środek porozumiewania się na odległość należy utożsamiać z narzędziem technicznym, za pomocą którego jest możliwy kontakt. W formie kontaktu przewidzianej w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym pominięto pojęcie środka, co prowadzi do wniosku, że wyłączona jest możliwość komunikowania się za pośrednictwem narzędzi technicznych. Gdyby przyjąć, że porozumiewanie się za pomocą narzędzi technicznych, w tym telefonu czy wideofonu, jest formą kontaktu bezpośredniego, zbędne byłoby

⁵⁵ J. Gajda, *Władza rodzicielska* [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2023, s. 880; J. Zajączkowska-Burtowy, *Kontakty z dzieckiem. Prawa...*, dz. cyt., s. 114.

⁵⁶ W. Stojanowska, M. Kosek, *Nowelizacja prawa rodzinnego...*, dz. cyt., s. 272.

⁵⁷ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. 1964 Nr 16, poz. 93, obecnie Dz.U. 2024, poz. 1061), art. 66.

⁵⁸ T. Justyński, *Prawo do kontaktów...*, dz. cyt., s. 33–34.

wyodrębnianie przez ustawodawcę kolejnej formy komunikacji pośredniej w postaci porozumiewania się za pośrednictwem środków komunikacji na odległość⁵⁹.

Według Tomasza Sokołowskiego⁶⁰ porozumiewanie się dokonuje się w sposób bezpośredni, jeżeli rozmowa prowadzona jest z fizycznie obecną osobą, lecz nie jest konieczna bezpośrednia fizyczna styczność. Autor podkreśla, że podstawowy element to bezpośrednia rozmowa z dzieckiem (a nie np. telefoniczna), dzięki czemu przekazowi treści emocjonalnych będzie towarzyszyło większe natężenie treści intelektualnych oraz poznawczych kształtujących jego umysłowość. Najlepszym przykładem takiej formy kontaktu, uwzględniającej oba czynniki, jest rozmowa w rozmównicach koszarowych czy więziennych.

W ramach tzw. drugiej grupy kontaktów, tj. kontaktów pośrednich, można wyróżnić natomiast utrzymywanie korespondencji oraz porozumiewanie się na odległość. Te kontakty, co potwierdza literatura i orzecznictwo, są celowo wymienione przez ustawodawcę w drugiej kolejności. Powinny one bowiem mieć charakter subsydiarny wobec form kontaktów o charakterze bezpośrednim⁶¹. Kontakty bezpośrednie powinny być uzupełniane przez pośrednie, zawsze pełnić wobec kontaktów pośrednich rolę nadrzędną, a zamiana ról powinna być tylko w wyjątkowych sytuacjach⁶².

Jako pierwszą z form kontaktów pośrednich ustawodawca wyróżnia utrzymywanie korespondencji. Polega ona na wzajemnych kontaktach przez wyrażanie myśli za pośrednictwem listów. Samo sformułowanie „utrzymywanie korespondencji” wskazuje, że ta wymiana powinna mieć charakter stały, nie zaś incydentalny czy okazjonalny, np. z okazji świąt czy urodzin. Nie ma bowiem możliwości, aby między dzieckiem a rodzicem powstała więź bez cechy stałości kontaktów między nimi. Sporadyczna czy okazjonalna wymiana życzeń nie jest w stanie doprowadzić do powstania tej więzi.

Drugą z form kontaktu pośredniego wyodrębnioną przez ustawodawcę jest komunikowanie się innymi środkami porozumiewania na odległość, w tym komunikacji elektronicznej. Takim środkiem porozumiewania się na odległość jest w szczególności kontakt za pomocą telefonów komórkowych.

⁵⁹ J. Lipińska, *Postępowanie w sprawach dotyczących wykonywania kontaktów z dzieckiem*, C. H. Beck, Warszawa 2024, s. 44.

⁶⁰ T. Sokołowski, *Kontakty z dzieckiem* [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 843.

⁶¹ J. Zajączkowska-Burtowy, *Kontakty z dzieckiem* [w:] M. Habdas, M. Fras (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, dz. cyt., s. 1148.

⁶² Jak wynika z doktryny, nawet w takim przypadku pożądane jest ustalenie kontaktów bezpośrednich w okresie wakacji i ferii.

Chodzi w tym przypadku zarówno o rozmowę telefoniczną, jak i krótkie wiadomości tekstowe – SMS-y. Do innych środków porozumiewania się na odległość za pomocą środków komunikacji elektronicznej można zaliczyć np.: Skype, Messenger, WhatsApp, Gadu-Gadu, e-mail oraz czaty⁶³.

W literaturze przedmiotu jako najlepszą formę kontaktu pośredniego wskazuje się kontakt przy zastosowaniu Skype'a⁶⁴. Wynika to z faktu, że kontakt odbywa się z wykorzystaniem wideokonferencji, dzięki czemu dziecko rozmawia z rodzicem i jednocześnie widzi go na ekranie komputera. Ta forma jest najbardziej zbliżona do tradycyjnego bezpośredniego spotkania, co pozwala na utrzymanie silniejszej więzi między dzieckiem a rodzicem naturalnym niż np. w przypadku rozmowy telefonicznej.

Jeżeli chodzi natomiast o obowiązek zapewnienia dziecku wszelkich niezbędnych środków do porozumiewania się na odległość, to w mojej opinii spoczywa on bądź na rodzicu, z którym dziecko stale zamieszkuje, bądź – w przypadku umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej – na rodzicach zastępczych. Niewątpliwie do wykonywania kontaktów pośrednich niezbędne jest m.in. użycie sprzętu elektronicznego, podanie numeru telefonu czy opłacenie abonamentu za Internet. W tej kwestii zgadzam się z poglądami Joanny Zajączkowskiej-Burtowej⁶⁵ i Jerzego Ignaczewskiego⁶⁶, którzy twierdzą, że z prawem do kontaktów jednego z rodziców naturalnych wiąże się obowiązek drugiego rodzica do nieprzeszkadzania w jego realizacji. Zatem w przypadku realizacji prawa do porozumiewania się na odległość z prawem tym może się łączyć zobowiązanie rodzica, pod którego stałą opieką przebywa dziecko, do przekazywania listów dziecku, udostępnienia komputera, telefonu oraz podania adresu poczty elektronicznej i numeru telefonu.

Należy podkreślić, że skoro katalog form kontaktów wymienionych przez ustawodawcę w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym jest otwarty⁶⁷, nie ma przeszkód, by sąd orzekł o formie wykonania kontaktu, która nie została wprost wymieniona przez ustawodawcę.

Zawarte w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym⁶⁸ wyliczenie nie obejmuje dostarczania dziecku informacji, np. o rodzicach, oraz rodzicom na temat dziecka. W uchwale z dnia 8 marca 2006 roku Sąd Najwyższy do kategorii kontaktów pośrednich również zaliczył obowiązek informowania osoby

⁶³ J. Gajda, *Władza rodzicielska*, dz. cyt., s. 914.

⁶⁴ J. Ignaczewski, *Formy kontaktów z dzieckiem*, dz. cyt., s. 233.

⁶⁵ J. Zajączkowska-Burtowy, *Kontakty z dzieckiem* [w:] M. Habdas, M. Fras (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, dz. cyt., s. 120–121.

⁶⁶ J. Ignaczewski, *Formy kontaktów z dzieckiem*, dz. cyt., s. 233.

⁶⁷ Tamże, s. 227.

⁶⁸ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 113 § 2.

uprawnionej o dziecku i dziecka o tej osobie⁶⁹. Kontakty mogą być realizowane w różnych miejscach, w tym w zakładzie karnym⁷⁰.

Nie należy jednak zapominać o tym, że istnieją stany faktyczne, do których to „nieograniczone” prawo do kontaktów nie przystaje – jest nieadekwatne, jeżeli chodzi o formę, np. zabieranie nowo narodzonego dziecka poza miejsce jego zamieszkania albo kontaktowanie się z rocznym dzieckiem za pośrednictwem poczty elektronicznej.

Rodzicami⁷¹ są matka i ojciec w rozumieniu obowiązujących przepisów, co niewątpliwie wiąże się z unormowaniami odnoszącymi się do macierzyństwa i ojcostwa. Jest to oczywiste, gdy matka i ojciec są genetycznymi rodzicami dziecka. Sytuacja nie jest już tak jasna w przypadku m.in. „inseminacji heterologicznej”, kiedy genetycznym ojcem dziecka jest dawca nasienia, a nie np. mąż matki. Wobec tego może pojawić się pytanie: czy prawo i obowiązek kontaktów z dzieckiem dotyczy dawcy, czy też np. męża matki, którego ojcostwo zostało ustalone na podstawie przepisów kodeksu rodzinnego? Sytuacja może się również komplikować w przypadku macierzyństwa zastępczego⁷² albo adopcji.

W mojej ocenie przepisy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczą tylko tych osób, które są rodzicami w rozumieniu obowiązujących unormowań w nim zawartych⁷³. Przyjęcie innego rozwiązania spowodowałoby powstanie daleko idących konsekwencji w postaci zakłóceń w prawidłowo funkcjonujących rodzinach, np. adopcyjnych. Podważałoby też obowiązujące przepisy, bo przecież zgodnie z przepisami matką dziecka jest kobieta, która je urodziła⁷⁴. Ważne jest, aby pamiętać, że prawo i obowiązek utrzymywania kontaktów z dzieckiem dotyczy rodziców, którzy dziecko adoptowali, nie dotyczy zaś rodziców naturalnych adoptowanego dziecka. W wyniku adopcji bowiem ustają prawa i obowiązki krewnych przysposobionego wobec niego⁷⁵. W tej sytuacji rodzice naturalni nie mogą skutecznie domagać się ustalenia istnienia ich prawa do kontaktów z dzieckiem⁷⁶, co jest również połączone ze „ściśłą tajemnicą przysposobienia”. Utrzymanie prawa rodziców biologicznych do kontaktów z dzieckiem w przypadku

⁶⁹ Uchwała Sądu Najwyższego (7) 8.03.2006 r., III CZP 98/05, OSNC 2006, nr 10, poz. 158. Jako formę kontaktów pośrednich.

⁷⁰ K. Jadach, M. Sadowska, *Psychologiczne i prawne aspekty kontaktów osadzonych ojców z dziećmi*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2020, t. 53, s. 109 i n.

⁷¹ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 113 § 1.

⁷² Tamże, art. 61⁹.

⁷³ Zob. J. Zajączkowska-Burtowy, *Kontakty z dzieckiem. Prawa...*, dz. cyt., s. 83.

⁷⁴ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 61⁹.

⁷⁵ Tamże, art. 121.

⁷⁶ T. Justyński, *Prawo do kontaktów...*, dz. cyt., s. 60–62.

przysposobienia pełnego godziłoby w istotę tego przysposobienia⁷⁷. W mojej ocenie skutkiem orzeczenia adopcji jest wygaśnięcie po stronie rodziców biologicznych prawa i obowiązku kontaktów z dzieckiem oraz powstanie takiego prawa i obowiązku po stronie rodziców adopcyjnych⁷⁸.

Nie bez znaczenia pozostaje również kwestia związana z prawem do kontaktu z dzieckiem rodzica niepełnosprawnego. Sądy krajowe w tym przypadku powinny przewidzieć środki dodatkowe, będące bardziej przystosowane do szczególnych okoliczności sprawy, pozwalające na uwzględnienie sytuacji niepełnosprawnego rodzica i umożliwienie mu realizowanie jego prawa do kontaktu z dzieckiem⁷⁹.

Mając na uwadze obowiązujący obecnie w Polsce stan prawny, nie sposób przyjąć, aby rodzicami dziecka zostały uznane dwie osoby tej samej płci⁸⁰.

Jak wynika z obowiązujących przepisów⁸¹, rodzice oraz ich dziecko mają prawo i obowiązek utrzymywania ze sobą kontaktów. Dotyczy to zatem dziecka pochodzącego od obojga rodziców, jak również dziecka przysposobionego wspólnie przez małżonków lub dziecka jednego z małżonków, następnie przysposobionego przez drugiego małżonka⁸².

W tym kontekście może pojawić się pytanie: jak kształtuje się sytuacja związana z prawem i obowiązkiem do kontaktów dziecka w przypadku rodzicielstwa zastępczego? Należy zwrócić uwagę na treść art. 113⁶ kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, zgodnie z którym przepisy dotyczące kontaktów z dzieckiem stosuje się odpowiednio do kontaktów innych osób, jeżeli sprawowały one przez dłuższy czas pieczę nad dzieckiem. Podstawą uprawnienia i zobowiązania do kontaktu z dzieckiem jest zatem więź faktyczna w postaci sprawowania przez dłuższy czas pieczy nad dzieckiem⁸³. A to sprawowanie przez dłuższy czas pieczy nad dzieckiem stanowi warunek umożliwiający ubieganie się o uregulowanie kontaktów z nim⁸⁴. Do kręgu wymienionych osób zalicza się również chrzestnych, których zwyczajowo

⁷⁷ E. Trybulska-Skoczelaś, *Komentarz do art. 113 KRO* [w:] J. Wierciński (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, LexisNexis, Warszawa 2014, s. 768.

⁷⁸ Zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 9 kwietnia 2019 r., 72931/10. Naruszenie prawa do życia rodzinnego dziecka z rodzicami adopcyjnymi po ustaniu adopcji (V.D. i inni przeciwko Rosji).

⁷⁹ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 10 stycznia 2017 r. (skarga Nr 32407/13), w sprawie Kacper Nowakowski przeciwko Polsce, Legalis 2024.

⁸⁰ Odmienne np. w Wielkiej Brytanii; zob. Uzasadnienie wyroku Sądu Najwyższego z 6.12.2013 r., I CSK 146/13, Legalis 2024.

⁸¹ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 113 § 1.

⁸² Tamże, art. 115 § 3.

⁸³ J. Lipińska, *Postępowanie...*, dz. cyt., s. 34.

⁸⁴ H. Haak, *Kontakty z dzieckiem* [w:] H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Pokrewieństwo i powinowactwo (pochodzenie dziecka, stosunki między rodzicami a dziećmi, przysposobienie)*. Komentarz do

poczytuje się za osoby zastępujące dziecku rodziców w razie niemożności sprawowania przez nich opieki nad dziećmi⁸⁵. Jako osoby spełniające te kryteria wskazuje się też opiekunkę, która przez kilka pierwszych lat życia dziecka zajmowała się nim, sąsiadów czy byłego wieloletniego partnera życiowego rodzica⁸⁶.

Do określenia podmiotów mieszczących się w tej kategorii osób Tomasz Justyński używa terminu „rodzice socjologiczni”⁸⁷, których definiuje jako osoby sprawujące przez dłuższy czas pieczę nad dzieckiem. Za rodziców socjologicznych uznaje się osoby, które nie są dla dziecka rodzicami biologicznymi, genetycznymi ani prawnymi, ale wychowują i sprawują nad nim pieczę⁸⁸.

Jak zauważa Tomasz Sokołowski, ustawodawca, stanowiąc o innych osobach sprawujących przez dłuższy czas pieczę nad dzieckiem, nie wymagał, aby osoby mogące na tej podstawie dochodzić ustalenia kontaktów z dzieckiem niejako zastępowały im rodziców⁸⁹. Niemniej w mojej ocenie nigdzie również nie wykluczył, aby takie osoby mogły skutecznie dochodzić przed sądem ustalenia tych kontaktów.

Mając powyższe na względzie, zasadne wydaje się zakwalifikowanie w ramach kategorii osób, do których odpowiednio stosuje się przepisy dotyczące kontaktów między dzieckiem a rodzicami zastępczymi, którzy sprawowali nad nim pieczę przez dłuższy czas. Dodatkowo należy podkreślić, że za osoby należące do kręgu osób, które sprawowały pieczę nad dzieckiem, zalicza się osoby zastępujące dziecku rodziców w razie niemożności sprawowania przez nich opieki nad dziećmi, co jest kompatybilne z celem pieczy zastępczej, czyli zapewnieniem dziecku opieki i wychowania do czasu jego powrotu do rodziny naturalnej bądź adopcji oraz okoliczności. Ponadto mogą to być osoby niezwiązane z dzieckiem węzłem pokrewieństwa ani powinowactwa, o ile sprawowały przez dłuższy czas pieczę nad dzieckiem, co mogłoby dotyczyć rodzin zastępczych niezawodowych i zawodowych.

art. 61⁷–127 KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC (art. 453–458, 579–589), C. H. Beck, Warszawa 2019, s. 523.

⁸⁵ T. Sokołowski, *Kontakty z dzieckiem*, dz. cyt., s. 843.

⁸⁶ M. Andrzejewski, *Władza rodzicielska* [w:] T. Smyczyński, M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, C. H. Beck, Warszawa 2024, s. 288.

⁸⁷ T. Justyński, *Prawo do kontaktów...*, dz. cyt., s. 73–75.

⁸⁸ W. Górski, *Zastępcze macierzyństwo a prawo karne. Ocena obecnego stanu prawnego*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2011, z. 1, s. 7; J. Haberk, *Analiza prawna umowy o zastępcze macierzyństwo*, „Prawo i Medycyna” 2009, nr 3, s. 43–60.

⁸⁹ Por. T. Sokołowski, *Kontakty z dzieckiem*, dz. cyt., s. 676.

6.2. Prawo dziecka do kontaktów z rodzicami naturalnymi a rodzina zastępcza

Dziecko umieszczone w rodzinie zastępczej pozostaje nadal dzieckiem swoich rodziców ze wszystkimi tego konsekwencjami prawnymi. Nie ulega zmianie stan cywilny dziecka, a z rodziną zastępczą nie łączy go więź rodzicielska, a jedynie więź prawna, czasami emocjonalna⁹⁰.

W ramach rodziny zastępczej wyróżniamy: rodziny zastępcze: spokrewnione, niezawodowe, zawodowe, w tym pełniące funkcję pogotowia rodzinnego i zawodowe specjalistyczne. Wśród rodzin zastępczych zawodowych specjalistycznych wyodrębnia się natomiast rodziny terapeutyczne (dla dzieci z deficytami zdrowotnymi)⁹¹ i resocjalizacyjne (dla dzieci i młodzieży niedostosowanych społecznie, w stosunku do których zapadło orzeczenie sądu dla nieletnich i dla małoletnich matek z dziećmi)⁹².

W kontekście tematu, który omawiam, istotne jest wskazanie, że umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej następuje na okres nie dłuższy niż do osiągnięcia pełnoletności⁹³, ewentualnie do dwudziestego piątego roku życia przy spełnieniu dodatkowych wskazanych w ustawie wymogów⁹⁴.

W rodzinie zastępczej w świetle obowiązujących przepisów może zostać umieszczone zarówno dziecko, którego rodzice posiadają pełną władzę rodzicielską (na ich wniosek bądź za ich zgodą), jak i dziecko, którego rodzice mają władzę rodzicielską ograniczoną, zawieszoną bądź są jej pozbawieni.

Jak pisze Tadeusz Smyczyński, do zakresu pojęcia władzy rodzicielskiej należy „[...] całokształt obowiązków i uprawnień rodziców względem osoby i majątku dziecka dla ochrony jego dobra i przygotowania go do samodzielnego życia”⁹⁵.

W uchwale z dnia 8 marca 2006 roku Sąd Najwyższy podkreślił, że

[...] władza rodzicielska, ze względu na swój charakter, wykazuje jako prawo podmiotowe szczególne cechy. Jej zasadniczą właściwość stanowi to, że jej atrybuty

⁹⁰ K. Walancik-Ryba, *Rodzina zastępcza. Uregulowania prawne a praktyka sądowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019, s. 135.

⁹¹ Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 44).

⁹² Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2024 Nr 149, poz. 887, obecnie Dz.U. 2025, poz. 49), art. 39; M. Andrzejewski, *Władza rodzicielska*, dz. cyt., s. 771.

⁹³ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny..., dz. cyt., art. 37, ust. 1.

⁹⁴ Tamże, art. 37, ust. 2.

⁹⁵ T. Smyczyński (red.), *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, seria „System Prawa Prywatnego”, t. 11, C. H. Beck; Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2009, s. 218; Postanowienie SN z 5 maja 2000 r., II CKN 761/00, nr 51982, LEX.

są zarazem obowiązkiem rodziców, podstawowym zaś celem jest funkcja ochronna względem dziecka⁹⁶.

Władza rodzicielska jest zatem uznawana za niezbywalne i niedziedziczne prawo podmiotowe. Każdy z rodziców jest zobowiązany i uprawniony do jej wykonywania⁹⁷. Przysługuje obojgu rodzicom⁹⁸, którzy mają pełną zdolność do czynności prawnych⁹⁹. Jeżeli jedno z rodziców nie żyje, nie ma pełnej zdolności do czynności prawnych czy zostało pozbawione władzy rodzicielskiej albo gdy jego władza rodzicielska została zawieszona, to władza rodzicielska przysługuje drugiemu z rodziców¹⁰⁰. Zgodnie jednak z kodeksem rodzinnym i opiekuńczym rodzice, którzy nie mają pełnej zdolności do czynności prawnych, uczestniczą w sprawowaniu bieżącej pieczy nad osobą dziecka i w jego wychowaniu, chyba że sąd opiekuńczy postanowi inaczej ze względu na dobro dziecka¹⁰¹. Natomiast gdy żadnemu z rodziców nie przysługuje władza rodzicielska albo jeżeli są nieznani, ustanawia się dla dziecka opiekę¹⁰².

W nauce prawa rodzinnego zgodnie z doktryną i piśmiennictwem przyjmuje się, że na treść władzy rodzicielskiej składają się piecza nad osobą i majątkiem dziecka oraz reprezentacja dziecka¹⁰³. Otwarty katalog obowiązków rodziców wobec dziecka został zawarty w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym¹⁰⁴. Sąd Najwyższy w swoim orzecznictwie wielokrotnie podkreślał, że obowiązek rodziców sprawowania pieczy nad osobą i majątkiem dziecka powinien być przez nich wykonywany osobiście. Jest to zatem piecza oparta na zasadzie wyłączności (tzn. nikt nie może rodziców w jej wykonywaniu wyręczać)¹⁰⁵, a wykonywanie władzy rodzicielskiej następuje z poszanowaniem godności i praw dziecka¹⁰⁶.

⁹⁶ Uchwała 7 sędziów SN z 8.03.2006 r., III CZP 98/05, OSNC 2006, nr 10, poz. 158; Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. 2024, poz. 1061), 172365, LEX.

⁹⁷ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 97 § 1.

⁹⁸ Tamże, art. 93 § 1.

⁹⁹ Tamże, art. 92; zob. także Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny..., dz. cyt., art. 10 § 2.

¹⁰⁰ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 94 § 1 i 2.

¹⁰¹ Tamże, art. 97 § 2.

¹⁰² Tamże, art. 94 § 3.

¹⁰³ P. Gluza, Z. Kołakowska-Halbersztadt, M. Tański, *Dziecko w rozstaniu rodziców*, LexisNexis Polska, Warszawa 2013, s. 169; J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, LexisNexis, Warszawa 2012, s. 345, 351, 353; zob. A. Zieliński, G. Jędrejek, *Prawo rodzinne i opiekuńcze w zarysie*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011, s. 192.

¹⁰⁴ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., 95 § 1; Uchwała 7 sędziów SN..., dz. cyt.

¹⁰⁵ A. Zieliński, G. Jędrejek, *Prawo rodzinne*..., dz. cyt., s. 193; Postanowienie SN z 21 listopada 1952 r., C 1814/52; OSN 1953, nr 3, poz. 92.

¹⁰⁶ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 87 i 95.

Zdaniem Sądu Najwyższego

[...] swoje oczekiwania i uprawnienia wynikające z władzy rodzicielskiej rodzice mogą uwzględniać i realizować jedynie w taki sposób i w takim zakresie, który nie prowadzi do kolizji z dobrem dziecka. Stosunki między rodzicami a dziećmi pozostającymi pod ich władzą rodzicielską mają szczególny charakter w tym znaczeniu, że o stopniu staranności rodziców przy jej wykonywaniu decyduje dobro dziecka. Musi być ona wykonywana z maksymalną starannością. Przy ocenie poziomu staranności nie można pomijać takich elementów kształtujących wiedzę i świadomość rodzica w tym zakresie jak poziom wykształcenia i pełniona rola w życiu społecznym¹⁰⁷.

Umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej często jest konsekwencją wydania przez sąd orzeczenia o ograniczeniu, zawieszeniu lub pozbawieniu władzy rodzicielskiej.

Jeżeli chodzi o zawieszenie władzy rodzicielskiej, to zgodnie z kodeksem rodzinnym i opiekuńczym w razie przemijającej przeszkody w jej wykonywaniu sąd opiekuńczy może zawiesić władzę rodzicielską obojgu rodzicom albo tylko jednemu z nich¹⁰⁸. Należy podkreślić, że w każdym przypadku za zawieszeniem władzy rodzicielskiej musi przemawiać dobro i interes dziecka, a przyczyna zawieszenia o charakterze przemijającym znajduje się po stronie rodziców¹⁰⁹. Jako przykład takiej sytuacji można podać pobyt rodzica w więzieniu, za granicą czy w szpitalu¹¹⁰. Skutkiem zawieszenia władzy rodzicielskiej jest ustanowienie nad dzieckiem opieki prawnej i wyznaczenie opiekuna. Gdy przyczyna zawieszenia ustanie, sąd uchyla zawieszenie władzy rodzicielskiej¹¹¹.

Natomiast ograniczenie władzy rodzicielskiej nieodłącznie wiąże się z sytuacją, gdy dobro dziecka jest zagrożone. Zagrożenie dobra dziecka musi pozostawać w związku z nienależytym wykonywaniem władzy rodzicielskiej, a wszelkie inne zagrożenia, które nie mają z tym związku, nie mogą prowadzić do ograniczenia władzy rodzicielskiej. Okoliczność czy zagrożenie dobra dziecka powstałe w wyniku niewłaściwego postępowania rodziców, ich nieudolności czy też mylnego wyobrażenia o tym, czego wymaga dobro dziecka, pozostaje bez znaczenia¹¹².

¹⁰⁷ Postanowienie SN z 12 grudnia 2000 r., V CKN 1751/00 (niepubl.); zob. także Postanowienie SN z 2 grudnia 1957 r., 1 CR 1045/56, OSN 1959, nr 3, poz. 76.

¹⁰⁸ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 110.

¹⁰⁹ G. Jędrejek, *Komentarz do art. 110 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* [w:] LEX 2014, stan prawny: 1.10.2013.

¹¹⁰ Wyrok SN z 29 listopada 1999 r., III CKN 483/98, nr 1232431, LEX.

¹¹¹ H. Dolecki, *Komentarz do art. 110 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, dz. cyt.

¹¹² J. Ignaczewski, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2010, s. 616.

Kodeks rodzinny i opiekuńczy zawiera otwarty katalog zarządzeń w zakresie ograniczenia władzy rodzicielskiej, począwszy od zarządzeń dyscyplinujących aż do umieszczenia dziecka poza rodziną¹¹³. Celem tych zarządzeń jest zarówno ochrona dziecka, jak i pomoc rodzicom, którzy nie radzą sobie należycie z jej realizacją z powodu trudności wychowawczych czy życiowych, nie zaś działanie represyjne wobec jego rodziców¹¹⁴. Mogą one mieć charakter ingerencji doraźnej lub trwałej, co oznacza, że w nagłych wypadkach zarządzenie o charakterze doraźnym może wydać nawet niewłaściwy miejscowo sąd opiekuńczy¹¹⁵.

Najdalej idącym środkiem ingerencji, który powinien być wydany tylko w takiej sytuacji, gdy dziecko musi być zabrane z dotychczasowego środowiska, jest zarządzenie sądu opiekuńczego o umieszczeniu małoletniego w rodzinie zastępczej albo w placówce opiekuńczo-wychowawczej¹¹⁶. Przesłankę wydania tego zarządzenia przez sąd stanowi sytuacja, w której dobro dziecka¹¹⁷ jest zagrożone. Próbę definicji tego pojęcia w literaturze prawniczej podjęło wielu specjalistów¹¹⁸. W mojej ocenie najtrafniejsze jest

¹¹³ J. Gajda, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Akty stanu cywilnego. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2002, s. 417; Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 109; Wyrok SN z 18 czerwca 1969 r., I CR 128/69, nr 6518, LEX; Postanowienie SN z 5 maja 2000 r., II CKN 869/00, OSNC 2000, nr 11, poz. 205, z głosem aprobującą P. Dzienisa, „Przegląd Sądowy” 2002, nr 3, s. 122; Uchwała SN z 14 czerwca 1988 r., III CZP 42/88, OSNC 1989, nr 10, poz. 156, z głosem częściowo krytyczną E. Holewińskiej-Łapińskiej, „Państwo i Prawo” 1991, z. 2, s. 107. Wyrok SN z 18 czerwca 1969 r., I CR 128/69, nr 6518, LEX.

¹¹⁴ Postanowienie SN z 27 października 1997 r., III CKN 321/97, niepubl.; Postanowienie SN z 28 kwietnia 2000 r. II CKN 452/00, niepubl., Postanowienie SN z 13 września 2000 r., II CKN 1141/00, niepubl.

¹¹⁵ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, dz. cyt.; Uchwała SN z 2 października 1991 r., III CZP 92/91, OSNC 1992, nr 4, poz. 58.

¹¹⁶ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 109 § 2; J. Gajda, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2000, s. 413; J. Ignaczewski, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, dz. cyt., s. 621.

¹¹⁷ Z. Radwański, *Pojęcie i funkcja „dobra dziecka” w polskim prawie rodzinnym i opiekuńczym*, „Studia Cywilistyczne” 1981, nr XXXI, s. 19; B. Czech, *Ustanie małżeństwa* [w:] H. Ciepła i in. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, LexisNexis Polska, Warszawa 2009, s. 387; W. Stojanowska, *Dobro dziecka jako klauzula generalna konwencji w prawie polskim* [w:] T. Smyczyński (red.), *Konwencja o prawach dziecka. Wybrane zagadnienia prawne i socjalne*, UNICEF, Warszawa 1994.

¹¹⁸ Zob. J. Bodio, *Status dziecka jako uczestnika postępowania nieprocesowego*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2019, s. 23; K. Hanas, *Konstrukcja normatywna „dobra dziecka” i jej sądowe stosowanie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2021, s. 42; E. Kabza, K. Krupa-Lipińska (red.), *Dobro dziecka w ujęciu interdyscyplinarnym*, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2016, s. 7 i n.; R. Łukasiewicz, *Dobro dziecka a interesy innych podmiotów w polskiej regulacji prawnej przysposobienia*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2019, s. 64.

to stworzone przez Wandę Stojanowską¹¹⁹, według której termin „dobro dziecka” w rozumieniu przepisów prawa rodzinnego oznacza kompleks wartości o charakterze materialnym i niematerialnym, niezbędny do zapewnienia prawidłowego rozwoju fizycznego i duchowego dziecka oraz do pracy odpowiednio do jego uzdolnień. Jednak te wartości są zdeterminowane przez wiele różnorodnych czynników, które zależą od normy prawnej oraz konkretnej sytuacji dziecka¹²⁰.

Umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej powinno natomiast nastąpić dopiero po wyczerpaniu wszystkich form pomocy rodzicom dziecka, o których mowa w przepisach ustawy o wspieraniu rodziny, chyba że dobro dziecka wymaga zapewnienia mu niezwłocznie pieczy zastępczej¹²¹.

Pomimo że w polskim ustawodawstwie władza rodzicielska jest traktowana jako najważniejszy element praw rodziców względem dziecka, to niezależnie od władzy rodzicielskiej rodzice oraz ich dziecko mają prawo i obowiązek utrzymywania ze sobą kontaktów¹²². Z powyższego zapisu wynika jasno, że to prawo i obowiązek przysługuje również dzieciom umieszczonym w rodzinach zastępczych oraz ich rodzicom naturalnym niezależnie od tego, czy posiadają oni pełną władzę rodzicielską czy jest ona ograniczona, tymczasowo zawieszona lub są jej pozbawieni. Ponadto zgodnie z przepisami o wspieraniu rodziny dziecko ma prawo do kontaktów osobistych oraz podtrzymywania więzi i pozytywnych relacji z rodziną biologiczną, z wyjątkiem sytuacji, w których sąd ich zakazał. Dlatego też powinno się unikać sytuacji, kiedy dziecko przebywa w rodzinie zastępczej skonfliktowanej z rodziną biologiczną¹²³. Istotne jest, aby rodzina zastępcza znajdowała się w miarę blisko od rodziny biologicznej, tak aby kontakt był możliwy i dało się podtrzymywać pozytywne więzi między dzieckiem a jego rodziną biologiczną. Sąd w miarę możliwości powinien umieścić dziecko w pieczy zastępczej na terenie powiatu miejsca zamieszkania dziecka¹²⁴. Ponadto wymienione prawo i obowiązek przysługuje rodzicom niezależnie od tego, czy są małżeństwem czy nie. Dotyczy to zatem również przypadków, w których rodzice są małżeństwem, ale pozostają w separacji faktycznej

¹¹⁹ W. Stojanowska, *Rozwód a dobro dziecka*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1979, s. 27.

¹²⁰ Orzeczenie SN z 7 kwietnia 1952 r., C 487/52.

¹²¹ Zob. Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 109 § 2 pkt 5, w związku z Ustawą z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego..., dz. cyt., art. 35, ust. 1, art. 570, 572 i 579²; Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny..., dz. cyt., art. 58, ust. 1 i art. 103, ust. 2.

¹²² Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 113 § 1.

¹²³ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny..., dz. cyt., art. 4.

¹²⁴ M. Rączka, *Rodzinna piecza zastępcza* [w:] B. Królak, M. Rączka, *Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2017, s. 151.

albo sąd orzekł w stosunku do nich separację, albo orzekł rozwód lub unieważnienie małżeństwa.

Zasady dotyczące ustalenia sposobu kontaktu z rodzicami naturalnymi w przypadku, gdy dziecko zostało umieszczone w rodzinie zastępczej¹²⁵, zostały uregulowane przez ustawodawcę w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym tak samo jak w przypadku, gdy dziecko jest pod pieczę jednego z rodziców¹²⁶ lub opiekuna. W obu sytuacjach ustawodawca zagwarantował takie same reguły ustalania kontaktów z dzieckiem. Mamy tu do czynienia z odpowiednim stosowaniem przepisu. Istotne pozostają tu trzy zasady regulowania sposobu utrzymywania kontaktów z dzieckiem, czyli zasada prymatu woli rodziców przed rozstrzygnięciem przez sąd opiekuńczy, zasada dobra dziecka i zasada uwzględniania rozsądnych życzeń dziecka¹²⁷.

Pierwszą istotną regułą jest możliwość współdecydowania o kontaktach z dzieckiem przez oboje rodziców. W uzasadnieniu projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy Kodeks postępowania cywilnego z 2011 roku słusznie podkreślono, że w praktyce społecznej wielu rodziców z powodzeniem i bez udziału sądu reguluje utrzymywanie kontaktów¹²⁸. Takie porozumienie powinno obejmować wszystkie dostępne w danej sytuacji rodzinnej postacie kontaktów z dzieckiem. Nie musi być szczegółowe. Ważne jest jednak, by powstało w zgodności co do zakresu miejsca, czasu trwania oraz form kontaktów.

Klauzula generalna¹²⁹ – przesłanka dobra dziecka – jest najistotniejszą dyrektywą w prawie rodzinnym oraz przepisach prawnych innych dziedzin prawa odnoszących się do sytuacji dziecka¹³⁰. Brak legalnej definicji tego pojęcia ustawodawca wielokrotnie argumentował faktem, że mogłaby ona doprowadzić do obniżenia ochrony praw dziecka przez zbyt mało kompleksowe uregulowanie¹³¹.

Jeżeli chodzi o regułę dotyczącą uwzględniania rozsądnych życzeń dziecka, to jest ona powiązana zarówno z konstytucyjną zasadą¹³², zgodnie z którą

¹²⁵ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 113¹ § 2.

¹²⁶ Tamże, art. 113¹ § 1.

¹²⁷ J. Ignaczewski, *Władza rodzicielska...*, dz. cyt., s. 206–207.

¹²⁸ Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy Kodeks postępowania cywilnego, druk sejmowy Nr 4068, Sejm RP VI kadencji, orka.sejm.gov.pl/Druk6ka.nsf/0/8AFC30D02EA4F9A7C125787100256628/\$file/4068.pdf (dostęp: 17.08.2024).

¹²⁹ Z. Radwański, *Pojęcie i funkcja „dobra dziecka”...*, dz. cyt., s. 6.

¹³⁰ M. Bielecki, *Dobro dziecka jako przesłanka korzystania z jego prawa do wolności religijnej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2004, t. 7, s. 233.

¹³¹ M. Andrzejczak-Świątek, *Ochrona praw dziecka w sytuacjach nadzwyczajnych*, Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2016, s. 17, https://brpd.gov.pl/sites/default/files/ochrona_praw_dziecka_w_sytuacjach_-_ebook.pdf (dostęp: 19.06.2024).

¹³² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej..., dz. cyt., art. 72, ust. 3.

osoby odpowiedzialne za dziecko powinny go wysłuchać w sprawach dotyczących jego praw, jak i z przepisami kodeksu rodzinnego i opiekuńczego¹³³, nakładającymi na rodziców obowiązek wysłuchania dziecka w ważnych sprawach dotyczących jego osoby i majątku, a także uwzględniającymi obowiązek rodziców i dzieci do wzajemnego szacunku i wspierania się. Jest to powiązane z przepisami procedury cywilnej¹³⁴, które odnoszą się do wysłuchania dziecka przez sąd. Taką sprawą z pewnością są kontakty z rodzicem, z którym na stałe nie mieszka¹³⁵.

Często pojawia się postulat, że sąd powinien sprawdzić, czy brak chęci dziecka do spotkań jest wynikiem jego wyłącznej decyzji czy następstwem manipulacji lub nacisku ze strony rodzica, z którym na stałe zamieszkuje, czy też rodzica zastępczego. Niemniej nie należy zapominać, że powyższa sytuacja może być również wynikiem postawy rodzica, który kontaktów się domaga, i to on może swoim zachowaniem przyczyniać się do tego, że dziecko po prostu nie chce utrzymywać z nim kontaktów, np. poprzez negatywne wypowiedzi na temat drugiego rodzica czy rodzica zastępczego, bądź przez brak zainteresowania dzieckiem podczas spotkań. Oczywiście w tym przypadku sąd powinien egzekwować zmianę postawy od rodzica, który przyczynia się do powstania tej niechęci. Jednak wymaga to niezwykle wnikliwej analizy stanu faktycznego.

Jest wiele sposobów ustalenia kontaktów, np. wyznaczenie dni i godzin, weekendów i świąt poza miejscem zamieszkania dziecka i bez obecności rodziców zastępczych. W dobie rozwoju technologii można być w stałym kontakcie, korzystając z narzędzi porozumiewania się na odległość, w tym komunikacji elektronicznej. Rodzic może utrzymywać relacje z dzieckiem telefonicznie, za pomocą platform społecznościowych w zależności od jego wieku lub na ten czas zainstalować programy umożliwiające również widywanie się z nim.

Kodeks rodzinny i opiekuńczy wprowadza dobro dziecka jako nadrzędną zasadę także w sferze kontaktów z rodzicami biologicznymi. Warto zatem podkreślić, że ewentualne ograniczanie tych kontaktów przez rodziców zastępczych nie powinno być podyktowane w żaden sposób niepopartymi tezami, ale wynikać z realnego zagrożenia, jakim dla dziecka będzie kontakt z rodzicem naturalnym. Czasowa forma ograniczenia bezpośredniego

¹³³ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 95 § 4 i art. 87.

¹³⁴ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, dz. cyt., art. 216¹, art. 216², art. 576 § 2.

¹³⁵ H. Cieplą, *Nowelizacje Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z komentarzem*, LexisNexis, Warszawa 2010, s. 71.

kontaktu rodzica naturalnego z dzieckiem powinna być zastąpiona alternatywną formą pośredniego kontaktu.

Oczywiście nie należy zapominać, że formy kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi mogą także się zmieniać wraz z jego wiekiem (np. inaczej muszą być organizowane kontakty z dzieckiem rocznym, a inaczej z nastolatkiem) oraz cechami osobowymi (np. miejsce zamieszkania rodzica naturalnego, rosnące lub malejące niebezpieczeństwo negatywnego wpływu na wychowanie i rozwój dziecka), a także relacjami między dzieckiem a rodzicami (np. złagodzenie lub intensyfikacja konfliktów wewnątrz rodziny i inne przejawy jej dysfunkcyjności). Niemniej wymaga to niezmiernej czujności rodziców zastępczych w tym zakresie, ponieważ bagatelizowanie potencjalnego zagrożenia, które mogłoby nastąpić w trakcie realizacji takiego kontaktu, może być tragiczne w skutkach, np. spotkanie nietrzeźwej matki w parku z kilkuletnim dzieckiem.

W tym miejscu należałoby skoncentrować się na niezwykle ważnej tematyce dotyczącej ograniczenia oraz zakazania przez sąd opiekuńczy kontaktów z dzieckiem w razie nienależytego wykonywania ich przez rodziców naturalnych. Przesłanką takiego orzeczenia jest dobro dziecka, a wymóg ograniczenia tych kontaktów z tego względu jest obligatoryjny¹³⁶.

W literaturze jako zagrożenie dobra dziecka wskazuje się takie zachowanie rodzica, które zagraża jego bezpieczeństwu, prawidłowemu rozwojowi oraz przyczynia się do ukształtowania niewłaściwych postaw, również wobec rodzica, który sprawuje nad nim stałą pieczę. Negatywne zachowanie rodzica uprawnionego do kontaktu może polegać na nastawianiu dziecka przeciwko rodzicowi, który sprawuje nad nim stałą pieczę. To zachowanie może wynikać ze zbyt niskiego poczucia odpowiedzialności i dojrzałości rodzica niedbającego o zdrowie i bezpieczeństwo dziecka, jak również z choroby rodzica, której przebieg uniemożliwia bezpieczne wykonywanie kontaktu z dzieckiem¹³⁷.

W polskim systemie prawnym ingerencja sądu w wykonywanie kontaktów z dzieckiem poprzez ich ograniczenie może nastąpić również wtedy, gdy dziecko zostało umieszczone w rodzinie zastępczej¹³⁸.

Katalog sposobów ograniczeń kontaktów z dzieckiem został przez ustawodawcę stworzony jako otwarty. W związku z tym sąd w zależności od konkretnego stanu faktycznego, potrzeb oraz dobra dziecka może dowolnie konstruować i modyfikować orzeczenie w przedmiocie ograniczenia

¹³⁶ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 113² § 2.

¹³⁷ E. Trybulska-Skoczelas, *Komentarz do art. 113 KRO*, dz. cyt., s. 773.

¹³⁸ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 113¹ § 2; W. Stojanowska, *Utrzymywanie kontaktów z dzieckiem* [w:] W. Stojanowska, M. Kosek, *Nowelizacja prawa rodzinnego...*, dz. cyt., s. 281.

kontaktów z dzieckiem¹³⁹. Zatem sposoby ograniczeń można również stosować pojedynczo lub kumulatywnie, oczywiście tak, by nie wykluczały się wzajemnie, np. orzec zakaz porozumiewania się na odległość i jednocześnie ograniczyć kontakty do określonych sposobów porozumiewania się na odległość. Sąd, nie może również, kumulując ograniczenia, doprowadzić do całkowitego zakazania tych kontaktów. Zawsze w przypadku modyfikacji orzeczeń przez sąd decydująca jest przesłanka dobra dziecka¹⁴⁰. Znaczenie mają też relacje pomiędzy rodzicem naturalnym a dzieckiem. W zależności od tego modyfikacja może polegać na zmniejszeniu dolegliwości tego ograniczenia poprzez na przykład zwiększenie liczby spotkań (gdy relacje się poprawiają) bądź na rozszerzeniu tego ograniczenia poprzez zakaz zabierania dziecka poza jego miejsce stałego przebywania (gdy ulegają pogorszeniu)¹⁴¹.

Katalog zawiera pięć rodzajów ograniczenia kontaktów, takich jak: zakazanie spotykania się z dzieckiem, zakazanie zabierania dziecka poza miejsce jego stałego pobytu, zezwolenie na spotkanie się z dzieckiem tylko w obecności drugiego z rodziców albo opiekuna, kuratora sądowego lub innej osoby wskazanej przez sąd, ograniczenie kontaktów do określonych sposobów porozumiewania się na odległość oraz zakazanie porozumiewania się na odległość. W odniesieniu do sytuacji dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej w praktyce jest to zezwolenie na spotkanie się z dzieckiem tylko w obecności rodzica zastępczego lub kuratora sądowego.

W literaturze jako pozaustawowe przykłady ograniczenia kontaktu wskazuje się: zakaz przy kontakcie udziału osób trzecich, np. aktualnego partnera/partnerki rodzica uprawnionego do kontaktu, zakaz zabierania dziecka do określonych miejsc, zakaz indywidualnego umawiania spotkań rodzica z dzieckiem i jednocześnie nakaz wyłączności respektowania grafiku spotkań ustalonego sądownie¹⁴². W sytuacjach skrajnych sąd może ograniczyć kontakty jedynie do informowania rodzica o stanie zdrowia i postępach dziecka w nauce¹⁴³.

¹³⁹ Por. J. Zajączkowska-Burtowy, *Aspekty prawne kontaktów z dzieckiem*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2018, nr 1, s. 277.

¹⁴⁰ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 113⁵; G. Jędrejek, *Uwagi do art. 1132 kro* [w:] G. Jędrejek (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, Lex/el. 2019 (dostęp: 1.06.2024), s. 810.

¹⁴¹ J. Gajda, *Władza rodzicielska*, dz. cyt., s. 932.

¹⁴² K. Gromek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2020, s. 865–866.

¹⁴³ E. Holewińska-Łapińska, *Orzeczenie zakazu kontaktów z dzieckiem*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2018, s. 9, iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/10/IWS-Holewi%C5%84ska-%C5%81api%C5%84ska-E.Orzeczenie-zakazu-kontakt%C3%B3w-z-dzieckiem.pdf (dostęp: 27.09.2024).

Jak słusznie twierdzi Wanda Stojanowska¹⁴⁴, sąd, orzekając zakaz utrzymywania kontaktów rodzica z dzieckiem, powinien automatycznie rozważyć zasadność wszczęcia z urzędu postępowania w przedmiocie pozbawienia władzy rodzicielskiej rodzica, któremu zakazano utrzymywania kontaktów. Skoro istniały przyczyny orzeczenia zakazu utrzymywania kontaktów z dzieckiem, to najprawdopodobniej te same przyczyny będą stanowiły podstawę do orzeczenia pozbawienia władzy rodzicielskiej.

Najdotkliwszą formą ograniczenia kontaktu z dzieckiem jest zakaz spotykania się. Wynika to z istoty kontaktów, gdyż spotkania są najbardziej preferowaną formą kontaktów z uwagi na możliwość osobistej styczności dziecka z rodzicem. Zgodnie z jednolitym stanowiskiem doktryny sąd, orzekając zakaz spotykania się z dzieckiem, automatycznie zakazuje odwiedzin oraz możliwości zabierania dziecka poza jego miejsce stałego przebywania. Zakaz ten nie pozbawia jednak prawa i obowiązku do porozumiewania się z dzieckiem na odległość¹⁴⁵. Jeżeli chodzi o zakaz zabierania dziecka poza miejsce jego stałego pobytu, to istotne jest, że nie można go utożsamiać z zakazem spotykania się z dzieckiem, odwiedzin, porozumiewania się na odległość.

Kolejną formą ograniczenia kontaktu z dzieckiem jest zezwolenie sądu na spotkanie się z nim, ale w obecności drugiego rodzica albo opiekuna, kuratora sądowego lub innej osoby wskazanej przez sąd¹⁴⁶. W przypadku dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej jest to najczęściej rodzic zastępczy albo kurator sądowy. Sąd może również orzec ich jednoczesną obecność podczas spotkań dziecka z rodzicem naturalnym¹⁴⁷. Otwarty katalog uprawnionych osób w tym przypadku daje sądowi większą elastyczność w wyborze najodpowiedniejszego podmiotu, który ma być obecny podczas spotkania rodzica z dzieckiem. Sąd powinien mieć na względzie, że celem orzeczenia ustalającego kontakty z dzieckiem jest bowiem dążenie do utrzymania lub odbudowania właściwych więzów emocjonalnych pomiędzy dzieckiem a osobą uprawnioną do tych kontaktów jako warunku jego prawidłowego rozwoju psychofizycznego¹⁴⁸, i rozważyć, czy obecność rodzica zastępczego i kuratora podczas wykonywania kontaktu nie będzie miała negatywnego wpływu na osiągnięcie tego celu, mimo że co do zasady kurator powinien mieć wpływ na przebieg kontaktu i jego właściwą reali-

¹⁴⁴ W. Stojanowska, M. Kosek, *Nowelizacja prawa rodzinnego...*, dz. cyt., s. 285.

¹⁴⁵ G. Jędrejek, *Uwagi do art. 1132 kro*, dz. cyt.

¹⁴⁶ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., art. 113² § 2, pkt 3.

¹⁴⁷ Uchwała SN z 18.3.2011 r., III CZP 139/10, OSNC 2011, nr 11, poz. 122; post. SO w Sieradzu z 28.12.2016 r., I Ca 482/16, Legalis.

¹⁴⁸ Uchwała SN z 18 marca 2011 r., III CZP 139/10, OSNC 2011, nr 11, poz. 122.

zając. Ponadto powinien dbać o przebieg spotkania, a także o to, aby trwało ono taką ilość czasu, jaką określił sąd w postanowieniu.

Nie podzielam stanowiska judykatury, że najkorzystniejszym rozwiązaniem jest orzeczenie, aby w trakcie spotkania rodzica wykonującego kontakt z dzieckiem obecny był również kurator sądowy²³⁰. Trudno bowiem budować emocjonalną więź z drugim człowiekiem w obecności zupełnie obcych osób; jest to nienaturalne, co oczywiście nie oznacza, że niemożliwe. Niemniej na pewno może to być wysoce utrudnione, co powinien mieć na względzie sąd orzekający w sprawie. Nie wyklucza to sytuacji, w której obecność kuratora może również sprawić, że zarówno dziecko, jak i rodzic podejmie próbę porozumienia, a ich relacja się ustabilizuje. Nie należy zapominać, że w praktyce takie rozwiązanie związane z obecnością kuratora na spotkaniach dziecka z rodzicem stanowi dodatkowe obciążenie obowiązkami kuratorów, których i tak jest mało¹⁴⁹.

Tę formę obecności kuratora sądowego podczas spotkań dziecka z rodzicem należy odróżnić od instytucji nadzoru kuratora sądowego, która jest uregulowana w Konwencji w sprawie kontaktów z dziećmi¹⁵⁰. Polski ustawodawca nie wprowadził bowiem nadzoru kuratora sądowego nad wykonywaniem kontaktów z dzieckiem, co – jak wskazuje Joanna Lipińska – należy uznać za duże zaniedbanie, ponieważ umożliwienie sądom stosowania nadzoru kuratora sądowego mogłoby choć częściowo przyczynić się do większej skuteczności realizacji kontaktów. Problem niewykonywania lub nieprawidłowego wykonywania kontaktów jest bowiem nagminnie skutkiem konfliktu istniejącego między rodzicami¹⁵¹.

Według Ewy Trybulskiej-Skoczylas¹⁵² jest możliwość stosowania nadzoru kuratora sądowego na mocy przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego¹⁵³, stanowiących o fakultatywnym zobowiązaniu rodziców do określonego postępowania, w szczególności skierowania ich do placówek lub specjalistów

¹⁴⁹ Ustawa z 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych (Dz.U.2023.1095), t.j., art. 91; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 12.06.2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych (Dz.U. 2014 poz. 989), § 10; Konwencja w sprawie kontaktów z dziećmi z 5 maja 2003 r., art. 4, pkt 3, art. 10, pkt 1, i art. 14, ust. 1 lit. b; Ustawa z 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych (Dz.U.2023.1095), t.j., art. 91.

¹⁵⁰ Konwencja w sprawie kontaktów z dziećmi z 5 maja 2003 r., art. 4, pkt 3, art. 10, pkt 1, i art. 14, ust. 1 lit. b.

¹⁵¹ J. Lipińska, *Postępowanie...*, dz. cyt., s. 55; A. Czerederecka, *Manipulowanie dzieckiem przez rodziców rywalizujących o udział w opiece*, „Dziecko Krzywdzone: teoria, badania, praktyka” 2008, t. 7, nr 4, s. 1–20, https://alienacjarodzicielska.pl/pisma/Czerederecka%20manipulowanie_dzieckiem_przez_rodzicow.pdf (dostęp: 20.04.2024).

¹⁵² E. Trybulska-Skoczylas, *Komentarz do art. 113 KRO* [w:] J. Wierciński (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, dz. cyt., s. 773.

¹⁵³ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 113⁴.

zajmujących się terapią rodzinną, poradnictwem lub świadczących rodzinie inną stosowną pomoc, z jednoczesnym wskazaniem sposobu kontroli wykonania wydanych zarządzeń. Skoro ustanowienie nadzoru kuratora sądowego jest konsekwencją sytuacji powstałej między rodzicami i to na nich sąd nakłada obowiązek określonego zachowania, to wprowadzenie możliwości ustanowienia przez sąd nadzoru kuratora nad wykonywaniem kontaktów z dzieckiem wydaje się zasadne. Odmiennie jednak uważa Joanna Zajączkowska-Burtowy. Jej zdaniem nadzór kuratora sądowego można traktować jako jedną z form ograniczenia kontaktów, a przesądza o tym otwarty katalog form ograniczenia kontaktu określony przez ustawodawcę w przepisach¹⁵⁴.

W mojej ocenie pogląd ten jest zarówno trafny, jak i praktyczny. Przepisy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego¹⁵⁵ stanowią o zobowiązaniu rodziców do podjęcia pracy nad własnym postępowaniem, głównie poprzez uczęszczanie na terapię. Natomiast w przypadku ewentualnego orzeczenia o nadzorze kuratora nad przebiegiem wykonywania kontaktu rodzice nie podejmują żadnych działań i nie są zobowiązani do podjęcia terapii. Efektem terapii powinno być wypracowanie kompromisu, natomiast rezultatem nadzoru kuratora – prawidłowe wykonywanie kontaktów przez rodziców¹⁵⁶.

Ograniczenie kontaktów do określonych sposobów porozumiewania się na odległość¹⁵⁷ oznacza, że kontakty przysługują jedynie w zakresie oznaczonym przez sąd. W związku z tym sąd może orzec, że kontakty będą polegać tylko na komunikacji za pośrednictwem między innymi telefonu, e-maila lub Skype'a. Do podstawowych sposobów porozumiewania się na odległość można zakwalifikować kontakt telefoniczny oraz z wykorzystaniem narzędzi komunikacji elektronicznej (np. Messenger, Skype, Gadu-Gadu, e-mail, WhatsApp). Sąd nie musi ograniczać się do jednej formy kontaktu porozumiewania się na odległość, ale może orzec łącznie o wykorzystaniu dwóch lub większej liczby środków komunikacji na odległość. Ponadto orzeczenie w przedmiocie ograniczenia kontaktów do określonych sposobów porozumiewania się na odległość nie powinno wyznaczać jedynie środek komunikacji, ale także częstotliwość i czas korzystania z danego sposobu komunikacji.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że ograniczenie kontaktów do konkretnych sposobów porozumiewania się na odległość oznacza, że rodzic uprawniony do kontaktu nie może korzystać z innych niż ściśle określonych

¹⁵⁴ Tamże, art. 113² § 2 pkt 1–5.

¹⁵⁵ Tamże, art. 113⁴.

¹⁵⁶ Zob. Postanowienie SO w Sieradzu z 28 grudnia 2016 r., I Ca 482/16, Legalis.

¹⁵⁷ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 113² § 2 pkt 4.

przez sąd sposobów porozumiewania się na odległość, jak również stanowi o zakazie przebywania z dzieckiem i bezpośredniego porozumiewania się¹⁵⁸.

Jako formę ograniczenia kontaktu ustawodawca podał również zakaz porozumiewania się na odległość¹⁵⁹. W mojej ocenie zakaz ten jednoznacznie obejmuje wszystkie formy takiego porozumiewania się. Ponadto nie zawiera „sam w sobie” ograniczenia w postaci zakazu spotykania się. Prowadziłoby to bowiem do całkowitego zakazu kontaktowania się z dzieckiem, a w tym przypadku istnieje zupełnie inna podstawa prawna takiego orzeczenia.

Największą sankcją, jeżeli chodzi o ingerencję sądu w kontakty między rodzicem a dzieckiem, jest zakaz utrzymywania kontaktów z dzieckiem. Przesłanką takiego zakazu jest sytuacja, w której utrzymywanie kontaktów rodziców z dzieckiem poważnie zagraża jego dobru lub je narusza¹⁶⁰.

Zagrożenie dobra dziecka musi być poważne. Przyzwolenie na naruszenie dobra dziecka o mniejszym stopniu dolegliwości niż poważne byłoby sprzeczne z rozumieniem pojęcia dobra dziecka. Dlatego ustawodawca nie wprowadził w tym przypadku przesłanki poważnego naruszenia dobra dziecka¹⁶¹. Kiedy którakolwiek z tych dwóch przesłanek zaistnieje, wtedy sąd zakaz ten orzeka obligatoryjnie i jest on generalny, tzn. dotyczy wszystkich możliwych form kontaktowania się rodzica z dzieckiem oraz przekazywania rodzicowi informacji o aktualnym stanie zdrowia dziecka bądź postępach w nauce. Zakaz ten odnosi się również do sytuacji, gdy dziecko jest umieszczone w rodzinie zastępczej, oraz zarówno do jednego rodzica, jak i obojga¹⁶².

Orzeczenie takiego zakazu jest surowszym środkiem, jeżeli chodzi o izolację pomiędzy rodzicem a dzieckiem, nawet od pozbawienia władzy rodzicielskiej. Szczególnie ma to znaczenie w przypadku dzieci w młodszy wieku, gdyż może zrodzić u nich poczucie odrzucenia przez rodzica. W związku z tym powinno być ono, w mojej ocenie, orzekane przez sąd w wyjątkowych sytuacjach, gdy utrzymywanie osobistych kontaktów rodziców z dzieckiem zagraża jego życiu, zdrowiu, bezpieczeństwu bądź wpływa na niego demoralizująco¹⁶³. Jak wskazuje literatura przedmiotu, zakaz utrzymywania kontaktów z dzieckiem powinien być reakcją sądu na stan zagrożenia jego sfery duchowej lub fizycznej. Może on wynikać z nadmiernego karcenia, wpajania

¹⁵⁸ H. Haak, *Kontakty z dzieckiem*, dz. cyt., s. 503.

¹⁵⁹ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 113² § 2, pkt 5.

¹⁶⁰ A. Zieliński, *Sądownictwo opiekuńcze w sprawach małoletnich*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1975, s. 190.

¹⁶¹ H. Haak, *Opinia* [w:] Druk sejmowy Nr 1166, Sejm RP V kadencji, s. 9.

¹⁶² J. Ignaczewski, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, dz. cyt., s. 209.

¹⁶³ Postanowienie SN z 7.11.2000 r., I CKN 1115/00, OSNC 2001, nr 3, poz. 50 (nadal aktualne).

aspołecznych wzorców postępowania, demoralizowania, zaszczepiania nienawiści do drugiego z rodziców¹⁶⁴.

Sądy najczęściej orzekają o zakazie utrzymywania kontaktów z dzieckiem z powodu: uzależnień rodziców od alkoholu, narkotyków, substancji psychoaktywnych, funkcjonowania rodziców w środowisku przestępczym, naruszenia nietykalności fizycznej i stosowania wobec dziecka przemocy psychicznej, molestowania seksualnego¹⁶⁵.

W przypadku molestowania seksualnego małoletnich są różne poglądy, jeżeli chodzi o zabezpieczenie kontaktów z oskarżonym rodzicem na czas trwania postępowania w sprawie o rozwód. Czy sądy na czas trwania postępowania karnego nie powinny orzekać całkowitego zakazu, lecz ograniczyć utrzymywanie kontaktów z dzieckiem? Z uwagi na kwestię domniemania niewinności wydaje się to zasadne. Jednak należy wnikliwie zbadać, czy dobro dziecka może być zagrożone. W mojej ocenie nie można zakładać, że skoro z praktyki wynika, iż większość oskarżeń w tym względzie jest fałszywa, to można traktować je schematycznie i co do zasady zawsze orzekać ograniczenie kontaktów z dzieckiem. Większe negatywne konsekwencje dla dziecka mogą powstać, gdy oskarżenia okażą się prawdziwe, a sąd nie orzekłby zakazu tych kontaktów, zwłaszcza że nie ma w tym przypadku żadnego ograniczenia czasowego, a istotne są tylko przesłanki.

Odnosnie do okresu, na jaki może zostać orzeczone ograniczenie kontaktu z dzieckiem, czy ma zostać orzeczone przez sąd zakaz utrzymywania kontaktów z dzieckiem, istnieją dwie koncepcje¹⁶⁶. Zgodnie z pierwszą ograniczenie czy zakaz utrzymywania kontaktów może być orzeczone na czas oznaczony albo nieoznaczony. Natomiast zgodnie z drugą koncepcją, której jestem zwolenniczką, niemożliwe jest określenie w orzeczeniu czasu trwania ograniczenia czy zakazu utrzymywania kontaktów z dzieckiem, ponieważ z całą pewnością nie da się przewidzieć, jak w przyszłości będą się kształtować relacje pomiędzy rodzicem a dzieckiem.

¹⁶⁴ M. Goettel, *O zmianach kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w zakresie przesłanek pozbawienia władzy rodzicielskiej*, „Przegląd Sądowy: czasopismo poświęcone prawnym zagadnieniom wymiaru sprawiedliwości” 2001, nr 11–12.

¹⁶⁵ Zob. Postanowienie Sądu Rejonowego dla m. st. Warszawy w Warszawie – VI Wydział Rodzinny i Nieletnich z 15 października 2019 r. VI Nsm 907/19; art. 200 KK. O problemie fałszywych oskarżeń o molestowanie dzieci podnoszonych przez jednego z rodzica podczas spraw o rozwód zwracają uwagę praktycy – adwokaci, pisząc o tym m.in. na swoich blogach, np. A. Rychlewska-Hotel, *Rozwód a fałszywe oskarżenie*, 11.01.2021, karh.pl/prawo-karne/rozwod-a-falszywe-oskarzenie/ (dostęp: 5.09.2024); M. Wnuk, *Rozwód a fałszywe oskarżenie*, 28.04.2021, <https://mezczyznai-rozwod.pl/rozwod-a-falszywe-oskarzenie> (dostęp: 5.05.2024), oraz w artykułach prasowych, m.in. J. Zajączkowska, *Nietrudno pozbawić ojca kontaktów z dzieckiem*, 12.08.2017, <https://www.rp.pl/prawo-rodzinne/art2515321-nietrudno-pozbawic-ojca-kontaktow-z-dzieckiem> (dostęp: 6.03.2024).

¹⁶⁶ Zob. T. Justyński, *Prawo do kontaktów...*, dz. cyt., s. 180.

Zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa rodzinnego i opiekuńczego, poza głównymi rozstrzygnięciami dotyczącymi bezpośrednio kontaktów z dzieckiem, sąd opiekuńczy może w orzeczeniu zawrzeć inne dodatkowe rozstrzygnięcia odnoszące się do kontaktów¹⁶⁷. Przepisy umożliwiają sądowi kierowanie rodziców do placówek lub specjalistów zajmujących się terapią rodzinną, poradnictwem lub świadczących rodzinie inną stosowną pomoc z jednoczesnym wskazaniem kontroli wykonania wydanych zarządzeń, w szczególności skierowanie rodziców do ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych¹⁶⁸. Pomoc świadczona przez te placówki może przybrać postać konsultacji lub poradnictwa, jak również polegać na wsparciu organizacyjnym zmierzającym do poprawy warunków życia członków rodziny albo materialnym przez placówki pomocy społecznej.

Katalog zobowiązań, które może wydać sąd względem rodziców, ma charakter otwarty. Sąd, mając na uwadze potrzeby rodziny, może zatem skorzystać z wymienionych możliwości i zastosować środki spoza ustawowego katalogu, jeśli uzna, że będą one właściwsze w danych okolicznościach sprawy oraz bardziej przyczynią się do ustabilizowania więzów rodzinnych i dobra dziecka.

Jedną z placówek, do których może sąd skierować rodziców, są rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne (od 1 stycznia 2016 roku opiniodawcze zespoły sądowych specjalistów¹⁶⁹). Działają one przy sądach okręgowych, a do ich zadań należy na zlecenie sądu lub prokuratora sporządzanie opinii w sprawach rodzinnych i opiekuńczych oraz w sprawach nieletnich na podstawie przeprowadzonych badań psychologicznych, pedagogicznych lub lekarskich, jak również prowadzenie mediacji, wywiadów środowiskowych w sprawach nieletnich oraz poradnictwa specjalistycznego dla małoletnich, nieletnich i ich rodzin¹⁷⁰.

Należy pamiętać, że sąd może również między innymi zobowiązać rodziców do wzajemnego informowania się w określony sposób i w odpowiednim terminie o przeszkodach uniemożliwiających realizację kontaktu

¹⁶⁷ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 113⁴, oraz Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, dz. cyt., t.j. art. 582¹ § 2.

¹⁶⁸ J. Zajączkowska-Burtowy, *Kontakty z dzieckiem* [w:] M. Frans, M. Habdas (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, dz. cyt., s. 1184.

¹⁶⁹ Ustawa z 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz.U.2018.708), t.j., art. 25, ust. 1 – stanowi, że „Rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne z dniem wejścia w życie niniejszej ustawy stają się opiniodawczymi zespołami sądowych specjalistów” (wejście w życie ustawy: 1.01.2016).

¹⁷⁰ Tamże, art. 1, ust. 1.

w ustalonym czasie albo do pracy z asystentem rodziny i innych form pracy z rodziną¹⁷¹.

Celem wymienionych rozstrzygnięć sądu powinno być ustabilizowanie relacji w rodzinie oraz pomoc w utrzymywaniu i wykonywaniu kontaktów z dzieckiem¹⁷². Niemniej jednak, jak wynika z praktyki, rozstrzyganie w kwestii kontaktów i nadawanie im rygoru natychmiastowej wykonalności, a dopiero w drugiej kolejności, po uprawomocnieniu się orzeczenia, kierowanie rodziców do ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych często pogłębia istniejący już między nimi konflikt. Dlatego w mojej ocenie kierowanie do takiego ośrodka powinno być równoczesne z orzeczeniem rygoru natychmiastowej wykonalności kontaktów.

W doktrynie istnieją rozbieżne poglądy dotyczące kręgu osób, które sąd może skierować do placówek czy specjalistów w celu na przykład podjęcia terapii. Według pierwszego stanowiska zarządzenie to sąd może adresować tylko do rodziców. Zatem krąg podmiotów jest mocno ograniczony. Natomiast wedle drugiego stanowiska¹⁷³ do tego kręgu można zaliczyć również dziecko, szczególnie w przypadku dokonania wykładni celowościowej, skoro celem omawianej dyspozycji ma być uzdrowienie relacji dziecko – rodzic lub rodzice, a ponadto przepis nie ma charakteru represyjnego. Pożądane byłoby dopuszczenie dziecka do udziału we wskazanych terapiach rodzinnych.

Na aprobatę zasługuje drugie stanowisko, ponieważ niejednokrotnie na takich terapiach rodzice przyjmują określony sposób zachowania, czyli „maskę” na potrzeby stworzenia pozytywnego wizerunku dla terapeuty czy sądu. Natomiast gdy w terapii uczestniczy dziecko, nienaturalne zachowanie wydaje się utrudnione z racji tego, że dziecko bardzo dobrze wyczuwa, czy rodzic jest szczerzy czy też nie oraz czy zachowuje się w sposób dobrze mu znany czy też przyjmuje jakąś wyreżyserowaną pozę. Oczywiście należy mieć również na względzie sytuację, że sąd nie powinien przymuszać dziecka do wzięcia udziału w terapii, jeżeli w ogóle nie wyraża ono woli kontaktowania się z rodzicem¹⁷⁴. Mogą przecież pojawić się również głosy krytyki i, skoro dziecko ma być chronione przez prawo, nie można wymagać od niego odpowiedzialności i działania mającego na celu uzdrowienie sytuacji rodzinnej – jest to obowiązek rodziców, a w drugiej kolejności państwa. Niemniej te kwestie zawsze wymagają wnikliwej analizy i badań

¹⁷¹ H. Haak, *Kontakty z dzieckiem*, dz. cyt., s. 515.

¹⁷² T. Sokołowski, *Kontakty z dzieckiem*, dz. cyt., s. 815.

¹⁷³ J. Zajączkowska-Burtowy, *Kontakty z dzieckiem* [w:] M. Habdas, M. Fras (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, dz. cyt., s. 1185.

¹⁷⁴ W. Stojanowska, *Utrzymywanie kontaktów z dzieckiem*, dz. cyt., s. 267 i n.

metodą studium przypadku. Może bowiem zdarzyć się, że uczestnictwo dziecka w terapii będzie miało wpływ na prawidłowy rozwój emocjonalny.

Takie zarządzenie sąd może wydać zarówno w przypadku orzeczenia przez niego o ograniczeniu kontaktów z dzieckiem, jak i w przypadku orzeczenia o zakazie utrzymywania takich kontaktów¹⁷⁵. Jest to zarządzenie o charakterze fakultatywnym i zależy od decyzji sądu. Może dotyczyć zarówno obojga rodziców, jak i jednego z nich.

Nie zgadzam się z poglądami doktryny¹⁷⁶, wedle których w przypadku zakazu kontaktów z dzieckiem takie rozstrzygnięcie staje się bezprzedmiotowe, albowiem celem zobowiązania przez sąd rodziców do określonego postępowania jest uzdrowienie relacji rodzinnych oraz prawidłowe wykonywanie kontaktów¹⁷⁷. Zatem wydanie w sytuacji orzeczenia zakazu kontaktu z dzieckiem takiego zarządzenia może w przyszłości spowodować, że jego cel zostanie osiągnięty, ponieważ nie tyle poprawi relacje z dzieckiem, co pomoże je zbudować.

Sąd, obligatoryjnie wydając zarządzenie, w którym zobowiązuje rodzica do danego postępowania, określa sposób kontroli nad wydanym zarządzeniem. Nadzór ten ma na celu weryfikację wypełniania przez rodziców nałożonych zobowiązań oraz ich ewentualną modyfikację przez sąd w zależności od potrzeb rodziny.

Wyróżnia się różne formy nadzoru. Może on polegać na: nałożeniu na rodziców obowiązku okresowego stawiania się w sądzie i kontrolnej rozmowie z rodzicami, przedstawieniu przez nich zaświadczenia o podjęciu oraz uczęszczaniu na terapię, zasięgnięciu bezpośrednio przez sąd informacji od placówek, do których zostali skierowani rodzice, składaniu okresowych sprawozdań, które powinny być rzetelne i dokładne, przeprowadzeniu przez kuratorów wywiadów środowiskowych.

Kwestia związana z możliwością zmiany przez sąd rozstrzygnięcia o kontaktach jest stale poruszana w tym rozdziale. Aby ten temat usystematyzować, należy podkreślić, że ustawodawca wskazuje jedną przesłankę umożliwiającą tę zmianę, którą jest dobro dziecka¹⁷⁸. Zgodnie z uchwałą SN dobro dziecka stanowi główny drogowskaz wykładni przepisów ustaw w sprawach, które dotyczą dzieci¹⁷⁹.

¹⁷⁵ J. Gajda, *Władza rodzicielska*, dz. cyt., s. 935.

¹⁷⁶ P. Mostowik, *Komentarz do art. 113–113(6)*, dz. cyt., s. 1353.

¹⁷⁷ H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Pokrewieństwo...*, dz. cyt., s. 515.

¹⁷⁸ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 113⁵.

¹⁷⁹ Uchwała SN(7) z 14 lutego 1955 r., I CO 83/54, OSNCK 1955, nr 3, poz. 52.

Jak słusznie zauważa Wanda Stojanowska¹⁸⁰, do zmiany kontaktów z dzieckiem nie jest wymagana zmiana okoliczności. Powyższe rozwiązanie umożliwia, co zaznacza Jerzy Ignaczewski¹⁸¹, naprawienie błędu popełnionego przez sąd w prawomocnym orzeczeniu bez korzystania z kontroli instancyjnej. Ponadto, ze względu na brak konieczności zmiany okoliczności jako przesłanki zmiany rozstrzygnięcia, zmiana orzeczenia w przedmiocie kontaktów z dzieckiem nie zależy od tego, czy – przykładowo – poprawiły się warunki mieszkaniowe rodzica uprawnionego do kontaktu z dzieckiem albo czy doszło do uzdrowienia relacji między rodzicami lub rodzicem a dzieckiem. W myśl przepisów regulujących kontakty z dzieckiem sąd, rozstrzygając w kwestii kontaktów, powinien kierować się zawsze priorytetowo dobrem dziecka, a nie interesem jednego czy obojga rodziców¹⁸².

W rzeczywistości przesłanka dobra dziecka daje stosunkowo dużą elastyczność w odniesieniu do zmiany orzeczenia w przedmiocie kontaktów. Zmienność jest bowiem cechą charakterystyczną kontaktów. Taka zmiana kontaktów, zwana w doktrynie zmianą neutralną¹⁸³, może polegać na modyfikacji sposobu, częstotliwości oraz terminie wykonywania kontaktów z dzieckiem, w zależności od jego aktualnych potrzeb i dobra. Dziecko dorasta, kształtuje się jego charakter, mogą zmieniać się jego poglądy, zainteresowania, gusta. Ponadto na każdym etapie życiowym może zmagać się z różnymi problemami. Czasami dla dobra dziecka trzeba zwiększyć liczbę spotkań, np. w szczególnych sytuacjach, gdy pojawia się tęsknota lub choroba. Niekiedy kontakty te powinny być zmodyfikowane z uwagi na zmianę rytmu życia dziecka – jest on inny, gdy uczęszcza do przedszkola, a inny, gdy chodzi do szkoły czy kiedy pojawiają się dodatkowo zajęcia pozalekcyjne. Jeżeli rodzice zastępczy nie są w stanie w tej kwestii porozumieć się z rodzicami naturalnymi, taka zmiana w wyniku orzeczenia sądowego jest konieczna.

Należy również zaznaczyć, że wobec zagadnienia ograniczenia prawa do kontaktów w ten sposób, że miałyby to być dalsze ograniczanie kontaktów już wcześniej ograniczonych, to w doktrynie występują sporne stanowiska.

Według poglądów wyrażonych w literaturze istnieje dalsza możliwość ograniczania na tej podstawie kontaktów, a nawet zakazania ich, jeżeli zajdzie taka potrzeba¹⁸⁴. Natomiast pojawiają się również stanowiska, wedle których

¹⁸⁰ W. Stojanowska, *Utrzymywanie kontaktów z dzieckiem*, dz. cyt., s. 289–290.

¹⁸¹ J. Ignaczewski, *Formy kontaktów z dzieckiem*, dz. cyt., s. 210.

¹⁸² Postanowienie SO w Toruniu z 20 listopada 2013 r., VIII Ca 492/13, Legalis.

¹⁸³ T. Justyński, *Prawo do kontaktów...*, dz. cyt., s. 156.

¹⁸⁴ Zatem na podstawie Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego..., dz. cyt., art. 113⁵ wraz z art. 113²; T. Justyński, *Prawo do kontaktów...*, dz. cyt., s. 157; J. Zajączkowska-Burtowy, *Kontakty z dzieckiem* [w:] M. Habdas, M. Fras (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021; P. Mostowik, *Komentarz do art. 113–113(6)*, dz. cyt., s. 1354.

zmiana dokonywania przez sąd tych zarządzeń nie może prowadzić do dalszego ograniczania zakresu kontaktów z dzieckiem i w tym przypadku należałoby zastosować przepisy dotyczące ograniczenia kontaktów z dzieckiem¹⁸⁵.

W mojej ocenie najistotniejsze jest, aby ewentualna zmiana przez sąd rozstrzygnięcia była dobra dla dziecka. Zatem w konkretnym stanie faktycznym właśnie przez pryzmat dobra dziecka sąd powinien rozstrzygać w kwestii pogłębienia lub rozszerzenia kontaktów czy też ich większego ograniczenia. Jeżeli chodzi o podstawę prawną, mogą to być wyznaczone łącznie przepisy określające *stricte* ograniczenie utrzymywania kontaktów rodziców z dzieckiem, dotyczące zmiany rozstrzygnięcia o kontaktach z dzieckiem oraz te wskazujące na przesłanki zakazu kontaktów rodzica z nim. Zawsze należy bowiem ustalić podstawę z uwzględnieniem konkretnego stanu faktycznego¹⁸⁶.

Pojawia się pytanie: czy zaniedbywanie przez rodziców naturalnych obowiązku utrzymywania kontaktów z dzieckiem umieszczonym w rodzinie zastępczej (albo całkowite zaniechanie kontaktów) może stanowić podstawę do ingerencji sądu we władzę rodzicielską? Moim zdaniem tak, ponieważ skoro obowiązek utrzymywania kontaktów z dzieckiem jest niezależny od władzy rodzicielskiej, to brakuje podstaw, w przypadku zaniedbywania przez rodziców wspomnianego obowiązku, do ingerencji sądu we władzę rodzicielską. Jeżeli bowiem sąd uzna, że brak tych kontaktów zagraża dobru dziecka, to może zobowiązać rodziców do nawiązania z nim kontaktów i utrzymywania ich zgodnie z jego dobrem.

Ponadto należy podkreślić, że skoro nieutrzymywanie w sposób stały kontaktów z dzieckiem może mieścić się w ramach pojęcia trwałego nieinteresowania się nim, co stanowi przesłankę pozbawienia władzy rodzicielskiej, to w przypadku dzieci umieszczonych w rodzinach zastępczych, których rodzice mają pełną władzę czy też ograniczoną władzę rodzicielską, zaniedbywanie przez nich utrzymywania tych kontaktów powinno stanowić słuszną podstawę do rozważenia dokonania dalszej ingerencji w tę władzę. Oczywiście nie dotyczy to sytuacji, w której okazałoby się, że utrzymywanie przez rodziców kontaktów z dzieckiem jest sprzeczne z jego dobrem.

Ważną kwestią do omówienia jest również sytuacja, w której dochodzi do odmowy „wydania dziecka na kontakt”. W regulacjach prawnych dotyczących kontaktów rodziców z dziećmi istotny jest w tym przypadku art. 598¹⁵ § 1 kodeksu postępowania cywilnego, zgodnie z którym:

¹⁸⁵ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 113²; T. Sokołowski, *Kontakty z dzieckiem*, dz. cyt., s. 816.

¹⁸⁶ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 113⁵ w zw. z art. 113² lub 113³.

Jeżeli osoba, pod której pieczę dziecko pozostaje, nie wykonuje albo niewłaściwie wykonuje obowiązki wynikające z orzeczenia albo z ugody zawartej przed sądem lub przed mediatorem w przedmiocie kontaktów z dzieckiem, sąd opiekuńczy, uwzględniając sytuację majątkową tej osoby, zagrozi jej nakazaniem zapłaty na rzecz osoby uprawnionej do kontaktu z dzieckiem oznaczonej sumy pieniężnej za każde naruszenie obowiązku¹⁸⁷.

W wyroku Sądu Rejonowego dla m.st. Warszawy, ogłoszonego 16 października 2018 roku, podkreślono, że „Niepożądane jest uwzględnianie zdania rodziców czy jednego z nich kosztem dobra dziecka”¹⁸⁸. Ponadto w orzecznictwie wskazuje się, że:

Pojęcia „nie wykonuje” i „niewłaściwie wykonuje” należy interpretować jako każde „zawinione” działanie zmierzające do utrudnienia osobie uprawnionej realizacji kontaktów z dzieckiem¹⁸⁹.

Zatem, odnosząc te regulacje do omawianej przeze mnie sytuacji dotyczącej dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej, oczywiście w zależności od stanu faktycznego rodzic naturalny może złożyć wniosek do sądu rodzinnego o zagrożenie nakazem zapłaty na jego rzecz sumy pieniężnej w danej kwocie za każde niewykonanie albo niewłaściwe wykonanie obowiązku wynikającego z orzeczenia sądu przez osobę, pod której pieczę dziecko pozostaje (w tym przypadku rodzica zastępczego). Jeżeli sąd stwierdzi naruszenie po stronie rodzica zastępczego, pod którego pieczę jest dziecko, to egzekucja kontaktów z małoletnim dzieckiem sprowadzi się do dwóch etapów. Etap pierwszy obejmuje groźbę nakazania oznaczonej sumy pieniężnej na rzecz rodzica naturalnego uprawnionego do kontaktów za każde naruszenie obowiązku przez rodzica zastępczego. tj. osobę, pod której pieczę dziecko pozostaje, gdy utrudnia ona kontakty. Jeżeli rodzic zastępczy nadal nie będzie wypełniał obowiązku umożliwienia kontaktów, to należy zainicjować etap drugi, w którym sąd opiekuńczy nakaże rodzicowi zastępczemu zapłacić rodzicowi uprawnionemu do kontaktu należną sumę pieniężną. Postępowanie to wszczynane jest wyłącznie na wniosek, a sądem właściwym we wspomnianych sprawach jest sąd opiekuńczy, którym

¹⁸⁷ Kodeks postępowania cywilnego z dnia 17 listopada 1964 r., dz. cyt., art. 598¹⁵ § 1.

¹⁸⁸ Wyrok Sądu Rejonowego dla m.st. Warszawy z 16 października 2018 roku, VI Wydział Rodzinny i Nieletnich, sygn. akt VI Nsm 975/18, <https://warszawa.sr.gov.pl/portal-orzeczen,m,mg,347,249> (dostęp: 8.08.2024).

¹⁸⁹ Postanowienie Sądu Rejonowego w Wieliczce z 13 września 2017 r., sygn. akt IV Nsm 400/17; Postanowienie Sądu Okręgowego w Kaliszu z 31 maja 2016 r., sygn. akt II Cz 291/16; Postanowienie Sądu Okręgowego w Toruniu z 10 sierpnia 2012 r., sygn. akt VIII Cz 392/12.

jest sąd rodzinny¹⁹⁰. Podstawą wszczęcia postępowania wykonawczego jest orzeczenie sądu lub ugoda zawarta przed sądem, których wykonalność została stwierdzona przez sąd, albo też ugoda zawarta przed mediatorem, po jej zatwierdzeniu przez sąd¹⁹¹.

Zgodnie z przepisami sąd ma możliwość zagrożenia nakazem zapłaty oznaczonej sumy pieniężnej osobie, pod której pieczęą pozostaje dziecko, niewykonującej lub niewłaściwie wykonującej obowiązki dotyczące kontaktów z nim. Taka możliwość została również przewidziana w stosunku do osoby uprawnionej do kontaktów z dzieckiem lub osoby, której tego kontaktu zakazano, jeżeli naruszają one obowiązki wynikające z orzeczenia lub ugody zawartej przed sądem albo przed mediatorem odnośnie do kontaktów z dzieckiem. Ponadto przepisy kodeksu postępowania cywilnego przewidują możliwość zwrotu uzasadnionych wydatków poniesionych w związku z przygotowaniem kontaktu z dzieckiem, jeżeli do niego nie doszło wskutek niewykonania lub niewłaściwego wykonania przez osobę, pod której pieczęą dziecko się znajduje, obowiązków dotyczących kontaktów z nim, wynikających na przykład z orzeczenia sądowego¹⁹². Dotyczy to także zwrotu kosztów podróży do miejsca zamieszkania dziecka poniesionych przez osobę uprawnioną do kontaktów z nim¹⁹³.

¹⁹⁰ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, dz. cyt., art. 568; zob. art. 598¹⁵–598¹⁷ KPC, z art. 598²¹ KPC.

¹⁹¹ Do stwierdzenia wykonalności odpowiednio stosuje się Ustawę z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, dz. cyt., art. 364. Wykonalność orzeczenia sąd stwierdza z urzędu na podstawie tej Ustawy, art. 578¹.

¹⁹² Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, dz. cyt., art. 598¹⁷ § 1.

¹⁹³ Zob. E. Holewińska-Łapińska, *Realizacja prawa do osobistej styczności osoby bliskiej z dzieckiem*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1998, nr 10, s. 8–13.

Rozdział 7

Kontakty dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi. Analiza empiryczna

7.1. Przyczyny umieszczania dzieci w rodzinach zastępczych

Łącznie w zbadanych sprawach w rodzinach zastępczych przebywało siedemdziesięcioro siedmioro dzieci. Tylko w dwunastu przypadkach umieszczenie w rodzinie zastępczej dotyczyło jednego dziecka, w pozostałych przypadkach dotyczyło rodzeństwa. W trzech przypadkach ojcostwo było nieznane. W trzech przypadkach ojciec zmarł, w dwóch przypadkach – matka, w trzech przypadkach zmarli oboje rodzice. Dzieci, których dotyczyły analizowane sprawy, były w różnym wieku – najczęściej w wieku od ośmiu do szesnastu lat¹, w drugiej kolejności – od roku do siedmiu lat². Były też osoby pełnoletnie uczące się, w wieku od osiemnastu do dwudziestu trzech lat³. Najmłodsze dziecko trafiło do rodziny zastępczej, gdy miało dwa tygodnie.

Każdemu dziecku przysługuje prawo do rodziny, do wychowania w niej przez obojga rodziców oraz do kontaktów z rodzicami naturalnymi niezależnie od władzy rodzicielskiej. Co więcej, jak podkreśla Krzysztof Pietrzykowski, „[...] dziecko powinno wychowywać się w rodzinie. Dopiero w przypadku niemożności zapewnienia opieki i wychowania przez rodziców jest sprawowana piecza zastępcza”⁴. Naczelny Sąd Administracyjny w wyroku z 7 grudnia 2022 roku stwierdził, że

[...] umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej następuje na podstawie orzeczenia sądu. „Faktyczne umieszczenie”, o którym mowa w art. 87 ust. 1 ww. ustawy, oznacza, że orzeczenie sądu jest warunkiem koniecznym, ale niewystarczającym

¹ Trzydzieścioro ośmioro dzieci.

² Trzydzieścioro dwoje dzieci.

³ Siedmioro pełnoletnich.

⁴ K. Pietrzykowski, *Pieczza zastępcza* [w:] K. Pietrzykowski, J. Gajda (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, seria „Duże Komentarze Becka”, C. H. Beck, Warszawa 2012, s. 959.

do przyjęcia, że doszło do umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej. Chodzi o sytuację, w której dziecko rzeczywiście w rodzinie zastępczej przebywa. Orzeczenie sądu oznacza zaś takie rozstrzygnięcie, zgodnie z którym podleganie dziecka pieczy innych osób niż rodzice dziecka czyni legalnym. Orzeczenie polega na przyznaniu uprawnienia do zapewnienia dziecku opieki i wychowania dziecka w rodzinie zastępczej. Jeśli sąd opiekuńczy powierza pieczę osobie wnioskującej o umieszczenie dziecka u niej jako w rodzinie zastępczej, to orzeczenie sądu na okres postępowania przyznaje wnioskodawcy uprawnienie do działań przysługujących rodzinie zastępczej⁵.

Istotne jest, że zastosowanie wobec dziecka instytucji pieczy zastępczej może nastąpić jedynie wówczas, gdy uprzednio wykorzystane inne środki przewidziane w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym (tj. łagodniejsze) oraz formy pomocy rodzicom dziecka, o których mowa w przepisach o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, nie doprowadziły do usunięcia stanu zagrożenia dobra dziecka, chyba że konieczność niezwłocznego zapewnienia mu pieczy zastępczej wynika z poważnego zagrożenia jego dobra, w szczególności zdrowia lub życia⁶.

Z perspektywy procesu badawczego ważne było poznanie przyczyn umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej w opinii badanych rodzin zastępczych. Co wynika zatem z przeprowadzonych badań? Na co wskazują wypowiedzi badanych rodziców zastępczych?

Ojciec pije, nie może przestać, matka jest współuzależniona, nieporadna. W tej całej sytuacji dziewczynki cierpiały (Rodzina zastępcza niezawodowa jednoosobowa. Dziewczynka 13 lat, dziewczynka 2 lata).

Rodzice piją, nie pracują, dziewczynka chodziła bardzo zaniedbana, zarówno w rozwoju intelektualnym, emocjonalnym, społecznym i fizycznym, co bardzo było widać (Rodzina zastępcza niezawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 3,5 roku).

Rodzice tej dziewczynki piją, są uzależnieni od alkoholu, dlatego ona jest u nas (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 2 lata).

Zabrali im W [...] po dwóch interwencjach policji, byli pod wpływem alkoholu, piją, nie podjęli leczenia, nie uczestniczą w terapii. Warunki socjalne skromne, wręcz ubogie (Rodzina zastępcza niezawodowa, jednoosobowa. Chłopiec 1,5 roku).

⁵ Stosownie do treści art. 35 ust. 1 Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej – Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 7 grudnia 2022 r., I OSK 573/20.

⁶ Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25 lutego 1964 r. (Dz.U. 2023, poz. 2809), art. 112³ § 1.

Badani podkreślali, że w związku z uzależnieniem rodzice najczęściej nie pracują, nie podejmują pracy i nie starają się o nią, są niewydolni wychowawczo, mają złe warunki mieszkaniowe, nie dbają o ich poprawę, nawet gdy mają możliwości. Jednak zauważyli, że u rodziców naturalnych warunki finansowe i socjalne (mieszkaniowe) przeważnie są skrajnie złe, często są bezdomni, występuje powiększająca się dysfunkcjonalność rodzin, co coraz częściej dotyczy matek:

Matka jest alkoholiką, piła cały czas, nie dali jej dziecka, jak wychodziła ze szpitala. P. trafił do nas, jak miał dwa tygodnie (Rodzina zastępcza niezawodowa, jednoosobowa. Chłopiec 3,5 roku).

Ojciec się nim zajmował, ale zmarł, wnuk jest z nami od czwartego roku życia, matka alkoholiczka porzuciła go (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie ojczyści. Chłopiec 16 lat).

Piją [...] W domu był bałagan, smród, nie palili w piecu, pełno butelek po alkoholu różnego rodzaju, różnej objętości walało się po podłodze, stało na szafkach w opłakanym stanie [...] Dziecko w tym wszystkim siedziało na fotelu, który nie przypominał już fotela, a raczej było to siedzisko [...] Libacje w tym domu były codziennością, czasami trwały tygodniami, dopóki starczało pieniędzy, przerwa, później od nowa, zmieniali się uczestnicy libacji. Nowi byli często fundatorami, inicjatorami libacji, matka bezdomna alkoholiczka, dziecko ma Płodowy Zespół Alkoholowy (FASS), wymagało specjalistycznej opieki i wsparcia (Rodzina zastępcza niezawodowa jednoosobowa. Dziewczynka 5 miesięcy).

Rodzice uzależnieni od alkoholu, nie leczą się, przez co matka niezaradna życiowo, bez pracy, mieli złe warunki socjalne, a nawet bardzo złe (Rodzina zastępcza zawodowa, małżeństwo. Chłopiec 5 lat, chłopiec 6 lat).

Dziewczynka jest u nas przez alkohol w domu, wie, że ma matka pije. Mama pije alkohol, miała kontakt z narkotykami, nie podejmuje leczenia, nie podejmuje terapii, nie pracuje (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka ojczysta. Dziewczynka 5 lat).

W niektórych przypadkach uzależnienie od alkoholu było powiązane z uzależnieniem od narkotyków oraz z przemocą zarówno fizyczną, jak i psychiczną, na co badani wskazywali w wypowiedziach:

Rodzice pili alkohol od czasu, kiedy chłopiec zapamiętał. Jak się otwierał w rozmowach, to zaczął mówić, że mama go biła, że tata bił [...] (Rodzina zastępcza zawodowa jednoosobowa. Chłopiec 4 lata).

Rodzice wnuków żyją razem, mają ograniczoną władzę rodzicielską. Matka jest uzależniona od alkoholu. Tak, znęcała się nad dziećmi fizycznie i psychicznie,

(popchnięcia, szturchanie, uderzenia, wyzwiska, zastraszanie). Wnuk uciekł do mnie, ojciec nie reagował na tę przemoc, jest chory na nowotwór (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Dziewczynka 9 lat, chłopiec 13 lat).

Rodzice są uzależnieni od narkotyków i alkoholu, o wzmożonej drażliwości i agresji, karani sądownie, nie podejmowali próby leczenia, terapii. Matka biła chłopca, zastraszala, wyśmiewała, poniżała w wyzwiskach, nazwach (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka ojczysta. Chłopiec 9 lat).

Jak wynika z przeprowadzonych wywiadów, według badanych rodzin zastępczych najczęstszą przyczyną umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej jest alkoholizm jednego rodziców bądź obojga. Systematyczne picie alkoholu doprowadziło do fizycznego i psychicznego uzależnienia, a także przyczyniło się do obniżenia jakości życia tych rodzin. Z czasem spowodowało okresową, a później stałą niezdolność do wykonywania pracy, co skutkowało degradacją warunków socjalnych rodziny, widoczną w posiadanych i użytkowanych sprzętach, w wyposażeniu mieszkania, w zaspokajaniu podstawowych potrzeb rodziny (kupno jedzenia, ubrania, zabawki były rzadkością), w tym bezpieczeństwa własnego, a nade wszystko dzieci. Alkohol zmienił sposób zachowania rodziców. Utwierdzali oni swoje dzieci w przekonaniu, że takie życie jest naturalne, że nic w ich życiu już nie zmieni się na lepsze. Występują również przypadki uzależnienia od narkotyków oraz zaburzenia psychiczne lub lękowe, ataki paniki, urojenia, infekcje, brak leczenia, co doprowadza do złożonych sytuacji w rodzinie. Nie jest też rzadkością zjawisko stosowania przemocy zarówno fizycznej, jak i psychicznej w rodzinach naturalnych dzieci, które trafiły do rodzin zastępczych, na co wskazywali badani w wypowiedziach.

Badanych zapytano także: czy umieszcza się dzieci w rodzinie zastępczej z powodu ich zaniedbywania w rodzinie naturalnej? Tylko w jednym przypadku brak opieki spowodowany był śmiercią obojga rodziców i stał się przyczyną powstania stanu zagrożenia dobra dziecka, co skutkowało orzeczeniem o umieszczeniu dziecka w rodzinie zastępczej. W pozostałych przypadkach⁷, gdy dziecko było sierotą lub półsierotą, przyczyną umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej był alkoholizm, co obrazują następujące wypowiedzi:

Mam trójkę dzieci, to moje wnuki, są u mnie od dziesięciu lat, rodzice pili, są [...] uzależnieni, ojciec zmarł w zeszłym roku (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Dziewczynka 13 lat, chłopiec 20 lat, chłopiec 23 lata).

⁷ W trzech przypadkach ojciec zmarł, w jednym przypadku zmarła matka, w pozostałych dwóch zmarli oboje.

Mój syn wychowywał go, ale zmarł, kiedy wnuk był mały, matka jest alkoholiką (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowe ojczyści. Chłopiec 16 lat).

Moja siostra zmarła dwa miesiące temu, miała raka szyjki macicy, nie zajmowała się synem, od zawsze był u nas (Rodzina zastępcza niezawodowa, siostra z mężem. Chłopiec 14 lat).

Należy podkreślić, że powstanie sytuacji, której efektem jest umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej, nie zawsze zależy od rodziców i nie zawsze stanowi konsekwencję braku ich właściwej opieki, niewywiązywania się z ról rodzicielskich, nagannego czy też niewłaściwego postępowania, na co zwracali uwagę badani.

Chłopiec trafił do nas, bo rodzice zmarli, nie znamy przyczyny śmierci rodziców (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Chłopiec 9 lat).

Rodzice zastępczy mają raczej bardzo ogólną wiedzę o rodzicach naturalnych dzieci, nad którym sprawują pieczę zastępczą. Szczątkowość wiedzy odnosi się do warunków socjalnych rodziny naturalnej, pełnienia przez nią takich funkcji jak: opiekuńczo-zabezpieczająca, socjalizacyjno-wychowawcza, emocjonalno-ekspresyjna, rekreacyjno-towarzyska, kulturalna i religijna⁸, a także atmosfery panującej w domu, relacji rodzinnych, zaspokajania potrzeb dziecka.

Według badanych, mimo że niektórzy rodzice wyjechali w celach zarobkowych za granicę, brak opieki nad dzieckiem nie był w żadnym z przypadków umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej spowodowany emigracją. Zaniedbania wychowawcze istniały już wcześniej, a wyjazd był działaniem następczym po rozpadzie rodziny, w celu zarobkowym. Oczywiście w pewien sposób potwierdza to występowanie zjawiska eurosieroctwa⁹, które w „[...] potocznym i powszechnym rozumieniu oznacza sytuację dzieci, kiedy rodzic lub rodzice migrują zarobkowo do innych krajów europejskich”¹⁰, na co wskazują wybrane wypowiedzi badanych:

Rodzice są po rozwodzie. Ojciec jest w Niemczech, pracuje tam, przyjeżdża co trzy miesiące na trzy tygodnie, pojechał za pieniędzmi (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka ojczysta. Chłopiec 4 lata, Dziewczynka 6 lat).

⁸ T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 369.

⁹ W. Stojanowska, J. Słyk, *Ingerencja sądu w zakresie władzy rodzicielskiej a emigracja zarobkowa rodziców*, „Rodzina i Prawo” 2009, nr 13, s. 36; W.T. Danilewicz, *Oblicza dzieciństwa w rodzinach rozłączonych z powodu migracji zagranicznych rodziców* [w:] B. Matyjas (red.), *Problemy teorii i praktyki opiekuńczej*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2005.

¹⁰ B. Matyjas, *Společno-wychowawcze skutki eurosieroctwa (na podstawie badań przeprowadzonych wśród uczniów szkoły podstawowej)*, „Family Upbringing” 2017, t. 15, nr 1, s. 41.

Rodzice chłopca są alkoholikami, rozwiedzeni [...] Matka przebywa w Niemczech, nie jestem pewien, chyba tam pracuje (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadek macierzysty. Chłopiec 16 lat).

Występują również przypadki, że skazani rodzice trafiają do zakładu karnego w celu odbycia kary pozbawienia wolności. Kara pozbawienia wolności jest karą najsurowszą ze wszystkich, jakie przewiduje polski kodeks karny. Spełnia ona określone funkcje, takie jak odwetowa, eliminacyjna, odstraszająca, poprawcza¹¹. Ponadto w literaturze podaje się również funkcję: izolacyjną, represyjną, prewencyjną, profilaktyczną, kompensacyjną i resocjalizacyjną. Funkcja eliminacyjna/izolacyjna to fizyczne oddzielenie od społeczeństwa sprawcy czynu zabronionego w celu uniemożliwienia popełnienia nowych przestępstw, pozbawienie okazji do popełniania nowych przestępstw¹², ale też oderwanie od rodziny, osób najbliższych, zerwanie więzi z rodziną bliskimi, społecznością¹³. Badani stwierdzają, że przyczyną umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej był również pobyt rodzica naturalnego w zakładzie karnym lub areszcie śledczym:

Matka dzieci odbywa karę pozbawienia wolności. Siedzi w więzieniu. Została skazana za kradzież, kradła, dlatego dzieci są u mnie (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka ojczysta. Chłopiec 4 lata, dziewczynka 6 lat).

Matka odbywa karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym, siedzi, siedziała już dwa razy, jest alkoholiką, to dziewczynki są u nas (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie macierzyści. Dziewczynka 12 lat, dziewczynka 16 lat).

Ojciec jest w więzieniu, był agresywny, siedzi za narkotyki, to wnuczka jest ze mną (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka ojczysta. Dziewczynka 5 lat).

Według badanych przyczyną umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej jest też często niewydolność wychowawcza spowodowana chorobą rodzica, jego niepełnosprawnością intelektualną bądź opóźnieniem w rozwoju. Mamy wówczas do czynienia z bezradnością obiektywną. Ujęcie obiektywne bezradności wiąże się z faktyczną bezradnością danej osoby, czyli brakiem umiejętności zaspokojenia podstawowych potrzeb swoich i najbliższych¹⁴. Oto wybrane przykłady wypowiedzi badanych:

¹¹ M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 2001, s. 176–177.

¹² Tamże, s. 176.

¹³ H. Machel, *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski. Studium penitencjarno-pedagogiczne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008, s. 12.

¹⁴ Z. Gajdzica, *Edukacyjne konteksty bezradności społecznej osób z lekkim upośledzeniem umysłowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2007.

Matka jest chora, jest upośledzona umysłowo, przeszła zapalenie mózgu, nie potrafi zajmować się dziećmi, sama wymaga opieki (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Dziewczynka 12 lat, dziewczynka 16 lat).

Matka jest niepełnosprawna, ma ograniczoną władzę rodzicielską, jest niewydolna wychowawczo, ojciec jest uzależniony od narkotyków, alkoholu. Bliźniaki: dziewczynka i chłopiec mają trzy latka, odebraliśmy je z mężem ze szpitala po urodzeniu (Rodzina zastępcza niezawodowa, małżeństwo. Chłopiec 3 lata, dziewczynka 3 lata).

Rodzice alkoholicy, dziewczynka była zaniedbana, oni są niepełnosprawni intelektualnie (Rodzina zastępcza niezawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 3,5 roku).

Według badanych przyczyny umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej były złożone. Uzależnienie od alkoholu, niepełnosprawność intelektualna i warunki socjalne (brak pracy, złe warunki mieszkaniowe) bardzo często występowały łącznie, powodując powstanie przesłanki zagrożenia dobra dziecka, a w konsekwencji umieszczenia go w rodzinie zastępczej. Można wnioskować, że przyczyny te nakładają się na siebie. W niektórych przypadkach pierwsza generuje kolejne. Zatem każda następna jest konsekwencją poprzedniej, np. uzależnienie ma wpływ na postawę rodzica, który w związku z tym nie pracuje, wobec czego nie ma środków finansowych, jego sytuacja mieszkaniowa i finansowa jest zła, warunki sanitarne złe. Badani zadłużają się w różnego rodzaju firmach pożyczkowych, często w tzw. systemie argentyńskim. Oto wybrane wypowiedzi badanych:

Ojciec popełnił samobójstwo. Matka ma złą sytuację mieszkaniową. Brak ciepłej wody, w domu jest dużo zwierząt, jest brudno. Ma chorobę dwubiegunową, nie leczyła się (Rodzina zastępcza niezawodowa, jednoosobowa. Rodzeństwo: Chłopiec rok, chłopiec 3 miesiące).

Rodzice piją, nie pracują, mają fatalne warunki w mieszkaniu (Rodzina zastępcza niezawodowa, małżeństwo. Rodzeństwo: dziewczynka 5 lat, dziewczynka 6 lat).

Dzieci mają trzy latka, rodzice notorycznie piją, nieudolnie je wychowują, nie rozumieją potrzeb dziecka (Rodzina zastępcza niezawodowa jednoosobowa. Chłopiec 3 lata, dziewczynka 3 lata).

Dziewczynka jest wcześniakiem, chorowała, przebywała w szpitalu, który zgłosił, że nie wyda dziecka rodzicom, ponieważ nie zajmowali się dzieckiem, nie dbali o jego higienę, nie dbali również o higienę własną, są niepełnosprawni, są bezdomni (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 2 miesiące).

W jednym przypadku, który dotyczył rodziny zastępczej zawodowej, według badanych, u których w pieczy zastępczej przebywało czworo dzieci – dwa rodzeństwa, przyczyny zostały wskazane w obydwu przypadkach. Z wypowiedzi badanych wynikało, że:

Matka jest alkoholiką, niezaradna wychowawczo (Rodzina zastępcza zawodowa, małżeństwo. Chłopiec 5 lat, chłopiec 6 lat).

Ojciec niezaradny życiowo, alkoholik, dziewczynki zabraliśmy z ośrodka interwencji kryzysowej, były niedożywione, głodne, brudne, starsza miała odroczenie obowiązku szkolnego (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 5 lat, dziewczynka 8 lat).

Podsumowując, należy wskazać, że niestety, jak wynika z przeprowadzonych badań, przyczyny umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej powtarzają się od lat. Nowe zjawiska powodują pojawianie się innych przyczyn umieszczenia dzieci w pieczy zastępczej, takie jak emigracja w celach zarobkowych. Jednakże nadal do najczęstszych należą: alkoholizm lub inne nałogi, niewydolność wychowawcza rodzica i brak zainteresowania losem dziecka, upośledzenie umysłowe rodzica. Zdarzają się przypadki spowodowane śmiercią rodziców czy pobytem w więzieniu. Niemniej, co istotne, najczęściej przyczyny sytuacji, w której powstaje przesłanka zagrożenia dobra dziecka, obligująca do umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej, są złożone. Tworzą pewien mechanizm – jedna przyczyna wywołuje drugą, np. nałóg prowadzi do utraty pracy i zaniedbań wychowawczych, nierzadko też do zadłużenia i ubóstwa.

W rodzinach naturalnych mamy do czynienia ze zmiennością relacji pomiędzy dziećmi a rodzicami. Zmienność ta wynika z częstotliwości kontaktów dziecka z rodzicami – od stałych, systematycznych, częstych na początku poprzez sporadyczne aż do ich całkowitego braku na końcu, prowadzącego do izolacji emocjonalnej dziecka.

7.2. Sytuacja prawna dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej

W tym podrozdziale koncentruję się na problematyce władzy rodzicielskiej, opieki prawnej nad małoletnim, statusu prawnego małoletniego względem rodziców zastępczych oraz bieżącej pieczy nad dzieckiem. Władzę rodzicielską uznaje się za niezbywalne i niedziedziczne prawo podmiotowe. Każdy z rodziców jest obowiązany i uprawniony do jej wykonywania¹⁵.

¹⁵ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 97 § 1.

Do zakresu tego pojęcia należy, jak podkreśla Tadeusz Smoczyński, „[...] całokształt obowiązków i uprawnień rodziców względem osoby i majątku dziecka dla ochrony jego dobra i przygotowania go do samodzielnego życia”¹⁶. W uchwale z 8 marca 2006 roku Sąd Najwyższy podkreślił, że

[...] władza rodzicielska, ze względu na swój charakter, wykazuje jako prawo podmiotowe szczególne cechy. Jej zasadniczą właściwość stanowi to, że jej atrybuty są zarazem obowiązkiem rodziców, podstawowym zaś celem jest funkcja ochronna względem dziecka¹⁷.

Z punktu widzenia procesu badawczego interesująca była sytuacja prawna dziecka, które przebywało w pieczy zastępczej, w odniesieniu do władzy rodzicielskiej. W opinii badanych sytuacja ta przedstawia się następująco:

Rodzice dziewczynek mają ograniczoną władzę rodzicielską, ojciec alkoholik, a matka współuzależniona, była bardzo nieporadna w tym wszystkim [...] (Rodzina niezawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 13 lat, dziewczynka 2 lata).

Rodzice są alkoholikami, mają ograniczoną władzę rodzicielską, nie pracują, warunki mieszkaniowe są złe (Rodzina zastępcza niezawodowa, małżeństwo. Dziewczynka 5 lat, dziewczynka 6 lat).

Rodzice mają ograniczoną władzę rodzicielską, alkohol, ciągłe libacje, nie podejmują leczenia, nie chodzą na terapię, jedno dziecko ma FASS, rodzice walczą o dziewczynkę (Rodzina zastępcza niezawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 4 lata).

Chłopczyk dwa razy już trafił do rodziny zastępczej po interwencji policji, bo rodzice byli pod wpływem alkoholu Teraz jest u nas. Rodzice mają ograniczoną władzę rodzicielską przez alkoholizm (Rodzina zastępcza niezawodowa, jednoosobowa. Chłopiec 16 miesięcy).

Matka i ojciec mają ograniczoną władzę rodzicielską, są małżeństwem, ale nie mieszkają razem. Matka jest uzależniona od alkoholu (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie macierzyści. Chłopiec 11 lat, chłopiec 9 lat).

Rodzice chłopca są alkoholikami, rozwiedzeni, mają ograniczoną władzę rodzicielską, matka przebywa w Niemczech (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadek macierzysty. Chłopiec 16 lat).

¹⁶ T. Smoczyński (red.), *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, seria „System Prawa Prywatnego”, t. 11, C. H. Beck. Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2009, s. 218; Postanowienie SN z 5.05.2000 r., II CKN 761/00, nr 51982, LEX.

¹⁷ Uchwała 7 sędziów SN z 8.03.2006 r., III CZP 98/05, OSNC 2006, nr 10, poz. 158, nr 172365, LEX.

Rodzice dzieci mieli ograniczoną władzę rodzicielską. We wrześniu 2024 zmarli obydwaj, po prostu się zapili. Przez ich alkoholizm dzieci są u nas od trzynastu lat [...] (Rodzina zastępcza niezawodowa, małżeństwo. Chłopiec 20 lat, dziewczynka 16 lat, dziewczynka 13 lat).

Jak wynika z przeprowadzonych wywiadów dotyczących sytuacji prawnej dziecka, które przebywało w pieczy zastępczej, władza rodzicielska w większości analizowanych rodzin była ograniczona. W opinii badanych rodziców zastępczych w tych sytuacjach najczęstszymi przyczynami umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej występującymi po stronie obojga rodziców były uzależnienie od alkoholu i niewydolność wychowawcza. Poza uzależnieniem od alkoholu, według badanych, przyczyną umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej było również uzależnienie rodziców od narkotyków, co obrazują poniższe wypowiedzi rodziców zastępczych:

Matka dziewczynki jest uzależniona od alkoholu i narkotyków. Matka jest karana, ma przez to ograniczoną władzę rodzicielską [...] (Rodzina zastępcza niezawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 14 lat).

Ojciec małoletniego chłopca ma ograniczoną władzę rodzicielską, matka też [...] to przez uzależnienia od narkotyków i alkoholu (Rodzina zastępcza niezawodowa jednoosobowa. Chłopiec 3 lata).

Matka ma ograniczoną władzę rodzicielską, jest uzależniona od narkotyków (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Chłopiec 8 lat).

W jednym z przypadków, zdaniem badanych rodziców zastępczych, przyczyną umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej było uzależnienie obojga rodziców od środków psychoaktywnych – dopalaczy. Są to substancje bardzo groźne. Ich skład nie jest znany i ciągle modyfikowany przez wytwórców. Dlatego mogą doprowadzić do licznych powikłań zdrowotnych, a nawet do śmierci. Dlatego możliwości udzielenia pomocy osobie, która je zażyła, są znikome. Dopalacze zajmują wysokie miejsce na liście niebezpiecznych dla zdrowia i życia człowieka środków psychoaktywnych. Najczęściej po dopalacze sięgają ludzie młodzi, którzy utożsamiają je z luzem, relaksem, dobrą zabawą¹⁸. W opinii badanej rodziny zastępczej:

Rodzice dziewczynki są uzależnieni od dopalaczy [...] Oboje mają ograniczoną władzę rodzicielską. Wnuczka jest z nami od drugiego roku życia, ma teraz pięć lat

¹⁸ M.Z. Jędrzejko, M. Walancik, *Narkotyki i narkomania. Zjawiska globalne, problemy lokalne: eksperymenty z narkotykami i innymi substancjami psychoaktywnymi wśród młodzieży i dzieci na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim. Wybrane problemy*, Wyższa Szkoła Biznesu, Dąbrowa Górnicza 2014.

[...] *Oni porzucili to dziecko* (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie macierzyści. Dziewczynka 5 lat).

Według badań rodziców zastępczych zagrożenie dobra dziecka powstało również w wyniku stosowania przemocy zarówno fizycznej, jak i psychicznej wobec dzieci. Fizyczna występuje najczęściej w formie popychania, ciągnięcia za włosy, bicia, a psychiczna to ciągła krytyka, wyśmiewanie, izolacja, oczernianie, szantaż. Ujęcie przemocy w literaturze¹⁹ ma swoje odzwierciedlenie w rzeczywistości. W rodzinach, w których występuje zjawisko przemocy, mamy dysproporcję sił – zawsze jest osoba silniejsza i słabsza, co prowadzi do nierównowagi sił. Samo zaniedbanie to jeden z przejawów przemocy stosowanej wobec dziecka oraz może obejmować zarówno sferę psychiczną, jak i fizyczną²⁰. Oto opinia rodziców zastępczych:

Rodzice wnuków żyją razem, mają ograniczoną władzę rodzicielską. Matka jest uzależniona od alkoholu [...] Znęcała się nad dziećmi fizycznie i psychicznie, tak że wnuk uciekł do mnie. Ojciec nie reagował na przemoc, jest chory na nowotwór (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Dziewczynka 9 lat, chłopiec 13 lat).

Gdy rodzice byli uzależnieni od alkoholu, stosowali przemoc fizyczną i nierzadko psychiczną wobec dzieci, co, zdaniem badanych, stanowiło przyczynę pozbawienia ich władzy rodzicielskiej.

Zgodnie z orzecznictwem Sądu Najwyższego

[...] nadużywanie alkoholu, uprawianie przestępczego procederu i uchylanie się od świadczeń alimentacyjnych względem dziecka są wystarczającą przyczyną pozbawienia władzy rodzicielskiej [...] ²¹.

Oto wybrane wypowiedzi rodziców zastępczych:

Matka chłopca jest pozbawiona władzy rodzicielskiej, bo jest uzależniona od alkoholu. Ojciec też jest pozbawiony władzy rodzicielskiej, porzucili syna (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie ojczyści. Chłopiec 8 lat).

Rodzice rozwodnicy, alkoholicy, co było przyczyną do pozbawienia władzy rodzicielskiej, ojciec zmarł w zeszłym roku [...] (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Dziewczynka 13 lat, chłopiec 20 lat).

¹⁹ J. Mazur, *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2002, s. 140–142; K.D. Browne, M. Herbert, *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa 1999.

²⁰ J. Brągiel, *Zaniedbanie dziecka w rodzinie*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 1998, t. 10, s. 277.

²¹ Postanowienie SN z 12 stycznia 2000 r., III KKN 834/99 (niepubl.).

Matka jest alkoholicką, pozbawiona jest władzy rodzicielskiej. Wnuk był wykorzystywany seksualnie przez przyrodniego brata (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie ojczyści. Chłopiec 16 lat).

Dziewczynki są u nas, rodzice są pozbawieni władzy rodzicielskiej, pili, są alkoholikami (Rodzina zastępcza zawodowa, małżeństwo. Dziewczynka 12 lat, chłopiec 7 lat).

W jednej z rodzin zastępczych zawodowych przebywało łącznie sześćcioro dzieci w różnym wieku, były to rodzeństwa. Według badanych we wszystkich przypadkach przyczyną umieszczenia dzieci w pieczy zastępczej był alkoholizm rodziców, który spowodował również pozbawienie ich władzy rodzicielskiej. Oto wybrane wypowiedzi:

Rodzice są pozbawieni władzy rodzicielskiej, alkoholicy. Z wypowiedzi dzieci wynika, że nie chcą ich znać (Rodzina zastępcza zawodowa, małżeństwo. Rodzeństwo: dziewczynka 13 lat, chłopiec 12 lat).

Rodzice są pozbawieni władzy rodzicielskiej przez nadużywanie alkoholu, dzieci mówią do nas „mamo”, „tato” (Rodzina zastępcza zawodowa, małżeństwo. Rodzeństwo: dziewczynka 13 lat, dziewczynka 11 lat).

W tym przypadku rodzice są alkoholikami, zostali pozbawieni władzy rodzicielskiej. Chłopcy, jak do nas przyszli, byli przestraszeni, w trudnej sytuacji emocjonalnej (Rodzina zastępcza zawodowa, małżeństwo. Rodzeństwo: chłopiec 7 lat, chłopiec 8 lat).

Jak wskazuje Jacek Ignaczewski, jedną z najczęstszych przyczyn uznania rażącego zaniedbywania obowiązków względem dziecka, a w konsekwencji przesłanką pozbawienia władzy rodzicielskiej, jest długotrwały brak jakiegokolwiek zainteresowania dzieckiem przez rodzica, jego sprawami oraz brak uczestnictwa w ważnych dla jego prawidłowego rozwoju wydarzeniach²².

W większości przypadków w wyniku rażącego zaniedbywania przez rodziców naturalnych obowiązków, które łączy się z ich świadomością dotyczącą zarówno materialnych, jak i niematerialnych potrzeb dziecka²³, nie interesowali się jego losem oraz nie uczestniczyli w ważnych dla niego wydarzeniach. Oto wybrane wypowiedzi badanych:

Ojciec jest pozbawiony władzy rodzicielskiej, nie interesuje się dzieckiem wcale, matka zresztą też nie (Rodzina zastępcza niezawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 14 lat).

²² J. Ignaczewski, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2010, s. 633.

²³ Zob. Postanowienie SN z 11 lipca 2000 r., II CKN 999/00 (niepubl.).

Dziewczynki mówią do mnie „mamo”. Rodzice pozbawieni zostali władzy rodzicielskiej, nie interesują się dziećmi, nie okazywali im, nie okazują uczuć, nie poczuwają się do dzieci wcale (Rodzina zawodowa, jednoosobowa. Chłopiec 4 lata, dziewczynka 2 lata, dziewczynka 2 lata).

Rodzice są pozbawieni władzy rodzicielskiej, nie interesują się dziećmi, dzieci ich nie obchodzą wcale (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 5 lat, dziewczynka 8 lat).

Rodzice chłopców żyją beztrosko, piją, nie interesują się nimi, są niezaradni życiowo. Sąd pozbawił ich władzy rodzicielskiej (Rodzina zastępcza zawodowa małżeństwo. Chłopiec 7 lat, chłopiec 8 lat).

W opinii jednej rodziny zastępczej spokrewnionej – ojczyrstych ośmioletniego chłopca, mimo że ojciec jest pozbawionym władzy rodzicielskiej alkoholikiem, który wcześniej porzucił dziecko, aktualnie interesuje się jego losem. Podobnie matka chłopca, która jest uzależniona od alkoholu i pozbawiona władzy rodzicielskiej. Według badanych ojciec i matka sporadycznie, ale poczuwają się do obowiązków rodzicielskich wobec syna. Powyższy przypadek skłania do refleksji. Wskazuje na to, że sytuację każdej rodziny naturalnej należy analizować indywidualnie, że nie ma schematów, jeżeli chodzi o postępowanie. Stereotypowe postrzeganie problemów dotyczących dzieci umieszczonych w rodzinie zastępczej może stanowić zagrożenie dla ich dobra. Przypadek ten pokazuje, że należy uwzględniać zmienność warunków kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi – rodzice naturalni, pomimo uzależnień i dysfunkcji, chcieli utrzymywać kontakt z dzieckiem.

We wszystkich badanych sprawach, w których przyczynę umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej stanowiło upośledzenie umysłowe któregośkolwiek z rodziców bądź obojga, byli oni pozbawieni władzy rodzicielskiej, co obrazują wybrane wypowiedzi rodzin zastępczych:

Matka jest chora, jest upośledzona umysłowo, przeszła zapalenie mózgu, nie potrafi zajmować się dziećmi, sama wymaga opieki [...] Z mężem żyją, są w separacji, są pozbawieni władzy rodzicielskiej (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Dziewczynka 12 lat, dziewczynka 16 lat).

Rodzice są niepełnosprawni intelektualnie, lekko piją, tam były zaniedbania wychowawcze, opiekuńcze [...] (Rodzina zastępcza niezawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 3,5 roku).

W wielu przypadkach przyczyny umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej były, według badanych, jednak złożone. Oto przykłady wypowiedzi rodziców zastępczych:

Rodzice wnuków żyją razem, mają ograniczoną władzę rodzicielską. Matka jest uzależniona od alkoholu, znęcała się nad dziećmi fizycznie i psychicznie, tak że wnuk uciekł do mnie. Ojciec nie reagował na tę przemoc, jest chory na nowotwór (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Dziewczynka 9 lat, chłopiec 13 lat).

Rodzice są po rozwodzie, matka jest pozbawiona władzy rodzicielskiej z uwagi na uzależnienie od alkoholu. Ojciec dziewczynki był agresywny, została mu ograniczona władza rodzicielska, teraz jest w więzieniu, odbywa karę pozbawienia wolności (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka ojczysta. Dziewczynka 5 lat).

Chłopiec był wcześniej w pogotowiu opiekuńczym. Rodzice mają ograniczoną władzę rodzicielską. Jak trafił do nas, po pewnym czasie zaczął się sam zwierzać. Powiedział, że mama go bije (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Chłopiec 2 lata).

Rodzice dziewczynki są pozbawieni władzy rodzicielskiej, piją, zaniedbywali obowiązki opiekuńcze, nie interesowali się dzieckiem (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 2 lata).

Dziewczynka ma dwa miesiące, urodziła się jako wcześniak. Po urodzeniu chorowała i była w szpitalu. Szpital zgłosił, że nie wyda jej rodzicom. Rodzice nie dbali o higienę dzieci, nie dbali o własną higienę, są niepełnosprawni, bezdomni, ta ciąża była zagrożona (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 2 miesiące).

Rodzice chłopców są pozbawieni władzy rodzicielskiej, są alkoholikami. Chłopcy byli zgłoszeni do ośrodka adopcyjnego, są po nieudanej adopcji, rodzice nie mają kontaktu z dziećmi, nie interesowali się dziećmi, byli niewydolni wychowawczo i opiekuńczo (Rodzina zastępcza zawodowa, małżeństwo. Chłopiec 5 lat, chłopiec 6 lat).

Przemijająca przeszkoda w wykonywaniu władzy rodzicielskiej i celowość to przesłanki zawieszenia przez sąd władzy rodzicielskiej. Zdaniem Jacka Gajdy w przypadku celowości zawieszenia władzy rodzicielskiej trzeba każdorazowo ustalić, czy dobro dziecka wymaga takiego zawieszenia, czy jest to zgodne z interesem dziecka²⁴. Na uwagę zasługuje fakt, że w opinii badanych tylko w jednym przypadku: przebywania w więzieniu rodzica naturalnego, było to przyczyną zawieszenia mu władzy rodzicielskiej i umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej. Z wypowiedzi rodziny zastępczej wynika, że

²⁴ J. Gajda, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Akty stanu cywilnego. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2002, s. 423.

Matka ma zawieszoną władzę rodzicielską, odbywa wyrok kary pozbawienia wolności, przebywa w więzieniu, nie dbała o dzieci, ojciec przebywa za granicą [...] (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka ojczysta. Chłopiec 4 lata, dziewczynka 6 lat).

W pozostałych przypadkach, mimo że rodzic przebywał w więzieniu, miał ograniczoną władzę rodzicielską, nie była ona zawieszona. Tylko w jednym przypadku matka, która przebywała w więzieniu, była pozbawiona władzy rodzicielskiej. Zdaniem badanych było to powodem ponownego powrotu do przestępstwa – recydywy. Oto wybrane wypowiedzi badanych rodziców zastępczych:

Ojciec ma ograniczoną władzę rodzicielską, jest uzależniony od dopalaczy, od pół roku przebywa w więzieniu (Rodzina zastępcza, babka macierzysta. Dziewczynka 5 lat).

Ojciec jest w więzieniu, ma ograniczoną władzę rodzicielską [...], był agresywny (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka ojczysta. Dziewczynka 5 lat).

Jak wynika z opinii badanych, w żadnym z przypadków rodzice dziecka nie byli małoletni, natomiast tylko w trzech przypadkach ojcostwo nie było ustalone:

Matka chłopca ma ograniczoną władzę rodzicielską, jest uzależniona od narkotyków, ojciec jest nieznany (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Chłopiec 8 lat).

Chłopiec trafił do nas, jak miał dwa tygodnie. Matka jest pozbawiona władzy rodzicielskiej, nie dali jej dziecka do domu, jak wychodziła ze szpitala, jest alkoholiką. Ojciec jest nieznany (Rodzina zastępcza niezawodowa, jednoosobowa. Chłopiec 3,5 roku).

Na uwagę zasługuje również przykład będący, w mojej ocenie, pokłosiem wprowadzonej do kodeksu rodzinnego i opiekuńczego zmiany, zgodnie z którą umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej wbrew woli rodziców wyłącznie z powodu ubóstwa jest niedopuszczalne²⁵. Poniżej wypowiedź rodziców zastępczych:

Rodzice są niezaradni życiowo, nie mają mieszkania, dziewczynki były zabrane z Ośrodka Interwencji Kryzysowej, były niedożywione, brudne, głodne. Starsza miała odroczenie obowiązku szkolnego. Rodzice mają pełną władzę rodzicielską (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 5 lat, dziewczynka 8 lat).

²⁵ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 112³ § 2.

W przedstawionym przypadku dziewczynki zostały umieszczone w rodzinie zastępczej, albowiem całość wyżej wskazanych przyczyn, według badanych, spowodowała, że dobro dzieci było zagrożone. W mojej ocenie wprowadzenie zapisu wyłączającego możliwość umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej z powodu ubóstwa w razie braku zgody rodziców naturalnych nie funkcjonuje w praktyce i należałoby przeanalizować, czy może w ogóle zaistnieć sytuacja, w której pomimo ubóstwa dobro dziecka może kiedykolwiek nie być zagrożone, oraz czy – jeżeli w wyniku ubóstwa dobro dziecka byłoby zagrożone – brak zgody rodziców może być wystarczający do tego, by tę przesłankę pominąć. Tak być nie powinno, a wprowadzenie tego zapisu kreuje sztuczną sytuację, która w praktyce nie może występować.

Najczęściej rodzice naturalni dzieci, które były umieszczone w rodzinach zastępczych tworzonych przez badanych, mieli ograniczoną władzę rodzicielską, co jest zgodne z praktyką sądów, linią orzecniczą i doktryną. Ingerencja sądu we władzę rodzicielską w postaci jej pozbawienia jest najbardziej drastyczną i radykalną ingerencją spośród przewidzianych przez obowiązujące przepisy. Rodzice naturalni, którzy byli pozbawieni władzy rodzicielskiej, według badanych nie utrzymywali relacji z dzieckiem, nie dbali o nie, począwszy od sfery psychicznej, emocjonalnej, duchowej, społecznej, a kończąc na fizycznej. Ponadto nie wypełniali podstawowych obowiązków rodzicielskich, jakimi są opieka i wychowanie dziecka.

Marek Andrzejewski podkreśla, że

[...] sądy zdecydowanie częściej umieszczają dzieci poza rodziną na podstawie orzeczenia o ograniczeniu władzy rodzicielskiej, z rezerwą korzystają z możliwości jej pozbawienia. Wynika to zapewne z przekonania, że nie należy sięgać po pozbawienie władzy rodzicielskiej, jeżeli uchylenie stanu zagrożenia dobra dziecka jest według sądu możliwe, gdyż w konkretnej sprawie nie da się w danej chwili jednoznacznie stwierdzić, że nie ma szans na ponowne podjęcie przez rodzinę jej funkcji²⁶.

W sytuacji gdy dziecko nie przebywa stale u żadnego z rodziców, tzn. przebywa naprzemiennie u obojga, tak że nie da się określić, u którego z nich przebywa na stałe, albo przebywa na stałe u osoby trzeciej, w tym w rodzinie zastępczej, zgodnie z kodeksem cywilnym miejsce zamieszkania dziecka ustala sąd opiekuńczy. Według Ewy Michniewicz-Brody

²⁶ M. Andrzejewski, *Rodziny zastępcze – charakterystyka prawna* [w:] M. Andrzejewski, P. Gąsiorek, P. Ławrynowicz, M. Synoradzka (red.), *Rodziny zastępcze. Problematyka prawna*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2016, s. 19–28; tenże, *Ochrona praw dziecka w rodzinie dysfunkcyjnej. Dziecko, rodzina, państwo*, Zakamycze, Kraków 2003, s. 31.

[...] w praktyce sądowej, w sytuacji gdy dziecko nie zamieszkuje na stałe z żadnym z rodziców, a ich władza rodzicielska zostaje ograniczona przez umieszczenie dziecka w środowisku zastępczym, sądy zazwyczaj nie dokonują jednocześnie określenia miejsca zamieszkania dziecka zgodnie z miejscem jego pobytu. Wówczas miejscem zamieszkania dziecka pozostaje formalnie miejsce zamieszkania rodziców. Można jednak rozważać, czy decyzja sądu o ograniczeniu władzy rodzicielskiej przez umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej nie zawiera w sobie *implicite* ustalenia przez sąd miejsca zamieszkania dziecka w miejscu zamieszkania rodziców zastępczych [...]. Nie przesądzając jednoznacznie tego zagadnienia, zasadne wydaje się rozróżnienie wymienionych sytuacji przez przyjęcie, że umieszczenie dziecka w konkretnej rodzinie zastępczej, określonej przez wskazanie imion i nazwisk oraz miejsca aktualnego zamieszkania rodziców zastępczych, stanowi określenie jego miejsca zamieszkania w rozumieniu art. 26 § 2 k.c. w miejscu zamieszkania rodziców zastępczych [...]. Oczywiście dotyczy to sytuacji ograniczenia rodzicom władzy rodzicielskiej nad dzieckiem, ewentualnie jednemu z nich w przypadku, gdy drugiemu z rodziców nie przysługuje władza rodzicielska²⁷.

Gdy żadnemu z rodziców nie przysługuje władza rodzicielska albo jeżeli rodzice są nieznani, ustanawia się dla dziecka opiekę²⁸.

Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, opieka sprawowana nad małoletnim stanowi surogat władzy rodzicielskiej, ponieważ obejmuje elementy zarówno troski o jego osobę, w tym wychowanie, jak i pieczy nad jego majątkiem²⁹. Celem opieki jest zatem ochrona prawnych interesów dzieci, nad którymi nikt nie sprawuje władzy rodzicielskiej. Sprawujący pieczę zastępczą mogą być również opiekunami prawnymi dziecka, ale nie jest to zasadą i jest ustanawiane w konkretnych sytuacjach.

Z opinii badanych wynika, że we wszystkich przypadkach, w których obydwójce rodzice byli pozbawieni władzy rodzicielskiej, jeden z rodziców zastępczych był jednocześnie opiekunem prawnym dziecka. Oto wybrane wypowiedzi rodziców zastępczych:

Rodzice są pozbawieni władzy rodzicielskiej, nie byli małżeństwem, piją [...] Porzucili syna [...] Ja jestem opiekunem prawnym dla wnuka (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie ojczyści, opiekun prawny – babka ojczysta. Chłopiec 8 lat).

²⁷ E. Michniewicz-Broda, *Komentarz do art. 26 kodeksu cywilnego* [w:] LEX 2014, stan prawny: 18.04.2014.

²⁸ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 94 § 3.

²⁹ H. Dolecki, *Komentarz do art. 145 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* [w:] LEX 2013, stan prawny: 30.06.2013.

Matka jest chora, jest upośledzona umysłowo, przeszła zapalenie mózgu, nie potrafi zajmować się dziećmi, sama wymaga opieki [...] Z mężem żyją, są w separacji, są pozbawieni władzy rodzicielskiej [...] Obydwoje są alkoholikami. Ja jestem opiekunem prawnym dzieci (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie macierzyści, opiekun prawny – babka ojczysta. Dziewczynka 12 lat, dziewczynka 16 lat).

Rodzice są po rozwodzie, alkoholicy, obydwójce pozbawieni władzy rodzicielskiej. Ojciec w zeszłym roku zmarł. Ja jestem opiekunem prawnym dla wnuczki (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Dziewczynka 13 lat, chłopiec 20 lat).

Ojciec zmarł, kiedy dziecko było małe, miał pełną władzę rodzicielską, wychowywał wnuka, matka alkoholicka, pozbawiona władzy rodzicielskiej. Po śmierci ojca ja jestem opiekunem prawnym (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie ojczyści, opiekun prawny – babka ojczysta. Chłopiec 16 lat).

Rodzice pozbawieni są władzy rodzicielskiej przez nadużywanie alkoholu [...] Zaniedbywali dziecko. Dzieci do nas mówią „mamo”, „tato”. Ja jestem opiekunem prawnym dla nich (Rodzina zastępcza zawodowa, małżeństwo. Dziewczynka 13 lat, chłopiec 12 lat).

Mam w rodzinie zastępczej dwójkę dzieci, chłopiec i dziewczynka, to nie jest rodzeństwo, ale bardzo podobne sytuacje. I tu, i tu rodzice są pozbawieni władzy rodzicielskiej, matka dziewczynki zmarła we wrześniu [...] Jestem opiekunem prawnym tych dzieci (Rodzina zastępcza zawodowa, małżeństwo, kobieta jest opiekunem prawnym. Dziewczynka 3 lata, chłopiec 3 lata).

Elementem pieczy nad osobą dziecka jest piecza bieżąca³⁰, taka, która jest pieczą faktyczną, czyli troska o dziecko związana z oddziaływaniem na nie w trakcie codziennych czynności życiowych (pozostawanie z nim we wspólności domowej, zagwarantowanie mu bezpieczeństwa, zapewnienie mu dostępu do opieki lekarskiej, racjonalnego żywienia, odpowiedniej odzieży, kulturalnych warunków bytu, w tym warunków do systematycznego uczęszczania do szkoły, pomocy w usamodzielnianiu się)³¹.

W sytuacji umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej pieczy bieżącej nad osobą dziecka nie sprawują rodzice naturalni. Chociaż jest ona uznawana za element pieczy nad osobą dziecka, nie wiąże się nierozzerwalnie

³⁰ M. Andrzejewski, *Ochrona praw dziecka...*, dz. cyt., s. 232.

³¹ J. Ignatowicz, *Formy kontaktów z dzieckiem* [w:] K. Pietrzykowski i in. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, seria „Komentarze Kodeksowe”, C. H. Beck, Warszawa 2012, s. 955; M. Andrzejewski, *Komentarz do art. 1121 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* [w:] LEX 2013, stan prawny: 30.06.2013.

z władzą rodzicielską. Co do zasady rodzice zastępczy sprawują faktyczną pieczę nad dzieckiem; zdarza się, że jeżeli jest ono umieszczone w rodzinie zastępczej w postaci dziadków i mieszka wraz z nim jego małoletnia matka, to można stwierdzić, że ona również sprawuje bieżącą pieczę nad dzieckiem. Niemniej w żadnej rodzinie zastępczej, która była badana, taka sytuacja nie miała miejsca.

Jeżeli chodzi o bieżącą pieczę na dzieckiem, to, jak wynika z opinii badanych, we wszystkich rodzinach zastępczych taką pieczę sprawowali rodzice zastępczy. Dziecko umieszczone w rodzinie zastępczej posiada status domownika w tej rodzinie. Status domownika, co prawda, nie ma bezpośredniej regulacji prawnej, natomiast należy uznać, że status ten ma osoba, która jest faktycznie przyjęta do wspólnoty domowej – może to być krewny lub inna osoba. Istotne jest, że przepisy łączą ze statusem domownika określone skutki prawne³², m.in. prawo domownika do wspólnego zamieszkiwania z osobą, u której przebywa, czy tytuł zależny, który może mieć charakter prawnorodzinny (na tej podstawie dzieci mają prawo zamieszkiwać u rodziców). Takim tytułem może być też stosunek pracy czy użyczenie.

Należy zaznaczyć, że kwestie stosunków prawnych łączących dziecko z rodzicami zastępczymi zależą również od tego, kto pełni funkcję rodziny zastępczej. W sytuacji gdy pełnią ją wstępni dziecka (dziadkowie, pradiadkowie itd.), rodzeństwo (w tym przyrodnie), jak również rodzeństwo rodziców (brat ojca, brat matki, siostra ojca, siostra matki) czy dziadków, stosunek łączący dziecko z rodzicami zastępczymi jest też stosunkiem pokrewieństwa. Nie wynika on jednak z faktu umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej, ale z faktu pochodzenia od wspólnego przodka. W tej sytuacji stosunek pokrewieństwa trwa w świetle obowiązujących przepisów pomimo rozwiązania rodziny zastępczej czy powrotu dziecka do rodziny.

Z badań własnych wynika, że w żadnym przypadku rodzina zastępcza nie została rozwiązana, co jest bardzo pozytywnym zjawiskiem. Niestety żadne z dzieci nie wróciło na stałe do rodziny naturalnej. Tylko w jednym przypadku dziecko, które przebywało wcześniej w rodzinie zastępczej zawodowej, powróciło do rodziców naturalnych. Jednak na krótko, bo z powodu molestowania przez ojca dziewczynka została odebrana rodzicom i umieszczona w domu dziecka. W przypadku rodzin zastępczych spokrewnionych byli to dziadkowie albo macierzyści albo ojczyści. Warto docenić, że wyrazili wolę bycia rodziną zastępczą pomimo wieku oraz obciążeń

³² Zob. np. Ustawa prawo spółdzielcze z dnia 16 września 1982 r. (Dz.U. z 2024 r. poz. 593) – domownicy członków rolniczych spółdzielni produkcyjnych mają prawo do pracy w spółdzielni, mimo że nie są jej członkami.

fizycznych czy emocjonalnych związanych z wychowaniem i opieką nad własnymi dziećmi – rodzicami wnuków. Ponadto deklarowali oni miłość do wnuków oraz łączącą ich z nimi więź emocjonalną.

W żadnych z przypadków rodziny zastępczej spokrewnionej nie tworzyło rodzeństwo. Gdyby tak było, to na przykład w sytuacji umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej, która została ustanowiona w postaci jego brata i jego żony, z bratem łączyłby dziecko stosunek pokrewieństwa, natomiast z jego żoną – stosunek powinowactwa. Oczywiście także w przypadku powinowactwa stosunek ten nie będzie wynikał z faktu umieszczenia małoletniego w rodzinie zastępczej, ale z faktu zawarcia małżeństwa przez brata małoletniego.

Jeżeli chodzi o „stosunek bliskości”, pojawia się również pytanie: czy dziecko umieszczone w rodzinie zastępczej łączy z rodzicami zastępczymi taki stosunek? W przypadku rodzin zastępczych, które tworzą osoby spokrewnione czy powinowane z dzieckiem, nie ma wątpliwości, że można uznać je za osoby bliskie. Natomiast w sytuacji gdy pieczę zastępczą nad dzieckiem sprawuje rodzina zastępcza zawodowa lub niezawodowa, która nie jest tymi więziami z dzieckiem połączona, o istnieniu stosunku bliskości między tymi osobami decydowałby faktyczny układ stosunków między nimi (czy łączy uczucie miłości, przyjaźni i długotrwałego przywiązania), a każdy z przypadków należałoby rozpatrywać indywidualnie.

W tym miejscu należy wskazać, że w przeważającej większości badań, ale również ci tworzący rodziny zastępcze zawodowe, deklarowali, iż są z dziećmi związani emocjonalnie, co dobrze rokuje procesowi ich rozwoju, wychowania i edukacji.

7.3. Realizacja kontaktów dzieci umieszczonych w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi w praktyce: podstawa, inicjatywa, regularność

Pieczę zastępcza nie jest władzą rodzicielską, a zakres władzy rodzicielskiej w sytuacji umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej zależy od konkretnego przypadku. Pieczę zastępcza ma bowiem być sprawowana w **każdym** przypadku niemożności zapewnienia dziecku opieki i wychowania przez rodziców, a zatem niezależnie od tego, czy posiadają oni pełną władzę rodzicielską czy też nie.

Prawo dziecka do kontaktów z rodzicami naturalnymi, podobnie jak prawo rodziców naturalnych do kontaktów z dziećmi, jest niezależne od

władzy rodzicielskiej; to wymóg ustawowy. Zatem dotyczy to zarówno dziecka, nad którym pieczę sprawują rodzice naturalni, jak i dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej, w tym w rodzinie zastępczej. Istotny jest bowiem fakt, że inaczej niż w przypadku przysposobienia piecza zastępcza ma charakter okresowy, a jej celem jest sprawowanie opieki i wychowania nad dzieckiem do czasu jego powrotu do rodziny lub adopcji.

Umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej nie oznacza, że rodzice nie mogą się z nim kontaktować, w tym widywać czy rozmawiać przez telefon. Wyjątkiem jest sytuacja, gdy sąd opiekuńczy zakaże rodzicom kontaktów z dzieckiem.

Istnieje oczywiście możliwość złożenia do sądu wniosku o uregulowanie kontaktów z dzieckiem, które przebywa w rodzinie zastępczej. Wniosek ten powinien zawierać dane osobowe wnioskodawcy i uczestników postępowania, a także informacje na temat tego, w jaki sposób wnioskodawca chce, aby te kontakty były uregulowane (jak często, w jakie dni tygodnia). Wniosek musi również zawierać uzasadnienie, czyli wskazanie przyczyn wystąpienia z nim do sądu.

Badanych rodziców zastępczych zapytano o to, czy kontakty z rodzicami naturalnymi są uregulowane przez sąd. W ich opinii problematyka przedstawia się następująco:

Kontakty rodziców z wnukiem są ustalone w orzeczeniu sądowym: matka ma kontakty co drugi weekend, ale chcemy to zmienić, ponieważ stosuje przemoc wobec dziecka. Przez dwa i pół roku kontakty z matką były ograniczone, ponieważ matka stosowała wobec wnuka przemoc fizyczną, popychała go, szturchała, szantażowała, groziła. Ojciec odwiedzał chłopca u nas w domu na godzinę lub dwie raz w tygodniu. Starał się, aby te kontakty były (Rodzina zastępcza, babka ojczysta. Chłopiec 9 lat).

Rodzice mają ograniczoną władzę rodzicielską, ojciec alkoholik, a matka jest współuzależniona, nieporadna [...] Kontakty z dzieckiem są ustalone przez sąd [...] W soboty i niedziele dziewczynki chodzą na noc do rodziców, a w wakacje osiem dni z noclegami, ale i tak umawiamy się z rodziną z tygodnia na tydzień [...] Czasami jest różnie, ale można się dogadać (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 13 lat, dziewczynka 2 lata).

Kontakty dzieci z rodzicami naturalnymi są uregulowane. Odbywają się w [...] MOPS-ie raz na dwa tygodnie. Rodzice mają ograniczoną władzę rodzicielską przez alkohol, nie pracują, mają złe warunki mieszkaniowe (Rodzina zastępcza niezawodowa, małżeństwo. Dziewczynka 5 lat, dziewczynka 6 lat).

Chłopiec był wcześniej w pogotowiu opiekuńczym. Rodzice mają ograniczoną władzę rodzicielską [...] Kontakty z dzieckiem są uregulowane przez sąd. Kontakty

odbywają się regularnie raz w miesiącu, są to spotkania osobiste. Wcześniej rodzice spotykali się w MOPS-ie z psychologiem, teraz dzieci i rodzice idą na przykład do parku czy bawilandii (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Chłopiec 4 lata).

Rodzice mają ograniczoną władzę rodzicielską, teraz już nie ma kontaktu z rodzicami biologicznymi. Kontakty były osobiste i telefoniczne, od roku jest ich brak. Dzieci nie chcą się kontaktować z rodzicami, ojciec miał jedno spotkanie w MOPS-ie, ale sąd zablokował mu spotkania, ponieważ miał wyrok za znęcanie się fizyczne (Rodzina zastępcza niezawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 3 lata).

Kontakty były wcześniej uregulowane. Matka odbywała karę w więzieniu. Raz w miesiącu jeździłam z dziećmi do więzienia. Dzieci nie chciały jeździć do matki do więzienia (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 12 lat, chłopiec 18 lat).

Matka jest niepełnosprawna, ma ograniczoną władzę rodzicielską, jest niewydolna wychowawczo. Ojciec jest uzależniony od narkotyków, alkoholu [...] Rodzice mogą zabrać bliźniaki na spotkanie, kiedy chcą. Chociaż kontakty ustalono w sądzie w poniedziałki, to jednak prawie każdego dnia mogą się spotkać z dziećmi. Dzieci wychodzą z rodzicami na spacer, zawsze jest to reakcja na propozycję rodziców w trakcie kontaktu, same dzieci nie inicjują spotkań, są małe (Rodzina zastępcza niezawodowa, małżeństwo. Chłopiec 3 lata, dziewczynka 3 lata).

Tylko siedem badanych rodzin zastępczych wskazało, że kontakty dziecka umieszczonego u nich są uregulowane przez sąd, w pozostałych przypadkach zgodnie twierdziły, iż aktualnie brakuje ustaleń sądowych co do kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi, przy czym w dwóch przypadkach kontakty były uregulowane, a obecnie sąd rozstrzygnął o ich zakazie.

Badani sugerowali, że najlepiej jest, gdy kontakty są regulowane przez nich we współpracy z rodzicami naturalnymi spontanicznie, np. spotkanie umówione przez telefon, kiedy ustalą, że mają czas i chcą spotkać się z dzieckiem, a ono również wyraża taką wolę, na co wskazują poniższe wypowiedzi:

Dzwonili do nas albo jak spotkamy się nawet przypadkiem, to ustalaliśmy, kiedy przyjdą. Kontakty wychodziły też na przykład przy uroczystościach, kiedy czasami byli. Było to, co prawda, sporadycznie. Na urodzinach syna może byli raz, zwykle nie przychodzili. Takie spontaniczne spotkania były jednak najlepsze. Jak nie przyszli, a dzieci czekały, to był dla nich zawód (Rodzina zastępcza niezawodowa, małżeństwo. Dziewczynka 13 lat, chłopiec 17 lat, chłopiec 20 lat).

Dzieci mają kontakt osobisty z ojcem co trzy miesiące, kiedy ojciec przyjeżdża na trzy tygodnie do kraju. Wtedy mieszka u nas, mają stały kontakt w zasadzie bez ograniczeń. Na co dzień, jak ojca nie ma, to jest kontakt spontaniczny, telefoniczny przez Messengera, ja go obsługuję, bo wnuki są małe. Ojciec informuje mnie, kiedy przyjedzie (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka ojczysta. Chłopiec 4 lata, dziewczynka 6 lat).

Ojciec spotyka się u mnie z synem co dwa tygodnie. Czasem idą spontanicznie do kina, stale kontaktują się sami ze sobą telefonicznie, SMS-owo. O terminie spotkania informuje mnie lub syna i on przekazuje mnie (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadek ojczysty. Chłopiec 16 lat).

Rodzice mają ograniczoną władzę rodzicielską, ojciec alkoholik, a matka jest współzależniona, nieporadna. Kontakty są ustalone przez sąd w soboty i niedziele. Dziewczynki chodzą na noce i w wakacje osiem dni z noclegami, ale i tak umawiamy się z rodziną z tygodnia na tydzień. Ze starszą z dziewczynek mają swobodny, spontaniczny kontakt telefoniczny. Kontakt z rodzicami mam, chociaż nie jest on stabilny, często przez starszą dziewczynkę (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 13 lat, dziewczynka 2 lata).

Dziewczynki mają z matką cały czas kontakt osobisty i widzenia w MOPS-ie. Kontakt z ojcem telefoniczny spontaniczny. Dziewczynki chcą tych kontaktów. Rodzice są niezaradni życiowo, nie mają mieszkania, dziewczynki były zabrane z Ośrodka Interwencji Kryzysowej. Rodzice mają pełną władzę rodzicielską. Kontakt z rodzicami jest na różnym poziomie, ale widać, że im zależy na nim, dzwonią, spotykamy się w MOPS-ie (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 5 lat, dziewczynka 8 lat).

W przypadku starszych dzieci to one informują najczęściej rodziców zastępczych, że planują wspólnie z rodzicami naturalnymi spotkanie. Według badanych sztywne określanie tych kontaktów przez sąd nie jest często możliwe do realizacji w praktyce. Poza tym, jeżeli występuje brak woli realizacji tych kontaktów przez rodziców, to i tak one nie dochodzą do skutku.

Powyższe przypadki wskazują zarówno na zmienność warunków, które dotyczą kontaktów, jak i na zasadność racjonalnego działania w zakresie ich regulacji.

W badaniach kluczowa była problematyka kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi. W opinii badanych w większości przypadków brakuje regularności kontaktów dziecka w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi. Często nie są one realizowane w żadnym zakresie z powodu braku jakiegokolwiek inicjatywy ze strony rodziców naturalnych, którzy w przypadku umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej przeważnie czują się zwolnieni z obowiązków rodzicielskich, nie

traktują tej sytuacji jako czasowej czy motywującej do pracy nad sobą jako rodzica. Wręcz odwrotnie – stanowi to dla nich pewien komfort, ponieważ nie muszą już martwić się o swoje dziecko, którym zajęła się rodzina zastępcza w imieniu państwa. Zatem w wielu przypadkach po stronie rodziców naturalnych brakuje racjonalności w działaniu związanym z realizacją kontaktów z dziećmi, które mają ogromne znaczenie dla ich rozwoju emocjonalnego i społecznego. Oto wypowiedzi rodzin zastępczych:

Rodzice chłopców są pozbawieni władzy rodzicielskiej, są alkoholikami. Chłopcy byli zgłoszeni do ośrodka adopcyjnego, są po nieudanej adopcji [...] Dzieci nie chcą kontaktu z rodzicami, wcześniej ten starszy chłopak chciał się z mamą spotykać, młodszy nie chciał od samego początku, nie pamięta rodziców. Przez pół roku były kontakty z rodzicami w MOPS-ie. Teraz ich nie ma wcale (Rodzina zastępcza zawodowa, małżeństwo. Chłopiec 5 lat, chłopiec 6 lat).

Ojciec jest alkoholikiem, od maja nie kontaktował się ani ze mną, ani z MOPS-em, nie mamy z nim wcale kontaktu, matka nie żyje (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Chłopiec 11 lat, chłopiec 14 lat).

Ojciec nie utrzymuje z synem żadnego kontaktu, nie interesuje się chłopcem. Chłopiec został przez rodziców porzucony. Rodzice chłopca nie są razem. Rodzice nie dążą do tych kontaktów z synem, matka odezwie się czasami sporadycznie. Ojciec nie utrzymuje ze mną żadnego kontaktu (Rodzina zastępcza niezawodowa, siostra ojca. Chłopiec 3 lata).

Matka jest chora, jest upośledzona umysłowo, przeszła zapalenie mózgu, nie potrafi zajmować się dziećmi, sama wymaga opieki [...] Z mężem żyją, są w separacji, są pozbawieni władzy rodzicielskiej [...] Obydwójce są alkoholikami, ja jestem opiekunem prawnym dzieci [...] Aktualnie dziewczynki nie mają kontaktu z rodzicami. Na początku był kontakt. Jednak dziewczynki bardzo źle go znosiły. Kontakty wpływały na ich emocje, były rozdrażnione, zaleknione. Teraz dziewczynki nie dążą do kontaktu z rodzicami, po prostu ich nie chcą (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie macierzyści. Dziewczynka 12 lat, dziewczynka 16 lat).

Rodzice wnuczki są po rozwodzie, alkoholicy, pozbawieni władzy rodzicielskiej. Matka nie utrzymuje kontaktu z małoletnią, czasami sporadycznie zadzwoni, z ojcem małoletnia nie miała kontaktu. Dziewczynka nie dąży do kontaktu z matką, od dziecka jest u mnie, ja ją wychowuję (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Dziewczynka 13 lat).

Rodzice są pozbawieni władzy rodzicielskiej [...] Nie utrzymują kontaktu z dziewczynkami, nie chcą. Dziewczynki też nie chcą kontaktować się z rodzicami, mówią do nas „mamo”, „tato” (Rodzina zastępcza zawodowa, małżeństwo. Dziewczynka 13 lat, dziewczynka 11 lat).

Dziewczynka była w DPS-ie. Trzy i pół roku, szukano jej rodziny adopcyjnej. Zostanie u nas. Staramy się skrócić, zastąpić te poszukiwania rodziny adopcyjnej. Z rodzicami wcale nie ma kontaktu. Ojciec nieznany, matka bezdomna alkoholiczka (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 4 lata).

Dziewczynka nie ma żadnego kontaktu z ojcem. Aktualnie ojciec jest w więzieniu. Z matką od półtora roku jest bez kontaktu, nie wiadomo, gdzie jest. Dziecko od półtora roku jest z nami (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 3 lata).

Rodzice mają ograniczoną władzę rodzicielską. Aktualnie dziecko nie ma kontaktu z rodzicami biologicznymi. Kontakty były osobiste i telefoniczne, od roku jest ich brak. Chłopiec nie chce się kontaktować z rodzicami. Ojciec miał jedno spotkanie w MOP-sie, ale zablokowano spotkania, ponieważ miał wyrok za znęcanie. Chłopiec nie chce kontaktu z ojcem. Ojciec też nie chce kontaktu z synem, nie utrzymuje kontaktu ze mną (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Chłopiec 3 lata).

Chłopczyk dwa razy wrócił już do nas po interwencji. Rodzice mają ograniczoną władzę rodzicielską przez alkohol. Z domu był zabierany, bo rodzice byli pod wpływem alkoholu. Aktualnie brak jest kontaktu z rodzicami, wyraźnie go nie chcą, dziecko ich nie wspomina (Rodzina zastępcza niezawodowa, jednoosobowa. Chłopiec 16 miesięcy).

Wyjątkowa sytuacja dotyczyła rodziny zastępczej zawodowej, w której umieszczono sześcioro dzieci, tylko w jednym przypadku rodzice dziecka zmarli (chłopiec 9 lat). W pozostałych przypadkach żadne z dzieci nie utrzymywało kontaktu z rodzicami naturalnymi. Wszyscy rodzice byli pozbawieni władzy rodzicielskiej z powodu zaniedbań i alkoholizmu; dzieci nie były ze sobą spokrewnione:

Rodzice są pozbawieni władzy rodzicielskiej, alkoholicy. Z wypowiedzi dzieci wynika, że nie chcą ich znać [...] Dzieci żadnych kontaktów nie utrzymują od samego początku z rodziną. Nie wspominają też rodziców, nie chcą kontaktów, nie tęsknią, nie mówią o nich, nie pamiętają rodziców (Rodzina zastępcza zawodowa, małżeństwo. Chłopcy: 4, 9 i 16 lat, dziewczynki: 11, 12 i 18 lat).

W odniesieniu do teorii komunikacyjnej Jürgena Habermasa działanie i racjonalność w zakresie kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi są kluczowe. Należy wskazać, że zdaniem rodzin zastępczych lepiej dla dobra dziecka jest, gdy kontakty nie są uregulowane przez sąd, ale to rodzice zastępczy w porozumieniu z dzieckiem, a następnie rodziną naturalną, decydują o nich. Jeżeli relacje między

dzieckiem a rodzicami naturalnymi są poprawne, rokujące, ułatwia to nie tylko codzienne funkcjonowanie dziecka, jego rozwój, uczęszczanie do szkoły, ale także rodziny zastępczej i rodziców biologicznych, a przede wszystkim naturalne budowanie więzi między dzieckiem a rodzicem biologicznym, bez zakłóceń, niepotrzebnych emocji, stresu. Zatem w mojej ocenie prezentowane w większości przypadków przez rodziców zastępczych powyższe stanowisko dotyczące regulacji kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi jest racjonalne i zasługuje na uwzględnienie.

Według rodziców zastępczych większe zagrożenie dla dobra dzieci stanowią sytuacje, kiedy kontakty są realizowane, mimo że dziecko nie wyraża takiej woli, a wręcz komunikuje, iż nie chce ich czy się ich po prostu obawia. Procedowanie tych spraw przed sądem trwa, a oczekiwanie na rozstrzygnięcie sądu w zakresie ewentualnego zakazu bądź ograniczenia kontaktów może wywołać nieodwracalne skutki zarówno dla zdrowia psychicznego, jak i fizycznego dziecka, szczególnie gdy rodzice stosują czy stosowali wobec niego przemoc psychiczną czy fizyczną.

Jeżeli kontakty są realizowane, to według rodzin zastępczych w większości przypadków są to kontakty incydentalne, sporadyczne, „od czasu do czasu”, „jak rodzice sobie przypomną”. Oto wybrane wypowiedzi:

Matka zmarła. Rzadko się widywała z synem. Wcześniej nie zajmowała się chłopcem. Ojciec jest często za granicą, też rzadko się kontaktuje, czasami, raczej sporadycznie (Rodzina zastępcza niezawodowa, małżeństwo, siostra matki z mężem. Chłopiec 14 lat).

Rodzice byli po rozwodzie, alkoholicy. Ojciec zmarł w zeszłym roku. Dzieci mają telefony, utrzymują jedynie sporadyczny, przypadkowy telefoniczny kontakt z matką. Tak naprawdę dzieci nie chcą się z nią kontaktować, w sumie to ja zawsze byłam dla nich mamą (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Dziewczynka 13 lat, chłopiec 23 lata).

Ojciec nie utrzymuje z synem żadnego kontaktu, nie interesuje się chłopcem. Chłopiec został porzucony przez rodziców. Rodzice chłopca nie są razem. Ojciec nie utrzymuje z nim żadnego kontaktu. Matka sporadycznie przychodzi na pół godziny, raz na pół roku. Może dzwonić do mnie. Dzwoni co dwa, trzy tygodnie zapytać, czy dziecko jest zdrowe. Z dzieckiem nie rozmawia telefonicznie. Rodzice nie dążą do tych kontaktów, nie odwiedzają syna. Matka nie wspomina nawet o odwiedzinach (Rodzina zastępcza niezawodowa, siostra ojca. Chłopiec 3 lata).

Chłopcy mają telefony. Rodzice nie interesują się dziećmi. Matka aktualnie nie kontaktuje się z dziećmi. Ostatni raz kilka miesięcy temu odwiedziła dzieci. Ojciec odwiedza dzieci raz w roku oraz dzwoni do nich na święta, wysyła SMS-y. Mamy

z nimi sporadyczny kontakt telefoniczny, SMS-y. Nie wykazują zainteresowania kontaktami (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie macierzyści. Chłopiec 11 lat, chłopiec 9 lat).

Rodzice wnuków żyją razem, mają ograniczoną władzę rodzicielską. Matka jest uzależniona od alkoholu, znęcała się nad dziećmi fizycznie i psychicznie, tak że wnuk uciekł do mnie. Ojciec nie reagował na tę przemoc, jest chory na nowotwór [...] Dzieci mają telefon. Ojciec utrzymuje z dziećmi kontakt poprzez SMS i telefoniczny, ale rzadko. Spotyka się z dziećmi sporadycznie, raz w miesiącu na placu zabaw spędzają dwie godziny. Matka w ogóle nie kontaktuje się w żadnej formie (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Dziewczynka 9 lat, chłopiec 13 lat).

Co istotne, gdy kontakty były realizowane chociażby sporadycznie, po tym, jak rodzice zostali pozbawieni władzy rodzicielskiej przez sąd, przedstawiały być wykonywane w jakimkolwiek zakresie i tracili oni już całkowicie poczucie obowiązku względem dzieci. Oto wybrane wypowiedzi rodzin zastępczych:

Dzieci od roku nie mają kontaktu z rodzicami naturalnymi. Kiedy zostali pozbawieni władzy rodzicielskiej, przestali interesować się dziećmi w ogóle. Wcześniej rzadko, ale się spotykali raz na dwa miesiące, czasami częściej. Dzieci nie pytają już o rodziców. Mają telefon (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Chłopiec 10 lat, chłopiec 13 lat).

Na początku matka chciała, żeby dzieci wróciły do niej, ale od roku, odkąd sąd pozbawił ją praw rodzicielskich, spotkań już nie ma, nie interesuje się dziećmi, nie dzwoni, nie przyjeżdża (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 10 lat, chłopiec 16 lat).

Chłopiec jest w trakcie adopcji. Rodzice są pozbawieni władzy rodzicielskiej, w domu był alkohol, przemoc. Na początku matka, jak sobie przypomniła, to przyszła, sporadycznie, ale przyszła. Z czasem przestała przychodzić. Ojciec wcześniej siedział w więzieniu, później miał zawieszoną karę, nie przychodzi, nie kontaktuje się. Ani matka, ani ojciec nie dzwonią (Rodzina zastępcza zawodowa, małżeństwo. Chłopiec 3 lata).

W przypadku bardzo małych dzieci, jak twierdzili badani, jest tak, że najczęściej nie mają one nawet świadomości istnienia rodziców naturalnych albo mglisty zarys dotyczący ich osoby. Znają rodziców zastępczych i traktują ich jak najbliższą rodzinę:

Matka zmarła we wrześniu. Była pozbawiona władzy rodzicielskiej, Ojciec zrzekł się władzy. Dziewczynka została zabrana, bo tam ciągle dorośli byli pod wpływem alkoholu. Miała trzy miesiące, teraz ma trzy lata. Ojciec nie interesuje

się dzieckiem wcale, nigdy nie zadzwonił, nie pytał, nie przyjechał. Dziecko nie zdaje sobie sprawy nawet z tego, że ma ojca (Rodzina zastępcza zawodowa, małżeństwo. Dziewczynka 3 lata).

Matka nie dostała dziecka, jak wychodziła ze szpitala, jest alkoholiczką, jest pozbawiona władzy rodzicielskiej. Ojciec nieznany. Chłopczyk widział matkę może dwa, trzy razy. Matka podjęła się alimentów, ale już nie płaci. Sama poszła do sądu powiedzieć, że rezygnuje z małego. Nie dzwoni, nie pyta o syna, nie przyjeżdża [...] Dziecko nie pyta o matkę (Rodzina zastępcza niezawodowa, jednoosobowa. Chłopiec 3,5 roku).

Rodzice dziewczynki są pozbawieni władzy rodzicielskiej przez alkohol, zaniebywanie obowiązków, nieudolne wychowywanie. Przez pierwsze pół roku chcieli utrzymywać kontakt, teraz już nie. Dziecko nie mówi „ciociu” do mnie, tylko „mama”. Matki tak naprawdę nie zna. Jak były spotkania, poznawała matkę (Rodzina zastępcza zawodowa jednoosobowa. Dziewczynka 2 lata).

Dziewczynka została zostawiona przez rodziców biologicznych w szpitalu, porzucili ją. Nie ma żadnych kontaktów z rodzicami, kontaktów nie mam też ja. Nie wiem, co z władzą rodzicielską (Rodzina zastępcza jednoosobowa. Dziewczynka 8 miesięcy).

Rodzice są alkoholikami, niepełnosprawni intelektualnie, nie mają kontaktu z dzieckiem, nie są nim zainteresowani, dziewczynka ich nie zna (Rodzina zastępcza niezawodowa, małżeństwo. Dziewczynka 3,5 roku).

Należy zauważyć, że zdarzały się jednostkowe opinie rodziców zastępczych, którzy określali kontakty dziecka z rodzicami naturalnymi jako stałe i regularne. W tych przypadkach rodziny zastępcze twierdziły, że kontakty inicjują zarówno rodzice naturalni, jak i dzieci. Odbywają się one za obopólną zgodą, co nie jest związane z tym, czy kontakty są ustalone przez sąd czy też nie. Oto wybrane wypowiedzi rodziców zastępczych:

Ojciec chłopca jest nieznany, matka ma ograniczoną władzę rodzicielską przez narkotyki. Spotyka się z synem, przyjeżdża albo kontaktuje się przez Messengera. Chłopiec chętnie spotyka się z matką. Kontakty są za obopólną zgodą (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Chłopiec 8 lat).

Ojciec popełnił samobójstwo. Matka ma złą sytuację mieszkaniową. Brak ciepłej wody, w domu jest dużo zwierząt, jest brudno. Ma chorobę dwubiegunową, nie leczyła się [...] Będzie składać wniosek o odzyskanie dziecka. Teraz sytuacja uległa zmianie. Były spotkania w MOPS-ie na godzinę z psychologiem, na placu zabaw, nie było zastrzeżeń. Kilka razy była u chłopca, u nas w domu. Zajmowała się nim, pokój urządziła u siebie tak dla dziecka, z ubrankami. Chłopiec chodzi

do złobka. U mamy dobrze się czuje, był na noc, potrafiła się zająć, pomimo że się rozchorował, kupiła leki. W kontaktach jest miła (Rodzina zastępcza niezawodowa jednoosobowa. Chłopiec 1,3 miesiące).

Rodzice mają ograniczoną władzę rodzicielską, ojciec alkoholik, matka współuzależniona, nieporadna. Kontakty są ustalone w soboty i niedziele. Dziewczynki chodzą na noc w wakacje na osiem dni z noclegami, umawiamy się z rodziną z tygodnia na tydzień [...] Rodzice dzwonią często. Dziewczynka ma telefon (Rodzina zastępcza niezawodowa jednoosobowa. Dziewczynka 13 lat, dziewczynka 2 lata).

W przypadku tej siedmioletniej dziewczynki jest miłość rodziców [...] Są spotkania [...] Na weekendy idzie do rodziców [...] Bez nocy. Na noc wraca do nas [...] Rodzice mają ograniczoną władzę rodzicielską, bo sobie nie radzą. Mają problemy psychiczne, dziecko było zaniedbane. Rodzice są niewydolni wychowawczo, mają rozpocząć szkołę rodzica [...] Dziewczynka chętnie chodzi na te spotkania, więź z rodzicami jest duża. Po telefonicznych kontaktach dziewczynka wspominała je wieczorem, płakała. Lepiej, jak jest kontakt osobisty, weekendowy, czyli dzień bez nocy. Nie żąda od nas dzwonienia do nich. Teraz chce iść na zebranie do szkoły (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 7 lat).

Dziewczynki mają z matką cały czas osobisty kontakt i widzenia w MOPS-ie. Z ojcem mają kontakt telefoniczny spontaniczny [...] Dziewczynki chcą tych kontaktów [...] Rodzice są niezaradni życiowo, nie mają mieszkania, dziewczynki były zabrane z Ośrodka Interwencji Kryzysowej [...] Rodzice mają pełną władzę rodzicielską (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 5 lat, dziewczynka 8 lat).

Powyższe przypadki skłaniają do refleksji na temat rekonceptualizacji działania i racjonalności, na którą wskazuje Habermas, podając – jako jeden z podstawowych typów działania – działanie komunikacyjne. Stanowiąc interakcję pomiędzy podmiotami używającymi mowy i symboli niewerbalnych, działanie komunikacyjne powinno doprowadzić do porozumienia.

W przypadku inicjatywy związanej z realizacją kontaktów z rodzicami naturalnymi w zdecydowanej większości należy ona zarówno do rodziców naturalnych, jak i dzieci. Wielokrotnie rodzice zastępczy wskazywali, że dzieci są często zniechęcone postawą rodziców, ich obietnicami bez pokrycia dotyczącymi cudownego domu, ich powrotu, wspólnych planów czy odwiedzin, na których się potem nie pojawiają. Jeżeli nawet na początku są zainteresowane kontaktem, z upływem czasu przestają pytać o rodziców. W opinii rodziców zastępczych bardzo często po pewnym okresie, pomimo deklaracji dzieci o pragnieniu kontaktów, wyrażają one niechęć do spotkań. Oto wybrane wypowiedzi rodzin zastępczych:

Dziewczynka jest u mnie dziewięć lat, chłopiec dziesięć [...] Kontakty były wcześniej uregulowane. Matka odbywała karę pozbawienia wolności w więzieniu. Zbierałam dzieci i jeździłam raz w miesiącu do więzienia, to była cała wyprawa, potem był COVID, zakaz odwiedzin, spotkań i może dobrze. Dzieci nie chciały jeździć do matki do więzienia na widzenia, teraz już nie ma tego kontaktu [...] Matka się nie uaktywnia, więc my też nic nie robimy, nie szukamy kontaktu [...] Nie chcemy regulować władzy rodzicielskiej ze względu na dzieci, tak jest lepiej dla nich (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Chłopiec 18 lat, dziewczynka 12 lat).

Z matką kontakty chłopca są sporadyczne, raz w miesiącu w domu rodziny zastępczej oraz pod nadzorem, ponieważ psycholog stwierdził, że ma zły wpływ na małoletniego. Dziecko nie dąży już do kontaktu z matką, nie pyta o nią po tym, jak kilka razy nie przyszła na spotkanie, chociaż to deklarowała [...] Już nie chce się spotykać (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie ojczyści. Chłopiec 8 lat).

Z ojcem dziewczynka od dziesięciu lat nie utrzymuje kontaktów, jest pozbawiony władzy rodzicielskiej. Znalazła ojca na Facebooku, chciała nawiązać z nim kontakt. Bez efektu. Aktualnie nie chce utrzymywać kontaktów z ojcem, wcześniej chciała, ale od kilku lat już nie [...] Ze strony ojca brak jest jakiejkolwiek inicjatywy w zakresie utrzymywania kontaktów z córką [...] Dziewczynka chciała wcześniej utrzymywać kontakty z matką, która jest uzależniona od alkoholu i narkotyków. Matka jest karana (recydywa), ma ograniczoną władzę rodzicielską. Ze strony matki brak jest jednak zainteresowania córką. Dziewczynka wielokrotnie spotykała ją przypadkiem, na przykład na ulicy, pod sklepem i próbowała nawiązać kontakt bez efektu. Gdy była młodsza, zachęcała matkę, żeby przyszła, bo jest na przykład dobra zupa pomidorowa u cioci, aktualnie już nie (Rodzina zastępcza niezawodowa, siostra ojca. Dziewczynka 14 lat).

Rodzice mają ograniczoną władzę rodzicielską, są uzależnieni od dopalaczy, porzucili dziecko [...] Ojciec aktualnie przebywa w więzieniu, z matką nie ma kontaktu od miesiąca. Wcześniej był tylko rzadki kontakt telefoniczny. Dziewczynka wcześniej pytała o rodziców, szczególnie podczas przedstawień w przedszkolu, teraz już nie pyta [...] Od pół roku nie wykazuje chęci kontaktów (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Dziewczynka 5 lat).

Jeśli dzieci wyrażają wolę i chęć utrzymywania kontaktów z rodzicami naturalnymi, to według badanych rodzin zastępczych w większości przypadków dla rodziców naturalnych nie ma to znaczenia:

Dzieci mieszkają wcześniej z matką, która ma ograniczoną władzę rodzicielską i jej mężem [...] Ojciec dzieci ma ograniczoną władzę rodzicielską, nie interesuje się dziećmi, nie mamy z nim kontaktu. Z ojcem dzieci nie mają żadnego kontaktu [...] Chłopiec nie chce utrzymywać kontaktów z matką i z wzajemnością.

Dziewczynka chciałaby utrzymywać kontakt z matką, ale matka do tych kontaktów nie dąży (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka ojczysta. Dziewczynka 13 lat, chłopiec 14 lat).

Rodzice nie interesują się dziećmi. Matka aktualnie nie kontaktuje się z dziećmi. Ostatni raz kilka miesięcy temu. Ojciec odwiedza dzieci raz w roku oraz dzwoni na święta, wysyła SMS-a [...] Mamy z nimi sporadyczny kontakt telefoniczny, SMS-y [...] Dzieci są zamknięte w sobie, chciałyby utrzymywać z rodzicami kontakt [...] ale co zrobić (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie macierzyści. Chłopiec 11 lat, chłopiec 9 lat).

Rodzice chłopca są alkoholikami, rozwiedzeni, mają ograniczoną władzę rodzicielską [...] Ojciec przyjeżdża co dwa tygodnie, wychodzą do kina, spotykają się u nas, wysyła SMS-a, zadzwoni. Matka w Niemczech, ma z nią rzadki kontakt telefoniczny. Wnuk chciałby mieć kontakt z matką, ale matka ma go gdzieś (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie macierzyści. Chłopiec 16 lat).

Rodzice mają ograniczoną władzę rodzicielską [...] Widują się parę razy w MOP-sie, raz na dwa tygodnie. Od sierpnia nie ma odzewu od nich. Wcześniej, jak rodzice chcieli, to się spotkali z dziećmi [...] Dzieci chcą kontaktu, chodziły do MOPS-u. Starsza dziewczynka chciałaby spotykać się z ojcem. Możliwość kontaktu online, telefonicznego według nas nic nie zmieni [...] Brak zainteresowania rodziców (Rodzina zastępcza niezawodowa, małżeństwo. Dziewczynka 5 lat, dziewczynka 6 lat).

Według badanych brak chęci kontaktu dziecka z rodzicem naturalnym był spowodowany lękiem wyniesionym z domu rodzinnego. Trauma w rodzinie może mieć długotrwałe skutki, wpływając na zdrowie psychiczne i emocjonalne dzieci, a także rozwój osobowości i zdolność nawiązywania zdrowych relacji z innymi. U dzieci, które doświadczyły fizycznej, emocjonalnej lub seksualnej przemocy, występują negatywne skutki, uzewnętrzniają się objawy depresji czy stresu pourazowego³³. Mirosława Nowak-Dziemianowicz, dokonując analizy narracji kobiet, które na wczesnym etapie swojego życia stały się ofiarami molestowania, wskazuje na jedną z cech charakterystycznych tego typu doświadczeń. Jest to towarzysząca

³³ A.R. Cobb, R.G. Tedeschi, L.G. Calhoun, A. Cann, *Correlates of posttraumatic growth in survivors of intimate partner violence*, „Journal of Traumatic Stress” 2006, t. 19, nr 6, s. 895–903; C. Woodward, S. Joseph, *Positive change process and posttraumatic growth in people who have experienced childhood abuse. Understanding vehicles of change*, „Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice” 2003, t. 76, nr 3, s. 267–283.

im, odczuwana „utrata kontroli nad własnym działaniem, nad tym, co się z człowiekiem dzieje”³⁴. Poniżej wypowiedzi rodzin zastępczych:

Ojciec zmarł, kiedy dziecko było małe; miał pełną władzę rodzicielską, wychowywał dziecko. Matka alkoholiczka, pozbawiona władzy rodzicielskiej, była tylko cztery godziny na komunii. Wnuk był wykorzystywany seksualnie przez przyrodniego brata [...]. Dlatego matka została pozbawiona władzy rodzicielskiej. Matka ma drugie dziecko w rodzinie zastępczej. Wnuk nie chce kontaktować się z matką, ona też nie interesuje się synem (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie ojczyści. Chłopiec 16 lat).

Rodzice wnuków żyją razem, mają ograniczoną władzę rodzicielską. Matka jest uzależniona od alkoholu [...] Znęcała się na dziećmi fizycznie i psychicznie, tak że wnuk uciekł do mnie. Ojciec nie reagował na tę przemoc, jest chory na nowotwór [...] Ojciec utrzymuje z dziećmi kontakt poprzez SMS-y i telefoniczny rzadko. Sporadycznie spotyka się z dziećmi raz w miesiącu na placu zabaw, na dwie godziny [...] Z matką nie chcą kontaktu, bo pije, przychodziła na kontakty pijana (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Dziewczynka 9 lat, chłopiec 13 lat).

Rodzice mieli władzę ograniczoną. Wcześniej był w pogotowiu opiekuńczym. Nie wiem, w jakim wieku są jego rodzice. Utrzymują kontakt z chłopcem regularny. Raz w miesiącu spotkania osobiste odbywały się w MOPS-ie z psychologiem, teraz kilka spotkań z rodzicami, na przykład w parku, w bawilandii [...] Zgłasza, że mama biła, jak mowa się rozwinęła. Sam nie wykazuje woli kontaktu, nie chce się spotykać, mówi „tata bije”. [...] Dziecko nawet płacze, jak słyszy ich głos przez telefon (Rodzina zastępcza zawodowa jednoosobowa. Chłopiec 4 lata).

Doznawana przez dziecko przemoc zaburza i zniekształca jego prawidłowy rozwój. Przyczynia się do niszczenia jego psychiki, a także do powstania postawy bierności i alienacji. Mogą pojawić się silne negatywne emocje: lęk, gniew, żal, wstyd, przerażenie, poczucie winy.

Najbardziej na skutki doznawanej przemocy w rodzinach dysfunkcyjnych narażone są właśnie dzieci. Same doświadczają przemocy i są jej świadkami. Doświadczanie przemocy jest zaliczane do sytuacji traumatycznych. W konsekwencji możemy mieć do czynienia z zespołem stresu pourazowego (PTSD). Jeśli doznawanie traumy ma charakter wielokrotny, mogą wystąpić zmiany osobowości. Mamy wówczas osobowość określaną jako potraumatyczną. Charakteryzuje się ona takimi cechami jak: wrogość, nieufność wobec otoczenia, społeczne wycofanie, poczucie wyobcowania, uczucie pustki, obniżony nastrój, poczucie beznadziejności, trudności

³⁴ M. Nowak-Dziemianowicz, *Walka o uznanie w narracjach. Jednostka i wspólnota w procesie poszukiwania tożsamości*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2016, s. 299.

w wyrażaniu emocji, poczucie zależności od świata³⁵. W czterech wskazanych przypadkach dzieci doznawały przemocy wielokrotnie, w tym wykorzystywania seksualnego. Można u nich zauważyć charakterystyczne objawy, jak: unikanie spotkań, które przywołałyby złe doświadczenia, wzmożona czujność na propozycje kontaktu i ich odmawianie.

Badania Małgorzaty Dąbkowskiej wskazują, że objawy PTSD występują u 10–55% dzieci, które doznały przemocy fizycznej lub były wykorzystywane seksualnie, a u ponad połowy z nich symptomy te utrzymują się aż do wieku dorosłego³⁶. Zdaniem Krzysztofa Pietrzykowskiego „[...] jest zasadą, iż sąd opiekuńczy powinien w pierwszej kolejności rozważyć możliwość powierzenia sprawowania pieczy zastępczej rodzinie zastępczej spokrewnionej”³⁷. Istotne jest sformułowanie „rozważyć umieszczenie”, które nie jest równoznaczne ze słowem „umieścić”. Jak już wielokrotnie podkreślano, priorytetem przy podejmowaniu takich rozstrzygnięć powinno być dla sądu dobro dziecka.

Z opisywanych tutaj badań własnych wynika, że dla realizacji kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi – ich regularności – nie miało znaczenia, czy dziecko jest w rodzinie zastępczej spokrewnionej, zawodowej czy niezawodowej. W żadnym z analizowanych przypadków badani rodzice zastępczy nie wskazali, że fakt, iż dana osoba jest na przykład spokrewniona z dzieckiem, ma znaczenie w aspekcie tego, czy kontakty są realizowane bądź nie. Należy wnioskować, że według badanych realizacja kontaktów i ich regularność zależały przede wszystkim od zainteresowania rodziców naturalnych, ich woli oraz postępowania, co w konsekwencji było powiązane z wolą dziecka i jego inicjatywą bądź jej brakiem w zakresie kontaktów.

Bardzo rzadko kontakty te są realizowane regularnie. Najczęściej albo kontakt jest sporadyczny, incydentalny, albo nie ma go wcale. Dzieci przeważnie nie chcą kontaktów z rodzicami naturalnymi, jeżeli są zawiedzione ich postępowaniem, albo przeżywają traumę związaną z tym, co wydarzyło się w domu rodzinnym. Według badanych brak realizacji kontaktów dziecka w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi wynika z zaniedbań rodzicielskich i braku zainteresowania jego losem. Ponadto, jak wskazywali, w większości przypadków, nawet jeżeli te kontakty były realizowane na początku, to z upływem czasu zaczęły być coraz rzadsze, aż zupełnie wygasły.

³⁵ R.C. Carson, J.N. Butcher, S. Mineka, *Psychologia zaburzeń. Vol. 1*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.

³⁶ M. Dąbkowska, *Zespół stresu pourazowego u dzieci*, „Psychiatria w Praktyce Ogólnolekarskiej” 2002, t. 2, nr 4, s. 251–254; tejże, *Wpływ traumatycznych doświadczeń na zdrowie psychiczne dzieci i młodzieży*, „Psychiatria w Praktyce Ogólnolekarskiej” 2006, t. 4, nr 6, s. 161–164.

³⁷ K. Pietrzykowski, *Pieczą zastępczą*, dz. cyt., s. 961.

Rodzice naturalni chcący utrzymywać ze swoimi dziećmi kontakt sami je inicjują, a jeżeli uczestniczą w spotkaniach regularnie, to dziecko również zaczyna wyrażać chęć i wolę udziału w nich. W ten sposób pojawia się możliwość podjęcia próby zbudowania więzi między rodzicem a dzieckiem. Natomiast jeżeli utrzymywanie tego kontaktu wywołuje u dziecka uczucia negatywne: zawodu, lęku czy stresu, to według rodzin zastępczych lepiej dla jego dobra, aby spotkań nie było.

W mojej ocenie sytuacje związane z realizacją kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi trzeba systematycznie analizować. Dokonywanie tej analizy należy w pierwszej kolejności do rodzin zastępczych, które przebywają z dzieckiem na co dzień. Umożliwia to podejmowanie optymalnych działań w zależności od konkretnej sytuacji.

Nie można zapominać o wyjątkach, w których kontakty dzieci w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi są regularne, stałe i możliwe dzięki współpracy rodziców naturalnych z dzieckiem oraz rodziną zastępczą. Istnieje potrzeba dochodzenia do porozumienia w kwestii kontaktów i działań ukierunkowanych na osiągnięcie zgody. Dlatego tak istotne jest, aby, co wielokrotnie podkreślam, każdą sytuację rodzinną traktować indywidualnie. Dotyczy to zarówno sądów, jak i instytucji zajmujących się wsparciem rodzin. Wiąże się to z klauzulą dobra dziecka, która chociaż jest generalną, to właśnie dzięki temu umożliwia dokonanie jednostkowej oceny sytuacji dotyczącej konkretnego dziecka i jego rodziny.

7.4. Formy kontaktowania się dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicem naturalnym

Kodeks rodzinny i opiekuńczy zawiera otwarty katalog form kontaktowania się dzieci z rodzicami naturalnymi³⁸. Wyróżniono cztery formy kontaktów, które mogą być uporządkowane w dwóch grupach. Pierwszą grupę stanowią kontakty tzw. bezpośrednie, a drugą – pośrednie. Wśród form kontaktów bezpośrednich ustawodawca wymienia przebywanie z dzieckiem oraz bezpośrednie porozumiewanie się. Przebywanie oznacza spotkania, odwiedziny, zabieranie dziecka poza miejsce jego stałego pobytu oraz bezpośrednie porozumiewanie się z nim. W przypadku odwiedzin chodzi o sytuację, w której na przykład rodzic spotyka się z dzieckiem w lokalu (mieszkanu,

³⁸ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 113 § 2.

domu), w którym ono zamieszkuje, a w przypadku spotkań – o sytuacji, w których dana osoba kontaktuje się z dzieckiem poza lokalem zamieszkiwanym przez nie. Mogą to być spotkania w miejscowości, w której dziecko mieszka albo poza nią lub też nawet poza granicami kraju. Zabieranie dziecka poza miejsce stałego pobytu obejmuje jego wyjazd (krótkotrwały, np. na jedno- lub kilkudniową wycieczkę, albo długotrwały, np. na całe wakacje) poza to miejsce (np. z jednym z rodziców)³⁹.

Pojęcie bezpośredniego porozumiewania się dziecka z rodzicami oznacza sytuację, w której porozumiewa się ono bezpośrednio z danymi osobami, spotykając się z nimi. Porozumiewanie się może zatem dotyczyć rozmów z dzieckiem prowadzonych w bezpośredniej obecności dziecka i danej osoby. Natomiast wśród form kontaktów pośrednich wyróżnia się utrzymywanie korespondencji i komunikowanie się na odległość.

Rodziny zastępcze zapytałam o formę kontaktowania się dzieci, które przebywają u nich w pieczy zastępczej, z rodzicami naturalnymi. Oto wybrane wypowiedzi:

Ojciec spotyka się u mnie z synem co dwa tygodnie [...] na godzinę, dwie [...] Czasem idą spontanicznie do kina, stale kontaktują się sami ze sobą telefonicznie, SMS-owo [...] Chłopak ma telefon (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadek ojczysty. Chłopiec 16 lat).

Ojciec chłopca ma ograniczoną władzę rodzicielską, jest uzależniony od alkoholu i narkotyków [...] Kontakty są ustalone w orzeczeniu sądowym [...] Ojciec odwiedza go na godzinę lub dwie w tygodniu. W tym czasie grają w piłkę, rozmawiają, często dzwoni do wnuka [...] Kilka razy w tygodniu. Chłopiec nie chce utrzymywać kontaktów z matką, natomiast chce z ojcem. Był raz z ojcem sam na spacerze, obawiałam się jednak dać synowi wnuka, dalej niż na spacer [...] Wnuk chce zostać ze mną [...] W czasie kontaktów jestem zawsze w domu (Rodzina zastępcza, babka ojczysta. Chłopiec 9 lat).

Libacje były, matka bezdomna alkoholiczka, dziecko ma FASS [...] Rodzice walczą [...] Chcą niby odzyskać córkę [...] Mają ograniczoną władzę w postaci zabezpieczenia w rodzinie zastępczej. Odwiedzają dziecko na godzinę, dwie [...] Interesują się, ale nie znaleźli pracy [...] Nie chodzą na terapię [...] W czasie odwiedzin jesteśmy w pobliżu (Rodzina zastępcza niezawodowa jednoosobowa. Dziewczynka 5 miesięcy).

³⁹ Tamże, art. 113; K. Pietrzykowski, *Kontakty z dzieckiem* [w:] K. Pietrzykowski i in. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, seria „Komentarze Kodeksowe”, C. H. Beck, Warszawa 2023, s. 913.

Przychodzili regularnie [...] Byli pozbawieni władzy rodzicielskiej, siedzieli u nas często, nawet obiady jedli, jak ugotowałam, pili [...] Nie chcieli się leczyć, można powiedzieć, że my się nawet w pewien sposób z nimi przyjaźniliśmy, mogli na nas liczyć. Tylko, jak obiecali i nie przyszli, to dzieci były zawiedzione [...] (Rodzina zastępcza, niezawodowa, małżeństwo. Dziewczynka 13 lat, chłopiec 17 lat, chłopiec 20 lat).

Ojciec jest pozbawiony władzy rodzicielskiej, porzucił syna [...] Wnuk ma teraz dobry kontakt z ojcem. Ojciec dzwoni często i spotyka się z nim na godzinę, dwie [...] Często o niego pyta. Dążymy do tych kontaktów i popieramy je, aktualnie planujemy wspólne wakacje. Ojciec dziecka pojedzie z nami na wspólne wakacje z synem (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie ojczyści. Chłopiec 8 lat).

W większości przypadków, jeżeli kontakty były w ogóle realizowane, to miały formę bezpośrednich, najczęściej odwiedzin w miejscu zamieszkania rodziny zastępczej (trwających do dwóch godzin), w obecności rodzica zastępczego albo w jego pobliżu, tzn. rodzic zastępczy przebywał w domu podczas odwiedzin.

Kiedy kontakt bezpośredni był realizowany poza miejscem zamieszkania dziecka, wtedy najczęściej były to spotkania na placu zabaw, w parku, bawilandii, czasami w kinie, albo też w więzieniu, jeżeli rodzice byli osadzeni w zakładzie karnym. Oto wypowiedzi badanych rodzin zastępczych:

Rodzice wnuków żyją razem, mają ograniczoną władzę rodzicielską. Matka jest uzależniona od alkoholu. Znęcała się nad dziećmi fizycznie i psychicznie, tak że wnuk uciekł do mnie. Ojciec nie reagował na tę przemoc, jest chory na nowotwór [...] Ojciec utrzymuje z dziećmi kontakt poprzez SMS i telefoniczny. Rzadko, sporadycznie spotyka się z dziećmi, raz w miesiącu na placu zabaw przez dwie godziny [...] Z matką nie chcą kontaktu, pije, bo przychodziła na kontakty pijana (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Dziewczynka 9 lat, chłopiec 13 lat).

Dziewczynki mają z matką cały czas kontakt osobisty i widzenia MOPS-ie [...] Ojciec też niezaradny życiowo, alkoholik. Dziewczynki zabraliśmy z Ośrodka Interwencji Kryzysowej [...] Były niedożywione, głodne, brudne, starsza była odroczona z obowiązku szkolnego [...] Z ojcem mają tylko kontakt telefoniczny (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 5 lat, dziewczynka 8 lat).

Rodzice mają władzę ograniczoną. Wcześniej był w pogotowiu opiekuńczym. Nie wiem, w jakim wieku są jego rodzice. Utrzymują kontakt z chłopcem regularny raz w miesiącu. Spotkania osobiste odbywały się w MOPS-ie z psychologiem, teraz było kilka spotkań z rodzicami, na przykład w parku, w bawilandii [...] Zgłasza, że mama biła, jak mowa się rozwinęła. Sam nie wykazuje woli kontaktu, nie chce się spotykać, mówi „tata bije”. Jestem przeciwna tym kontaktom, dziecko nawet

placze, jak słyszy ich głos przez telefon (Rodzina zastępcza zawodowa jednoosobowa. Chłopiec 4 lata).

Dzieci są u nas od dziesięciu lat. Mama była w więzieniu, jeździliśmy raz w miesiącu z dziećmi do więzienia [...] Potem już nie [...] Dziewczynka jest dziewięć lat u nas, ona jedyna mówi do mnie „mamo” [...] Nie chce kontaktu z matką, ona jest jak moja rodzona córka (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 12 lat, chłopiec 18 lat).

Dzieci bawiły się [...], huśtały się na huśtawce na placu, a matka spała pijana na ławce, tak to wyglądało [...] (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Dziewczynka 9 lat, chłopiec 13 lat).

Z przeprowadzonych wywiadów wynika, że najczęściej kontakty bezpośrednie dziecka poza miejscem zamieszkania z rodzicami naturalnymi to spotkania na placu zabaw, w parku lub bawilandii, bo są przygotowane do wypełnienia czasu. Często jest bowiem tak, że pomimo sporadycznych kontaktów – krótkich spotkań to przychodzący rodzice nie mają pomysłu, jak go zagospodarować, jak porozmawiać z dzieckiem. Po kilku zadanych pytaniach ogólnych nieraz zapada cisza. Place zabaw są wyposażone w sprzęt, ogródki sportowe na powietrzu są atrakcyjne, „można się pohuśtać, pobujać, powisieć”, jak często mówią same dzieci. Park jest idealnym miejscem na spotkanie. Są ławki, można usiąść i posiedzieć ze sobą, przysiąść, porozmawiać. Gdy jest daleko do parku, rodzice i dzieci spacerują wokół domu, po podwórku.

Niezwykle rzadko występują, według badanych, sytuacje, w których rodzice naturalni zabierają dziecko poza miejsce zamieszkania bez obecności rodzica zastępczego, a przypadki bezpośrednich kontaktów dzieci z rodzicami naturalnymi, polegających na zabieraniu dziecka przez rodziców naturalnych poza miejsce zamieszkania z nocowaniem u nich, to też wyjątki. Oto wypowiedzi rodzin zastępczych:

W przypadku tej siedmioletniej dziewczynki jest miłość rodziców [...] są spotkania [...] Na weekendy idzie do rodziców [...] bez nocy, na noc wraca do nas [...] Rodzice mają ograniczoną władzę rodzicielską, bo sobie nie radzą, mają problemy psychiczne, dziecko były zaniedbane, są niewydolni wychowawczo, mają rozpocząć szkołę rodzica [...] Dziewczynka chętnie chodzi na te spotkania, więc jest duża. Po telefonicznych kontaktach dziewczynka wspominała je, wieczorem płakała. Lepiej, jak jest kontakt osobisty weekendowy, czyli dzień bez nocy, nie żąda od nas dzwonienia do nich. Teraz mama chce iść na zebranie do szkoły (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 7 lat).

Matka jest niepełnosprawna, ma ograniczoną władzę rodzicielską, ojciec uzależniony od narkotyków, alkoholu [...] Mogą zabrać bliźniaki na spotkanie, kiedy chcą [...] chociaż kontakty ustalone w sądzie w poniedziałki [...] Prawie każdego dnia mogą się spotkać [...] Dzieci wychodzą na spacer [...] Zawsze jest to reakcja na propozycję rodziców, same dzieci nie inicjują spotkań [...] Są małe (Rodzina zastępcza niezawodowa, małżeństwo. Chłopiec 3 lata, dziewczynka 3 lata).

Rodzice mają ograniczoną władzę rodzicielską, ojciec alkoholik, matka współuzależniona, nieporadna [...] Kontakty są ustalone w soboty i niedziele. Dziewczynki chodzą na noce, w wakacje na osiem dni z noclegami, umawiamy się z rodziną z tygodnia na tydzień [...] Dzwonią często (Rodzina zastępcza niezawodowa jednoosobowa. Dziewczynka 13 lat, dziewczynka 2 lata).

W przypadku kontaktów pośrednich najczęstszą formą było porozumiewanie się na odległość – rozmowy przez telefon, w tym z wykorzystaniem WhatsAppa, wymiana SMS-ów oraz korespondencja przez Messengera. Według badanych kontakt pośredni rodziców z dziećmi w formie porozumiewania się na odległość dotyczy w większości dzieci starszych. Nikt spośród badanych nie wskazał kontaktu pośredniego w formie korespondencji, np. listów. Ta forma kontaktów pośrednich wydaje się zanikać. Poza tym kontakty pośrednie najczęściej występują obok bezpośrednich, tzn. jeżeli dziecko kontaktuje się z rodzicami naturalnymi bezpośrednio, to z reguły ma ono również z nimi kontakt pośredni w formie porozumiewania się na odległość (rozmowy telefoniczne) lub korespondencji (SMS-y). Jeżeli dziecko nie kontaktuje się z rodzicami naturalnymi bezpośrednio, to kontakty pośrednie w formie porozumiewania się na odległość występują sporadycznie albo nie ma ich wcale. Oto wybrane wypowiedzi rodzin zastępczych:

Ojciec chłopca jest nieznany, matka ma ograniczoną władzę rodzicielską przez narkotyki, spotyka się z synem, przyjeżdża [...] na godzinę, dwie albo kontaktuje się przez Messengera [...] Chłopiec chętnie spotyka się z matką (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Chłopiec 8 lat).

Matka dzieci ma zawieszoną władzę rodzicielską, przebywa w więzieniu, nie dbała o dzieci. Ojciec przebywa za granicą, pracuje tam [...] Ma ograniczoną władzę rodzicielską. Dzieci utrzymują kontakt telefoniczny z ojcem, czekają na jego telefony [...]. Utrzymują z ojcem codzienny kontakt przez Messengera, ja wtedy obsługuję telefon. Kontakt osobisty mają z ojcem co trzy miesiące, kiedy ojciec przyjeżdża na trzy tygodnie do kraju. Matka nie kontaktuje się z dziećmi i nie wyraża takiej woli. Dzieci chciałyby utrzymywać kontakt z matką (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka ojczysta. Chłopiec 4 lata, dziewczynka 6 lat).

Wnuk jest u mnie od dwudziestu lat [...] Wnuczka od dziesięciu lat [...] Rodzice byli po rozwodzie [...] alkoholicy [...] oni byli pozbawieni władzy rodzicielskiej [...] ojciec zmarł w zeszłym roku, mieli jedynie z nim sporadycznie kontakt telefoniczny. Dzieci nie chcą się kontaktować z matką, w sumie to ja byłam zawsze ich mamą (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Dziewczynka 13 lat, chłopiec 23 lata).

Dziewczynki nie mają kontaktu z rodzicami, na początku miały, jednak dziewczynki bardzo źle go znosiły. Kontakty wpływały na ich emocje, były rozdrażnione, załężnione. Teraz dziewczynki nie dążą do kontaktu z rodzicami, po prostu ich nie chcą (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie macierzyści, Dziewczynka 12 lat, dziewczynka 16 lat).

Ojciec nie utrzymuje z nim żadnego kontaktu, nie interesuje się chłopcem, oni go porzucili [...] Rodzice chłopca nie są razem, ojciec nie utrzymuje z nim żadnego kontaktu, rodzice nie dążą do tych kontaktów [...] matka sporadycznie [...] przychodzi na pół godziny raz na pół roku, dzwoni co dwa, trzy tygodnie zapytać, czy dziecko jest zdrowe, z dzieckiem nie rozmawia telefonicznie (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie macierzyści. Chłopiec 11 lat, chłopiec 19 lat).

Ojciec jest w więzieniu, ma ograniczoną władzę rodzicielską [...] był agresywny, kontakt mają telefoniczny [...] dają telefon (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka ojczysta. Dziewczynka 5 lat).

Zdaniem badanych rodziców zastępczych, jeżeli rodzic naturalny albo dziecko chcą ze sobą utrzymywać kontakt, jest to możliwe i zależy wyłącznie od woli i chęci obu stron, chyba że sąd zakazał ze względu na dobro dziecka.

W ramach realizacji celu pieczy zastępczej rolą rodziny zastępczej w praktyce powinno być zapewnienie dziecku opieki i wychowania do czasu jego powrotu do rodziny lub adopcji, wspieranie go w realizacji prawa do kontaktów z rodzicami naturalnymi, co – jak zgodnie twierdzili badani – czynią. Gdy tylko jest taka możliwość, rodzice zastępczy udostępniają swoje mieszkanie lub dom, aby rodzice naturalni mogli dzieci odwiedzić, idą z nimi na spotkanie z rodzicem do parku, bawilandii czy do więzienia, udostępniają swój telefon, aby mogły skontaktować się z rodzicami. Zatem czynią wszystko, co możliwe, by zapewnić dzieciom kontakt z rodzicami naturalnymi – zarówno bezpośredni, jak i pośredni – w przewidzianych i możliwych do wykonania formach. Co więcej, w przypadku rodziców naturalnych, którzy chcą utrzymywać ze swoimi dziećmi kontakt bezpośredni, najczęściej ustalają oni jego realizację z rodziną zastępczą w drodze komunikacji pośredniej, tzn. w rozmowie telefonicznej. Takie działanie rodziców zastępczych świadczy o racjonalności oraz zrozumieniu pełnionej

przez nich roli. Ponadto warto przytoczyć przykład opisany przez rodzinę zastępczą: kiedy dziecko przebywało u matki i się rozchorowało, ta zadzwoniła do rodziny zastępczej z pytaniem o leki i wsparcie, dzięki czemu stan zdrowia dziecka się poprawił. Ten przypadek wskazuje na komunikowanie nacechowane dążeniem do osiągnięcia porozumienia oraz zgody.

Zatem niezwykle istotne jest dążenie do regularnej komunikacji zarówno bezpośredniej, jak i pośredniej rodziców naturalnych z rodzicami zastępczymi w możliwych i dostępnych formach. Rodzice zastępczy mogą bowiem służyć radą czy pomocą nie tylko dzieciom, ale także rodzicom naturalnym, co jest możliwe dzięki komunikacji, a wybór formy kontaktowania bezpośredniego czy pośredniego zależy tylko od woli obydwu stron.

7.5. Znaczenie realizacji kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi w kontekście jego rozwoju emocjonalnego i wychowania

Jak zauważa Lucyna Telka, „[...] relacja to dwustronnie tworzona jakość”⁴⁰. Iwona Kulesza-Woroniecka podkreśla, że „[...] relacje rodzice – dzieci zazwyczaj stanowią sferę niezwykle delikatną i wymagającą, zwłaszcza ze strony rodziców, szczególnie uważności”⁴¹.

W trakcie badań zapytałam rodziców zastępczych: Jakie jest ich zdaniem znaczenie realizacji kontaktów dziecka w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi w kontekście jego rozwoju emocjonalnego i wychowania? Jak oceniają te relacje? Czy są one istotne w procesie rozwoju i wychowania dziecka? Oto wypowiedzi respondentów:

Cieszę, że nie ma już tych spotkań, żadne z dzieci, które są z nami aktualnie, nie spotyka się już z rodzicami naturalnymi, wcześniej były sporadyczne spotkania, rzadko, dzieci podchodziły do nich bardziej materialnie, „a mama przyjedzie, da mi nową lalkę” [...] Matki obiecywały gruszki na wierzbie [...] „będziesz miała nowy pokój, duży dom” [...] Ja nie widziałam możliwości powrotu dziecka do matki, one dużo mówiły, ale nic nie robiły [...] Składane obietnice bez pokrycia, to robi najwięcej szkody, np. jak proponowało się jakąś szkołę dla rodziców [...]

⁴⁰ L. Telka, *Wychowawca małego dziecka – „intelektualne życie profesjonalne”*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne” 2017, t. 5, nr 2, s. 27.

⁴¹ I. Kulesza-Woroniecka, *Relacje w rodzinach zastępczych*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2022, t. 50, nr 3.

to tylko mąciło dzieciom w głowie [...] (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Sześcioro dzieci: chłopiec 10 lat, chłopiec 13 lat, chłopiec 18 lat, chłopiec 11 lat, chłopiec 14 lat, dziewczynka 12 lat).

Matka odbywała karę pozbawienia wolności w więzieniu. Zbierałam dzieci i jeździłam raz w miesiącu do więzienia, to była cała wyprawa, potem był COVID, zakaz odwiedzin, spotkań i może dobrze. Dzieci nie chciały jeździć do matki do więzienia na widzenia, teraz już nie ma tego kontaktu. Uważam, że kontakt jest potrzebny nawet w więzieniu, choć spotkania tam to dodatkowe emocje (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Chłopiec 18 lat, dziewczynka 12 lat).

Raz przychodzili, raz nie, ciągle coś obiecywali, dzieci były zawiedzione [...] Oni w wychowaniu tylko przeszkadzali [...] Dzieci były potem rozdrażnione, złe. Kontakty są istotne, dobre, ale na normalnych warunkach, inaczej to tragedia dla dzieci, czuły się zawiedzione, wręcz oszukane. Dzieci czekały na te spotkania, niecierpliwiły się zawsze, a jak zapominali [...] to były rozczarowane [...] Nie, wychowawczo to nie miało żadnego znaczenia (Rodzina zastępcza niezawodowa, małżeństwo. Dziewczynka 13 lat, chłopiec 17 lat, chłopiec 20 lat).

Po kontakcie emocjonalnie to dzieci tylko były rozchwiane, naobiecywali im Bóg wie czego i tak nic z tego nie było [...] Potem już nie chciały się spotykać z nimi (Rodzina zastępcza zawodowa jednoosobowa. Chłopiec 10 lat, chłopiec 13 lat).

Są też sytuacje inne:

Matka dzieci ma zawieszoną władzę rodzicielską, przebywa w więzieniu, nie dbała o dzieci. Ojciec przebywa za granicą, pracuje tam [...] Ma ograniczoną władzę rodzicielską. Dzieci utrzymują kontakt telefoniczny z ojcem, czekają na jego telefony [...], utrzymują z ojcem codzienny kontakt przez Messengera, ja wtedy obsługuję telefon. Kontakt osobisty mają z ojcem co trzy miesiące, kiedy ojciec przyjeżdża na trzy tygodnie do kraju. Matka nie kontaktuje się z dziećmi i nie wyraża takiej woli. Dzieci chciałyby utrzymywać kontakt z matką. Kontakt jest potrzebny, jak dzieci chcą, trzeba im to umożliwić (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka ojczysta. Chłopiec 4 lata, dziewczynka 6 lat).

Matka chłopca jest pozbawiona władzy rodzicielskiej, jest uzależniona od alkoholu, ojciec również jest pozbawiony władzy rodzicielskiej, nie byli małżeństwem, porzucili syna [...] Dziecko ma dobry kontakt z ojcem, ojciec dzwoni często i spotyka się z małoletnim, który często o niego pyta (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie ojczyści. Chłopiec 8 lat).

Jeżeli dziecko utrzymuje kontakty z rodzicem naturalnym i tworzy się więź, to według rodzin zastępczych dzieci nie wyobrażają sobie powrotu do rodziny naturalnej, chcą zostać z rodzicami zastępczymi. To są sytuacje wyjątkowe, jak poniżej opisana:

Ojciec chłopca ma ograniczoną władzę rodzicielską, jest uzależniony od alkoholu i narkotyków [...] Kontakty są ustalone w orzeczeniu sądowym [...] Ojciec odwiedza go na godzinę lub dwie w tygodniu. W tym czasie grają w piłkę, rozmawiają, często dzwoni do wnuka, kilka razy w tygodniu. Chłopiec nie chce utrzymywać kontaktów z matką, natomiast chce z ojcem. Był raz z ojcem sam na spacerze, obawiałam się jednak dać synowi wnuka, dalej niż na spacer, wnuk chce zostać ze mną. W czasie kontaktów jestem zawsze w domu (Rodzina zastępcza, babka ojczysta. Chłopiec 9 lat).

W opinii badanych rodzin zastępczych przeważnie zachowanie rodziców ostatecznie wywoływało u dzieci niechęć do dalszych spotkań w celu uniknięcia rozczarowania. Pojawiało się również, według badanych, poczucie straconego czasu zarówno dla dzieci, jak i dla nich samych. Odpowiedzialnie podejmowali próby realizacji planowanego kontaktu, które często okazywały się nieudane, bo rodzice naturalni zwyczajnie zawiedli. Zdaniem badanych w większości sytuacji nie można mówić o podtrzymaniu więzi pomiędzy rodzicami naturalnymi a dziećmi, o jej budowaniu czy rozwijaniu, o udziale w wychowaniu.

Celem rodziny zastępczej jest zapewnienie opieki i wychowania dziecka do czasu jego powrotu do rodziny lub adopcji. W opinii badanych czas pobytu w rodzinie zastępczej w żaden sposób nie został wykorzystany przez rodziców naturalnych do likwidacji czy zmniejszenia dysfunkcji wychowawczych, zaniedbań opiekuńczych. W wielu przypadkach sytuacja ta umożliwiała zatracanie się w nałogu czy w życiu bez obowiązków rodzicielskich, skoro dzieci zostały „zaopiekowane” przez państwo. Przeważnie rodziny zastępcze twierdziły, że może na początku, kiedy dzieci trafiały do rodzin zastępczych, rodzice naturalni przez krótki okres interesowali się losem dziecka – nazywam to **fazą przyzwyczajania**⁴². Natomiast po pozbawieniu ich władzy rodzicielskiej przez sąd nierzadko kontakty zanikają i następuje, w moim rozumieniu, **faza odzwyczajania**⁴³. Często też sami rodzice zastępczy dążyli do uregulowania kwestii władzy rodzicielskiej, ponieważ brak tej regulacji pozbawia ich możliwości ustanowienia opieku-

⁴² „Faza przyzwyczajania” powstaje, kiedy dziecko jest obecne w rodzinie dysfunkcyjnej fizycznie, często jest przedmiotem agresji fizycznej, psychicznej ze strony rodziców lub innych osób biorących udział w libacji alkoholowej; jest też potrzebne do zrobienia zakupów, służy jak goniec z informacją, gospoś, pomoże rodzeństwu w procesie samowychowania. Faza przyzwyczajania to początkowy, krótki okres, w którym rodzice naturalni interesowali się losem dziecka.

⁴³ „Faza odzwyczajania” powstaje, kiedy dziecko przebywa w rodzinie zastępczej. Proces ten może być przyspieszony, kiedy rodzice są pozbawieni praw rodzicielskich. Zakres ich obowiązków znacznie się zmniejsza. Czują się wtedy zwolnieni z obowiązku rodzicielskich kontaktów i spotkań z dziećmi. Jeżeli nie podjęli leczenia, terapii, pracy, faza ta może nastąpić znacznie wcześniej. Stają się samowystarczalni, stanowiąc dla siebie nawzajem podmiot/przedmiot agresji.

nem prawnym dziecka, jak również utrudnia pewne kwestie prawne związane z zabezpieczeniem funkcjonowania dziecka. Oto wybrane wypowiedzi rodzin zastępczych:

Matka na początku chciała, żeby wrócili do domu, walczyła, w sądzie, ale sąd zdecydował inaczej. Od kiedy jest pozbawiona władzy rodzicielskiej, nie ma spotkań (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Chłopiec 16 lat, dziewczynka 10 lat).

Matka niewydolna/nieudolna wychowawczo, narkotyki, alkohol [...] Dzieci od roku nie mają z nią żadnego kontaktu. Tak jest też lepiej dla nich [...] Kiedy została pozbawiona władzy rodzicielskiej, przestała całkowicie się interesować nimi, dzieci też już nie pytają (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Chłopiec 10 lat, chłopiec 13 lat).

Z matką kontakty małoletniego są sporadyczne, raz w miesiącu w domu rodziny zastępczej oraz pod nadzorem, ponieważ psycholog stwierdził, że ma zły wpływ na małoletniego. Dziecko nie dąży do kontaktu z matką, nie pyta o nią po tym, jak kilka razy nie przyszła na spotkanie, chociaż to deklarowała (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie ojczyści. Chłopiec 8 lat).

Badani często wyrażali wręcz niechęć do tych spotkań, określając je jako destabilizujące, utrudniające i przeszkadzające dzieciom zarówno w prawidłowym funkcjonowaniu, rozwoju, pod względem emocjonalnym, jak i w procesie wychowawczym. Podkreślali, że dzieci już nie chcą widywać się z rodzicami:

Ja wolę, jak tych spotkań nie ma [...] dziecko jest spokojniejsze, lepiej myśli [...] Po spotkaniu z matką było nerwowe, płakało, powtarzał „mama bije” (Rodzina zawodową jednoosobowa. Chłopiec 4 lata).

Dziewczynka wcześniej pytała o rodziców, szczególnie podczas przedstawień w przedszkolu, teraz już nie pyta (od pół roku), nie wykazuje chęci kontaktów, bo o niej zapomnieli (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Dziewczynka 5 lat).

Dziewczynki nie mają kontaktu z rodzicami, na początku miały, ale kontakty miały zły wpływ na ich psychikę. Matka siedziała dwukrotnie w więzieniu, czasami dzwoni, ale bardzo rzadko. Dziewczynki nie dążą do kontaktu z rodzicami (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie macierzyści. Dziewczynka 12 lat, dziewczynka 6 lat).

Kontakty z małoletnim są ustalone w orzeczeniu sądowym: matka – co drugi weekend, ale ja chcę to zmienić, ponieważ ona stosuje przemoc wobec dziecka,

chłopiec boi się, nie chce utrzymywać kontaktów z matką (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka ojczysta. Chłopiec 9 lat).

Matka jest uzależniona od alkoholu, znęcała się nad dziećmi psychicznie i fizycznie, wnuk uciekł do mnie [...] Dzieci się boją, nie chcą utrzymywać kontaktu z matką, ponownie nadużywa alkoholu [...] Przychodziła do dzieci na kontakty pijana (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Dziewczynka 9 lat, chłopiec 13 lat).

Rodzice mają władzę ograniczoną, wcześniej był w pogotowiu opiekuńczym, nie wiem, w jakim wieku są jego rodzice, utrzymują kontakt z chłopcem regularny raz w miesiącu. Spotkania osobiste odbywały się w MOPS-ie z psychologiem, teraz kilka spotkań z rodzicami na przykład w parku, w bawilandii [...] Zgłasza, że mama biła, jak mowa się rozwinęła. Sam nie wykazuje woli kontaktu, nie chce się spotykać, mówi „tata bije”. Jestem przeciwna tym kontaktom, dziecko nawet płacze, jak słyszy ich głos przez telefon (Rodzina zastępcza zawodowa jednoosobowa. Chłopiec 4 lata).

Rodzice są pozbawieni władzy rodzicielskiej przez alkohol, zaniedbywanie obowiązków, nieudolne wychowywanie [...] Dziewczynka jest u nas od półtora roku [...] Przez pierwsze pół roku chcieli utrzymywać kontakt, teraz już nie [...] jak są pozbawieni władzy rodzicielskiej [...] Dziecko nie mówi do mnie „ciociu”, tylko „mama”. Matki tak naprawdę nie zna. Jak były spotkania, poznawała matkę (Rodzina zastępcza zawodowa jednoosobowa. Dziewczynka 2 lata).

W toku jest sprawa o pozbawienie ich władzy rodzicielskiej [...] Dziewczynka jest wcześniakiem, chorowała [...] Przebywała w szpitalu, który zgłosił, że nie wyda dziecka rodzicom, ponieważ nie zajmowali się dzieckiem, nie dbali o jego higienę, nie dbali również o siebie [...]. Są niepełnosprawni, są bezdomni [...] Ciężko była zagrożona [...] Ojciec chciał odebrać dziecko, tylko raz zadzwonił, ale nie przyszedł. Już nie interesuje się dzieckiem (Rodzina zastępcza niezawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 2 miesiące).

Rodzice od roku nie kontaktują się z dzieckiem, to dobrze [...] Wcześniej były kontakty osobiste i telefoniczne, dziewczynka nie chce kontaktować się z rodzicami [...] Ojciec miał jedno spotkanie w MOPS-ie, ale zablokowali te spotkania, ponieważ miał wyrok za znęcanie. Ona nie chce kontaktu z ojcem [...] ojciec też się nie kontaktuje [...] (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 3 lata).

Rodzice są pozbawieni władzy rodzicielskiej, chłopcy byli zgłoszeni do ośrodka adopcyjnego [...] Są po nieudanej adopcji [...] Przez pół roku były kontakty w MOPS-ie, teraz już nic [...] (Rodzina zastępcza zawodowa, małżeństwo. Chłopiec 5 lat, chłopiec 6 lat).

Dziewczynka chciała wcześniej utrzymywać kontakty z matką, która jest uzależniona od alkoholu i narkotyków. Matka jest karana [...] (recydywa). Ze strony matki brak jednak zainteresowania córką. Dziewczynka wielokrotnie spotykała ją przypadkiem, na przykład na ulicy, pod sklepem i próbowała nawiązać kontakt bez efektu. Gdy była młodsza, zachęcała matkę, żeby przyszła, bo jest na przykład dobra zupa pomidorowa u cioci, aktualnie już nie (Rodzina zastępcza niezawodowa, siostra ojca dziecka. Dziewczynka 14 lat).

Dobrze, że tych kontaktów już nie ma, matka ponownie nadużywa alkoholu [...] To była masakra, dzieci bawiły się [...] huśtały się na huśtawce na placu, a matka spała pijana na ławce, tak to wyglądało [...] (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Dziewczynka 9 lat, chłopiec 13 lat).

Podsumowując, należy podkreślić, że według większości badanych *kontakty dzieci z rodzicami biologicznymi zaburzają i wręcz utrudniają proces wychowania dziecka, stanowią przeszkodę w socjalizacji wychowanka. Najczęściej, jeżeli ten kontakt w ogóle jest realizowany, to jest sporadyczny i incydentalny*. Rodzice zastępczy uważają, że na przestrzeni czasu trudno zauważyć progres w postępowaniu rodziców wobec dzieci, czyli dążenie do poprawy ich funkcjonalności albo próby wyjścia z nałogu, uczestniczenia w szkole dla rodziców czy podjęcia jakichkolwiek działań, aby dziecko mogło wrócić do rodziny. Dotyczy to również budowania więzi z dzieckiem, co nie jest możliwe w sytuacji, gdy spotkania są sporadyczne. Rodzice naturalni często się na nich nie pojawiają, a jeżeli już się odbywają, to są przepełnione deklaracjami bez pokrycia i obietnicami, które nigdy nie są później realizowane. Dzieci czują się zawiedzione, zniechęcone, oszukane i nieufne wobec rodziców naturalnych. Ostatecznie prowadzi to do braku u dziecka woli kontaktów czy spotkań z nimi. Co więcej, uniemożliwia budowanie jakiegokolwiek więzi między rodzicem a nim, pogłębia się brak zaufania, a niejednokrotnie również poczucie obcości i lęku u niego. Budowanie więzi w dużej mierze zależy od tego, w jaki sposób dziecko z rodzicem się komunikuje, czy w ogóle się komunikuje, a także od poziomu jego zaufania do rodzica.

Tylko w jednym przypadku rodzina zastępcza zadeklarowała, że popiera kontakt dziecka z ojcem. Oto fragment wypowiedzi:

Ojciec jest pozbawiony władzy rodzicielskiej, porzucił syna [...] Wnuk ma teraz dobry kontakt z ojcem, ojciec dzwoni często i spotyka się z nim, często o niego pyta. Dążymy do tych kontaktów i popieramy je, aktualnie planujemy wspólne wakacje, ojciec dziecka pojedzie z nami na wspólne wakacje z synem (Rodzina zastępcza spokrewniona, dziadkowie ojczyści. Chłopiec 8 lat).

Tylko w jednym przypadku rodzina zastępcza określiła więź między rodzicami naturalnymi a córką jako *dużą*, wskazując, że rodzice kochają córkę:

W przypadku tej siedmioletniej dziewczynki jest miłość rodziców [...] są spotkania [...] na weekendy idzie do rodziców [...] bez nocy na noc wraca do nas [...] mają ograniczoną władzę rodzicielską, bo sobie nie radzą, mają problemy psychiczne, dziecko było zaniedbane, są niewydolni wychowawczo, mają rozpocząć szkołę rodzica [...]. Dziewczynka chętnie chodzi na te spotkania, więź jest duża, po telefonicznych kontaktach dziewczynka wspominała je, wieczorem płakała. Lepiej, jak jest kontakt osobisty weekendowy, czyli dzień bez nocy, nie żąda od nas dzwonięcia do nich. Teraz mama chce iść na zebranie do szkoły (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 7 lat).

Niestety, według większości badanych, ten incydentalny, sporadyczny i, jak określili, *bezsensowny, będący stratą czasu* kontakt może również zniweczyć pracę podejmowaną każdego dnia przez rodziców zastępczych, polegającą na tym, by po zapewnieniu dzieciom optymalnych warunków bytowych mogły rozwijać się stabilnie pod względem emocjonalnym oraz w poczuciu bezpieczeństwa. Dlatego tak istotne jest, aby sądy, kuratorzy, asystenci, rodziny zastępcze, wszelkie instytucje zaangażowane w ten proces nie ulegały schematom, aby każdy przypadek analizowały indywidualnie, na bieżąco, na tyle, na ile jest to oczywiście możliwe. Ważne jest monitorowanie sytuacji związanej z realizacją kontaktów, która przecież na przestrzeni czasu ulega i może ulegać zmianom, a także przyjęcie rozwiązania w zakresie regulacji kontaktów. Działania nieskoordynowane, pozaregulacyjne mogą bowiem prowadzić do nieodwracalnych w skutkach zaburzeń zarówno w rozwoju emocjonalnym dziecka, jak i w procesie wychowawczym.

Nie należy też zapominać, że w przypadku rodzin zastępczych budowanie relacji między rodzicem a dzieckiem jest zdecydowanie trudniejsze niż w przypadku rodzin naturalnych, w których proces kształtowania się relacji stanowi naturalny element codzienności. Rodziny zastępcze na co dzień starają się dla dziecka tworzyć atmosferę życia rodzinnego, przyjmują postawy rodzicielskie, preferowane przez siebie style metody wychowawcze. Pożądaną sytuacją byłaby taka, w której rodzice zastępczy i naturalni współpracują ze sobą w tym zakresie, dążąc do porozumienia oraz osiągnięcia zgody dla dobra dziecka. W praktyce zdarza się to niezwykle rzadko, co wynika z faktu, że według rodzin zastępczych bardzo często rodzice naturalni całkowicie przestawali interesować się losem dziecka, gdy zostali pozbawieni władzy rodzicielskiej. Nie może być zatem mowy tutaj

o jakiegokolwiek możliwości podjęcia próby budowania tych relacji przez rodziców naturalnych. Kontakty z rodzicami naturalnymi mogą wręcz prowadzić do powielania nieprawidłowych wzorców życiowych, związanych nie tylko z ich nałogami, ale także z brakiem odpowiedzialności za budowanie więzi rodzicielskich z własnymi dziećmi.

Warto dodać, że w żadnym z przypadków dotyczącym rodziny zastępczej spokrewnionej rodzice zastępczy nie deklarowali, iż fakt pokrewieństwa z dzieckiem ma znaczenie w realizacji jego kontaktów z rodzicami naturalnymi. W tych przypadkach rodzice zastępczy często jednak podkreślali, że są rozzarowani postawą własnych dzieci, wręcz wyrażali swoją złość i brak zrozumienia dla ich postaw rodzicielskich, których, jak sami mówili, „nie wynieśli z domu”.

Jak słusznie stwierdza Robert Adamczewski,

[...] pomiędzy dorosłymi a dzieckiem powstać może silna więź emocjonalna [...] która sprawi, że dotychczas obcy sobie ludzie staną się dla siebie szczególnie bliscy. Dzięki tej więzi możliwe stanie się stworzenie relacji, której istotą będzie nie tyle więź formalno-prawna, ale przed wszystkim więź serca, czyli miłości⁴⁴.

Wiele dzieci, pomimo tymczasowości pieczy zastępczej, przebywało w rodzinach zastępczych od kilku, a nawet kilkudziesięciu lat. Rodzice zastępczy nie zastępowali im rodziców naturalnych tymczasowo, tylko aż do uzyskania przez te dzieci pełnoletności, a nawet w ich dorosłym życiu. To między rodzicami zastępczymi a dziećmi, nad którymi sprawowali pieczę, powstała więź emocjonalna i to wyłącznie rodzice zastępczy od momentu umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej zajmowali się jego procesem wychowawczym. Oto wybrane wypowiedzi rodzin zastępczych:

Wnuk jest u mnie od dwudziestu lat [...] wnuczka od 10 lat [...] rodzice byli po rozwodzie [...] alkoholicy [...] oni byli pozbawieni rodzicielskiej [...] ojciec zmarł w zeszłym roku, mieli jedynie sporadycznie kontakt telefoniczny. Dzieci nie chcą się kontaktować z matką, w sumie to ja byłam zawsze ich mamą (Rodzina zastępcza spokrewniona, babka macierzysta. Dziewczynka 13 lat, chłopiec 23 lata).

Dziewczynki mają jedenaście i trzynaście lat [...] Rodzice są pozbawieni władzy rodzicielskiej, nie utrzymują z nimi kontaktu, dzieci mówią do nas „mamo” i „tato” [...] (Rodzina zastępcza zawodowa, małżeństwo. Dziewczynka 13 lat, dziewczynka 11 lat).

⁴⁴ R. Adamczewski, *Rodzicielstwo zastępcze. Diagnoza, krytyka, możliwości zmian. Perspektywa (auto)biograficzna*, NOTITIA Oficyna Wydawniczo-Edukacyjna. Karpackie Towarzystwo Naukowe i Oświatowe, Bydgoszcz – Krosno 2020, s. 239.

Chłopcy są u nas od trzynastu lat, dziewczynka też już jest od dziesięciu lat, chcieliśmy bardzo scalić to rodzeństwo, dzieci też chciały [...]. my jesteśmy dla nich jak rodzice [...], najstarszy jest już dorosły, ma sukcesy sportowe [...]. Jesteśmy z niego tacy dumni [...] (Rodzina zastępcza niezawodowa małżeństwo. Dziewczynka 13 lat, chłopiec 17 lat, chłopiec 20 lat).

Dzieci są u nas od dziesięciu lat, mama była w więzieniu, jeździliśmy raz w miesiącu z dziećmi do więzienia [...] potem już nie [...] Dziewczynka jest dziewięć lat u nas, ona jedyna mówi do mnie „mamo” [...]. Nie chce kontaktu z matką, ona jest jak moja rodzona córka (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 12 lat, chłopiec 18 lat).

Należy podkreślić, że rodzinę zastępczą i wychowanka powinna łączyć więź emocjonalna, która sprzyja prawidłowej realizacji przez tę rodzinę, a przede wszystkim stanowi wsparcie dla rodziny naturalnej dziecka. Niestety, według badanych, wsparcie dla rodziców naturalnych dziecka nie przynosi efektów. Rodzice naturalni wręcz kontynuują bez troskie, nieodpowiedzialne życie, pełne nałogów, bez pracy, mając zapewnienie, że ich dzieci są bezpieczne w rodzinie zastępczej. Oto przykładowe wypowiedzi rodzin zastępczych:

Libacje były, matka bezdomna alkoholiczka, dziecko ma FASS [...]. Rodzice walczą [...] chcą niby odzyskać córkę [...]. Mają ograniczoną w postaci zabezpieczenia w rodzinie zastępczej, oni odwiedzają dziecko [...]. Interesują się, ale nie znaleźli pracy [...] nie chodzą na terapię [...] (Rodzina zastępcza niezawodowa jednoosobowa. Dziewczynka 5 miesięcy).

Przychodzili regularnie [...] byli pozbawieni władzy rodzicielskiej, siedzieli u nas często, nawet obiady jedli, jak ugotowałam, pili [...] nie chcieli się leczyć, można powiedzieć, że my się nawet w pewien sposób z nimi przyjaźniliśmy, mogli na nas liczyć. Tylko, jak obiecali i nie przyszli, to dzieci były zawiedzione [...] (Rodzina zastępcza, niezawodowa, małżeństwo. Dziewczynka 13 lat, chłopiec 17 lat, chłopiec 20 lat).

We wszystkich przypadkach, w których rodzice zastępczy zawodowi mieli własne biologiczne dzieci, deklarowały oni, że więź tworzyła się również między ich dziećmi biologicznymi a dziećmi przebywającymi u nich w pieczy zastępczej:

One są razem. Moja córka biologiczna i dziewczynka, która jest u nas w pieczy od dziewięciu lat, mają razem pokój, mają wspólne sprawy, zwierają się sobie. Moja córka mówi o niej „moja kochana siostrzyczka”. Jak do nas trafiła, od razu córka mówiła mi „mamo”. Jaka to wspaniała dziewczynka [...]

Mój syn biologiczny ma dwadzieścia jeden lat. Oni od początku się przyjaźnią z chłopcem, który ma osiemnaście lat, jest u nas od dziesięciu lat. Mój syn jest dla niego autorytetem, mają wspólne pasje, grają razem piłkę, to jest dla niego przyjaciel. Chłopiec jest skryty, ale zawsze zwierza się właśnie mojemu synowi (Rodzina zastępcza zawodowa, jednoosobowa. Dziewczynka 12 lat, chłopiec 18 lat).

W procesie socjalizacji dzieci istotne są zarówno więź emocjonalna, jak i relacje z rodzeństwem jako najbliższą rodziną. Jak wskazuje Krzysztof Pietrzykowski, „[...] jest stanem pożądanym, aby rodzeństwo wychowywało się razem”⁴⁵. Rodzeństwo powinno być umieszczone w tej samej rodzinie zastępczej, chyba że byłoby to sprzeczne z dobrem dziecka⁴⁶. Zasada nierozdzielania rodzeństwa znajduje swoje potwierdzenie w praktyce.

Poza jednym przypadkiem we wszystkich analizowanych, które dotyczyły umieszczenia w rodzinie zastępczej rodzeństwa razem, ostatecznie, jak wskazywali badani, *po długiej walce* rodzeństwa znalazły się w jednej rodzinie zastępczej. Tylko w jednym przypadku dziewczynka miała kilkanaścioro rodzeństwa, które przebywało w innych rodzinach zastępczych czy domach dziecka. We wszystkich analizowanych przypadkach rodzice zastępczy dążyli do scalenia rodzeństwa i tak też się stało, co sami podkreślali w wypowiedziach.

Mamy trójkę dzieci w rodzinie zastępczej od trzynastu lat. Najpierw byli chłopcy, później dziewczynka, miała dwa i pół roku, jak udało się ją odzyskać. Młodszy brat bardzo się cieszył, pamiętał, jak była malutka, przewijał ją, pielęgnował, opiekował się nią, bardzo za nią tęsknił, uważam to ostatecznie za nasz sukces (Rodzina zastępcza niezawodowa, małżeństwo. Dziewczynka 13 lat, chłopiec 17 lat, chłopiec 20 lat).

Mamy w rodzinie zastępczej trzy rodzeństwa: chłopcy – dziesięć lat i trzynaście lat, dziewczynkę – dwanaście lat i chłopiec osiemnaście lat. Są już u nas od dziesięciu lat i rodzeństwo chłopców – jedenaście lat i czternaście lat. Wszyscy trafiali parami, ci ostatni są u nas od dwóch miesięcy, matka nie żyje [...] (Rodzina zastępcza niezawodowa, małżeństwo. Rodzeństwo: chłopcy: 10 lat i 13 lat; rodzeństwo: dziewczynka 12 lat, chłopiec 18 lat; rodzeństwo: chłopcy: 11 lat i 14 lat).

W sprawach dotyczących rodzeństwa najczęściej było to dwoje dzieci. W jednym przypadku sprawa ta dotyczyła umieszczenia w rodzinie zastępczej trzyletnich bliźniaków, którzy pozostawali w procesie adopcyjnym.

⁴⁵ K. Pietrzykowski, *Przysposobienie* [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 678.

⁴⁶ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 112⁸.

Dziecko obejmuje się pieczęą zastępczą do czasu zaistnienia warunków umożliwiających jego powrót do rodziny albo umieszczenia go w rodzinie przysposabiającej⁴⁷. Ta cecha pieczy zastępczej wynika zarówno z jej subsydiarnego charakteru względem pieczy rodzicielskiej, jak i z jej celu, którym jest reintegracja rodziny⁴⁸.

W tym miejscu warto wspomnieć, iż na etapie badań w jednym przypadku dziecko wróciło do rodziców naturalnych, jednakże zostało od nich zabrane z uwagi na molestowanie seksualne dziewczynki przez ojca. Obecnie przebywa ona w domu dziecka. Natomiast w procesie adopcyjnym pozostawało dziesięcioro dzieci w wieku od dwóch do pięciu lat.

Z opisanych tu badań własnych wynika, że tylko w przypadku jednej rodziny zastępczej wszystkie dzieci, które były w ich rodzinie zastępczej, a było ich łącznie w ciągu lat dwadzieścioro, zostały przysposobione. Teraz w tej rodzinie przebywa dwoje dzieci: dziewczynka i chłopiec, obydwójce w wieku trzech lat, nie są spokrewnieni, również pozostają w procesie adopcyjnym. Tylko w jednym przypadku dziewczynka wróciła do rodziny naturalnej, ale na krótko, potem znów została objęta pieczęą zastępczą. Obecnie ma siedem lat, przebywa w domu dziecka, ponieważ była molestowana przez ojca. Jak określiła to badana, *rodzina powoli się wygasza ze względu na wiek*. Oto fragment wypowiedzi rodziny zastępczej:

My się wszyscy znamy, my od tych wszystkich dzieci z rodzicami adopcyjnymi spotykamy się, mamy kontakt, jesteśmy jak taka jedna wielka rodzina [...] (Rodzina zastępcza zawodowa, małżeństwo. Dziewczynka 3 lata, chłopiec 3 lata – nie są rodzeństwem).

Według badanych zatem więź emocjonalna tworzy się najczęściej między dziećmi a rodzicami zastępczymi czy ich dziećmi biologicznymi. Niezwykle rzadko taka więź powstaje między rodzicami naturalnymi a ich dziećmi, które przebywają w rodzinie zastępczej. Nie jest to jednak niemożliwe, jak wskazują pojedyncze przykłady.

Dla rozwoju emocjonalnego dziecka i jego wychowania realizacja kontaktów z rodzicami naturalnymi ma ogromne znaczenie. W tym kontekście bardzo niepokojące są wyniki badań pokazujące, że w praktyce kontakty dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi są niezbyt częste, nieregularne. W opinii badanych rodzin zastępczych realizacja kontaktów nierzadko destabilizuje emocjonalność dzieci oraz zaburza

⁴⁷ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 112⁴.

⁴⁸ M. Andrzejewski, *Władza rodzicielska* [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 737.

ich proces rozwoju i wychowawczy. Dla prawidłowej realizacji kontaktów dziecka z rodzicem naturalnym, która pozwala na budowanie więzi emocjonalnej oraz na rozwój procesu wychowawczego, niezwykle istotne są bowiem, oprócz woli dziecka i rodzica, regularność, forma, miejsce i czas tych kontaktów. Za takie nie można uznać wskazywanych przez badanych nieregularnych, sporadycznych, incydentalnych spotkań, na dodatek takich, podczas których rodzice naturalni składają wobec dziecka obietnice bez pokrycia.

Zakończenie, wnioski i rekomendacje

Bez wątpienia kontakty dziecka z rodzicami można uznać za naturalną konsekwencję łączących ich więzów krwi. Dotyczą one dzieci niezależnie od tego, czy są wychowywane przez rodziców biologicznych, czy też przebywają w rodzinach zastępczych. Kontakty dziecka z rodzicem naturalnym umożliwiają powstanie i budowanie relacji pomiędzy dzieckiem a rodzicem, więzi emocjonalnej, a także procesy opiekuńcze, wychowawcze i socjalizujące. Pierwszy kontakt dziecka to kontakt z rodzicem, z rodziną, jednakże w sytuacji oddzielenia go od rodziny, jak ma to miejsce w przypadku umieszczenia w rodzinie zastępczej, sytuacja dotycząca kontaktów z rodzicami naturalnymi ulega zmianie. Aby w dobie permanentnej zmiany, rozwoju i nieograniczonych możliwości komunikacji interpersonalnej dzięki nowoczesnym technologiom i narzędziom służącym do porozumiewania się zminimalizować negatywne skutki kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi, istotne jest prowadzenie badań, dyskursu naukowego, analizowanie, wyciąganie wniosków i przedstawianie propozycji rozwiązań zarówno dla rodziców naturalnych, rodziców zastępczych, jak i instytucji państwowych.

Skoro z natury rzeczy pierwszy kontakt dziecka to kontakt z matką, ojcem, z rodziną, analizę kontaktów dziecka w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi rozpocząłam od podjęcia problematyki dotyczącej rodziny, a następnie rodziny zastępczej. Problematyka ta jest niewątpliwie złożona. Mimo że zarówno rodzina, jak i rodzina zastępcza są ujmowane interdyscyplinarnie, są prowadzone badania na wielu płaszczyznach naukowych, nadal nie wypracowano jednoznacznych definicji tych pojęć. Zawarta w Ustawie z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej¹ definicja systemu pieczy zastępczej wskazuje jedynie cel systemu pieczy zastępczej, którym jest zapewnienie czasowej opieki i wychowania dziecka w przypadkach niemożności sprawowania opieki i wychowania przez rodziców. Próby definiowania rodziny i rodziny zastępczej pozostają niepełne i niekompletne; polegają najczęściej na sformułowaniu ich celów lub wskazaniu członków, którzy je tworzą.

¹ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2011 Nr 149, poz. 887, obecnie Dz.U. 2025, poz. 49).

Podjmując próbę zdefiniowania rodziny zastępczej, określiłam rodzinę zastępczą jako uregulowaną przepisami prawa, podlegającą weryfikacji instytucję, którą tworzą osoby spokrewnione bądź niespokrewnione z dzieckiem w celu zapewnienia mu warunków do życia według wzorca rodziny naturalnej do czasu zaistnienia możliwości jego powrotu do niej bądź umieszczenia go w rodzinie przysposabiającej². Zapewne nie jest to definicja idealna, co wynika w mojej ocenie przede wszystkim z procesu ciągłych zmian zachodzących współcześnie w rodzinach, a w związku z tym także w rodzinach zastępczych.

Istnieje również w ujęciu interdyscyplinarnym (pedagogicznym, socjologicznym, prawnym) wiele definicji i kryteriów podziału zarówno opieki, jak i wychowania dziecka. Jednak, jak wskazują opisane w niniejszej książce badania własne, tym, co spaja próby definiowania tych pojęć jest rodzina. Są to bowiem jej nieodłączne atrybuty.

W świetle obowiązujących przepisów w rodzinie zastępczej może zostać umieszczone zarówno dziecko, którego rodzice posiadają pełną władzę rodzicielską, jak i takie, którego rodzice mają władzę rodzicielską ograniczoną, zawieszoną bądź są jej pozbawieni. W zależności od zakresu tej władzy kształtuje się podział praw i obowiązków pomiędzy rodzicami naturalnymi a rodziną zastępczą. Zatem wiedza rodziców zastępczych i rodziców naturalnych dotycząca tego podziału jest niezbędna, by piecza zastępcza mogła być prawidłowo realizowana.

Jak wynika z przeprowadzonych badań, niezmienny pozostaje fakt, że rodzina zastępcza „zastępuje” rodziców w opiece i wychowaniu do momentu powrotu dziecka do rodziny lub przysposobienia, co nadaje jej cechę tymczasowości. Umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej nie skutkuje zatem zwolnieniem rodziców z obowiązku wypełniania swojej roli rodzicielskiej. Rodzina zastępcza jest bowiem z założenia instytucją wsparcia czasowego dla rodziny przeżywającej trudności, a rodzice zastępczy są zobowiązani podejmować działania, których celem powinna być reintegracja dziecka z jego rodziną naturalną. Aby został on osiągnięty, niezbędne jest istnienie więzi pomiędzy dzieckiem a rodzicami. Powstanie i budowanie tej więzi nie jest możliwe bez kontaktowania się ze sobą. Niezależnie od władzy rodzicielskiej rodzice i dzieci mają prawo do utrzymywania ze sobą kontaktów, a rodzina zastępcza powinna, respektując prawo dziecka do powrotu do rodziny, umożliwiać mu kontakty z rodzicami naturalnymi z uwzględnieniem przypadków, w których sąd ograniczył lub zakazał ich.

² K. Walancik-Ryba, *Rodzina naturalna a rodzina zastępcza. Pojęcia, podobieństwa i różnice*, „Studia Edukacyjne” 2020, nr 56, s. 305.

Ponadto w ramach wychowania i opieki nad dzieckiem rodzina zastępcza, pokazując prawidłowe wzorce funkcjonowania społecznego, powinna podejmować działania ukierunkowane na przygotowywanie dziecka do nawiązywania i podtrzymywania bliskich, osobistych i społecznie akceptowanych kontaktów z rodziną.

Do kontaktów człowieka z człowiekiem niezbędna jest prawidłowa komunikacja, co dotyczy szczególnie kontaktów dziecka z rodzicami. Poprawna komunikacja między rodzicami a dzieckiem jest niezwykle istotna w procesie wychowawczym i socjalizacyjnym.

Na podstawie przeprowadzonych badań można wnioskować, że pojęcie komunikacji jest również złożone. Sformułowano wiele definicji tego terminu, ponieważ do procesu porozumiewania się między ludźmi odnosi się całość sytuacji społecznych. Pomimo że istnieje wiele modeli i funkcji komunikacji, problematyka dotycząca komunikacji interpersonalnej w swej istocie koncentruje się na jednej kwestii, jaką jest stały i nieprzerwany przez bariery proces komunikacji. Paradoksalnie jednak, choć jesteśmy wyposażeni w coraz bardziej nowoczesne narzędzia (urządzenia) służące do komunikowania się: telefony komórkowe, laptopy, komunikatory, nie potrafimy się ze sobą rozmawiać, słuchać, porozumieć, prowadzić dialog, jesteśmy nastawieni na tzw. nadawanie. A przecież kontakt jest oparty na komunikacji, a jeżeli przebiega ona prawidłowo, to stanowi podstawę budowania relacji międzyludzkich, w tym szczególnie relacji między dzieckiem a rodzicem.

Forma komunikacji z dzieckiem jest ważna dla kształtowania sposobu nawiązywania relacji. W procesie komunikacji dziecka z rodzicami ulega on zmianom pod względem częstotliwości, intensywności oraz proporcji odpowiedzialności dorosłego, która wraz z wiekiem dziecka przechodzi we współodpowiedzialność, a prawidłowe relacje przekształcają się w podsystemie rodzicielskim z relacji niesymetrycznej w relację symetryczną – partnerską.

Jak wskazują przeprowadzone badania, w komunikacji między dzieckiem a rodzicami duże znaczenie ma przede wszystkim atmosfera emocjonalna panująca w rodzinie. Jeżeli relacje są oparte na zaufaniu, komunikacja przebiega prawidłowo, a jeżeli jest dla dzieci trudna, to mogą wystąpić w niej zaburzenia. Ponadto dzięki komunikacji dziecko uczy się samooceny, wyrażania emocji, rozwiązywania i zapobiegania konfliktom, poznaje zasady respektowane w rodzinie i społeczeństwie.

Na tle obecnie obowiązującego w Polsce stanu prawnego kontakty dziecka z rodzicami naturalnymi są niezależne od władzy rodzicielskiej oraz od tego, czy dziecko zostało umieszczone w rodzinie zastępczej czy też w innej

formie pieczy zastępczej. Prawo dziecka do rodziny stanowi fundament praw dziecka i człowieka, a celem pieczy zastępczej jest zapewnienie dziecku czasowej opieki i wychowania do czasu powrotu dziecka do rodziny. Aby powrót ten był możliwy, niezbędne jest utrzymywanie kontaktów osobistych z dzieckiem. Cechą prawa do kontaktów jest zatem jego naturalny charakter wynikający z więzi rodzicielskiej.

Dokonane analizy wskazują, że kontakt między dzieckiem a rodzicami jest ujmowany jako ustawowe, obustronne prawo i obowiązek o charakterze rodzinnoprawnym, które nie wygasają i nie ustają. To prawo i obowiązek cechuje zmienność zwana relacją obrotową, co wiąże się z upływem czasu i procesem rozwoju dziecka. Najpierw, gdy dziecko jest małe, po stronie rodziców stanowi obowiązek, stopniowo przechodzi w prawo, natomiast w przypadku dziecka odwrotnie – najpierw jest prawem, a wraz z dorastaniem i starzeniem się rodziców staje się obowiązkiem. Z powyższego wynika również brak sankcji w zakresie tego obowiązku w przypadku dziecka, natomiast możliwość jej zaistnienia w przypadku rodziców.

Otwarty katalog sposobów utrzymywania kontaktów z dzieckiem w sytuacji, gdy stale przebywa ono tylko z jednym z rodziców, który ma odpowiednie zastosowanie do okoliczności, w których dziecko nie przebywa u żadnego z rodziców, ponieważ jest umieszczone w pieczy zastępczej, w tym w rodzinie zastępczej, zawiera kodeks rodzinny i opiekuńczy. W literaturze przedmiotu opisano wiele form i podziałów komunikacji interpersonalnej, w tym między dzieckiem a rodzicem. W niniejszej publikacji przyjąłem podział na cztery formy kontaktów, które mogą być uporządkowane w dwóch grupach. Pierwsza grupa to kontakty tzw. bezpośrednie, a druga – kontakty pośrednie. Wśród form kontaktów bezpośrednich ustawodawca wyróżnia przebywanie z dzieckiem oraz bezpośrednie porozumiewanie się. Natomiast do form kontaktów pośrednich można zaliczyć utrzymywanie korespondencji i porozumiewanie się na odległość³.

Co istotne, kontakty z rodzicem mogą zostać ograniczone lub zakazane przez sąd jedynie wtedy, gdy wymaga tego dobro dziecka. W kodeksie rodzinnym i opiekuńczym ustawodawca przewidział sposoby obligatoryjnego ograniczenia tych kontaktów. Katalog tych ograniczeń nie jest jednak zamknięty, rozciąga się od ograniczeń w postaci zakazu spotykania się z dzieckiem aż do zakazu porozumiewania się na odległość⁴. Przy tym,

³ Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25 lutego 1964 r. (Dz.U. z 2023 r. poz. 2809), art. 113; J. Gajda, *Art. 113 KRO* [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2024, <https://sip.legalis.pl/document-view.seam?documentId=mjxw62zogi3danbtgiytmjoobqxalrvvguzdomzwmqy&refSource=toc> (dostęp: 20.09.2024).

⁴ Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., dz. cyt., art. 113².

jak wynika z przeprowadzonych badań, do właściwej realizacji kontaktów w przypadku dzieci umieszczonych w rodzinie zastępczej niezbędna jest współpraca w tym zakresie pomiędzy rodzicami naturalnymi dziecka, rodziną zastępczą oraz dzieckiem. Kontakty powinny odbywać się zgodnie z ustaleniami oraz w sposób odpowiedni zabezpieczać relację dziecka z rodzicami naturalnymi. Natomiast gdy dziecko przebywa na stałe u jednego rodzica, element współpracy pomiędzy rodzicami naturalnymi jest również konieczny do prawidłowej realizacji tych kontaktów.

W kontekście przeprowadzonych badań dotyczących kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi istotny jest fakt związany z rozwojem technologicznym oraz współczesnymi zjawiskami, takimi jak eurosieroctwo, czy zagrożenia globalne, jak pandemia. Narzędzia porozumiewania się na odległość, ze względu na rozwój technologiczny i nieograniczoną dostępność, mają coraz większe znaczenie. Niestety kontakt na odległość coraz częściej zastępuje kontakt osobisty. Nie wolno zapominać o tym, że bez kontaktu osobistego nie ma możliwości stworzenia więzi między dzieckiem a rodzicami naturalnymi, zwłaszcza gdy jest ono umieszczone w rodzinie zastępczej, a opiekę i wychowanie nad nim sprawują rodzice zastępczy. W mojej ocenie w takich przypadkach komunikowanie się na odległość powinno być formą zastępczą, krótkotrwałą lub uzupełniającą kontakt osobisty dziecka z rodzicem.

Problematyka związana z kontaktami dziecka z rodzicami naturalnymi, w tym dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej, jest uregulowana w międzynarodowych dokumentach oraz stanowi przedmiot rozstrzygnięć Trybunału Praw Człowieka. Zarówno w międzynarodowych dokumentach, jak i orzeczeniach Trybunału Praw Człowieka kontakty dziecka z rodzicami naturalnymi to fundamentalny element życia rodzinnego. Podkreśla się ich niezależność od władzy rodzicielskiej oraz znaczenie w budowaniu więzi pomiędzy dzieckiem a rodzicami. Zarówno w dokumentach, jak i orzeczeniach akcentuje się, by w sytuacji odseparowania dziecka od jednego lub obojga rodziców miało ono możliwość utrzymywania regularnych kontaktów z nimi, a ograniczenia lub zakazy w tej kwestii powinny być wprowadzane tylko wtedy, gdy wymaga tego dobro dziecka. Z międzynarodowych regulacji prawnych oraz orzecznictwa Trybunału Praw Człowieka jednoznacznie wybrzmiewa, że działanie państwa w zakresie kontaktów dziecka z rodzicami powinno być co do zasady ukierunkowane na umożliwianie ich, niezwłoczne, odpowiednie do sytuacji i zgodne z jego dobrem. Zasady te są wdrażane zarówno przez polski system prawny, jak i systemy innych państw Europy.

Co ciekawe, pomimo iż współczesne systemy pieczy zastępczej nad dzieckiem w wielu krajach Europy cechuje elastyczność, polegająca na zdecentralizowanym i zindywidualizowanym działaniu mającym na celu rozeznanie sytuacji życiowej i potrzeb dziecka przez wykwalifikowanych pracowników socjalnych, a następnie dobór najlepszych form pieczy zastępczej, nadal nie wypracowano idealnego rozwiązania dotyczącego regulacji kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi. W systemach takich państw jak Szwecja Niemcy, Francja czy Dania istotna jest koncentracja na działaniu polegającym na maksymalnym wsparciu rodzin naturalnych, m.in. poprzez specjalistyczną pomoc pracowników socjalnych, pedagogów, wychowawców, psychologów lub finansową (w szczególności w Szwecji, Francji, Danii). Co ważne, w większości krajów Europy Zachodniej pieczę w rodzinach zastępczych utożsamia się z profesjonalizmem, jednakże poziom szkoleń kandydatów na rodziny zastępcze jest zróżnicowany (np. rozwija się we Francji, natomiast w Hiszpanii brakuje szkoleń i programów dla rodzin zastępczych). Choć rodzina zastępcza jest formą pieczy zastępczej preferowaną w wielu krajach Europy, nie zmienia to faktu, że są w nich prowadzone liczne placówki opiekuńczo-wychowawcze, a ich wychowankami nie są już jednak tak często małe dzieci, częściej umieszcza się tam młodzież. Przykładem państwa, w którym system pieczy zastępczej przewiduje bardzo dużą różnorodność form pomocy dla młodzieży, są Niemcy. System niemiecki koncentruje się bowiem na usamodzielnianiu się wychowanków. Podobne działania są podejmowane w Szwecji. Cechą szwedzkiego systemu jest również tworzenie małych form na wzór rodziny naturalnej i umożliwienie jak najszerszego kontaktu dziecka z rodziną biologiczną. Dla wybranych i zaprezentowanych w publikacji systemów charakterystyczny jest fakt, że za najkorzystniejszy dla dziecka uznaje się pobyt w krótkoterminowej profesjonalnej rodzinie zastępczej zgodnie z ideą przywracania zachwianych relacji w rodzinie i kładzenia nacisku na powrót dziecka do rodziny naturalnej.

Aby powrót do rodziny naturalnej był możliwy, niezbędne jest realizowanie prawa dziecka do kontaktów z rodzicami naturalnymi. W porównawczych zestawieniach systemów prawnych krajów Europy⁵ prawo dziecka do kontaktów jest niezależne od władzy rodzicielskiej, a utrzymywanie osobistych relacji – przejawem więzi rodzicielskiej, wyrażającej się w co najmniej regularnych kontaktach z rodzicami (szczególnie w Niemczech).

⁵ Między innymi w: Austrii, Belgii, Bułgarii, Czechach, Danii, Anglii i Walii, Finlandii, Francji, Niemczech, Grecji, Węgrzech, Irlandii, Włoszech, Litwie, Holandii, Norwegii, Polsce, Portugalii, Rosji, Hiszpanii, Szwecji i Szwajcarii.

W prawodawstwach europejskich coraz częściej bierze się pod uwagę wolę dziecka w zakresie kontaktów z rodzicami naturalnymi, szczególnie bezpośrednich, najczęściej tzw. prawa do odwiedzin (Francja, Hiszpania), a rodzice mają możliwość uregulowania kwestii związanych z kontaktami w „porozumieniu rodzicielskim”, zatwierdzanym przez specjalne instytucje (Szwecja, Niemcy) czy prokuratora (Włochy). Ponadto istnieją rozwiązania prawne dotyczące kontaktów z dzieckiem. Mogą to być np.: upomnienie rodzica naruszającego władzę rodzicielską (Włochy), egzekucje świadczeń pieniężnych (Hiszpania, Włochy), nałożenie kary porządkowej lub kary aresztu (Niemcy), nakaz wydania dziecka (Szwecja).

Wyniki badań przeprowadzonych przeze mnie w rodzinach zastępczych: spokrewnionych⁶, zawodowych⁷, niezawodowych⁸, dotyczące kontaktów dziecka w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi, w obszarze właściwości Sądu Apelacyjnego w Katowicach z uwagi na fakt, że w województwie śląskim jest najwięcej rodzin zastępczych spośród wszystkich województw w kraju, wskazują, że to właśnie rodzice zastępczy wykazują się największą determinacją i aktywnością w zapewnieniu prawidłowej realizacji kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi, jak również w dążeniu do połączenia rodzeństw, tak aby dzieci były razem zgodnie z zasadą nierozdzielania rodzeństwa przebywającego w pieczy zastępczej.

Na podstawie dokonanej analizy można wnioskować, że najczęściej przyczyny umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej są złożone. Dominującą wśród nich jest alkoholizm rodziców, następnie uzależnienie od narkotyków, przemoc zarówno fizyczna, jak i psychiczna wobec dziecka, niewydolność wychowawcza spowodowana chorobą, upośledzeniem umysłowym, opóźnieniem w rozwoju rodzica, połączona z nałogami, brakiem pracy czy ubóstwem. Niestety w dużej mierze jest to po prostu brak chęci wypełniania obowiązków rodzicielskich i to przez oboje rodziców. Ponadto przyczyny umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej występują często łącznie, lawinowo, jedna wyzwała drugą, np. alkoholizm prowadzi do utraty pracy, stwarzając ostatecznie sytuację zagrożenia dobra dziecka, a w konsekwencji przesłankę umieszczenia go w rodzinie zastępczej. Interesujący jest fakt odnoszący się do zjawiska eurosieroctwa. Jak wynika z przeprowadzonych badań, emigracja zarobkowa czy wyjazd za granicę rodzica często występuje po rozpadzie rodziny. Jednakże umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej nie jest jego następstwem. Zaniedbania rodziców wobec dziecka

⁶ Dziesięć rodzin zastępczych spokrewnionych.

⁷ Siedem rodzin zastępczych zawodowych.

⁸ Dwadzieścia dziewięć rodzin zastępczych niezawodowych.

najczęściej występowały już wcześniej. Podobna sytuacja dotyczyła również dzieci, których rodzice przebywali w zakładzie karnym. Oczywiście powstanie sytuacji, której efektem jest umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej, nie zawsze zależy od rodziców i nie zawsze stanowi konsekwencję ich niewłaściwego zachowania, np. w przypadku śmierci obojga rodziców, ale są to przypadki jednostkowe.

W większości przypadków rodzice dzieci przebywających w rodzinie zastępczej mieli ograniczoną władzę rodzicielską, przy czym w opinii badanych w tych sytuacjach najczęstszymi przyczynami umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej były alkoholizm i niewydolność wychowawcza, w następnej kolejności uzależnienie od środków psychoaktywnych (narkotyki, dopalacze). Gdy poza uzależnieniem rodzice dzieci umieszczonych w rodzinie zastępczej stosowali przemoc wobec dzieci albo byli upośledzeni umysłowo, w opinii badanych było to przyczyną pozbawienia ich władzy rodzicielskiej.

Jak już wspomniałam, przeważnie rodzice naturalni dzieci, które były umieszczone w badanych rodzinach zastępczych, mieli ograniczoną władzę rodzicielską. Niemniej w mojej ocenie w ciągu kilkunastu lat prowadzonych przez mnie badań dotyczących rodzin zastępczych nastąpiła pewna zmiana. Obecnie, gdy przyczyny umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej są złożone, a postawa rodzica nie rokuje poprawy, sądy częściej bowiem niż kiedyś dokonują tej najbardziej radykalnej ingerencji we władzę rodzicielską, jaką jest jej pozbawienie.

Z przeprowadzonych badań wynika, że rodzice pozbawieni władzy rodzicielskiej nie utrzymywali relacji z dzieckiem, nie dbali o nie, począwszy od sfery psychicznej, emocjonalnej, duchowej, społecznej, a kończąc na fizycznej. Ponadto nie wypełniali podstawowych obowiązków rodzicielskich, jakimi są opieka i wychowanie dziecka. Wyjątkiem była jedna sytuacja, w której ojciec dziecka pozbawiony władzy rodzicielskiej utrzymywał z dzieckiem stały kontakt. Wyjątek ten wskazuje pewien kierunek postępowania w sprawach rodzinnych – indywidualizację każdego przypadku. Należy dokonywać dogłębnej analizy każdej sprawy i nie ulegać schematom czy rutynie, np. w orzekaniu. Proponowana zasada wynika z prawnorodzinnego charakteru spraw dotyczących kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi, odnoszącego się do relacji panujących w rodzinie, które często cechuje zmienność, szczególnie w relacji dziecko – rodzic. Jeżeli chodzi o zawieszenie władzy rodzicielskiej w odniesieniu do skazanych, tylko w jednym przypadku sytuacja ta była przyczyną umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej.

Regulacja prawna zakazująca umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej wyłącznie z powodu ubóstwa w przypadku braku zgody rodziców naturalnych nie funkcjonuje w praktyce, co wynika z badań. Dlatego w mojej ocenie wyzwaniem dla ustawodawcy powinno być obecnie dokonanie dogłębnej analizy tego zapisu, poczynając od podjęcia próby odpowiedzi na pytania: Czy może w ogóle zaistnieć sytuacja, w której pomimo ubóstwa dobro dziecka nie jest zagrożone? Czy jeżeli w wyniku ubóstwa dobro dziecka byłoby zagrożone, to brak zgody rodziców może być wystarczający do tego, by tę przesłankę pominąć?

W sytuacji instytucji opieki prawnej, która jest ustanawiana przez sąd, gdy żadnemu z rodziców nie przysługuje władza rodzicielska albo jeżeli rodzice są nieznani, wśród badanych rodzin zastępczych były takie przypadki, gdy opiekunem prawnym dziecka był rodzic zastępczy. W mojej opinii łączenie w takim przypadku pieczy zastępczej z opieką prawną, chociaż nie jest obligatoryjne, jest pożądane z punktu widzenia ochrony dobra dziecka. Przebywając bowiem w rodzinie zastępczej, w której jeden z rodziców jest opiekunem prawnym, nie jest narażone na niespójne oddziaływanie wychowawcze prawnego opiekuna i rodziców zastępczych.

We wszystkich rodzinach zastępczych pieczę bieżącą nad dziećmi sprawowali rodzice zastępczy, co jest powiązane z faktem, że dziecko umieszczone w rodzinie zastępczej posiada status domownika w tej rodzinie, a zapewnienie opieki i wychowania spoczywa na rodzicach zastępczych. Wśród badanych były rodziny zastępcze spokrewnione, zawodowe i niezawodowe.

Typ rodziny zastępczej może mieć znaczenie w kwestii stosunków prawnych łączących dziecko z rodzicami zastępczymi, na co wskazują wyniki badań. Gdy funkcję rodziny zastępczej pełnią wstępni dziecka czy też rodzeństwo, w tym przyrodnie, jak również rodzeństwo rodziców naturalnych czy rodzeństwo dziadków, stosunek łączący go z rodzicami zastępczymi jest również stosunkiem pokrewieństwa, który wynika z faktu pochodzenia od wspólnego przodka, nie zaś z faktu umieszczenia w rodzinie zastępczej.

W przypadku rodzin zastępczych spokrewnionych zawsze byli to dziadkowie albo macierzyści, albo ojczyści. Deklarowali oni miłość do wnuków oraz łączącą ich z nimi więź emocjonalną. Natomiast w kwestii stosunku bliskości w przypadku rodzin zastępczych, które tworzą osoby spokrewnione czy spowinowacane z dzieckiem, można je uznać za osoby bliskie. Gdy pieczę zastępczą nad dzieckiem sprawuje rodzina zastępcza zawodowa czy niezawodowa, której z dzieckiem nie łączą więzy pokrewieństwa, o istnieniu stosunku bliskości między tymi osobami decydowałby w mojej ocenie faktyczny układ stosunków między nimi, a każdy z przypadków należałoby rozpatrywać pod tym względem indywidualnie. W tym miejscu należy

wskazać, że w przeważającej większości badani, ale również ci tworzący rodziny zastępcze zawodowe, deklarowali, iż są z dziećmi związani emocjonalnie, że łączy ich uczucie przywiązania, przyjaźni, miłości.

Jak wynika z przeprowadzonych badań, najlepszym dla dobra dziecka rozwiązaniem w zakresie regulacji kontaktów z rodzicami naturalnymi jest sytuacja, gdy są one ustalane (w kwestii czasu, miejsca formy, częstotliwości) przez rodziców zastępczych we współpracy z rodzicami naturalnymi spontanicznie, najczęściej w formie komunikacji pośredniej – w rozmowie telefonicznej. Często starsze dzieci – nastolatki, którzy posiadają własne telefony komórkowe, same informują rodziców zastępczych, że chciałyby zaplanować wspólnie z rodzicami naturalnymi spotkanie. Co ciekawe, zdaniem rodziców zastępczych sztywne określanie tych kontaktów przez sąd jest często trudne do realizacji. Ponadto, jeżeli rodzice naturalni nie wyrażają woli utrzymywania kontaktu z dzieckiem, to i tak nawet kontakty ustalone przez sąd nie dochodzą do skutku, a ich uregulowanie przez sąd nie ma w praktyce żadnego znaczenia.

W mojej ocenie na aprobatę zasługuje postawa tych rodziców zastępczych, którzy świadomi swojej roli regulują te kontakty swobodnie w porozumieniu z rodzicami naturalnymi i dzieckiem (np. zwiększając częstotliwość kontaktów bezpośrednich czy dołączając formy kontaktów pośrednich w miarę potrzeb dziecka). Takie postępowanie jest szczególnie korzystne dla rozwoju dziecka, ponieważ może zminimalizować uczucie traumy, porzucenia, odrzucenia przez rodzica naturalnego oraz sprzyja budowaniu więzi między dzieckiem a rodzicem biologicznym w sposób niewymuszony i naturalny. Dlatego też rekomenduję rozszerzenie tematyki dotyczącej kontaktów dziecka w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi podczas szkoleń dla rodzin zastępczych właśnie o problematykę kontaktu i komunikacji, aby wyposażać rodziców zastępczych w wiedzę i umiejętności istotne dla realizacji kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi oraz budowania poprawnych relacji rodziców zastępczych z rodzicami naturalnymi dziecka. Ponadto ważne jest, aby informować ich o możliwości regulacji tych kontaktów, oczywiście zgodnie z dobrem dziecka, w sytuacji gdy, nie są one ograniczone czy też zakazane przez sąd.

Wyniki badań własnych upoważniają do sformułowania następujących rekomendacji dla praktyki:

Zasadne wydaje się wprowadzenie obowiązkowych programów edukacyjnych w formie zajęć praktycznych dla rodzin zastępczych realizowanych na poziomie organizatora rodzinnej pieczy zastępczej (PCPR, MOPS, OPS), sądów rejonowych, sądów okręgowych w zakresie komunikacji interpersonalnej rodzic – dziecko oraz warsztatów dla rodzin zastępczych

dotyczących kontaktów dziecko – rodzic naturalny – rodzic zastępczy. Wsparciem dla rodzin zastępczych powinno być finansowanie przez państwo bezpłatnych studiów podyplomowych (dla osób spełniających warunki) lub kursów specjalistycznych jako obligatoryjnych, pozwalających na zdobycie lub uzupełnienie wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych w przedmiotowym obszarze.

Kolejnym wsparciem dla rodzin zastępczych powinny być przygotowane przez organizatora rodzinnej pieczy zastępczej na poziomie samorządowym, przez sądy rejonowe lub okręgowe finansowane przez państwo materiały szkoleniowe w postaci tradycyjnej (papierowej), metodyki, krótkie poradniki, a także ulotki zawierające treści odnoszące się do funkcjonowania pieczy zastępczej oraz dane dotyczące działalności kuratorskiej (adresy, telefony, maile).

Materiały edukacyjne/informacyjne, opracowania, metodyki, programy w formie wykładów (prezentacje PowerPoint, pliki PDF) powinny być ogólnodostępne na stronie internetowej organizatora rodzinnej pieczy zastępczej, Zespołów Kuratorskiej Służby Sądowej i Ośrodków Kuratorskich w sądzie rejonowym i okręgowym, a także centralnie na stronie Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej.

W programach kształcenia na kierunkach pedagogika studia I i II stopnia, pedagogika specjalna oraz na jednolitych studiach na kierunku pedagogika wczesnoszkolna i przedszkolna powinna być obligatoryjnie obecna problematyka dotycząca rodzin zastępczych – w modułach zajęć podstawowych i związanych z praktycznym przygotowaniem zawodowym, służącym zdobywaniu przez studenta umiejętności praktycznych i kompetencji – powinna być obligatoryjnie obecna problematyka dotycząca rodzin zastępczych.

Według rodziców zastępczych większe zagrożenie dla dobra dzieci stanowią sytuacje, kiedy jego kontakty z rodzicami naturalnymi są realizowane, *bo tak nakazał sąd*, pomimo że ono po prostu tych kontaktów nie chce czy też się ich obawia. W mojej ocenie problematyka ta wymaga głębszej analizy. W takich przypadkach obowiązkiem rodziny zastępczej, mając na względzie dobro dziecka, powinno być niezwłoczne podejmowanie działania mającego na celu zapewnienie dziecku równowagi emocjonalnej. W praktyce procedowanie w sprawach dotyczących kontaktów dziecka z rodzicami trwa, a czekanie na rozstrzygnięcie sądu w kwestii ewentualnego zakazu bądź ograniczenia ich może wywołać nieodwracalne dla niego skutki.

Należy dążyć do wspierania przez państwo rodzin zastępczych w zakresie dostępu do sprzętu technicznego na ich wnioski, który umożliwiłby realizację kontaktów. Rekomenduję wsparcie rodzin zastępczych przez państwo w postaci zapewnienia wyposażenia ich w komunikatory i laptopy

z kamerą, a także dostępu do Internetu szerokopasmowego, tak aby ta komunikacja była możliwa i realizowana sprawnie również formie audio-wideo. W tym celu proponuję, aby instytucje państwowe, w tym samorządowe, podjęły szereg działań związanych z profilaktyką i szkoleniami dla rodziców zastępczych, z akcentem na problematykę realizacji kontaktów w sposób optymalny dla dziecka. Niezbędne są systematyczne szkolenia dla kuratorów, asystentów rodzin oraz pracowników socjalnych, MOPS-ów, PCPR-ów, instytucji pomocy społecznej.

Rekomenduję zmiany w unormowaniach prawnych wprowadzające obowiązkowe szkolenia dla sędziów orzekających w sprawach rodzinnych, dotyczące *stricte* problematyki kontaktów dziecka w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi, prowadzone nie tylko przez prawników, ale także psychologów, pedagogów, specjalistów z dziedziny komunikacji, a w szczególności przez dziecięcych psychologów klinicznych, ze względu na posiadaną przez nich fachową wiedzę dotyczącą etapów rozwoju dzieci, jego psychiki i zachowań, możliwości występowania zmienności w relacji dziecko – rodzic.

Rekomenduję, aby ustawodawca rozważył wprowadzenie środków prawnych, które zabezpieczyłyby rodziców zastępczych przed negatywnymi sankcjami prawnymi w przypadku podjęcia działań dotyczących ograniczenia kontaktu w sytuacjach nagłych, wyjątkowych zgodnie z dobrem dziecka, pomimo istniejącego orzeczenia sądu ustalającego ten kontakt. Tak aby rodzice zastępczy działający w ramach prawa nie obawiali się podjąć działań dotyczących realizacji kontaktu z rodzicami naturalnymi, które w praktyce będą najlepszym rozwiązaniem dla dziecka w konkretnej sytuacji.

Rekomenduję organizowanie kampanii społecznych dotyczących problematyki pieczy zastępczej oraz kontaktów dziecka w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi. W mojej ocenie ta problematyka jest w pewien sposób marginalizowana; na stronach internetowych podstawowe informacje o regulacjach prawnych pozostają niewyczerpujące, a w przestrzeni publicznej w ogóle nie istnieją. Kampanie społeczne służyłyby zarówno rodzinom zastępczym, które nie czułyby się osamotnione w kwestii organizacyjnej, jak i rodzicom naturalnym i całemu społeczeństwu. Niezwykle ważne jest bowiem budowanie świadomości co do znaczenia komunikacji interpersonalnej w rodzinie, szczególnie dziecko – rodzic.

Jak pisze Marzena Ruszkowska, nadal potrzebne jest jeszcze intensywniejsze wsparcie fachowe osób prowadzących rodzinne formy pieczy zastępczej⁹.

⁹ M. Ruszkowska, *Instytucjonalna piecza zastępcza wobec zdolnych podopiecznych*, Akademia Bialska Nauk Stosowanych im. Jana Pawła II, Biała Podlaska 2022, s. 49.

Z przeprowadzonych badań wynika, że w większości sytuacji brakuje regularności kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi. Są to kontakty *od czasu do czasu, sporadyczne*. Najczęściej też brakuje jakiejkolwiek inicjatywy ze strony rodziców naturalnych, którzy w przypadku umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej przeważnie czują się zwolnieni z obowiązków rodzicielskich, a sytuacja ta nie motywuje ich do działalności nad normalizacją *rodziny, a wręcz odwrotnie – zapewnia pewien „komfort”, zwolnienie z obowiązków rodzicielskich*, ponieważ dzieckiem *zajęło się państwo*. Ponadto powtarzalne są również sytuacje, w których rodzice naturalni z chwilą pozbawienia ich władzy rodzicielskiej przestają realizować kontakty z dzieckiem w jakiejkolwiek formie, czy to pośredniej, czy bezpośredniej, nawet incydentalnie, co w przypadku dzieci kilkuletnich powoduje, że nie mają one często nawet świadomości istnienia rodziców naturalnych, a jako najbliższe osoby traktują rodziców zastępczych. Takie postępowanie rodziców naturalnych, co wynika z badań, sprawia, że dzieci nie chcą realizować z nimi kontaktów w żadnej formie ani pośredniej, ani bezpośredniej, a możliwości technologiczne w tym zakresie ze względu na rozwój narzędzi i technik komunikacji interpersonalnej są bez znaczenia. Jeżeli dziecko jest zawiedzione rodzicem, który się nim nie interesuje, albo kontakty bezpośrednie (wizyty, spotkania) polegają na składaniu przez rodzica obietnic bez pokrycia dotyczących *powrotu do wspnianego, pięknego domu* lub przypominają dziecku traumę związaną z domem rodzinnym, nie pomogą żadne, nawet najnowsze urządzenia służące do porozumiewania się na odległość, aby ten kontakt z rodzicem istniał, był regularny, a komunikacja między nimi niezakłócona. Dlatego tak ważna jest edukacja rodziców naturalnych w tym zakresie, szczególnie uświadamianie im znaczenia kontaktu z dzieckiem oraz jego jakości. Prowadzenie tej edukacji jest złożone, ale nie niemożliwe. Współcześnie sprzyja jej rozwój nowoczesnych technologii i narzędzi, a także bardzo mobilna logistyka. Nie można i nie powinno się „skazywać” rodziców naturalnych na niepowodzenie w budowaniu relacji z dzieckiem umieszczonym w rodzinie zastępczej. Ilustrują to jednostkowe przypadki odnotowane w przeprowadzonych badaniach, np. dotyczący matki dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej, która podjęła próbę „nauki bycia rodzicem” i na etapie badań zabierała je do swojego domu, w którym powoli tworzyła odpowiednie warunki, m.in. *urządziła pokój* i uczyła się opieki nad nim, *zajęła się dzieckiem, gdy zachorowało*. Dlatego, poza szkoleniami dla rodziców naturalnych, tak ważne jest również tworzenie materiałów dydaktycznych: metodyk, pomocy, broszur, ulotek czy podcastów dotyczących kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi. Co więcej, materiały te

powinny być w szerszym zakresie dostępne również na stronach internetowych związanych z działalnością PCPR-ów, MOPS-ów, OPS-ów, sądów.

Jak wynika z przeprowadzonych badań, rzadko kontakty dziecka z rodzicami naturalnymi były stałe i regularne. Rodziny zastępcze zgodnie potwierdzały, że kontakty inicjują zarówno rodzice naturalni, jak i z czasem zachęcone postawą rodziców dzieci. Odbywają się one za obopólną zgodą; nie jest to związane z tym, czy kontakty są ustalone przez sąd czy też nie. Najczęściej były to kontakty bezpośrednie, w formie przebywania z dzieckiem – odwiedzin w miejscu zamieszkania rodziny zastępczej na krótki okres, w obecności rodzica zastępczego. Rzadziej kontakty bezpośrednie polegały na spotkaniach poza miejscem zamieszkania dziecka (np. na placach zabaw, w kinie czy więzieniu). Niezwykle rzadko kontakty bezpośrednie polegały na zabieraniu dziecka przez rodziców naturalnych poza miejsce zamieszkania bez obecności rodzica zastępczego, a jeżeli chodzi o formę bezpośrednią kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi, polegającą na zabieraniu dziecka połączonym z nocowaniem, była to sytuacja wyjątkowa. Jeżeli natomiast chodzi o kontakty pośrednie z rodzicami naturalnymi, to najczęściej dotyczyły dzieci starszych i polegały na porozumiewaniu się na odległość (rozmowy przez telefon, WhatsApp) lub wymianie korespondencji SMS-owej oraz przez Messengera. Znikome jest wykorzystanie darmowego komunikatora internetowego Skype'a do kontaktów głosowych oraz obserwacji rozmówcy za pomocą kamery, a także przesyłanie wiadomości tekstowych. Nikt spośród badanych nie wskazał kontaktu pośredniego w postaci wymiany korespondencji, np. listów. Co istotne, kontakty pośrednie są często formą uzupełniającą w stosunku do kontaktów bezpośrednich. Jeżeli dzieci utrzymują z rodzicami kontakty bezpośrednie, to najczęściej też pośrednie, poprzez porozumiewanie się na odległość – rozmowy telefoniczne, SMS-y. Natomiast, jak wynika z badań, jeżeli dziecko nie utrzymuje kontaktów bezpośrednich z rodzicami naturalnymi, to pośrednie, w formie porozumiewania się na odległość, występują sporadycznie albo nie ma ich wcale. W przypadku małych dzieci kontakty pośrednie występują niezwykle rzadko. Czasami polegają na udostępnieniu dziecku telefonu rodzica zastępczego, aby mogło porozmawiać z rodzicem naturalnym.

W kontekście rozwoju emocjonalnego i wychowania dziecka, jak wynika z badań, w praktyce, nawet w sytuacji gdy utrzymuje ono kontakty z rodzicem naturalnym i tworzy się więź, według rodzin zastępczych dzieci nie chcą oraz nie wyobrażają sobie powrotu do rodziny naturalnej, chcą zostać z rodzicami zastępczymi. Zdarzały się też wyjątki, gdy dzieci deklarowały wolę powrotu do rodzin naturalnych. Jednak przeważnie, według badanych, zachowanie rodziców naturalnych ostatecznie wywoływało u dzieci

niechęć do dalszych spotkań, aby uniknąć rozczarowania. Pojawiało się, zdaniem badanych, poczucie niechęci do organizowania tych spotkań, spowodowane głównie postępowaniem rodziców naturalnych, w większości niezaangażowanych, niewyrażających woli ich realizacji. Rodzice zastępczy często określali te spotkania jako *destabilizujące, będące straconym czasem* zarówno dla dzieci, jak i ich samych. Pomimo to odpowiedzialnie podejmowali próby realizacji planowanego kontaktu. Często okazywały się one jednak nieudane, rodzice zwyczajnie zawiedli.

Jak wynika z badań, nie można mówić o podtrzymaniu w praktyce więzi pomiędzy rodzicami naturalnymi a dziećmi, a już tym bardziej o jej budowaniu czy rozwijaniu. Dotyczy to procesu wychowania dziecka, który w sytuacji umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej spoczywa na rodzicach zastępczych. Jednak, gdyby kontakty bezpośrednie dziecka z rodzicem naturalnym były stałe, regularne i częste, to zapewne rola rodzica naturalnego w procesie wychowania i socjalizacyjnym dziecka mogłaby być znacząca. Sporadyczność spotkań i postępowanie rodziców, według badanych, w dużej mierze źle wpływa na proces wychowania dziecka i w większości przypadków destabilizuje je również emocjonalnie. Ponadto więź emocjonalna pomiędzy rodzicami naturalnymi a ich dziećmi, które przebywają w rodzinie zastępczej, tworzy się niezwykle rzadko. Często natomiast powstaje między dziećmi a rodzicami zastępczymi czy ich dziećmi biologicznymi, zwłaszcza gdy dziecko przebywa w rodzinie zastępczej kilka czy kilkanaście lat, czasami do dorosłości. Dlatego, jak wcześniej wskazałam, dużą rolę odgrywa uświadamianie rodziców naturalnych, że to w dużej mierze od ich postępowania względem dziecka zależy, czy będzie chciało utrzymywać z nimi kontakt oraz czy zbudują więź emocjonalną. Jak wynika z przeprowadzonych badań, dla tworzenia tej więzi między dzieckiem a rodzicem naturalnym nie ma również żadnego znaczenia to, w jakim rodzaju rodziny zastępczej dziecko zostało umieszczone, czy jest to rodzina spokrewniona, zawodowa lub niezawodowa.

Podsumowując, należy podkreślić, że dobra komunikacja wewnątrzrodzinna, która stanowi podstawę prawidłowego funkcjonowania rodziny, nie jest możliwa bez utrzymywania kontaktów dziecka z rodzicami. Systematyczne zdobywanie wiedzy oraz umiejętności zarówno komunikacji między dzieckiem a rodzicem, jak i utrzymywania kontaktów jest niezwykle ważne dla uniknięcia zaburzeń w relacji i więzi między nimi.

Zatem w przypadku kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi pożądaną sytuacją byłaby taka, w której rodzice zastępczy i rodzice naturalni współpracują ze sobą w celu

utrzymywania przez dziecko z rodzicami naturalnymi stałych, regularnych, częstych i niezakłóconych kontaktów, zgodnych z jego dobrem.

Dla prawidłowej realizacji kontaktów dziecka w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi, która pozwala na budowanie między nimi więzi emocjonalnej oraz na rozwój procesu wychowania i socjalizacji, niezwykle istotne są, oprócz woli dziecka i rodzica naturalnego, regularność, forma, miejsce i czas. Za takie nie można uznać nieregularnych, sporadycznych czy wręcz incydentalnych spotkań oraz takich, podczas których rodzice naturalni składają obietnice bez pokrycia. Jak wynika z przeprowadzonych badań, w wielu przypadkach dzieci, pomimo tymczasowości pieczy zastępczej, przebywały w rodzinach zastępczych od kilku, a nawet kilkudziesięciu lat, a rodzice zastępczy zastępowali im rodziców naturalnych nawet w dorosłym życiu. Dlatego tak ważne jest, by mimo wszelkich przeszkód, mając na uwadze dobro dziecka, rodzice zastępczy dążyli do umożliwiania mu utrzymywania kontaktów z rodziną naturalną, tak aby nie traciło ono swojej tożsamości. Nie powinniśmy zapominać, że rodzina zastępcza to, zgodnie z założeniami, instytucja tymczasowa, której celem jest zapewnienie dziecku opieki i wychowania do czasu powrotu do rodziny naturalnej. Aby jednak ten powrót był możliwy, niezbędna jest reintegracja rodziny, która nie może się dokonać bez utrzymywania kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi. Aby kontakt dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicem zastępczym po prostu był, konieczne jest również, by rodzice zastępczy posiadali wiedzę dotyczącą dziecka umieszczonego u nich w pieczy i jego rodziny. Choć przepisy gwarantują im prawo do uzyskania informacji oraz otrzymania dokumentów, w rzeczywistości mają oni bowiem bardzo ogólną, można powiedzieć, szcątkową wiedzę na temat sytuacji prawnej dziecka oraz jego rodziców naturalnych. Dlatego istotne jest, aby sądy, koordynatorzy pieczy zastępczej, kuratorzy, asystenci, rodziny zastępcze, wszelkie instytucje wspierające, zaangażowane w proces kontaktów dziecka w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi, nie ulegali schematom i rutynie, uznając, że jeżeli prawo do kontaktów dziecko – rodzic gwarantuje ustawodawca, to jego realizacja funkcjonuje w praktyce. Każdy przypadek należy rozpatrywać indywidualnie oraz – na tyle, na ile to oczywiście możliwe – na bieżąco monitorować sytuację związaną z realizacją kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi, gdyż ulegają one i mogą ulegać zmianom. Przyjęcie niezmiennie jednego rozwiązania w zakresie takiej regulacji, które nie podlega stałej analizie, może prowadzić do nieodwracalnych w skutkach zakłóceń lub do zaburzeń zarówno w rozwoju emocjonalnym dziecka, jak i procesie wychowawczym, socjalizacyjnym, a ostatecznie przyczynić się do tego, że nie powróci ono do rodziny naturalnej.

Do realizacji kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi powinny dążyć obydwie strony, a ustalające te kontakty sądy regulować je po dogłębnej analizie każdego przypadku w sposób jednostkowy. Wyśilek zrozumienia sytuacji umożliwia bowiem uwzględnienie świata zewnętrze manipulowanych obiektów, świata społecznych norm, wartości i oczekiwań, jak i świata subiektywnych doświadczeń i odczuć uczestników.

Bibliografia

- Act on The Children and Parents Code, Swedish code of Statutes SFS 1949:381, <https://www.icj.org/wp-content/uploads/1998/10/Sweden-Act-on-The-Children-and-Parents-Code-1998-eng.pdf> (dostęp: 3.09.2024).
- Adamczewski R., *Rodzicielstwo zastępcze. Diagnoza, krytyka, możliwości zmian. Perspektywa (auto)biograficzna*, NOTITIA Oficyna Wydawniczo-Edukacyjna; Karpackie Towarzystwo Naukowe i Oświatowe, Bydgoszcz – Krosno 2020.
- Adamski F., *Funkcje rodziny* [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 5, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2006.
- Adamski F., *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002.
- Adler M., *Challenges of philosophies in communication*, „Journal of Communication” 1963, Special Supplement to Summer Issue.
- AEFAFA, Asociación Española de Abogados de Familia, Abogados de Familia / Editorial. Buscar sin encontrar la eficacia del art.776 de la LEC, https://www.aeafa.es/files/revistas/revistaaeafa90_ok.pdf (dostęp: 20.09.2024).
- Åhl C., *Specialisering i vårdnadsprocessen. En studie över behovet av en specialiserad familjedomstol för handläggandet av vårdnadstvister*, Uppsala Universitet, Uppsala 2014.
- Ambroziak-Więckowska H., Szkiłdź H., Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego PWN: z włączonym suplementem*, t. 1–3, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
- Anastasi T.E., *Communicating for results*, Cumming Publishing Company, Menlo Parc, CA 1972.
- Anderson M.P., *What is communication?*, „Journal of Communication” 1959, t. 9.
- Andrzejczak-Świątek M., *Ochrona praw dziecka w sytuacjach nadzwyczajnych*, Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2016, https://brpd.gov.pl/sites/default/files/ochrona_praw_dziecka_w_sytuacjach_-_ebook.pdf (dostęp: 19.06.2024).
- Andrzejewski M., *Komentarz do art. 1121 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* [w:] LEX 2013 (stan prawny: 30.06.2013).
- Andrzejewski M., *Ochrona praw dziecka w rodzinie dysfunkcyjnej. Dziecko, rodzina, państwo*, Zakamycze, Kraków 2003.
- Andrzejewski M., *Pieczna zastępcza* [w:] T. Smyczyński (red.), *System prawa prywatnego*, t. 12, C. H. Beck, Warszawa 2011.
- Andrzejewski M., *Prawna ochrona rodziny*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999.

- Andrzejewski M., *Rodziny zastępcze – charakterystyka prawna* [w:] M. Andrzejewski, P. Gąsiorek, P. Ławrynowicz, M. Synoradzka (red.), *Rodziny zastępcze. Problematyka prawna*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2016.
- Andrzejewski M., *Władza rodzicielska* [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
- Andrzejewski M., Jadach K., *Prawna ochrona rodziny. Skrypt dla studentów pedagogiki i innych nauk społecznych*, C. H. Beck, Warszawa 2018.
- Arczewska M., *Tymczasowość rodzinnych form pieczy zastępczej w świetle wyników badań empirycznych*, „Prawo w Działaniu” 2021, t. 48.
- Artículo 776 de la Ley de Enjuiciamiento Civil, <https://www.conceptosjuridicos.com/ley-enjuiciamiento-civil-articulo-776/> (dostęp: 21.09.2024).
- Atkinson P., Silverman D., *Kundera's immortality. The interview society and the invention of the self*, „Qualitative Inquiry” 1997, t. 3, nr 3.
- Ayer A.J., *What is communication?* [w:] A.J. Ayer, *Studies in communication*, University College, London 1955.
- Babbie E.R., *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Badora K.P., *Systemowe rozwiązania problemów sieroctwa w Niemczech* [w:] S. Badora, D. Marzec (red.), *System opieki kompensacyjnej w zjednoczonej Europie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2002.
- Badora K.P., Marzec A., *Szwedzki system opieki kompensacyjnej* [w:] S. Badora, D. Marzec (red.), *System opieki kompensacyjnej w zjednoczonej Europie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2002.
- Badora S., *Uczucia i profesjonalizm. O formach opieki zastępczej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Częstochowa 1998.
- Badora S., Badora K.P., *Przegląd niektórych europejskich badań nad opieką wychowawczą i kompensacyjną* [w:] S. Badora, D.K. Marzec (red.), *System opieki kompensacyjnej w zjednoczonej Europie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2002.
- Badora S., Marzec D.K. (red.), *System opieki kompensacyjnej w zjednoczonej Europie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2002.
- Bakiera L., *Rodzicielstwo a rozwój dorosłych w wieku średnim* [w:] B. Harwas-Napierała (red.), *Rodzina a rozwój człowieka dorosłego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2003.
- Bakiera L., Harwas-Napierała B., *Wzory osobowe w rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2016.
- Balcerzak M. i in., *Konstytucja RP. T. 1: Komentarz: art. 1–86*, C. H. Beck, Warszawa 2016.
- Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2012.

- Banaszak B., *Komentarz art. 48 [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, nb 3, Legalis 2024.
- Barbaro B. de (red.), *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
- Barnhill L.R., *Healthy family systems*, „The Family Coordinator” 1979, t. 28, nr 1.
- Bateson M., *The epigenesis of conversational interaction. A personal account of research development [w:] M. Bullowa (red.), Before speech. The beginning of human communication*, University Press, Cambridge 1979.
- Becker G.S., *A treatise on the family*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1991.
- Belsky J., *Mother – father – infant interaction. A naturalistic observational study*, „Developmental Psychology” 1979, t. 15, nr 6.
- Bencke G., *Kształcenie do pracy socjalno-wychowawczej [w:] M. Kolankiewicz, A. Zielińska (red.), Polityka społeczna, służby socjalne i kształcenie pracowników socjalnych w Europie*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998.
- Berelson B., Steiner G.A., *Human behavior: An inventory of scientific findings*, Harcourt, Brace & World, New York – Burlingame 1964.
- Bertrand A.L., Beegle J.A., Wierzbiński Z.T., Gałęski B., *Socjologia wsi w Stanach Zjednoczonych: stan i tendencje rozwojowe*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo PAN, Wrocław 1970.
- Bielecki M., *Dobro dziecka jako przesłanka korzystania z jego prawa do wolności religijnej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2004, t. 7.
- Bieliński A.K., Pannert M., *Prawo rodzinne*, C. H. Beck, Warszawa 2011.
- Birch A., Malim T., *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęstwa do dorosłości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
- Biuletyn Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego 1997, nr 44.
- Błasiak W., Nawrocki T., Szczepański M.S., Błasiak W., *Górny Śląsk 2005. Scenariusz restrukturyzacji*, Ośrodek Badań Społeczno-Kulturowych Towarzystwa Zachęty Kultury ; „amp”, Katowice 1994.
- Bobrzyńska O., *Nowa unijna regulacja spraw małżeńskich i rodzinnych – rozporządzenie Rady (UE) 2019/1111*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2020, nr 3.
- Boddy J., *Understanding permanence for looked after children. A review of research for the Care Inquiry*, „The Care Inquiry”, 04.2023, <https://www.nuffield-foundation.org/sites/default/files/files/Understanding%20Permanence%20for%20LAC.pdf> (dostęp: 17.09.2024).
- Bodio J., *Status dziecka jako uczestnika postępowania nieprocesowego*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2019.
- Bodnar A., Ignaczewski J. (red.), *Władza rodzicielska i kontakty z dzieckiem. Komentarz*, seria „Sądowe Komentarze Tematyczne pod red. J. Ignaczewskiego, C. H. Beck, Warszawa 2012.

- Boele-Woelki K., Beilfuss C.G., Lowe N., Martiny D., *The principles of european family law regarding the property, maintenance and succession rights of couples in de facto unions. A first glimpse* [w:] K. Boele-Woelki, D. Martiny (red.), *Plurality and diversity of family relations in Europe*, Intersentia 2019.
- Bokszański Z., Domański H. (red.), *Encyklopedia socjologii. [T.] 3: O-R*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000.
- Borowiec S., *Rola koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej w świetle zmian w pomocy społecznej*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2014, nr 9.
- Borysiak W., *Komentarz do art. 23 Konstytucji* [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP*, C. H. Beck, Warszawa 2016.
- Bowlby J., *Attachment and loss*, Basic Books, New York 1969.
- Braun-Gałkowska M., *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1992.
- Bragiel J., *Zaniedbanie dziecka w rodzinie*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 1998, t. 10.
- Bronfenbrenner U., *Czynniki społeczne w rozwoju osobowości*, „Psychologia Wychowawcza” 1970, nr 1–2.
- Browne K.D., Herbert M., *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa 1999.
- Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1998.
- Bucińska J. i in. (red.), *Meritum – prawo rodzinne*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2017.
- Bundestag, *Entwurf eines Gesetzes zur Reform des Kindschaftsrechts (Kindschaftsrechtsreformgesetz – KindRG). Drucksache 13/4899*, 1996.
- Carratta A., *L’ esecuzione forzata indiretta delle obbligazioni di fare infungibile o di non fare: I limiti delle misure coercitive dell’ art. 614 bis c.p.c.*, https://www.treccani.it/magazine/diritto/approfondimenti/diritto_processuale_civile_e_delle_procedure_concorsuali/4_Carratta_esecuzione_forzata_obbligazioni.html (dostęp: 28.09.2024)..
- Carson R.C., Butcher J.N., Mineka S., *Psychologia zaburzeń. Vol. 1*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.
- Casas F., *Zmiana paradygmatów w opiece nad dzieckiem. Przykład Hiszpanii* [w:] Z.W. Stelmaszuk (red.), *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem. Wybór tekstów*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999.
- Celińska-Miszczuk A., Wiśniewska-Nogaj L., *Komunikacja w rodzinie. Od interakcji do osobowej relacji. Perspektywa personalistyczna*, „Paedagogia Christiana” 2013, nr 2(32).
- Charmaz K., *Grounded theory. Objectivist and constructivist methods* [w:] N. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Handbook of qualitative research*, Sage, London 2000.

- Cherry C., *Communication* [w:] H.B. Jacobson (red.), *A mass communication dictionary. A reference work of common terminologies for press, print, broadcast, film, advertising*, Philosophical Library, New York 1961.
- Children Act 1989, UK Public General Acts 1989 c. 41, Table of contents, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/contents> (dostęp: 3.09.2024).
- Chmielewski W.J., *Rodzina w podstawowych dokumentach uniwersalnego i europejskiego systemu ochrony praw człowieka: Zarys problematyki* [w:] H. Marzec, C. Wiśniewski (red.), *Rodzina na początku III tysiąclecia – obraz przeszłości i teraźniejszości*, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie przy Filii Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Piotrków Trybunalski 2009.
- Chodkowski Z., *Zarys charakterystyki komunikacji interpersonalnej. Możliwe zakłócenia i bariery*, „Kultura – Przemiany – Edukacja” 2017, t. 5.
- Cicirelli V.G., *Sibling relationships throughout the life cycle* [w:] N. Kazantzis, L.L'Abate (red.), *Handbook of homework assignments in psychotherapy. Research, practice, and prevention*, Springer, New York 2007.
- Ciepla H., *Nowelizacje Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z komentarzem*, LexisNexis, Warszawa 2010.
- Ciepla H. i in., *Władza rodzicielska* [w:] H. Ciepla i in., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. 4, stan prawny na 30 kwietnia 2009 r. (uwzględnia zmiany wchodzące w życie 13 czerwca 2009 r.), LexisNexis Polska, Warszawa 2009.
- Ciepla H., Ignaczewski J., Skibińska-Adamowicz J.N., *Komentarz do spraw rodzinnych*, LexisNexis Polska, Warszawa 2012.
- Ciesliński M.M., *Komentarz do art. 583 (1) kpc* [w:] P. Ryłski (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, cz. III (red. cz. III A. Olaś), Legalis 2023 (dostęp: 19.11.2024).
- Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 2001.
- Ciuladiene G., Walancik K., *Investigating factors hindering intercultural communication. Study of ethnocentrism level of Lithuanian and international students*, „Cultural Management: Science and Education” 2022, t. 6, nr 2.
- Cobb A.R., Tedeschi R.G., Calhoun L.G., Cann A., *Correlates of posttraumatic growth in survivors of intimate partner violence*, „Journal of Traumatic Stress” 2006, t. 19, nr 6.
- Codice Civile, art. 337, 1942, Włochy, <https://www.brocardi.it/codice-civile/libro-primo/titolo-ix/capo-i/art337.html> (dostęp: 10.06.2024).
- Codice di Procedura Civile (040U1443), 1940, Włochy, <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:regio.decreto:1940-10-28;1443> (dostęp: 10.08.2024).
- Colla-Müller H., *Germany* [w:] M.J. Colton, W. Hellinckx (red.), *Child Care in the EC. A country-specific guide to foster and residential care*, Arena, Aldershot 1993.

- Colton M.J., Hellinckx W. (red.), *Child Care in the EC. A country-specific guide to foster and residential care*, Arena, Aldershot 1993.
- ConceptosJuridicos.com, <https://www.conceptosjuridicos.com/ley-enjuiciamiento-civil-articulo-776/> (dostęp: 6.10.2024).
- Cooley C., *Social organization. A study of the larger mind*, Charles Scribner's Sons, New York 1909.
- Council of Europe, *Europejska Konwencja o uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń dotyczących pieczy nad dzieckiem oraz o przywracaniu pieczy nad dzieckiem: Luksemburg, 20.V.1980 (Dz.U. 1996 Nr 31, poz. 134)*, red. I. Działuk, [b.w.], Warszawa 1994.
- Czech B., *Ustanie małżeństwa* [w:] H. Ciepła i in. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, LexisNexis Polska, Warszawa 2009.
- Czekański M., Lubowicki K. (red.), *Posoborowe dokumenty Kościoła Katolickiego o małżeństwie i rodzinie. T. 1*, Wydawnictwo M, Kraków 1999.
- Czepek J., *Władza rodzicielska w ujęciu praw człowieka* [w:] J. Słyk, M. Wilczek-Karczewska (red.), *Władza rodzicielska. Interdyscyplinarna analiza instytucji*, C. H. Beck, Warszawa 2023.
- Czerederecka A., *Manipulowanie dzieckiem przez rodziców rywalizujących o udział w opiece*, „Dziecko Krzywdzone: teoria, badania, praktyka” 2008, t. 7, nr 4, https://alienacjarodzicielska.pl/pisma/Czerederecka%20manipulowanie_dzieckiem_przez_rodzicow.pdf (dostęp: 20.04.2024).
- Danilewicz W.T., *Oblicza dzieciństwa w rodzinach rozłączonych z powodu migracji zagranicznych rodziców* [w:] B. Matyjas (red.), *Problemy teorii i praktyki opiekuńczej*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2005.
- Danilewicz W., Izdebska J., Krzesińska-Żach B., *Pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym. Materiały pomocnicze dla studentów studiów pedagogicznych*, Trans Humana, Białystok 2001.
- Dąbkowska M., *Wpływ traumatycznych doświadczeń na zdrowie psychiczne dzieci i młodzieży*, „Psychiatria w Praktyce Ogólnolekarskiej” 2006, t. 4, nr 6.
- Dąbkowska M., *Zespół stresu pourazowego u dzieci*, „Psychiatria w Praktyce Ogólnolekarskiej” 2002, t. 2, nr 4.
- DeFleur M.L., *Theories of mass communication*, David McKay Company, Inc., New York 1966.
- DeFleur M.L., Ball-Rokeach S.J., *Theories of mass communication*, Longman, New York 1989.
- DeFleur M.L., Dennis E.E., *Understanding mass communication. A liberal arts perspective*, Houghton Mifflin Company, Boston, MA 1996.
- Denzin N.K., *Sociological methods. A sourcebook*, Aldine Transaction, New Brunswick (N. J.) 2006.
- Denzin N.K., *The research act. A theoretical introduction to sociological methods*, Routledge, New York 2009.

- Denzin N.K., Lincoln Y.S., *Metody zbierania i analizowania materiałów empirycznych* [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Denzin N.K., Lincoln Y.S., *Wprowadzenie. Dziedzina i praktyka badań jakościowych* [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Deutscher I., Pestello F.P., Pestello H.F.G., *Sentiments and acts*, Aldine de Gruyter, New York 1993.
- Dobek-Ostrowska B., *Podstawy komunikowania społecznego*, Astrum, Wrocław 2007.
- Dobrowolski M., *Status prawny rodziny w świetle nowej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Sejmowy” 1999, nr 4(33).
- Dolata D., *Realizacja funkcji wychowawczej rodziny na przestrzeni trzech epok – wprowadzenie w problematykę zagadnienia*, „Wychowanie w Rodzinie” 2016, t. XIV, nr 2.
- Dolecki H., *Komentarz do art. 145 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* [w:] LEX 2013.
- Dolecki H., *Komentarz do art. 110 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* [w:] LEX 2013.
- Dolecki H., Sokołowski T., Andrzejewski M. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, seria „Komentarz Lex”, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013.
- Dolińska-Weryńska D., *Mowa ciała jako aspekt komunikacji międzyludzkiej*, „Zeszyty Naukowe – Politechnika Śląska. Organizacja i Zarządzanie” 2013, z. 65.
- Droit de visite et d'hébergement en cas de séparation des parents. Vérifié le 20 novembre 2023 – Direction de l'information légale et administrative (Premier ministre), <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F18786> (dostęp: 10.06.2024).
- Dryll D., *Interakcja wychowawca w relacji matka – dziecko* [w:] A. Jurkowski (red.), *Z zagadnień psychologii wychowawczej*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Wrocław 2018.
- Dubis M., *Zmiany pokoleniowe w realizacji funkcji rodzinnych na podstawie badań studentów i ich rodziców*, „Wychowanie w Rodzinie” 2018, t. XVIII, nr 2.
- Dudek D. (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, Lubelskie Wydawnictwa Prawnicze, Lublin 2003.
- Dyczewski L., *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2003.
- Działocha K., Garlicki L. (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. 3, Wydawnictwo Sejmowe : Kancelaria Sejmu, Warszawa 2003.
- Ett stärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvist. Prop. 2020/21:150, Publicerad 23 mars 2021.

- European Judicial Network, *Władza rodzicielska – opieka i prawo do kontaktów z dzieckiem. Francja*, https://e-justice.europa.eu/302/PL/parental_responsibility__child_custody_and_contact_rights?FRANCE&member=1 (dostęp: 11.09.2024).
- European Judicial Network, *Władza rodzicielska – opieka i prawo do kontaktów z dzieckiem. Hiszpania*, https://e-justice.europa.eu/content_parental_responsibility-302-es-pl.do?member=1 (dostęp: 18.09.2024).
- European Judicial Network, *Władza rodzicielska – opieka i prawo do kontaktów z dzieckiem. Niemcy*, https://e-justice.europa.eu/302/PL/parental_responsibility__child_custody_and_contact_rights?GERMANY&member=1, Niemcy (dostęp: 19.11.2024).
- European Judicial Network, *Władza rodzicielska – opieka i prawo do kontaktów z dzieckiem. Szwecja*, https://e-justice.europa.eu/302/PL/parental_responsibility__child_custody_and_contact_rights?SWEDEN&member=1 (dostęp: 19.09.2024).
- European Judicial Network, *Władza rodzicielska – opieka i prawo do kontaktów z dzieckiem. Włochy*, https://e-justice.europa.eu/302/PL/parental_responsibility__child_custody_and_contact_rights?ITALY&init=true (dostęp: 18.09.2024).
- European Social Network, *Foster care models in Europe, Children and families*, 2012, <https://www.esn-eu.org/news/59/index.html> (dostęp: 26.09.2024).
- Fontana A., Frey J.H., *Wywiad. Od neutralności do politycznego zaangażowania* [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, *Metody badań jakościowych*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Frąckiewicz L. (red.), *Polityka społeczna. Zarys wykładu wybranych problemów*, Śląsk, Katowice 2002.
- Frączek A., *Komunikacja interpersonalna*, „Studia Gdańskie: wizje i rzeczywistość” 2012, t. 9.
- Frey J.H., Fontana A., *Wywiad. Od neutralności do politycznego zaangażowania* [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Frey L.R. i in., *Investigating communication an introduction to research methods*, Prentice Hall, New Jersey 1991.
- Frydrychowicz S., *Komunikacja interpersonalna w rodzinie a rozwój dorosłych* [w:] B. Harwas-Napierała (red.), *Rodzina a rozwój człowieka dorosłego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2003.
- Frydrychowicz S., *Sposoby i wymiary komunikowania interpersonalnego a rozwój człowieka*, „Psychologia Rozwojowa” 2005, t. 10, nr 3.
- Gaillard A., *Ramy działalności społecznej* [w:] M. Kolankiewicz, A. Zielińska (red.), *Polityka społeczna, służby socjalne i kształcenie pracowników socjalnych w Europie*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998.

- Gajda J., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Akty stanu cywilnego. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2002.
- Gajda J., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2000.
- Gajda J., Art. 113 KRO [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2024, <https://sip.legalis.pl/document-view.seam?documentId=mjxw62zogi3danbtgiytmjooobqxalrvguzdomzwgmyq&refSource=toc> (dostęp: 20.09.2024).
- Gajda J., *Władza rodzicielska* [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2023.
- Gajdzica Z., *Edukacyjne konteksty bezradności społecznej osób z lekkim upośledzeniem umysłowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2007.
- Gebel T., *Koordinator rodzinnej pieczy zastępczej i jego rola w systemie pieczy zastępczej*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2017, t. 36.
- Gerbner G., *Mass media and human communication theory* [w:] F.E.X. Dance (red.), *Human communication theory. Original essays*, Holt, Rinehart and Winston, New York 1967.
- Giddens A., *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Giza-Poleszczuk A., *Rodzina a system społeczny. Reprodukacja i kooperacja w perspektywie interdyscyplinarnej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.
- Giza-Poleszczuk A., Marody M., Rychard A., *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany społecznej*, IFiS PAN, Warszawa 2000.
- Gluza P., Kołakowska-Halbersztadt Z., Tański M., *Dziecko w rozstaniu rodziców*, LexisNexis Polska, Warszawa 2013.
- Główny Urząd Statystyczny, *Pieczna zastępcza w 2023 roku*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/dzieci-i-rodzina/dzieci/pieczna-zastepcza-w-2023-roku,1,8.html> (dostęp: 21.09.2024).
- Goban-Klas T., *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Kraków 1999.
- Goettel M., *O zmianach kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w zakresie przesłanek pozbawienia władzy rodzicielskiej*, „Przegląd Sądowy: czasopismo poświęcone prawnym zagadnieniom wymiaru sprawiedliwości” 2001, nr 11–12.
- Gorcowska J., *Znaczenie mechanizmu Serious Case Reviews dla systemowej ochrony dzieci przed krzywdzeniem. Jak jego wprowadzenie może wspomóc budowanie w Polsce szerokiego systemu ochrony dzieci?*, „Dziecko Krzywdzone: teoria, badania, praktyka” 2021, t. 20, nr 3.
- Gorden R.L., *Interviewing. Strategy, techniques, and tactics*, The Dorsey Press; Irwin-Dorsey Limited, Homewood; Georgetown 1980.
- Gordon T., *Wychowanie bez porażek. Rozwiązywanie konfliktów między rodzicami a dziećmi*, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1996.

- Górowski W., *Zastępcze macierzyństwo a prawo karne. Ocena obecnego stanu prawnego*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2011, z. 1.
- Greenwood D.J., Levin M., *Reconstrucing the relationships between universities and society through action research* [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *The Sage handbook of qualitative research*, SAGE, Los Angeles 2011.
- Gromek K., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2013.
- Gromek K., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2020.
- Gronowska B., Jasudowicz T., Mik C., *O prawach dziecka. Zawiera tekst Konwencji Praw Dziecka wraz z zastrzeżeniami RP*, Comer, Toruń 1994.
- Grossi S., Pagni M.C., *Commentary on the Italian Code of Civil procedure*, Oxford University Press, New York 2010.
- Grzesiuk L., *Style komunikacji interpersonalnej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1979.
- Grzesiuk L., Trzebińska E., *Jak ludzie porozumiewają się?*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.
- Grześkowiak A., *Karta Praw Rodziny Stolicy Apostolskiej na tle międzynarodowych aktów praw człowieka*, „Ethos” 1992, nr 1.
- Grzybowski S., *Prawo rodzinne. Zarys wykładu*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1980.
- Guba E.G., *The alternative paradigm dialog* [w:] E.G. Guba (red.), *The paradigm dialog*, Newbury Park; Sage Publication, London – New Delhi 1990.
- Guba E.G., Lincoln Y.S., *Fourth generation evaluation*, Sage Publications, Newbury Park 1989.
- Gudbrandsson B., *Dzieci w instytucjach opiekuńczych. Zapobieganie instytucjonalizacji i alternatywne formy opieki w krajach europejskich*, „Dziecko Krzywdzone: teoria, badania, praktyka” 2006, t. 5, nr 4.
- Haberko J., *Analiza prawna umowy o zastępcze macierzyństwo*, „Prawo i Medycyna” 2009, nr 3.
- Habermas J., *Racjonalność działania a racjonalność społeczna*, „Teoria Działania Komunikacyjnego”, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
- Haak H., *Kontakty z dzieckiem* [w:] H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz do art. 145–184*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierowania „Dom Organizatora”, Toruń 2012.
- Haak H., *Opinia* [w:] Druk sejmowy Nr 1166, Sejm RP V kadencji.
- Haak H., *Władza rodzicielska. Komentarz*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 1995.
- Haak H., Haak-Trzuskawska A., *Pokrewieństwo i powinowactwo (pochodzenie dziecka, stosunki między rodzicami a dziećmi, przysposobienie). Komentarz do art. 61⁷–127 KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC (art. 453–458, 579–589)*, C. H. Beck, Warszawa 2019.
- Hall E.T., *The silent language*, Doubleday & Company, Garden City – New York 1959.

- Hanas K., *Konstrukcja normatywna „dobro dziecka” i jej sądowe stosowanie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2021.
- Harwas-Napierała B., *Komunikacja interpersonalna w rodzinie*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2006.
- Harwas-Napierała B., *Komunikacja w rodzinie ujmowanej jako system w relacji rodzice – dzieci*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2006, t. 17.
- Harwas-Napierała B., *Obrazy życia rodzinnego z perspektywy interdyscyplinarnej*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2006, t. XVII.
- Harwas-Napierała B., Trempała J. (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. T. 2: Charakterystyka okresów życia człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Harwas-Napierała B., Trempała J. (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. T. 2: Charakterystyka okresów życia człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014.
- Harwas-Napierała B. (red.), *Rodzina a rozwój człowieka dorosłego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2003.
- Harwas-Napierała B., *Rola modelowania w wychowaniu*, „Człowiek i Społeczeństwo” 1995, nr 13.
- Hellinckx W., *Opieka instytucjonalna i jej alternatywy w krajach Unii Europejskiej* [w:] Z.W. Stelmaszuk (red.), *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem. Wybór tekstów*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999.
- Hiszpański Kodeks Cywilny, art. 94, 154, 160, 178 [w:] Código Civil z 24.7.1889 r., Gaceta de Madrit, Nr 206 z 25.7.1889 r., <https://boe.es/datos/pdfs/BOE/1889/206/A00249-00259.pdf> (dostęp: 10.08.2024).
- Holewińska-Łapińska E., *Orzeczenie zakazu kontaktów z dzieckiem*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości 2018, <https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/10/IWS-Holewi%C5%84ska-%C5%84ska-E.Orzeczenie-zakazu-kontakt%C3%B3w-z-dzieckiem.pdf> (dostęp: 27.09.2024).
- Holewińska-Łapińska E., *Realizacja prawa do kontaktów z dziećmi (w świetle wyników badania akt spraw postępowań wykonawczych)*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2011, nr 10.
- Holewińska-Łapińska E., *Realizacja prawa do osobistej styczności osoby bliskiej z dzieckiem*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1998, nr 10.
- Holocher J., Soniewicka M., *Analiza prawna umowy o zastępcze macierzyństwo*, „Prawo i Medycyna” 2009, t. 11.
- Hoogsteder M., Maier R., Elbers E., *The architecture of adult-child interaction. Joint problem solving and the structure of cooperation*, „Learning and Instruction” 1996, t. 6, nr 4.
- Ignaczewski J., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2010.

- Ignatowicz J., *Formy kontaktów z dzieckiem* [w:] K. Pietrzykowski i in. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, seria „Komentarze Kodeksowe”, C. H. Beck, Warszawa 2012.
- Ignatowicz J., Nazar M., *Prawo rodzinne – zarys wykładu*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 1995.
- Ignatowicz J., Nazar M., *Prawo rodzinne*, LexisNexis, Warszawa 2005.
- Ignatowicz J., Nazar M., *Prawo rodzinne*, LexisNexis, Warszawa 2012.
- Ignatowicz J., Nazar M., *Prawo rodzinne*, wyd. 4, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Imperiali L., *I rapporti tra tutela civile e tutela penale dell'effettività della giurisdizione in materia di famiglia*, „Judicium” 2012, <https://www.judicium.it/i-rapporti-tra-tutela-civile-e-tutela-penale-delleffettivita-della-giurisdizione-in-materia-di-famiglia/> (dostęp: 28.09.2024).
- Izdebska J., *Dziecko w rodzinie u progu XXI wieku. Niepokoje i nadzieje*, Trans Humana, Białystok 2000.
- Izdebska J., *Dziecko, dzieciństwo, rodzina, wychowanie rodzinne. Kategorie pedagogiki rodziny w perspektywie pedagogiki personalistycznej*, Niepaństwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Białystok 2015.
- Izdebska J., *Współczesne dziecko i obraz jego dzieciństwa. Nowe szanse wychowawcze oraz zagrożenia* [w:] L. Adamowska, J. Uszyńska-Jarmoc (red.), *Dobro dziecka w rodzinie*, Wydawnictwo Naukowe Niepaństwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Białystok 2005.
- Jadach K., Sadowska M., *Psychologiczne i prawne aspekty kontaktów osadzonych ojców z dziećmi*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2020, t. 53.
- Jamrozek M., Matyjas B., *Rodzina zastępcza* [w:] E. Różycka (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 5, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2006.
- Jan Paweł II, *Ochrona dzieciństwa. Przemówienie do Europejskiego Komitetu Dziennikarzy do spraw Praw Dziecka, 13.01.1979* [w:] T. Żeleźnik (red.), *Jan Paweł II o małżeństwie i rodzinie*, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1983.
- Jänterä-Jareborg M., Singer A., Sörgjerd C., *National report: Sweden*, Commission of European Family Law 2004, <https://ceflonline.net/wp-content/uploads/Sweden-Parental-Responsibilities.pdf> (dostęp: 5.05.2024).
- Jasudowicz T. (red.), *Prawa rodziny – prawa w rodzinie. W świetle standardów międzynarodowych. Zbiór dokumentów*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 1999.
- Jędrejek G., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Opieka i kuratela. Komentarz do art. 145–184*, LEX a Wolters Kluwer business, Warszawa 2017.
- Jędrejek G., *Komentarz do art. 110 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* [w:] LEX 2014.
- Jędrejek G., *Uwagi do art. 1132 kro* [w:] G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, LEX 2019.

- Jędrzejko M.Z., Walancik M., *Narkotyki i narkomania. Zjawiska globalne, problemy lokalne: eksperymenty z narkotykami i innymi substancjami psychoaktywnymi wśród młodzieży i dzieci na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim. Wybrane problemy*, Wyższa Szkoła Biznesu, Dąbrowa Górnicza 2014.
- Jundziłł E., Pawłowska R. (red.), *Pedagogika opiekuńcza. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2008.
- Jurkowski A. (red.), *Z zagadnień współczesnej psychologii wychowawczej*, Polska Akademia Nauk; Instytut Psychologii, Warszawa 2003.
- Justyński T., *Prawo do kontaktów z dzieckiem. W prawie polskim i obcym*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011.
- Kabza E., Krupa-Lipińska K. (red.), *Dobro dziecka w ujęciu interdyscyplinarnym*, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2016.
- Kaiser A., *Rodzinna socjalizacyjna w zakresie zdrowia – poglądy, perspektywy*, „Chowanna” 2008, t. 2(31).
- Kamiński A., *Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974.
- Kamiński S., *Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1981.
- Kanios A., Lada A., *Proces usamodzielniania wychowanków pieczy zastępczej. Studium teoretyczno-empiryczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2024.
- Kanios A., Lada A., Bocheńska-Brandt A., *Proces usamodzielniania wychowanków pieczy zastępczej. Studium teoretyczno-empiryczne*, „Journal of Modern Science” 2024, t. 55, nr 1, <https://www.jomswsge.com/pdf-183709-107558?filename=Proces%20usamodzielniania.pdf> (dostęp: 10.11.2024).
- Kantowicz E., *Elementy teorii i praktyki pracy socjalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2001.
- Kantowicz E., *O opiece nad dziećmi w Danii*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2003, nr 5.
- Kantowicz E., *Opieka nad dzieckiem w Polsce i niektórych krajach Europy jako ogniwo systemu pomocy społecznej* [w:] E. Jundziłł, Pawłowska R. (red.), *Pedagogika opiekuńcza. Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, Harmonia, Gdańsk 2008.
- Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych (Dz.U. 1947 nr 23, poz. 90), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19470230090> (dostęp: 5.06.2024)
- Karta praw podstawowych Unii Europejskiej z dnia 30 marca 2010 r. (Dz.Urz. UE.C Nr 83, str. 389).
- Karta Praw Rodziny przedłożona przez Stolicę Apostolską wszystkim ludziom, instytucjom i władzom zainteresowanym misją rodziny w świecie współ-

- czesnym [w:] Przedruk 7, „L'Osservatore Romano” nr 10, wersja polska, październik 1983.
- Kawula S., *Funkcje rodziny a wychowanie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1977, nr 1.
- Kawula S., *Pedagogical functioning of foster families*, „Studia Pedagogiczne” 1992, nr 58.
- Kawula S., *Rodzina jako instytucja wychowania naturalnego* [w:] S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke (red.), *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004.
- Kawula S., Brągiel J., Janke A.W. (red.), *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004.
- Kemmies S., McTaggart R., *Uczestniczące badanie interwencyjne. Działanie komunikacyjne i sfera publiczna* [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Kępiński A., *Lęk*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2004.
- Klaasen M., Rodrigues P., *The best interests of the child in eu family reunification law. A plea for more guidance on the role of article 24(2) charter*, „European Journal of Migration and Law” 2017, t. 19.
- Kłoskowska A., *Spółeczna kultura komunikowania*, „Studia Socjologiczne” 1974, nr 4.
- Knudsen H., *System pomocy społecznej i prawnej w Danii* [w:] M. Kolankiewicz, A. Zielińska (red.), *Polityka społeczna, służby socjalne i kształcenie pracowników socjalnych w Europie*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998.
- Kodeks cywilny z dnia 23 kwietnia 1964 r. (Dz.U. 2024, poz. 1061).
- Kodeks Rodzicielski, Szwecja, Föräldrabalk (1949:381) art. 3, rozdział 6, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattnings-samling/foraldrabalk-1949381_sfs-1949-381/#K6 (dostęp: 12.05.2024).
- Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25 lutego 1964 r. (Dz.U. z 2023 r. poz. 2809).
- Kolankiewicz M., *Efekty zmian w systemie pieczy zastępczej w latach 2012–2017*, „Polityka Społeczna” 2019, nr 2.
- Kolankiewicz M., *Organizacja opieki nad dzieckiem we Francji*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2000, nr 2.
- Kolankiewicz M., *Placówki opiekuńczo-wychowawcze. Historia i współczesność*, Difin, Warszawa 2022.
- Kolankiewicz M., *Przygotowanie do pełnienia funkcji rodziny zastępczej we Francji*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 2012, nr 3(225).
- Kolankiewicz M., *Zasady systemu pieczy zastępczej. Dylematy praktyki*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2020, nr 8.
- Kolankiewicz M., Iwański J., *Usamodzielnienie wychowanków pieczy zastępczej i ich relacje z rodziną*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2021, nr 5.

- Kolankiewicz M., Poncyliusz M., *Młodzi dorośli opuszczający placówki opiekuńczo-wychowawcze i rodziny zastępcze*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016.
- Konstytucja Hiszpanii, art. 39, ust. 3, https://biblioteka.sejm.gov.pl/wpcontent/uploads/2015/10/Hiszpania_pol_300612.pdf (dostęp: 10.08.2024).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483).
- Konwencja dotycząca cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę, sporządzona w Hadze dnia 25 października 1980 r. (Dz.U. 1995 Nr 108, poz. 528).
- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284 z późn. zm.).
- Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. 1991 Nr 120, poz. 526).
- Konwencja w sprawie kontaktów z dziećmi, sporządzona w Strasburgu w dniu 15 maja 2003 r.
- Kornas-Biela D., *Okres prenatalny* [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Kotlarska-Michalska A. (red.), *Obrazy życia rodzinnego z perspektywy interdyscyplinarnej*, seria „Roczniki Socjologii Rodziny: studia socjologiczne oraz interdyscyplinarne”, t. 17, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2006.
- Kowalski S., *Szkoła w środowisku*, Państwowy Zakład Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1972.
- Kozak E., *Komunikacja werbalna i niewerbalna w porozumiewaniu się międzykulturowym*, „Kultura i Edukacja” 2005, nr 4, https://bazhum.muzhp.pl/media/texts/kultura-i-edukacja/2005-numer-4/kultura_i_edukacja-r2005-t-n4-s52-58.pdf (dostęp: 16.09.2024).
- Kozyra B., *Komunikacja bez barier. Jak rozumieć i być rozumianym*, MT Biznes, Warszawa 2019.
- Krakowiak M., *Przymusowe wykonanie orzeczeń o kontaktach z dzieckiem na przykładzie prawa hiszpańskiego, włoskiego i niemieckiego*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2013, t. 88.
- Krakowiak M., *Suma przymusowa według francuskiego modelu astreinte w polskim postępowaniu cywilnym* [w:] M. Tomalak (red.), *Ius est a iustitia appellatum. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Wiśniewskiemu*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2017.
- Kranc-Trok R., *Opieka nad dzieckiem a rozwody w Szwecji*, „Palestra” 1977, nr 21/2(230).
- Krąpiec M.A., *Człowiek i prawo naturalne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1986.

- Krech D., Ballachey E.L., Crutchfield R.S., *Individual in society. A textbook of social psychology*, McGraw-Hill Book Company, New York 1962.
- Kromolicka B., *Dekalog życia w rodzinie zrekonstruowanej* [w:] A.W. Janke (red.), *Pedagogika rodziny na progu XXI wieku. Rozwój, przedmiot, obszary refleksji i badań*, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2004.
- Kromolicka B., *Rodziny zrekonstruowane. Dziecięca percepcja postaw rodzicielskich a ich sytuacja szkolna*, Wydawnictwo Naukowe US, Szczecin 1998.
- Król A., *Rauhe Haus w Hamburgu*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1998, nr 6.
- Królak B., Rączka M., *Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2017.
- Kruger T., Samyn L., *Brussels II bis. Successes and suggested improvements*, „Journal of Private International Law” 2016, t. 12, nr 1.
- Kuhn T.S., *Struktura rewolucji naukowych*, Fundacja Aletheia, Warszawa 2001.
- Kukołowicz T., *Możliwość integracji wiedzy o rodzinie* [w:] T. Kukołowicz (red.), *Z badań nad rodziną*, RW KUL, Lublin 1984.
- Kulesza-Woroniecka I., *Relacje w rodzinach zastępczych*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2022, t. 50, nr 3.
- Kumaniecki K.F., *Słownik łacińsko-polski. Wg słownika Hermana Mengego i Henryka Kopii*, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa 1997.
- Kumaniecki K.F., Menge H., Kopia H., *Słownik łacińsko-polski. Wg słownika Hermana Mengego i Henryka Kopii*, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa 1997.
- Kunczik M., Zipfel A., *Wprowadzenie do nauki o dziennikarstwie i komunikowaniu*, Scholar, Warszawa 2000.
- Kwak A., *Rodzina w społeczeństwie. Obraz przeszłości i przyszłości* [w:] H. Marzec, C. Wiśniewski (red.), *Rodzina na początku III tysiąclecia – obraz przeszłości i teraźniejszości*, t. 1, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie przy Filii Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Piotrków Trybunalski 2009.
- Kwak A. (red.), *Z opieki zastępczej w dorosłe życie. Założenia a rzeczywistość*, Fundacja Instytutu Spraw Publicznych, Warszawa 2006.
- Kwaśnica R., *Dwie racjonalności. Od filozofii sensu ku pedagogice ogólnej*, Instytut Kształcenia Nauczycieli im. Władysława Spasowskiego w Warszawie. Oddział Doskonalenia we Wrocławiu, Wrocław 1987.
- L'Abate L. (red.), *The handbook of family psychology and therapy*, Dorsey Press, Homewood, Ill 1985.
- Lam S. (red.), *Ilustrowana encyklopedia Trzaski, Everta i Michalskiego. Z wieloma mapami, tablicami i ilustracjami w tekście. T. 2: F-K*, nakł. Księgarni Trzaski, Everta i Michalskiego, Warszawa 1928.
- Lazić V., Schrama W.M., *Enforcement of the decisions on the rights of access and return orders issued by the courts of child's habitual residence immediately*

- before a wrongful removal or retention – articles 40–45 and 47 and other provisions applicable to the enforcement – articles 48–52. Brussels IIbis* [w:] V. Lazić (red.), *Regulation Brussels IIbis. Guide for application*, Asser Institut, Den Haag 2018.
- Leathers D.G., *Komunikacja niewerbalna. Zasady i zastosowania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Liberska H., *Perspektywy temporalne młodzieży. Wybrane uwarunkowania*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2004.
- Lipińska J., *Postępowanie w sprawach dotyczących wykonywania kontaktów z dzieckiem*, C. H. Beck, Warszawa 2024.
- Łakoma S., *O wieloznaczności pojęcia „dziecko”*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2006, nr 74.
- Łuczyński A., *Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcyjnych*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2008.
- Łukasiewicz R., *Dobro dziecka a interesy innych podmiotów w polskiej regulacji prawnej przysposobienia*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2019.
- Machel H., *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski. Studium penitencjarno-pedagogiczne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008.
- Maciaszkowa J., *Z teorii i praktyki pedagogiki opiekuńczej. Opieka rodzinna nad dzieckiem i kompensacja jej niedostatków*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1991.
- Majka-Rostek D. (red.), *Komunikacja społeczna a wyzwania współczesności*, seria „Engram”, Difin, Warszawa 2010.
- Majkowska-Szulc S., Tomaszewska M., Art. 24 [w:] A. Wróbel (red.), *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2020.
- Malewski M., *Teorie andragogiczne. Metodologia teoretyczności dyscypliny naukowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998.
- Maliszewska-Nienartowicz J., *Prawo dziecka do kontaktów z osobami bliskimi w sytuacjach transgranicznych – uwagi na tle unijnych regulacji prawnych oraz orzecznictwa TSUE*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2022, t. 27, nr 3.
- Martins A., Alcarva B., Marques D., *Children in post-modern families. The right of children to have contact with attachment figures*, 2017, <https://www.ejtn.eu/Documents/Team%20Portugal%201%20Semi-Final%20B.pdf> (dostęp: 31.10.2024).
- Marzec D., Badora S., *Opieka nad dzieckiem we Francji* [w:] S. Badora, D. Marzec (red.), *System opieki kompensacyjnej w zjednoczonej Europie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2002.
- Massip J., *Chronique de jurisprudence civil générale. Personnes-Famillie, Répertoire du notariat*, Defrénois 1986.
- Matejek J., *Proces socjalizacji dziecka w środowisku rodziny zastępczej* [w:] B. Matyjas (red.), *Dziecko i jego socjalizacja w rodzinie, szkole i środowisku*

- lokalnym. Wybrane ujęcia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2013.
- Matejek J., *Rodzicielstwo zastępcze – zawód czy pasja pomagania? Wybrane aspekty funkcjonowania rodzinnej pieczy zastępczej*, „Szkoła – Zawód – Praca” 2025, nr 26.
- Matejek J., *Rodzina zastępcza jako środowisko opiekuńczo-wychowawcze – wybrane aspekty społeczno-prawne*, „Polityka Społeczna” 2019, nr 2.
- Matejek J., *Rodzinna piecza zastępcza nad dzieckiem – formy pomocy i wsparcia w codziennym funkcjonowaniu oraz w sytuacjach trudnych – kryzysowych*, „Kultura – Społeczeństwo – Edukacja” 2022, t. 21, nr 1.
- Matejek J., *Rodzinna piecza zastępcza. Teoretyczne aspekty funkcjonowania rodzin zastępczych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2020.
- Matejek J., Wolska-Długosz M., *Opieka nad dzieckiem w rodzinie zastępczej – innowacje czy sprawdzone metody*, „Scientific Bulletin of Chełm – Section of Pedagogy” 2017, nr 2.
- Mattelart A., Mattelart M., *Teorie komunikacji. Krótkie wprowadzenie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Kraków 2001.
- Matyjas B., *Komunikacja w rodzinie. Modele, style, bariery*, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne” 2017, nr 4.
- Matyjas B. (red.), *Problemy teorii i praktyki opiekuńczej*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2005.
- Matyjas B., *Rodzina i jej wspomaganie (wypisy tekstów z pedagogiki społecznej i opiekuńczej z lat 1999–2004)*, Wszechnica Świętokrzyska, Kielce 2005.
- Matyjas B., *Społeczno-wychowawcze skutki eurosieroctwa (na podstawie badań przeprowadzonych wśród uczniów szkoły podstawowej)*, „Family Upbringing” 2017, t. 15, nr 1.
- Mazur J., *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2002.
- Mazurkiewicz B., *Nowelizacja ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Komentarz praktyczny ABC*, nr 150010 [w:] LEX 2024.
- McKay M., Davis M., Fanning P., *Sztuka skutecznego porozumiewania się*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002.
- McQuail D., *Teoria komunikowania masowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Metafora R., *L'esecuzione degli obblighi di fare (fungibili) e di non fare*, „Judicium”, <https://www.judicium.it/wp-content/uploads/saggi/407/R.%20Metafora.pdf> (dostęp: 28.09.2024).
- Mianowska-Bednarz E., *Stowarzyszenie „Jean-Cotxet”*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2007, nr 2.
- Michniewicz-Broda R., *Komentarz do art. 26 kodeksu cywilnego* [w:] LEX 2014.

- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, otwarty do podpisu w Nowym Yorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. 1977 Nr 38, poz. 169), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19770380169> (dostęp: 12.04.2024).
- Ministerio de Justicia, *Spanish Civil Code*, [https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Spanish_Civil_Code_\(Codigo_Civil_Espanol\).PDF](https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Spanish_Civil_Code_(Codigo_Civil_Espanol).PDF) (dostęp: 10.08.2024).
- Minuchin S., *Families and family therapy*, Routledge, New York 2018.
- Modele komunikacji interpersonalnej* [w:] *Psychologia* PWN, 2022, <https://psychologia.pwn.pl/artikul/modele-komunikacji-interpersonalnej-62ac39baa1e81169ebb83f23> (dostęp: 24.09.2024).
- Morreale S.P., Spitzberg B.H., Barge J.K., *Komunikacja między ludźmi. Motywacja, wiedza i umiejętności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Mostowik P., *Komentarz do art. 113–113(6)* [w:] K. Osajda (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Przepisy wprowadzające KRO*, C. H. Beck, Warszawa 2017.
- Mysłakowski Z., *Rodzina wiejska jako środowisko wychowawcze*, Nakładem Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego, Warszawa – Lwów 1931.
- Nazar M., *Konkubinat a małżeństwo – wybrane zagadnienia* [w:] M. Andrzejewski (red.), *Księga jubileuszowa prof. dr hab. Tadeusza Smyczyńskiego*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2008.
- Nęcki Z., *Komunikacja międzyludzka*, Antykwa, Kraków 2000.
- Niemiecki kodeks cywilny (niem. Bürgerliches Gesetzbuch), wraz z ustawą wprowadzającą do kodeksu cywilnego (niem. Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche), BGBl. 1994 I; 1997 I.
- NIK, *Wsparcie systemu pieczy zastępczej w procesie deinstytucjonalizacji*, KPS.430.9.2022. Nr ewid. 134/2022/P/22/031/KPS, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,27403,vp,30218.pdf> (dostęp: 8.10.2024).
- Nikitorowicz J., *Socjalizacja i wychowanie w zróżnicowanych wyznaniowo i etnicznie rodzinach Białostocczyzny*, Dział Wydawnictw Filii UW, Białystok 1992.
- Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Nowak-Dziemianowicz M., *Doświadczenia rodzinne w narracjach. Interpretacje sensów i znaczeń*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.
- Nowak-Dziemianowicz M., *Walka o uznanie w narracjach. Jednostka i wspólnota w procesie poszukiwania tożsamości*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2016.
- Obuchowska I., *Drogi dorastania. Psychologia rozwojowa okresu dorastania dla rodziców i wychowawców*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996.

- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 grudnia 2023 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. 2023 poz. 2809), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20230002809> (dostęp: 12.05.2024).
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2007.
- Olszewski B., *Uniwersalna definicja dziecka?*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2011, nr 3322.
- Olubiński A., *Konflikty małżeńskie a warunki i efekty wychowania w rodzinie*, UMK, Toruń 1987.
- Orzeczenie SN z dnia 7 kwietnia 1952 r., C 487/52.
- Orzeszyna K., *Prawo dziecka do wychowania przez ojca i matkę*, „Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie” 2019, t. 12, nr 2.
- Osika G., *Komunikacja niewerbalna*, „Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie” 2008, nr 43.
- O’Sullivan T. i in., *Kluczowe pojęcia w komunikowaniu i badaniach kulturowych*, Astrum, Wrocław 2005.
- Ozorowski M., *Chrześcijańska rodzina szkołą człowieczeństwa*, „Teologia i Moralność” 2014, t. 9, nr 2(16).
- Ozorowski M., *Wartość życia ludzkiego w nauczaniu papieża Jana Pawła II, Benedykta XVI i Franciszka*, „Teologia i Moralność” 2017, t. 12, nr 2(22).
- Parsons T., *Struktura społeczna a osobowość*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1969.
- Pawliczak J., *Zarejestrowany związek partnerski a małżeństwo*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
- Perrot R., *L’effettività dei provvedimenti giudiziari nel diritto civile, commerciale e del lavoro in Francia*, „Rivista Trimestrale di Diritto e Procedura Civile” 1985.
- Peräkylä A., *Analiza rozmów i tekstów* [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Persecución penal del incumplimiento del regimen de visitas*, ELDRECHO.COM 2019, <https://elderecho.com/persecucion-penal-del-incumplimiento-del-regimen-de-visitas> (dostęp: 20.09.2024)
- Peschel-Gutzeit L.M., *Das Recht zum Umgang mit dem eigenen Kinde. Eine systematische Darstellung. Kommentar*, De Gruyter, Berlin – Boston 2021.
- Petrozolin-Skowrońska B., Kalisiewicz D. (red.), *Nowa encyklopedia powszechna PWN. T. 2: D-H*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
- Piątkowski J.S. (red.), *System prawa rodzinnego i opiekuńczego. Cz. 1*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1985.
- Piechowiak M., *Preambuła* [w:] T. Smyczyński (red.), *Konwencja o prawach dziecka. Analiza i wykładnia*, Ars Boni et Aequi, Poznań 1999.

- Piekorz K., *Komunikacja na drodze rodzic – dziecko jako jedno z najważniejszych narzędzi wychowawczych*, „Kultura i Wychowanie” 2022, nr 2(22).
- Pietrzykowski K., *Kontakty z dzieckiem* [w:] K. Pietrzykowski i in. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, seria „Komentarze Kodeksowe”, C. H. Beck, Warszawa 2023.
- Pietrzykowski K., *Pieczą zastępczą* [w:] K. Pietrzykowski, J. Gajda (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, seria „Duże Komentarze Becka”, C. H. Beck, Warszawa 2012, Warszawa 2012.
- Pietrzykowski K., *Przysposobienie* [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
- Pietrzykowski K. i in. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, seria „Komentarze Kodeksowe”, C. H. Beck, Warszawa 2023.
- Pietrzykowski K., Gajda J. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, seria „Duże Komentarze Becka”, C. H. Beck, Warszawa 2012.
- Pisarek W., *Wstęp do nauki o komunikowaniu*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
- Pismo Święte starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, Pallotium, Poznań 2024.
- Płoski T., *Rodzina zastępcza i rodzina adopcyjna w świetle międzynarodowych standardów praw człowieka*, „Studia Warmińskie” 1999, nr XXXVI.
- Pokrzywicka O., *Wpływ środowiska rodzinnego na rozwój psychiczny i społeczny dziecka*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2011, t. 6(2).
- Pomykało W. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Fundacja Innowacja, Warszawa 1997.
- Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z 9 września 1998 r., I CKN 197/98.
- Postanowienie Sądu Najwyższego Hiszpanii z 9 listopada 2015 r., STS 612/2015, art. 776, ust. 3a LEC, dostępne w języku hiszpańskim, <https://vlex.es/vid/587607342> (dostęp: 10.08.2024).
- Postanowienie Sądu Najwyższego z 7 listopada 2000 r., I CKN 1115/00, OSNC 2001, nr 3, poz. 50 (nadal aktualne).
- Postanowienie Sądu Najwyższego z 6 października 2021 r., I NSNc 357/21, OSNKN 2021, nr 4, poz. 33.
- Postanowienie Sądu Okręgowego w Toruniu z 10 sierpnia 2012 r., sygn. akt VIII Cz 392/12).
- Postanowienie Sądu Rejonowego dla m. st. Warszawy w Warszawie – VI Wydział Rodzinny i Nieletnich z 15 października 2019 r. VI Nsm 907/19; art. 200 KK.
- Postanowienie Sądu Rejonowego w Wieliczce z 13 września 2017 r., sygn. akt IV Nsm 400/17.
- Postanowienie Sądu Okręgowego w Kaliszu z 31 maja 2016 r., sygn. akt II Cz 291/16.
- Postanowienie SN z 13 września 2000 r., II CKN 1141/00, niepubl.

- Postanowienie SN z 27 października 1997 r., III CKN 321/97, niepubl.
- Postanowienie SN z 28 kwietnia 2000 r. II CKN 452/00, niepubl.
- Postanowienie SN z 2 grudnia 1957 r., 1 CR 1045/56, OSN 1959, nr 3, poz. 76.
- Postanowienie SN z 5 maja 2000 r., II CKN 761/00, nr 51982.
- Postanowienie SN z 5 maja 2000 r., II CKN 869/00, OSNC 2000, nr 11, poz. 205, z głosą aprobowaną P. Dzieńsisa.
- Postanowienie SN z 9 września 1998 r. I CKN 197/98, nr 1215918.
- Postanowienie SN z 11 lipca 2000 r., II CKN 999/00 (niepubl.).
- Postanowienie SN z 12 grudnia 2000 r., V CKN 1751/00 (niepubl.).
- Postanowienie SN z 12 stycznia 2000 r., III CKN 834/99 (niepubl.).
- Postanowienie SN z 12 września 2000 r., III CKN 1143/00, nr 532145.
- Postanowienie SN z 21 listopada 1952 r., C 1814/52; OSN 1953, nr 3, poz. 92.
- Postanowienie SO w Sieradzu z 28 grudnia 2016 r., I Ca 482/16.
- Postanowienie SO w Toruniu z 20 listopada 2013 r., VIII Ca 492/13.
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka i Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka, Biblioteka Sejmowa, <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html> (dostęp: 18.04.2024).
- Praszkier R., *Zmieniać nie zmieniając. Ekologia problemów rodzinnych*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1992.
- Preambuła do Konwencji o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. 1991 Nr 120, poz. 526).
- Protokół Nr 1 do Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (Dz.U. z 1995 r., Nr 36, poz. 175 z późn. zm.).
- Prucnal-Wójcik M., *Porozwodowe porozumienia rodzicielskie – analiza prawnoporównawcza*, „Horyzonty Wychowania” 2021, t. 20, nr 54.
- Przeperski J., *Konferencja Grupy Rodzinnej w teorii i praktyce pracy socjalnej z rodziną*, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2015.
- Przeperski J., *Uwarunkowania decyzji o umieszczeniu dziecka opuszczonego w zastępczym środowisku opiekuńczym*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2024.
- Przetacznik-Gierowska M., Tyszkowa M. (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne. T. 1*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996.
- Przetacznik-Gierowska M., Włodarski Z., *Psychologia wychowawcza. 2*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Quality4 Children Standards for Out-of-Home Child Care in Europe*, 2007, <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/quality4-children-standards-out-home-child-care-europe/> (dostęp: 18.08.2024).
- Raczkowska J., *W kręgu problemów wychowania i opieki. Przyczynek do dyskusji*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1994, nr 3.
- Radlińska H., *Pisma pedagogiczne. 1: Pedagogika społeczna*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1961.

- Radwański R., *Pojęcie i funkcja „dobra dziecka” w polskim prawie rodzinnym i opiekuńczym*, „*Studia Cywilistyczne*” 1981, nr XXXI.
- Radwański Z., *Konstytucyjna ochrona małżeństwa, macierzyństwa i rodziny* [w:] S. Wójcik (red.), *Prace cywilistyczne*, Wydawnictwo Prawnicze; nakł. Towarzystwa Rozwoju Ośrodka Akademickiego, Warszawa – Rzeszów 1990.
- Radziewicz-Winnicki A., *Pedagogika społeczna w obliczu realiów codzienności*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
- Rączka M., *Rodzinna piecza zastępcza* [w:] B. Królak, M. Rączka, *Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2017.
- Reinharz S., Davidman L. (red.), *Feminist methods in social research*, Oxford University Press, New York – Oxford 1992.
- Rekomendacja Nr R (87) 6 w sprawie rodzin zastępczych a stan prawny obowiązujący w Polsce [w:] M. Safjan (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze*, t. 1: *Prawo rodzinne*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1994.
- Rembowski J., *Więzi uczuciowe w rodzinie. Studium psychologiczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1972.
- Rezolucja nr 77(33) w sprawie umieszczenia dzieci poza rodziną przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy 3 listopada 1977 r.
- Romańska A., *Niektóre formy pomocy dziecku i rodzinie we Francji*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1993, nr 5.
- Rostańska E., *Codziennosc rodziny – między ideą a doświadczaniem rzeczywistości* [w:] E. Rostańska, K. Walancik-Ryba, M. Szyszka (red.), *Współczesna rodzina. Różnorodność doświadczeń i działań*, Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB, Dąbrowa Górnicza 2021.
- Rostańska E., Walancik-Ryba K., Szyszka M. (red.), *Współczesna rodzina. Różnorodność doświadczeń i działań*, Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB, Dąbrowa Górnicza 2021.
- Rostowska T., *Małżeństwo, rodzina, praca a jakość życia*, Oficyna Wydawnicza „Impuls” ; Uniwersytet Gdański, Kraków – Gdańsk 2008.
- Rostowski J., *Znaczenie dwustronnego związku rodzice – dziecko w rozwoju psychicznym młodej jednostki*, „Problemy Rodziny” 1986, nr 5.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 12.06.2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych (Dz.U. 2014 poz. 989).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 28.12.2018 r. w sprawie ustalenia siedzib i obszarów właściwości sądów apelacyjnych, sądów okręgowych i sądów rejonowych oraz zakresu rozpoznawanych przez nie spraw (Dz.U. 2023.125).
- Rozporządzenie Rady (UE) Nr 2019/1111 z 25.06.2019 r. w sprawie jurysdykcji, uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich i w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej oraz w sprawie uprowadzenia dziecka za granicę (Dz. Urz. UE L 178).

- Rozporządzenie Rady (UE) Nr 2019/1111 z 25.06.2019 r. w sprawie jurysdykcji, uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich i w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej oraz w sprawie uprowadzenia dziecka za granicę (Dz. Urz. UE L 178).
- Różańska E., Tynelski A., *Rodzina zastępcza jako forma opieki nad dzieckiem*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, Kielce 1981.
- Ruesch J., *Technology and social communication* [w:] L. Thayer (red.), *Communication theory and research*, Charles C. Thomas, Springfield 1957.
- Ruszkowska M., *Instytucjonalna piecza zastępcza wobec zdolnych podopiecznych*, Akademia Bialska Nauk Stosowanych im. Jana Pawła II, Biała Podlaska 2022.
- Ruszkowska M., *Rodzina zastępcza jako środowisko opiekuńczo-wychowawcze*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2013.
- Ryrstedt E., *Twistlösning mellan separerade föräldrar – för barnets bästa*, „SvJT 2007”, <https://svjt.se/svjt/2007/413> (dostęp: 18.09.2024).
- Ryś M., *Kształtowanie się poczucia własnej wartości i relacji z innymi w różnych systemach rodzinnych*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2011, nr 2.
- Ryś M., *Systemy rodzinne. Metody badań struktury rodziny pochodzenia i rodziny własnej*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2001.
- Safjan M., *Instytucja rodzin zastępczych. Problemy prawno-organizacyjne*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1982.
- Safjan M., *Osamotnione dzieci. Rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1983.
- Safjan M., *Przedmowa* [w:] M. Grudzińska, *Kontakty z dzieckiem. Sądowe ustalenie, orzecznictwo, wzory*, C. H. Beck, Warszawa 2000.
- Safjan M. (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze*, t. 1: *Prawo rodzinne*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1994.
- Schachter S., Schaffer R., *Mothering*, Harvard University Press, Cambridge, MA 2013.
- Se barnet! SOU 2017:6* Publicerad 08 februari 2017, <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2017/02/sou-20176/> (dostęp: 8.09.2024).
- Segiet K., *Dziecko i jego dzieciństwo w perspektywie naukowego poznania i doświadczenie rzeczywistości. Studium pedagogiczno-społeczne*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2011.
- Silverman D., *Interpretacja danych jakościowych. Metody analizy rozmowy, tekstu i interakcji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Silvestri E., *Esecuzione forzata degli obblighi di fare o non fare*, 2013, [https://www.treccani.it/enciclopedia/esecuzione-forzata-degli-obblighi-di-fare-o-non-fare_\(Diritto-on-line\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/esecuzione-forzata-degli-obblighi-di-fare-o-non-fare_(Diritto-on-line)/) (dostęp: 28.09.2024).

- Skibińska-Adamowicz J., *Komentarz do spraw o kontakty z dzieckiem i o ich wykonanie* [w:] H. Ciepla, J. Ignaczewski, J. Skibińska-Adamowicz, *Komentarz do spraw rodzinnych*, LexisNexis Polska, Warszawa 2012.
- Słyk J., *Władza rodzicielska* [w:] J. Bucińska i in. (red.), *Meritum. Prawo rodzinne*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2017.
- Smith M., *Norman Rockwell's „Four Freedoms”*, The Museum of Fine Arts, Houston, 2019, <https://www.mfah.org/blogs/inside-mfah/norman-rockwells-four-freedoms> (dostęp: 1.11.2024).
- Smyczyński T., *Ochrona prawa człowieka* [w:] R. Wieruszewski (red.), *Prawa człowieka. Model prawny*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991.
- Smyczyński T., *Pojęcie dziecka i jego podmiotowość* [w:] T. Smyczyński (red.), *Konwencja o prawach dziecka. Analiza i wykładnia*, Ars Boni et Aequi, Poznań 1999.
- Smyczyński T., *Pojęcie i status osobowy dziecka w świetle konwencji praw dziecka i prawa polskiego*, „Państwo i Prawo” 1991, z. 4.
- Smyczyński T., Andrzejewski M. (red.), *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, seria „Podręczniki Prawnicze”, C. H. Beck, Warszawa 2024.
- Smyczyński T. (red.), *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, seria „System Prawa Prywatnego”, t. 11, C. H. Beck; Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2009.
- Sokołowski T., *Kontakty z dzieckiem* [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
- Sokołowski T., *Wolność myśli, sumienia i wyznania dziecka* [w:] T. Smyczyński (red.), *Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia*, Ars Boni et Aequi, Poznań 1999.
- Sośnicki K., *Teoria środków wychowania*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1973.
- Sperber D., Wilson D., *Relevance. Communication and cognition*, Blackwell Publishers, Oxford – Cambridge, MA 1996.
- Stake E., *Jakościowe studium przypadku* [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, *Metody badań jakościowych*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Stelmaszuk Z.W. (red.), *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem. Wybór tekstów*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999.
- Stewart J.R., *Mosty zamiast murów. Podręcznik komunikacji interpersonalnej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Stojanowska W., *Dobro dziecka jako klauzula generalna konwencji w prawie polskim* [w:] T. Smyczyński (red.), *Konwencja o prawach dziecka. Wybrane zagadnienia prawne i socjalne*, UNICEF, Warszawa 1994.
- Stojanowska W., *Rozwód a dobro dziecka*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1979.
- Stojanowska W., *Utrzymywanie kontaktów z dzieckiem* [w:] W. Stojanowska, M. Kosek, *Nowelizacja prawa rodzinnego. Na podstawie ustaw z 6 listopada*

- 2008 r. i 10 czerwca 2010 r. *Analiza, wykładnia, komentarz*, LexisNexis Polska, Warszawa 2011.
- Stojanowska W., Kosek M., *Nowelizacja prawa rodzinnego. Na podstawie ustaw z 6 listopada 2008 r. i 10 czerwca 2010 r. Analiza, wykładnia, komentarz*, LexisNexis Polska, Warszawa 2011.
- Stojanowska W., Słyk J., *Ingerencja sądu w zakresie władzy rodzicielskiej a emigracja zarobkowa rodziców*, „Rodzina i Prawo” 2009, nr 13.
- Stępnia P.A., *Wymiar sprawiedliwości i praca socjalna w krajach Europy Zachodniej*, Ławica, Poznań 1998.
- Szlendak T., *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Szluz B. (red.), *Obraz współczesnej rodziny. Teoria i badania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2017.
- Sztejnberg A., *Podstawy komunikacji społecznej w edukacji*, Astrum, Wrocław 2001.
- Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Śląsk, Katowice 2020.
- Szymczak J., *Definicje rodziny*, „Studia nad Rodziną” 2002, nr 2(11).
- Śliwerski B., *Pedagogika dziecka. Studium pąjdocentryzmu*, GWP, Gdańsk 2007.
- Śnieżyński M., *Quo vadis polska rodzino?* [w:] K. Denek, A. Kamińska, P. Oleśniewicz (red.), *Edukacja ustawiczna. Pozaszkolne formy wychowania i kształcenia*, seria „Edukacja Jutra”, Oficyna Wydawnicza „Humanistas”, Sosnowiec 2013.
- Tarnowska-Konka B., *Rodzina zastępcza jako alternatywna forma opieki*, „Kultura i Wychowanie” 2012, nr 3.
- Telka L., *Wychowawca małego dziecka – „intelektualne życie profesjonalne”*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne” 2017, t. 5, nr 2.
- Tokarczyk R.A., *Komparatystyka prawnicza*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2008.
- Traktat o Unii Europejskiej z dnia 26 października 2012 r. Wersja skonsolidowana (Dz.Urz.UE.C Nr 326, poz. 13).
- Trapuzzano C., *Le misure coercitive indirette. Come indurre il debitore ad adempiere*, CEDAM, Padova 2012.
- Trybulska-Skoczela E., *Komentarz do art. 113 KRO* [w:] J. Wierciński (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, LexisNexis, Warszawa 2014.
- Tryniszewska K., *Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Komentarz*, LexisNexis Polska, Warszawa 2012.
- Turner J.H., Manterys A., Woroniecka G., *Struktura teorii socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Tyszk Z., *Socjologia rodziny*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1979.
- Tyszk Z., *Socjologia rodziny w Polsce*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1990, nr 3–4.

- Tyszka Z., *Struktura i funkcje rodziny oraz świadomość rodzinna* [w:] Z. Tyszka, A. Wachowiak, *Podstawowe pojęcia i zagadnienia socjologii rodziny*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej, Poznań 1997.
- Tyszka Z., *System metodologiczny wieloaspektowej integralnej analizy życia rodzinnego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2001.
- Tyszkowa M., *Jednostka a rodzina. Interakcje, stosunki, rozwój* [w:] M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, *Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996.
- Uchwała 7 sędziów SN z 8.03.2006 r., III CZP 98/05, OSNC 2006, nr 10, poz. 158, nr 172365.
- Uchwała 7 sędziów SN z 8.03.2006 r., III CZP 98/05, OSNC 2006, nr 10, poz. 158, nr 172365.
- Uchwała Składu Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z 14.11.2014 r., III CZP 65/14.
- Uchwała SN (7) z 14.02.1955 r., I CO 83/54, OSNCK 1955, nr 3, poz. 52.
- Uchwała SN z 18.3.2011 r., III CZP 139/10, OSNC 2011, nr 11, poz. 122.
- Uchwała SN z 2.10.1991 r., III CZP 92/91, OSNC 1992, nr 4, poz. 58.
- Uchwała SN z 14.06.1988 r., III CZP 42/88, OSNC 1989, nr 10, poz. 156, z głosem częściowo krytyczną E. Holewińskiej-Łapińskiej, „Państwo i Prawo” 1991, z. 2.
- Uchwała SN z 26.01.1973 r., III CZP 101/71, nr 1524.
- Uchwała SN z 31.03.1955 r., I CO 78/54, OSN 1957, nr 1, poz. 6.
- Urbaniak-Zajac D., *O łączeniu badań ilościowych i jakościowych – oczekiwania i wątpliwości*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2018, t. 1, nr 26.
- Urbaniak-Zajac D., *Praca z młodzieżą niedostosowaną społecznie. Doświadczenia niemieckie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1996, nr 6.
- Uregulowanie kwestii sprawowania pieczy nad dziećmi przez rodziców będących w separacji lub rozwiedzionych, Women for Women France, <https://www.womenforwomenfrance.org/pl/nos-ressources/separation-divorce-garde-denfants/garde-des-enfants/arranging-child-custody-between-separated-or-divorced-parents> (dostęp: 11.09.2024).
- Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz.U.2018.708).
- Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych (Dz.U. 2023.1095).
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka (Dz.U. 2023, poz. 292).
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2011 Nr 149, poz. 887, obecnie Dz.U. 2025, poz. 49).
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2004 Nr 64, poz. 593).

- Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 2024.1568).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. 1964 r. Nr 16, poz. 93, obecnie Dz.U. 2024, poz. 1061).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 2009 r. o ratyfikacji Konwencji w sprawie kontaktów z dziećmi, sporządzonej w Strasburgu w dniu 15 maja 2003 r. (Dz.U. 2009 Nr 68, poz. 576).
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. 1964 Nr 9, poz. 59 z późn. zm., obecnie Dz.U. 2023, poz. 2809).
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. 2024, poz. 44).
- Ustawa z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2023, poz. 1606).
- Uzasadnienie do projektu ustawy o rodzinnej opiece zastępczej, Druk Sejmowy nr 628, Sejm RP VI kadencji.
- Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, druk sejmowy Nr 1166, Sejm RP V kadencji.
- Uzasadnienie wyroku Sądu Najwyższego z 6 grudnia 2013 r., I CSK 146/13.
- Uzasadnienie wyroku TK z 16 lipca 2007 r., SK 61/06, OTK-A 2007.
- Vasta R., Haith M.M., Miller S.A., *Psychologia dziecka*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1995.
- Verdier P., *Guide de l'aide sociale à l'enfance*, Bayard éd., Paris 1993.
- Walancik K., *Communication in emergency situations – the Covid 19 pandemic in foster families. Organization and principles of operation*, „Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University” 2023, t. 10, nr 3, <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/jpnu/issue/view/332> (dostęp: 1.11.2024).
- Walancik-Ryba K., *Family in Poland. Social and legal contexts*, Logos Verlag Berlin, Berlin 2021.
- Walancik-Ryba K., *Pojęcie pieczy zastępczej w polskim ujęciu prawnym*, ПЕДАГОГІЧНА ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА, ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ Випуск 9. КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ. ВИЩА ШКОЛА БІЗНЕСУ В ДОМБРОВІ ГУРНІЧІЙ НІЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ, Київ 2020.
- Walancik-Ryba K., *Rodzina naturalna a rodzina zastępcza. Pojęcia, podobieństwa i różnice*, „Studia Edukacyjne” 2020, nr 56.
- Walancik-Ryba K., *Rodzina zastępcza. Uregulowania prawne a praktyka sądowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019.
- Walancik-Ryba K., *Sposoby sprawowania pieczy zastępczej w świetle ustawodawstwa polskiego* [w:] M. Walancik, S. Hoferková (red.), *Zagrożenia jednostki we współczesnym społeczeństwie*, Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB, Dąbrowa Górnicza 2019.
- Walancik-Ryba K., *System pieczy zastępczej w Wielkiej Brytanii a polskie rodziny zastępcze*, „Studia Edukacyjne” 2019, nr 52.

- Waśkiewicz H., *Prawa człowieka a prawa rodziny*, „Chrześcijanin w Świecie” 1985, nr 4(139).
- Watzlawick P., Bavelas J.B., Jackson D.D., *Pragmatics of human communication. A study of interactional patterns, pathologies, and paradoxes*, W. W. Norton @ Company, New York – London 1967.
- Wawrzak-Chodaczek M., *Komunikacja interpersonalna i masowa. Wybrane teorie i praktyki*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2017.
- Wąworek R., *Utrudnianie kontaktów z dzieckiem – rozwiązania prawne i praktyka w Polsce i Europie oraz postulaty de lege ferenda* [w:] LEX 2023.
- Wąworek R., *Utrudnianie kontaktów z dzieckiem – rozwiązania prawne i praktyka w Polsce i w Europie oraz postulaty de lege ferenda* [w:] System Informacji Prawnej LEX 2016.
- Webster P., *Dziecko w społeczeństwie* [w:] T. Lissauer, W. Carroll (red.), *Pediatrics*, Edra Urban & Partner, Wrocław 2019.
- Węgiński Z., *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapi”, Toruń 2006.
- Wierciński J., *Cywilne aspekty uprowadzenia dziecka za granicę w Unii Europejskiej*, „Zeszyty Prawnicze” 2021, t. 21, nr 3.
- Winiarz J., *Prawo rodzinne*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 1996.
- Winogrodzka L., *Rodziny zastępcze i ich dzieci*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2007.
- Wiśniewski C., *Rodzina a rozwój społeczny dziecka* [w:] H. Marzec, C. Wiśniewski (red.), *Rodzina na początku III tysiąclecia. Obraz przeszłości i teraźniejszości*, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie przy Filii Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Piotrków Trybunalski 2009.
- Wiśniewski L., „Biuletyn Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego” 1997, nr 44.
- Witkowski L., *Dwoistość w pedagogice Bogdana Suchodolskiego (z aneksem o Sergiuszu Hessenie)*, Wit-Graf, Kraków 2001.
- Wojtyła K., *Miłość i odpowiedzialność*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1986.
- Wojtyła K., *Rodzina jako communio personarum*, „Ateneum Kapłańskie” 1974, t. 83, nr 3(395).
- Woodward C., Joseph S., *Positive change processes and post-traumatic growth in people who have experienced childhood abuse. Understanding vehicles of change*, „Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice” 2003, t. 76, nr 3.
- Worobey J., *Mother-infant interaction. Protocommunication in the developing dyad* [w:] J.F. Nussbaum (red.), *Life-span, communication. Normative processes*, Hilldale, New Jersey 1989.
- Woroniecki J., *Etyka szczegółowa*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1995.

- Woroniecki J., *Katolicka etyka wychowawcza*, t. 1: *Etyka ogólna*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1995.
- Wosik-Kawała D. i in., *Rodzina zastępcza* [w:] D. Wosik-Kawała (red.), *Rodzinne i instytucjonalne środowiska opiekuńczo-wychowawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2011.
- Wójcik D., *Rozwój psychiczny dzieci i młodzieży a prawa gwarantowane przez Konwencję o Prawach Dziecka* [w:] T. Smoczyński (red.), *Rodzinne i instytucjonalne środowiska opiekuńczo-wychowawcze*, Ars Boni et Aequi, Poznań 1999.
- Wyrok ETPC z 3 maja 2012 r., Ilker Ensar Uganik v. Turcja, Nr 60328/09.
- Wyrok ETPC z 4 września 2018 r., Cristian Cătălin Ungureanu v. Rumunia, Nr 6221/14.
- Wyrok ETPC z 6 października 2015 r., Stasik v. Polska, Nr 21823/12.
- Wyrok ETPC z 6 września 2018 r., Jansen v. Norwegia, Nr 2822/16.
- Wyrok ETPC z 7 lutego 2017 r., Wdowiak v. Polska, skarga Nr 28768/12.
- Wyrok ETPC z 7 sierpnia 1996 r., Johansen v. Norwegia, Nr 17383/90.
- Wyrok ETPC z 10 czerwca 2014 r., P.K. v. Polska, Nr 43123/10.
- Wyrok ETPC z 10 stycznia 2017 r., Nowakowski v. Polska, Nr 32407/13.
- Wyrok ETPC z 13 lipca 2000 r., Scozzari i Giunta v. Włochy, Nr 3922/98.
- Wyrok ETPC z 15 kwietnia 2014 r., Nr 17254/11.
- Wyrok ETPC z 15 września 2011 r., Schneider v. Niemcy, skarga Nr 17080/07.
- Wyrok ETPC z 16 września 2014 r., Nr 2210/12.
- Wyrok ETPC z 18 czerwca 2013 r., R.M.S. v. Hiszpania, Nr 28775/12.
- Wyrok ETPC z 24 marca 1988 r., Olsson v. Szwecja, seria A, Nr 130.
- Wyrok ETPC z 25 lutego 1992 r., Andersson v. Szwecja, seria A, Nr 226, § 91 i § 96.
- Wyrok ETPC z 26 lipca 2018 r., Fröhlich v. Niemcy, Nr 16112/15.
- Wyrok ETPC z 26 maja 1994 r., Keegan v. Irlandia, Nr 16969/90.
- Wyrok ETPC z 27 kwietnia 2010 r., Moretti i Benedetti v. Włochy, Nr 16318/07.
- Wyrok ETPC z 28 czerwca 2016 r. Malec v. Polska, skarga Nr 28623/12.
- Wyrok ETPC z 9 kwietnia 2019 r., 72931/10 Naruszenie prawa do życia rodzinnego dziecka z rodzicami adopcyjnymi po ustaniu adopcji (V.D. i inni przeciwko Rosji).
- Wyrok ETPC z 10 stycznia 2017 r. Skarga Nr 32407/13, w sprawie K. N., przeciwko Polsce.
- Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 7 grudnia 2022 r., I OSK 573/20.
- Wyrok Sądu Rejonowego dla m.st. Warszawy w Warszawie z 16 października 2018 roku, VI Wydział Rodzinny i Nieletnich, sygn. akt VI Nsm 975/18.
- Wyrok SN z 18 czerwca 1969 r., I CR 128/69, nr 6518.
- Wyrok SN z 29 listopada 1999 r., III CKN 483/98, nr 1232431.
- Wyrok TK z 11 października 2011 r. (K 16/10; 21.1.2014 r., SK 5/12).

- Wyrok TK z 16 lipca 2007 r. (SK 61/06, OTK-A 2007, Nr 7, poz. 77).
- Wyrok TK z 28 kwietnia 2003 r. (K 18/02; 11.10.2011 r., K 16/10).
- Wyrok TK z 28 maja 1997 r. (K 26/96, OTK 1997, Nr 2, poz. 19).
- Zajączkowska J., *Aspekty prawne kontaktów z dzieckiem*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2018, nr 1.
- Zajączkowska-Burtowy J., *Kontakty z dzieckiem* [w:] M. Habdas, M. Fras (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.
- Zajączkowska-Burtowy J., *Kontakty z dzieckiem. Prawa i obowiązki*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020.
- Zieliński A., *Sądownictwo opiekuńcze w sprawach małoletnich*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1975.
- Zieliński A., Jędrejek G., *Prawo rodzinne i opiekuńcze w zarysie*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011.
- Ziemska M., *Postawy rodzicielskie*, Wiedza Powszechna, Warszawa 2009.
- Ziemska M., *Rodzina a osobowość*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1979.
- Ziemska M. (red.), *Rodzina współczesna*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1999.
- Ziemska M., *Z socjologicznych zagadnień rodziny współczesnej* [w:] M. Ziemska (red.), *Rodzina i dziecko*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986.
- Zmysłowska M., *Zawody związane ze sferą usług socjalnych w systemie pieczy zastępczej – bariery w ich funkcjonowaniu*, „Rozprawy Społeczne” 2020, t. 13, nr 4.
- Zych W., *Europejskie kierunki w opiece kompensacyjnej* [w:] S. Badora, D. Marzec (red.), *System opieki kompensacyjnej w zjednoczonej Europie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2002.
- Żłobicki W., *Instytucje opiekuńczo-wychowawcze w Niemczech*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1998, nr 8.

Aneks

Pytania – dyspozycje do wywiadu z rodzinami zastępczymi na temat realizacji kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi

1. Jaką formę rodzin zastępczych pani/pan/państwo stanowi/stanowią: zawodową, niezawodową czy spokrewnioną? W jakim przedziale wieku jest/są pan/pani/państwo: do 34 lat, 35–49, 50–60 lat, 61–70 czy powyżej 70 lat? Jaki jest pani/pana/państwa stan cywilny? W jakiej aglomeracji pani/pan/państwo mieszka/mieszkają: małomiasteczkowej – do 20 tys. mieszkańców, średniej – od 20–100 tys. mieszkańców, dużej – powyżej 100 tys. czy na wsi?
2. Jaka jest rodzina zastępcza, którą pan/pani/państwo tworzy/tworzą – jest jednoosobowa, czy też jest to małżeństwo, związek nieformalny?
3. Jak pani/pan/państwo ocenia/oceniają warunki życia swojej rodziny (gospodarstwa domowego)? Ile dzieci przebywa w pani/pana/państwa rodzinie zastępczej?
4. Jakie były przyczyny umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej?
5. W jakim wieku są rodzice naturalni dziecka?
6. Jaka jest sytuacja prawna dziecka umieszczonego w pani/pana/państwa rodzinie zastępczej? (Czy rodzice posiadają pełną władzę rodzicielską? Czy władza ta jest zawieszona, ograniczona? Czy są jej pozbawieni? Czy dziecko ma ustanowioną opiekę? Kto sprawuje bieżącą pieczę nad dzieckiem?)
7. Jaka jest podstawa uregulowania kontaktów dziecka z rodzicami? Czy są one uregulowane?
8. Czy kontakty z rodzicami naturalnymi są realizowane? Jeśli tak, to kto je inicjuje? Jaka jest ich częstotliwość?
9. W jakich formach są realizowane kontakty dziecka z rodzicami naturalnymi? Jakie są czas i miejsce realizacji tych kontaktów?
10. Czy korzysta/korzystają pan/pani/państwo z technologicznych rozwiązań/narzędzi do realizacji kontaktów tzw. pośrednich, np. aplikacji Skype, WhatsApp?
11. Czy dziecko wyraża wolę utrzymywania kontaktów z rodzicami naturalnymi?
12. Jakie jest znaczenie realizacji kontaktów dziecka z rodzicami naturalnymi dla rozwoju emocjonalnego i wychowania dziecka w pani/pana/państwa opinii?

Tematycznie monografia lokuje się w szeroko pojętym obszarze pedagogiki, ale ma wymiar interdyscyplinarny. Odnajdujemy w niej bowiem treści z zakresu pedagogiki społecznej, pedagogiki rodziny, pracy socjalnej oraz prawa. Poświęcona jest zagadnieniu funkcjonowania rodzin zastępczych, a dokładniej – kwestii kontaktów dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej z rodzicami naturalnymi. [...] Poruszana w książce problematyka jest rzadko eksplorowanym obszarem badań. Dlatego można powiedzieć, że prezentowana monografia wypełnia pewnego rodzaju lukę [...]. Ponadto ma wysoką wartość poznawczą i merytoryczną. [...] Zarysowane w niej pola badawcze są nie tylko interesujące poznawczo, ale także istotne dla działania społecznego.

prof. dr hab. Anna Kanios

Książka dotyczy ważnego i aktualnego tematu. W dużej części opiera się na analizie współczesnych dokumentów prawnych i odwołuje się do najnowszej literatury przedmiotu. Istotnym elementem badań były wywiady przeprowadzone z rodzicami zastępczymi [...]. Obszerne zakończenie zawiera podsumowanie zrealizowanych badań oraz wnioski i rekomendacje praktyczne związane z pieczą zastępczą i pomocą dla rodziców zastępczych. Należy pamiętać, że najważniejsze są dobro dziecka i jego zrównoważony rozwój. Według autorki instytucje państwowe powinny podjąć wiele działań w ramach profilaktyki i szkoleń dla rodziców zastępczych, z położeniem akcentu na problematykę dotyczącą realizacji kontaktów z rodzicami biologicznymi w sposób optymalny dla dziecka [...]. Książka jest napisana pięknym, klarownym językiem [...]. Proponowana publikacja może służyć jako forma wsparcia merytorycznego w edukacji rodzin zastępczych, rodziców naturalnych oraz instytucji związanych z pieczą zastępczą.

ks. prof. dr hab. Mieczysław Ozorowski

impuls

Zamówienia prosimy składać na adres:
Oficyna Wydawnicza „Impuls” – Dział Handlowy
tel.: (12) 422 41 80, 506 624 220
e-mail: impuls@impulsoficyna.com.pl
www.impulsoficyna.com.pl